

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**16. VE 17. YÜZYILLARDA
OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MANASTIR**

DOKTORA TEZİ

Galip ÇAĞ

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa DEMİR

ŞUBAT – 2010
T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

16. VE 17. YÜZYILLARDA
OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MANASTIR

DOKTORA TEZİ

Galip ÇAĞ

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Bu tez 16/ 02 / 2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK
Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Prof. Dr. Mustafa DEMİR
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Mevlüt KOYUNCU
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Hülya TAŞ
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Galip ÇAĞ
16/ 03 /2010

ÖNSÖZ

“16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır” isimli çalışmanın konusu; Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminden itibaren, hem devletin gelişmesi, hem de bölgede sağlanan istikrarlı fetih politikasının sonuçlarının net bir şekilde ortaya konması açısından mühim bir merkez olan Manastır (Bitola) şehridir.

Manastır şehrinin tesis edildiği en erken dönemlerden 17. yüzyıl ortalarına kadar geçirdiği değişim ve bilhassa Osmanlı Devleti’nin bölgeyi fethi sonrasında burada yaşanan gelişimin ortaya konması, çalışmanın en önemli amacıdır. Bu manada, çalışma sırasında sağlanacak veriler ile Osmanlı Balkan hâkimiyetinin hususiyetleri, bölgede gerçekleşen Türk-İslam uygulamalarının metodolojik art alanı ve sonuçları ile Manastır özelinde şehre ait tarihi mirasın ortaya çıkarılması çalışmanın diğer amaçlarını teşkil etmiştir.

Öncelikle, bu çalışmanın sınırlarının çizilmesi ve konunun belirlenmesi hususunda daha en başından değerli fikirlerini ve desteğini esirgemeyen hocam **Prof. Dr. Mehmet ALPARGU**’ya; sonrasında çalışmanın her safhasında periyodik olarak biraya geldiğim ve fikirlerinden daima istifade ettiğim hocalarım **Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK**’e ve **Doç. Dr. Mevlüt KOYUNCU**’ya, ve özellikle de, bu çalışmanın gerek içerik gerekse de şekli açıdan oluşumunun tüm aşamalarında verdiği hoşgörülü, yönlendirici, bilgilendirici ve yapıcı desteği ile çalışmanın nihayete ermesinde en önemli katkıya sahip olan danışman hocam **Prof. Dr. Mustafa DEMİR**’e teşekkürü bir borç bilirken, doktora tezi hazırlamak gibi sabır gerektiren bu zor süreçte desteğini sürekli hissettiğim eşim **Ayşe ÇAĞ**’a şükranlarımı sunarım.

Galip ÇAĞ
16/ 03 / 2009

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
TABLO LİSTESİ.....	viii
HARİTA LİSTESİ.....	ix
ÖZET.....	x
SUMMARY.....	xi
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE MANASTIR ŞEHİRİ VE	
BÖLGESİ.....	12
1.1. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Manastır Şehri.....	12
1.1.1. Eski Çağlarda Manastır.....	13
1.1.1.1. <i>Heraklia Lyncestis</i> Antik Şehri.....	14
1.1.2. <i>Via Egnatia</i> ve Manastır Şehri.....	17
1.1.3. İlk Türk Akınları Sırasında Manastır Ve Bölgesi.....	22
1.1.4. Osmanlı Fethi Öncesinde Manastır Ve Bölgesi.....	30
1.2. Manastır'ın Osmanlı Hâkimiyetine Geçiş ve Sonrası.....	33
1.2.1. Osmanlı Devleti'nin Manastır'ı Fethi.....	40
1.2.2. Manastır'ın Osmanlı İdari Teşkilatındaki Konumu.....	47
1.2.3. Manastır'ın Fethinden 17. Yüzyıl Sonuna Kadar Bölgedeki Siyasi	
Gelişmeler.....	51
BÖLÜM 2: 16. Ve 17. YÜZYILLARDA MANASTIR ŞEHİR MERKEZİ... 94	
2.1. Şehir Kavramı.....	94
2.1.1. Şehrin Fiziki Özellikleri.....	98
2.2. Osmanlı'da Şehir Anlayışı.....	100
2.3. Osmanlı'da Şehir Mimarisi.....	103
2.3.1. Osmanlı Şehir Mimarisinin Geçirdiği Değişikler ve Bu Değişiklerde	
Amil Olan Etkenler.....	104
2.4. 16. ve 17. Yüzyıllarda Manastır Şehir Merkezinde Nüfus.....	107
2.4.1. Manastır Şehir Merkezinde Müslüman Nüfusu.....	109
2.4.1.1. Manastır'da Müslüman Mahalleleri.....	115

2.4.1.2 Müslüman Nüfusa Ait Dini Ve Sosyal Kurumlar.....	148
2.4.2. Manastır Şehir Merkezinde Hıristiyan Nüfusu	159
2.4.2.1. Manastır'da Hıristiyan Mahalleleri.....	161
2.4.3. Manastır'da Çingene Nüfusu.....	172
2.4.3.1. Çingenelerin Balkanlara Gelişi.....	172
2.4.3.2. Osmanlı Hâkimiyeti'nde Manastır'da Çingeneler	173
2.4.4. Manastır'da Yahudi Nüfusu	175
2.5. 16. ve 17. Yüzyıllarda Manastır Şehir Merkezinde İktisadi Hayat.....	181
2.5.1. Manastır Şehrinin İktisadi Hayatına Şekil Veren Fiziki Özellikleri....	186
2.5.2. Manastır Şehir Merkezinde Toprağa Bağlı Üretim	189
2.5.2.1. Manastır Şehrinde Çift ve İspence Resmi	189
2.5.2.2. Buğday.....	196
2.5.2.3. Mahlût	197
2.5.2.4. Şair (Arpa), Çavdar, Yulaf, Burçak	197
2.5.2.5. Keten (Ketan), Giyah (Ot).....	198
2.5.3. Manastır Şehir Merkezinde Diğer Üretim Şekilleri ve Gelir Kaynakları	198
2.5.3.1. Manastır Şehir Merkezinde Endüstriyel Faaliyetler	198
2.5.4. Manastır Şehir Merkezinde Meslek Grupları	200
BÖLÜM 3: MANASTIR'DA TAŞRA TEŞKİLATI.....	206
3.1. Taşrada İdari Birimler ve Toprak Yönetimi	212
3.1.1. Manastır'a Bağlı Taşra Merkezleri(<i>nefs</i>)	213
3.1.2. Manastır'a Bağlı Karyeler	215
3.1.2.1. Manastır Taşrasında Karye Gelirleri.....	250
3.1.3. Manastır'da Çiftlikler ve Baştinalar.....	260
3.2. Manastır Taşrasında Zirai Üretim	265
3.2.1. Manastır Taşrasında Hububat Yetiştiriciliği	267
3.3. Manastır Taşrasında Bahçe Ziraatı.....	271
3.4. Manastır Taşrasında Hayvancılık.....	272
SONUÇ VE ÖNERİLER	275
KAYNAKLAR.....	277
EKLER.....	302

KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
GDAA	: Güneydoğu Avrupa Araştırmaları
İA	: MEB İslam Ansiklopedisi
İÜEFTD	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
OPMT	:Osmanlı Padişahları Ve Musevi Tebaaları
PTAAAH	: Preliminary Technical Assesment of the Architectural and Archaeological Heritage in South East Europe.
RMD	: Rumeli Muhasebe Defteri
TD	: Tapu (Tahrir) Defteri

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: 15. yüzyıldan 17. Yüzyıl Sonlarına Kadar Manastır Şehrinde Müslüman Hane Sayıları.....	115
Şekil 2: Manastır'da Farklı Tarihlerde Müslüman Mahalle Adetleri	116
Şekil 3: Dimaşk Bey Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	
Şekil 4: Eymir Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları	122
Şekil 5: İshak Çelebi Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	125
Şekil 6: Karaoğlan Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayısı	126
Şekil 7: Kara Debbağ Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	128
Şekil 8: Oğul Paşa Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları	129
Şekil 9: Mehmet Sinan Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları	130
Şekil 10: Çavuş Ali Bey Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları	131
Şekil 11: Firuz Paşa Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları	132
Şekil 12: Yusuf Debbağ Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	134
Şekil 13: Türbe Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	135
Şekil 14: Kasım Çelebi Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	137
Şekil 15: Karaca Bey Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	138
Şekil 16: Bostancızade Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	140
Şekil 17: Hüseyin Subaşı Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	142
Şekil 18: Kemal Bey Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	143
Şekil 19: Yakup Bey Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	143
Şekil 20: Hacı Bey Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	144
Şekil 21: Manastır Şehrinde Hıristiyan Hane Sayıları.....	162
Şekil 22: Farklı Tarihlerde Manastır'daki Hıristiyan Hane Sayıları	163
Şekil 23: Kolo Dimo Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	164
Şekil 24: Todor Miço Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	165
Şekil 25: Dolye Niko(la) Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	166
Şekil 26: Tornik Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	167
Şekil 27: Peyo Nikola nam-ı diğer Peyo Pop Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları	168
Şekil 28: Türbe, Hüseyin Bey ve Dimaşk Bey Mahallesinde İkamet Eden Gayr-ı Müslim Nüfus.....	169
Şekil 29: Daç İstayko Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	170

Şekil 30: Çömlekçiyan Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları.....	171
Şekil 31: 15. Ve 16. Yüzyıllarda Manastır Şehrinin Hâsılları	184
Şekil 32: 1542 Yılında Makedonya'da Padişah Haslarının Gelirleri (TD 217).....	184
Şekil 33: 1542 Yılında Makedonya'da Vüzera Haslarının Gelirleri.....	185
Şekil 34: Manastır Şehrinden Tahsil Edilen İspence Vergisi Hâsılları (Akçe).....	191
Şekil 35: Manastır Şehir Merkezinden tahsil Edilen Çift Resminin Miktarları (Akçe)	195
Şekil 36: 232 Nolu Tahrir Defteri'nde Manastır Karyelerini Gösterir İndeks.....	216
Şekil 37: 14., 15. ve 16. Yüzyıllarda Manastır'a Bağlı Karye Sayıları.....	219

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1569 yılında Makedon Şehirlerinde Müslüman Nüfus ve Mühtediler	111
Tablo 2: 15. Yüzyıldan 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar Manastır'da Müslüman Mahalleleri.....	148
Tablo 3: Balkanlarda Osmanlı Mimari Eserleri	158
Tablo 4: Manastır'da Hıristiyan Mahallelerinin Nüfus Dökümleri.....	172
Tablo 5: Manastır Şehrinde Bulunan Meslek Grupları.....	205
Tablo 6: 1569 Yılında Manastır'da Meslek Kolları ve Adetleri	205
Tablo 7: 1530 yılında Manastır'da Has Olarak Kaydedilen Köyler.....	207
Tablo 8: 1544 yılında Manastır'da Has Olarak Kaydedilen Köyler.....	207
Tablo 9: 1544 yılında Manastır'da Zeamet Olarak Kaydedilen Köyler	208
Tablo 10: 1544 yılında Manastır'da Tımar Olarak Kaydedilen Köyler	209
Tablo 11: Deyuyakan Karyesine Tâbi Mahalleler	213
Tablo 12: Gradisinçe Karyesine Tâbi Mahalleler	214
Tablo 13: Kolupuçişte Karyesine Tâbi Mahalleler	214
Tablo 14: Saboniç Karyesine Tâbi Mahalleler.....	214
Tablo 15: Yordin Karyesine Tâbi Mahalleler	214
Tablo 16: Manastır'da Köy (Karye Ve Mezraa) İsimleri	220
Tablo 17: 1468 Yılında Manastır'da Taşra Nüfusu.....	229
Tablo 18: 1530 Yılında Manastır'da Taşra Nüfusu.....	237
Tablo 19: 1544 Yılında Manastır'da Taşra Nüfusu.....	244
Tablo 20: 1468 Yılında Manastır'da Karye Gelirleri(Akçe)	251
Tablo 21: 1530 Yılında Manastır'da Karye Gelirleri	254
Tablo 22: 1544 Yılında Manastır'da Karye Gelirleri	257
Tablo 23: 1544 Yılında Manastır'da Bulunan Baştine ve Çiftlikler	262

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: <i>Via Egnatia</i> Güzergâhı Ve Herakleia Antik Kenti (Manastır)	21
Harita 2: Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıla Kadar Dünyaya Yayılımı	93
Harita 3: Makedonya'da Osmanlı Fethi Sonrasında İslamlaşmanın Yoğun Olarak Görüldüğü Bölgeler	110

Tezin Başlığı: “16. Ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır”
Tezin Yazarı: Galip ÇAĞ
Kabul Tarihi: 16/02/2010
Anabilim dalı: Tarih

Danışman: Prof. Dr. Mustafa DEMİR
Sayfa Sayısı: xi (ön kısımlar) + 302 (tez) + 60 (ekler)
Bilim dalı: -

Balkanlar Osmanlı Devleti için her daim önemli bir bölge olmuştur. Kuruluş devrinden itibaren sistemli ve kapsamlı bir yerleşime tabi tutulan bölgede Osmanlı idaresi ile meydana gelen değişimin ortaya konması bu manada önemli bir gerekliliktir.

Bu çalışma ağırlıklı olarak arşiv vesikaları kullanılarak Osmanlı Balkan hâkimiyetinin bir sonucu olan fiziki unsurlar ile birlikte Osmanlı şehirciliği bağlamında Makedonya'nın Manastır şehrinde ortaya konan Türk-İslam yerleşik düzeninin ortaya konması amacı ile kaleme alınmıştır.

16. ve 17. yüzyıllarda Balkanlar büyük ölçüde fethedilmiş ve artık Osmanlı şehirciliği bir karakter olarak bölgeye hâkim olmuştur. Bu çalışma bahsi geçen şehir karakterinin özellikle Manastır şehri özelindeki tezahürünü bu dönemdeki haliyle ortaya koyarken, diğer yandan da bazı nüfus verileri ile birlikte Osmanlı idaresinin bölgede zorlama yolu ile İslamlaştırma çabasına girdiği tezini de çürütmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın kapsamı yukarıda bahsedilen yüzyıllar arasındaki şehrin durumu ile sınırlı iken, elde edilen veriler söz konusu olduğunda bu dönem 1400'lerin ortalarından 1600'lerin ortalarına kadar ki süreyi kapsar hale gelmiştir. Ayrıca çalışmanın kullanılan kaynaklar noktasında aldığı şekil, günlük hayata dair sübjektif verilerden oluşmaktan öte daha çok tahrir kaynaklarının izin verdiği ölçüde istatistikî bir döküm şeklindedir. Yer isimleri, iktisadi veriler ve tablolar ile bazı nüfus grafikleri bu istatistikî dökümün bir sonucudur.

Elde edilen veriler ışığında çözüme kavuşması amaçlanan problematikler şunlardır?

- 1- Osmanlı idaresi, Makedonya ve Manastır bölgesine ne zaman ve ne şekilde yerleşmiştir?
- 2- Şehrin fethi sonrasında meydana gelen fiziki değişim ve halkının sosyal yapısında meydana gelen değişim ne şekilde gerçekleşmiştir?
- 3- Osmanlı klasik döneminde Manastır merkezi ve taşrasında iktisadi hayat ne şekilde gelişmiştir?

Çalışma sonunda Osmanlı idaresinin bölgeye gelişi ve şehrin fethinin şeklinin yerel ve Osmanlı kaynakları karşılaştırıldığında ciddi farklılıklara sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Fetih sonrasında zamanla artan Müslüman nüfusun yanında 16. yüzyıldan itibaren şehre gelen Yahudilerin oluşturduğu denge bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin sona erişine kadar devam etmiştir. Ayrıca iktisadi yaşamın temelini tarımın oluşturduğu net bir şekilde görülmekle birlikte ürünlerin çeşitliliği şehrin akarsu ve fiziki özelliklerinin parçalı bir yapı gösterdiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Balkanlar, Makedonya, Manastır, İslamlaşma

Title of the Thesis: “Manastr Under Otoman Rule in 16. And 17. Century”	
Author: Galip ÇAĞ	Supervisor: Prof.Dr. Mustafa DEMİR
Date: 16/02/2010	Nu. Of Pages: xi (pre text) + 302 (text) + 60 (appendices)
Department: History	Subfield: -
<p>The Balkans was always an important area for The Ottoman Empire. Period from institutions subject to Ottoman’s Systematic and comprehensive settlement in the region and be put in the middle of the changes in this sense is an important requirement.</p> <p>This study using the certificate's domination of the Ottoman Balkan state of Macedonia in the Bitola aims to reveal. In the 16. and 17. centuries, now, largely conquered the Balkans of Ottoman urbanism as a character came to dominate the region. This study lays out the concept when the Ottoman Urbanism, also forced the region to show that the updates are Muslims.</p> <p>Limit of the study on average with 1400 - 1600s. In addition, the study used the resources at the point of take, daily life consists of more than about the more subjective data, permits to the extent of tahrir resources as a breakdown in statistical. Place names, and tables of economic data and some population graphs is a result of this statistical breakdown.</p> <p>Find answers to these questions is study:</p> <ol style="list-style-type: none">1. When and how Ottoman administration have settled in Macedonia and Bitola region?2. Occurring after the conquest how of the city's physical change and the changes in the ethnic composition of the people was realized?3. In the classical period, central and provincial of Manastır, How the Ottoman economic life to have developed? <p>At the end of the work Turkish and local resources relevant is understood to have serious differences. After the conquest, Muslim population increased by 16 times century, Jews from the city creates balance in the region from Ottoman domination continued until the end of the access. In addition, the basis of the economic life of agricultural products creates clearly seen in the variety of the city's rivers and physical properties that are indicative of a fragmented structure.</p>	
Keywords: Ottoman, Balkans, Macedonia, Monastir (Bitola), Islamization	

GİRİŞ

Balkanlar, öncesi de olmakla birlikte özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş evresinden itibaren Türk tarihinin en önemli coğrafyalarından biri olmuştur. Buna rağmen, yaklaşık 550 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalarak ciddi bir değişim yaşayıp özgünlük kazanan bölgenin, bahsi geçen hâkimiyet dönemindeki durumu, ülkemizde yeterli ölçüde incelenememiştir. Buna bölgedeki siyasi istikrarsızlığın neden olduğu imkânsızlıklar sebep olarak gösterilebileceği gibi yerel dillere hâkim araştırmacıların yetersizliği ve bölgeye ait yerel kaynakların genel manada objektiflik problemine sahip olması da diğer sebepler arasında gösterilebilmektedir.

Çalışmanın Konusu

“16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır” isimli çalışmanın konusu bugün Makedonya Cumhuriyeti'nin en önemli şehirlerinden biri olan Bitola (Manastır) şehrinin 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı hâkimiyeti altındaki durumudur.

Osmanlı Arşivleri ile birlikte yerli ve yabancı araştırmacıların eserlerinden hareketle hazırlanan çalışmada ana konu, şehrin belirtilen dönemdeki fiziki ve sosyo-ekonomik durumudur. Şehirde bulunan Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ve Çingene nüfusunun mahalleler dâhilinde şehre dağılışı, mahalle isimleri ve buradaki görevliler, şehir merkezinde iktisadi hayat, taşra teşkilatı, karye isimleri ve bunlara bağlı toponimik değerlendirmeler ile taşranın iktisadi durumu, konu başlıkları içerisinde en önemli olanlarıdır.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışma öncelikli olarak Osmanlı Balkan idaresi ve bunun getirileri açısından önemli bir ham veri kaynağıdır. Bugüne kadar yapılan tahrir ve bunlara bağlı sancak çalışmalarının büyük ölçüde Anadolu merkezleri üzerinde yoğunlaşması ya da batı sancaklarına dair olanların da çoğunlukla Batı Trakya merkezli olması özellikle Makedonya'da Osmanlı hâkimiyetinin yansımaları açısından önemli bir eksiklik doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nin 500 yılı aşkın bir süre var olduğu bu coğrafyanın en azından bir tarihi miras gibi algılanıp bölgenin Osmanlı öncesi ve sonrasına dair

çıkarımlarının daha sağlıklı yapılabilmesi için, çalışmanın sunacağı veriler önemli bir çıkış noktası olacaktır.

Çalışmanın Amacı

Çalışma kaynaklar çerçevesinde Osmanlı idaresi öncesinden başlayan bir süreçte şehrin gelişimi ve sonrasında Osmanlı idaresine geçerek 17. yüzyıl ortalarına kadar şehrin durumunu ortaya koyarken, bir tez olarak Türklerin şehre getirdikleri Türk-İslam tarzı yaşam anlayışının önceki dönemlere göre çok daha yaşanabilir bir evren sunduğu iddiasını ispata çalışmaktadır. Ayrıca çalışmanın belirli bölümlerinde Osmanlı Devleti'nin bölgede zorlama yolu ile din değiştirmeye yönelik faaliyet gösterdiği tezini nüfus hareketlerini gösteren tablolar ile çürütmek ve bu düşüncenin aksine gösterilen hoşgörü ve istimalate dayalı politikanın, insanlara daha önceki hâkimlerinin sağladığından daha rahat bir yaşam şekli sunduğunu ortaya koymak çalışmanın en önemli amacıdır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma bu tür çalışmalara genel olarak verilen ismi ile bir sancak çalışmasıdır. Ancak türdeşlerinden, konu olarak seçtiği merkez noktasında (Bitola) ayrılan çalışmanın, bilhassa toponimik değerlendirmeler ve bölgeye has iktisadi özelliklerden dolayı kendine özgü metodik özelliklere sahip olması da kaçınılmazdır.

Çalışmanın ana yöntemi, mükerrer ve sonuca katkı sağlamayacak özelliklere sahip olmamak kaydı ile tahrir verilerinin belirli bir sisteme göre tasnif ve tahlil edilmesi şeklinde özetlenebilir. Bu verilerin olabildiğince çok yönlü olarak bölgeye ait kaynaklarla birlikte değerlendirilmesi bundan sonraki bu tarz çalışmalara önemli çıkış noktaları sağlayacaktır.

Bu çalışma bir gündelik yaşam değerlendirilmesi değildir. Dolayısıyla çalışmada sınırları net bir şekilde çizilmiş şekliyle Manastır şehrinin fiziki özelliklerinin yanında sosyo-ekonomik yapısının net bir dökümü yapılmıştır.

Bununla birlikte şehrin Osmanlı eline geçişi ve sonrasında gelişmeler de yine çalışmanın birinci bölümünde yerli ve yabancı tetkik eserlerinden yola çıkarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

Çalışmamız 15. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl ortalarına kadar Manastır şehrinin durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu tarihler arasında, şehrin siyasi ve sosyo-ekonomik manada geçirdiği değişim ve gelişim, başta Osmanlı arşiv vesikaları olmak üzere Türkiye’de ve başka ülkelerde yayınlanmış/yayınlanmamış kaynaklardan tespit edilebilmektedir.

Arşiv Vesikaları

Bugün Makedonya sınırları dâhilinde olan Bitola (Manastır) şehri üzerine gerçekleştirdiğimiz çalışmamız, ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv vesikalarına dayanmaktadır. Tahrir defterleri, maliyeden müdevver defterler, mühimme defterleri, muhasebe kayıtları, şeriyye sicilleri vd. şeklinde sınıflandırabileceğimiz vesikalar özellikle iktisadi ve sosyal manada önemli veriler sunmaktadır.

a- Tahrir Kayıtları

Tahrirler genellikle bir bölgenin fethi sonrasında gelir kaynaklarının tespiti ve coğrafyanın genel özellikleri ile alakalı bir istatistikî bir dökümdür. Bu açıdan bakıldığında vergi mükelleflerinin tespiti, tımar sisteminin işleyişi, bölgedeki toprakların miri rejim içindeki durumu ve özellikle bölgenin gelir düzeyi ile alakalı ayrıntılı bilgilere tahrirlerden ulaşabiliyoruz. Ayrıca tahrirlerin tam manası ile belirginleşmemiş süre aralığına rağmen ortalama olarak 10-30 yıl süre ile yenilenmesi, tahririn yapıldığı merkez ile alakalı karşılaştırmalı veriler elde edilmesini sağlamaktadır.

Çalışmamız sırasında faydalandığımız tahrir defterleri ait oldukları tarihlere göre şu şekilde sıralanabilir:

4 Nolu Tahrir Defteri: Hicri 881, Miladi 1476 yılında düzenlenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, tahrir katalogunda, “*Pirlepe, Köprülü, Kırçova, Kalkandelen, Üsküb ve Manastır kazalarının nüfus ve hasılatı ile Manastırdaki padişah haslarını mübeyyin mufassal defter*” olarak kaydedilen defterin 1- 143 sayfaları Pirlepe, 143-

243 sayfaları Köprülü, 245-419 sayfaları Kırçova, 421- 629 sayfaları Kalkandelen, 631- 847 sayfaları Üsküp ve 849-855 sayfaları da Manastır'daki Padişah Haslarını göstermektedir.

Defterin 141-142, 242-243, 629-630, 847-848 varakları boş olup¹ bunlar ile birlikte toplam 913 sayfadır.

16M Nolu Tahrir Defteri: Hicri 886, Miladi 1481 yılında düzenlenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, tahrir katalogunda “*Üsküp, Köprülü, Kalkandelen, Kırçova, Pirlepe, Manastır ve Florina nahiyelerindeki köylerin nüfus ve hâsılatları ile tımarlarını ve Kocacık mustahfizları havi mufassal defter*” olarak kaydedilen defterin, 1-178 sayfaları Üsküp, 180-237 sayfaları Köprülü, 238-424 sayfaları Kalkandelen, 425- 572 sayfaları Kırçova, 574- 720 sayfaları Pirlepe ve 721- 918 sayfaları Manastır’a aittir. Defter boş ve numaralandırılmamış sayfaları ile birlikte toplam 1204 sayfadan oluşmaktadır.

Defterin 13-422 arası yıpranmış ve okunamayacak durumda olup, 178-179, 438-439, 918-919, 1202-1203 numaralı varakları da boştur.

73 Nolu Tahrir Defteri: Hicri 925, Miladi 1519 yılında düzenlenmiştir. İcmal bir defterdir. Tahrir katalogunda “*Paşa livası nahiyelerinde bulunan ve Dimetoka, Üsküp, Kırçova, Pirlepe kaleleri mustahfizlarına ait tımarları ve evkafı mübeyyin defter*” olarak kaydedilen icmal defterin 282-308 nolu sayfaları Manastır’a ait veriler içermektedir.

Defter toplam 312 sayfadan oluşmaktadır.

120 Nolu Tahrir Defteri: Hicri 929 miladi 1522 yılında düzenlenmiştir. Diğer tahrirlerin aksine sadece Çingene nüfusunu tespit etmek amacı ile hazırlanan defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, tahrir katalogunda “*Rumeli Kazasındaki kıptilerin mufassal defteri*” şeklinde kaydedilmiştir. Defterin 254-256 sayfaları Manastır’a

¹ Bu boşlukların daha sonra yapılacak eklemeler için tedbir amaçlı bırakıldığı düşünülmektedir.

aittir. Toplam sayfa adedi 347 olan defterin diğer bölümleri muhtelif Rumeli kazalarına aittir. Kayıta divani rakamlar kullanılmıştır.

149 Nolu Tahrir Defteri: Hicri 935 miladi 1528 yılında düzenlemiştir. Toplam 758 sayfalık defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi tahrir katalogunda “*Paşa livasının Kalkandelen, Kırçova, Manastır, Pirlepe, Köprülü nahiyeleri kurasının nüfusu, hâsılatını, tımarlarını v evkafını havi mufassal defter*” olarak kaydedilmiştir.

Defterin 353-515 numaraları sayfaları Manastır’a ait verileri içermektedir. Ancak aşırı kirli ve yıpranmış görüntüsü dolayısıyla defterden elde edilen veriler oldukça kısıtlanmıştır.

Defterde farklı kısımlarda (112, 114, 247, 256, 350, 351, 515, 673,758, 146-147, 350-351, 672-673 nolu sayfalar) bulunan boş sayfalar haricinde, baş kısmında 7 sayfa, sonda ise 1 sayfa da yine boş bırakılmıştır.

202 Nolu Tahrir Defteri: Hicri 947 miladi 1540 tarihinde düzenlenmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi tahrir katalogunda “*Rumelinin muhtelif kazalarını ihtiva eden kıbtıyan livasının mufassal tahrir defteri*” şeklinde kaydedilen bu defter bir çeşit evkaf defteridir. 266-273 sayfaları Manastır’dan bahseden defter iyi durumdadır.

217 Nolu Tahrir Defteri: Hicri 949 miladi 1542 yılında düzenlenmiştir. İcmal yani bir anlamda özet bir defterdir. Sadece tımar sahipleri ve karye isimleri ile hasılların yer aldığı bu defter özellikle idari ve iktisadi değerlendirmelerde oldukça verimli bir kaynaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi tahrir katalogunda “*Paşa sancağına tabi Üsküb, Kalkandelen, Kırçova, Manastır, Pirlepe, Köprülü nahiyelerinde bulunan tımarları ve Üsküb, Kırçova, Pirlepe kaleleri mustahfizlarına ait tımarları gösterir icmal defter*” şeklinde kaydedilmiştir. Bu defter daha evvel tarafımızdan “217 Nolu Tahrir Defterine Göre Paşa Sancağı” ismi ile yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

232 Nolu Tahrir Defteri: Çalışmamızda en sık başvurduğumuz defterdir. Oldukça düzenli ve kullanışlı bir şekilde hazırlanmış olması üzerinde çalışmayı ve verilerin elde edilmesini kolaylaştırmıştır.

Defter hicri 951 miladi 1544 yılında düzenlenmiştir. 396-531 sayfaları arasında kalan kısmı Manastır'a aittir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tahrir katalogunda “*Üsküp, Köprülü, Kalkandelen, Kırçova, Pirlepe, Manastır nevahisinde vaki köylerin nüfus ve hâsılatını tımarlarını ve evkafını havi mufassal defter*” şeklinde kaydedilen defter karye ve şehir merkezinin tüm gelirlerini ve hasıllarını vermektedir. Ayrıca has, zeamet ve tımar sahiplerinin de belirtilmesi, 232 nolu defteri tahrir karakterinin en net şekilde görüldüğü defterlerden biri haline getirmiştir.

722 Nolu Tahrir Defteri: Hicri 1022 miladi 1613 yılında düzenlenmiş mufassal bir defter suretidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi tahrir katalogunda “*Paşa livasının Manastır ve Florina nahiyelerindeki vaki kuranın nüfus ve hâsılatını mübeyyin defterin musaddak sureti*” olarak kaydedilmiştir. 6-174 sayfa aralığı Manastır'a aittir.

232 nolu deftere oldukça benzeyen bir defter olarak 17. yüzyıl Manastır'ı ile alakalı oldukça önemli veriler içermektedir.

1058 Nolu Tahrir Defteri: Bu defter tarihsiz bir defter olmakla birlikte tahrir katalogunda Fatih dönemine ait olduğu belirtilmiştir. Tımar sahiplerine göre düzenlenen defterin baş kısmı olmadığı için kullanılması oldukça zordur.

Mufassal olan defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi tahrir katalogunda “*Florina, Manastır, Prespe, Yenice-i Vardar nahiyelerindeki kuranın nüfus ve hasılatını ve tımarlarını mübeyyin mufassal tahrir defteri parçası*” şeklinde kaydedilmiştir.

988-993 Nolu Tahrir Defteri: Manastır'a ait en eski ve özellikle Makedonya'daki çalışmalarda birbirlerinin devamı kabul edilen bu tahrir parçaları bilhassa şehir merkezi ile alakalı önemli veriler içermektedir. Çalışma içerisinde bu tahrir parçalarının tarihlendirilmesi ile alakalı değerlendirmeler yapılmakla birlikte, yazı karakterleri ve düzenleniş şekilleri göz önüne alındığında birbirlerinin devamı olmalarının mümkün olmadığı görülmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi tahrir katalogunda 988 nolu defter “*Manastır ve Pirlepe’ye tabi karyelerin nüfus ve hasılatını ve tımarlarını ve Çavuş Bey evkafını havi mufassal defter*” , 993 nolu defter ise “*Nefs-i Manastır mahallatı ile Manastır nahiyesine mülhak kuranın nüfus ve hasılatını havi mufassal tahrir*” şeklinde kaydedilmiştir.

b. Maliyeden Müdevver Defterler:

Çalışmamız sırasında zaman zaman faydalandığımız kaynaklardan biri de *Maliyeden Müdevver Defterler*dir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde büyük oranda bilgisayar ortamına aktarılmış olan bu defterler maalesef ki dağınık bir şekilde kaydedilmiştir. Bu açıdan bakıldığında bu defterlerden faydalanacak bir araştırmacının uzun ve meşakkatli bir çalışma ile karşı karşıya kalacağı açıktır.

Araştırmamızın ana kaynağını tahrir defterleri oluşturmakla birlikte zaman zaman maliyeden müdevver defterler üzerinde yaptığımız taramalar oldukça önemli verilere ulaştık. Genel olarak cizye defterlerinden oluşan Manastır’a ait defterler içerisinde 6874 numaralı cizye defteri çalışmamız için önemli veriler sunmuştur². Bu defter haricinde 113, 240, 118, 612, 5331, 5625, 6881, 7197, 14985, 14889, 15160, 15163, 15365, 15853, 16014, 20702 ve 21780 nolu defterler de yine tımar tevcih, cizye ve gayr-ı Müslim nüfusu ile alakalı önemli bilgiler sunmaktadır.

c. Mühimme Defterleri

Osmanlı Devleti merkezi teşkilatında, bu günkü "Bakanlar Kurulu" vazifelerini icra eden makam, "Divân-ı Hümayun" dur. Bilindiği gibi, her dîvan toplantısında müzakere edilen dâhilî ve haricî meselelere ait hükümlerin içtimaî, malî ve örfî kararların kaydedildiği deftere "Mühimme Defteri" denir.

Bütün devlet işlerine ait sadır olan hüküm ve fermanlar tarih sırasına göre özet kayıtları bu defterlere kaydedilirdi. Halen Başbakanlık Devlet Arşivi'nde mevcut 961-1323/1553-1905 yıllarına ait 263 adet mühimme defteri mevcuttur. 961 yılından önceye ait mühimmelerin de bulunması gerekir. Nitekim şer'iyeye sicillerinde yapılan

² Bu defterin üzerine hazırlanan bir değerlendirme için bkz. Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu”, *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.17, Konya 2007, s.625-652.

araştırmalar bu görüşü kuvvetlendirmektedir. 20 numaralı mühimme defteri mevcut değildir. Arşivde Kepeci Tasnifi'nde Nr. 70, 71, iki defter ile, Topkapı Sarayı'nda Koğuşlar Kütüphanesi Nr. 888 tarihi: 950-960/1551-1553 ve Topkapı Sarayı Arşivi E.12321 951-952/1544-1546 tarihli iki defter mühimme defteridir. Tarih bakımından Topkapı Sarayı'nda olanlar daha eskidir.

Ayrıca, dağılmış ve köhne durumda bulunan mühimme defter ve parçalarının birleştirilmesi ile meydana gelen mühimme zeyli defterleri mevcuttur. Bunlar 990-159/1572-1746 tarihleri arasında olup, 14 adettir.

Çalışma sırasında birçok Mhime Defteri taranmıştır. Bunlar içinde tespit edilen hükümlerden özellikle yer adları ve ekonomik durum ile alakalı önemli bilgiler elde edilmiştir.

Çalışma sırasında faydalanılan mühimme defterleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 2, 3, 6, 44, 90 nolu olarak kaydedilen eserlerdir. Ayrıca Topkapı Sarayı Arşivi'nde muhafaza edilen *H. 951-952 Tarihli ve E-12321* Numaralı Mühimme Defteri de Sahillioğlu'nun hazırladığı nüshadan faydalanılarak kullanılmıřtır³.

d. şer'iyye Sicilleri

şer'iyye Sicili, Osmanlı Devleti'nin adalet temsilcileri olan kadıların, vazifelerinin gereği buldukları yerlerde içtimaî, iktisad, siyas ve askerî hayatın bütün yönleri ile kayıt altına aldıkları defterlere denir. Geniş yetki ve görevleri dolayısıyla, kendilerine gelen hüküm ve fermanları, bunlara verilen cevapları, gördükleri çeşitli davalara ait vermiş oldukları hükümleri "sicil" denilen defterlere kaydetmeleri bir kanun gereğiydi. Bu zorunluluk neticesinde kaza, sancak ve vilayet merkezlerinde tutulan "Mahkeme-i şer'iyye Defterleri"nin sayısı on binlerle ifade edilebilir. Ancak bu defterlerin bir kısmının yangın, yağma ve yıpranma gibi durumlardan dolayı kaybolması sebebiyle zamanımıza intikal edememiştir.

Kadıların görevli oldukları kazalarda adl, idar ve belediye işleri ile ilgili tanzim ettikleri kayıtlar son derece önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Bayram ve Cuma

³ *H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*,(2002), Haz. Sahillioğlu, Halil, İRCİCA, İstanbul.

günleri haricinde kadının evinde veya cami, mescit ve medrese gibi yapıların bir odasında kurulan mahkemeler, askerî meselelerin dışında her türlü devlet işlerini ve mahallî davaları çözüme kavuştururdu. Bütün bunların sicillere kaydedilmesi suretiyle, devlet halk ilişkisini; şer'î ve örfî hukukun uygulanış biçimini; miras, alacak-verecek davalarını; Gayr-i Müslimlerin hukukî durumlarını, kısacası o yöre ile ilgili bütün malumatı şer'îyye sicillerinde yer almaktaydı.

Siciller önemli tarihî olayların, tarihî şahsiyetlerin, mahallî yer adlarının, önemli tarihî müesseselerin ayrıntıları ile beraber doğru olarak tespitinde önem arzederler. Sicillerde yer alan çeşitli hüküm ve vesikalardan; kasaba, köy ve mahalle isimlerini; yeni yerleşim yerlerini; terkedilmiş köyleri ve buralardan göç sebeplerini öğrenmek mümkündür. Ayrıca devletin, gerek savaşlar sebebiyle, gerekse malî sebeplerden dolayı yeni ihdas etmiş olduğu vergileri; asker, zâhire, hayvan taleplerini, miktarlarını en küçük yerleşim birimine kadar nasıl pay edildiğini siciller sayesinde öğrenmek mümkündür.

Kadı sicilleri diye de adlandırılan bu sicillerde yer alan belgeler esas olarak iki çeşittir. Birincisi, merkezden kadılara gönderilen ferman, berat, buyruldu, tezkire ve mektuplardır. İkincisi ise, kadılar tarafından mahallî hususlar muvacehesinde yazılan îlâm, hüccet, mâruzât, mürâsele, muhalledfât ve narh gibi kayıtlardır.

Siciller 16. yüzyılın sonlarına kadar Arapça ve Türkçe olarak iki dilde yazılırken bu târihten îtibâren yalnız Türkçe kullanılmaya başlandı. Bir mahkemeye tâyin olan kâdı, kendi adına yeni bir sicil başlatır, onun ayrılmasından sonra o güne kadar tutulan yapraklar bir araya getirilerek defter meydana getirilirdi. Bazı kâdılar ise kendilerinden önceki kâdının bıraktığı yere adını ve tâyiniyle ilgili beratın örneğini yazdıktan sonra defteri devam ettirirdi.

Yakın zamanda Manastır şer'iyye sicilleri mikro filmleri İslam Araştırmaları Merkezi'ne devredilmiştir. Sayıca oldukça fazla olan bu defterlerden 2 numaralı şer'iyye sicili⁴ çalışmamız sırasında önemli veriler sunmuştur.

⁴ Bu defter Necati Çayırılı tarafından 2000 yılında Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır.

b. Araştırma Eserleri

Manastır şehrine ait çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu çalışmanın ileriki safhalarında örnekleri ile net bir şekilde ortaya konmaktadır. Bu manada özellikle sadece Manastır şehrine ait olarak Türkiye’de hazırlanmış 3 çalışma bulunmaktadır. Mehmet Tevfik (Bilge)’in 1909 yılında hazırladığı tarihçe bu çalışmaların ilki ve en önemlisidir. Şehre ait oldukça kapsamlı bilgiler içeren çalışma henüz latinize edilmemiştir⁵.

Bu çalışmadan başka diğer iki çalışma ise Bahaeddin Yediyıldız ile Lory ve Popovic’in müşterek çalışmalarıdır. Her iki çalışmanın da ağırlıklı olarak son dönem Manastır’ı üzerine yoğunlaşması klasik dönem için yeterlilik problemi doğurmuştur. Buna rağmen her iki çalışmanın da önemli çıkış noktaları sağladıkları bir gerçektir.

Çalışmamızda kullanılan eserlerden bir kısmı eski Yugoslavya ve şimdiki Makedonya’da hazırlanmış eserlerdir. Özellikle Sokolovski’nin *Türski Dokumenti-Opshirni Popisni Defteri* serisi önemli bir çalışmadır⁶. Bunların dışında Aleksandar Stoyanovski’nin çalışmaları özellikle bölge araştırmacılarının Osmanlı hâkimiyetine bakışı ile alakalı önemli veriler sunmaktadır⁷. Yine Todorovski’nin çalışmalarının da burada anılması gerekmektedir⁸.

Şehre ait münferit çalışmaların kısıtlı olması daha genel çalışmalardan faydalanılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Hammer, Jorga, Uzunçarşılı gibi klasik Osmanlı tarihleri içerisinde Manastır şehrine ait kısımlar ile birlikte yerel kaynaklardan elde edilen bilgiler bilhassa şehrin Osmanlı eline geçişi ve sonrası için mühim çıkarımlar sağlamıştır.

⁵ Mehmed Tevfik (1909 / 1327), *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Manastır: Beynelmillel Ticaret Matbaası.

⁶ M. Sokoloski, M (1973), *Türski Dokumenti-Opshirni Popisni Defteri od XV vek*, II, Üsküp.; M. Sokoloski, M (1973), *Türski Dokumenti-Opshirni Popisni Defteri od XV vek*, III, Üsküp.; M. Sokoloski, (1984), *Türski Dokumenti-Opshiren Popisen Defter za Skopskiot Sandjak od1568 / 69 Godina*, IV, Üsküp.

⁷ Aleksandar Stoyanovski, (1969), *Ístoria na Makedonskiot Narod*, Skopye.; Aleksandar Stoyanovski, (1981), *Gradovite na Makedonia od krayot na 14 do 17 vek*, Skopye.

⁸ Gligor Todorovski (2000), *Demografskite Procesi Í Promeni Vo Makedonija Od Krajot Na XIV Vek Do Balkanskite*, Skopje.

BÖLÜM 1: TARİHİ GELİŞİM SÜRECİNDE MANASTIR ŞEHİRİ VE BÖLGESİ

Manastır şehri sadece Osmanlı hâkimiyeti döneminde değil eski çağlarda itibaren Balkan coğrafyasında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Gerek kurulduğu yer itibari ile ticaret yollarına olan yakınlığı ve gerekse de zamanla kazandığı ticaret merkezi özelliği ile bu önemi sonraki dönemlere taşımayı bilmiştir. Bu manada şehrin tarihi süreç içerisinde geçirdiği değişim, Osmanlı dönemindeki Manastır şehrinin öneminin ortaya konması açısından oldukça önemlidir.

1.1. Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Manastır Şehri

Manastır (*Bitola*) şehri bugün Makedonya'nın en stratejik şehirlerinden biridir. Makedonca adı *Bitola*, Rumca adı ise *Monastirion* (İnciciyan ve Andreasyan, 1974: 24) olan şehir; Ege Denizi ile Adriyatik arasında kurulmuş ve yüzyıllar boyu varlığını korumuş olan *Via Egnatia* ticaret yolunun ortası sayılacak bir mevkide, eski Heraklia şehrinin 2 km kuzeyinde varolmuş ve yaklaşık olarak aynı bölgede, buraya hâkim devletler tarafından tekrar tekrar tesis edilmiştir. Burası, aynı zamanda Makedonya'nın kalbi konumundaki Pelagonya Ovası'nda, 112 kilometrelik uzunluk ve 20 kilometrelik genişliği ile önemli bir toprak parçasıdır. Şehre ulaşabilmek için Prespa Havzası ve Pelagonya arasındaki 1.160 metre yüksekliğindeki bir geçitten geçmek gereklidir (Lory ve Popovic, 1999: 61). Denizden yüksekliği 610 metredir.

Manastır'da halen dile getirilen bir efsaneye göre Osmanlı Türkleri şehre geldiği sırada şehirde 72 kilise mevcuttu. Bu kiliselerin her biri kendilerine ait su kanallarına sahiptiler ve bu sayede birbirlerine de bağlanabiliyorlardı. Şehrin isminin de bu kiliselere istinaden Manastır olduğu kabul edilmiştir (Anastasovski, 2005: 175).

Evliya Çelebi şehrin bir dağ eteğinde (Perister Dağı [Acaroğlu, 2006: 172]) ve bir nehrin (Dragor Çayı [Acaroğlu, 2006: 172]) iki yakasını içerisine alacak şekilde kurulduğunu ve buraya ulaşmanın 10 farklı köprüden geçerek mümkün olduğunu ifade eder (Evliya Çelebi, 1970: 115). Kaynaklar bahsi geçen Dragor (Drahor [Prifti, 2003: 562]) Çayı'nın, Perister Dağı'nın doğu eteğinde olduğunu ve Crna Reka (Karasu)'ya karıştığını kaydetmektedirler (Meydan Larousse, I: VIII / 315). Ayrıca

Dragor Nehri Pelagonya Ovası'nı sulayan Crna (Kara) ve Şemnika nehirleri ile bir sistem oluşturarak onlarca koldan oluşan bir sulama ağının da parçasıdır (Anastasovski, 2005: 175).

Evliya Çelebi, ayrıca şehrin çevresindeki sık ağaçlığın da dikkat çekici olduğunu kaydeder (Evliya Çelebi, 1970: 115).

Bugün Manastır'ın bulunduğu bölgenin eski adı Pelagonia idi. Franklar tarafından Ohri ile o zamanlar ki adı Buttela olan Manastır'ın oluşturduğu alana verilen bu isim, (Hammond, 1972: 75) sonraları Kavadarci, Pirlepe ve Manastır'ı kapsayan (Pelagonia Marble Valley, 2006: 2) alana verilmiştir. İsmi'nin asıl şekli Palagonia'dır (Hammond, 1972: 75). Kaynaklar buranın dağlarla ve ormanlarla çevrili oldukça verimli bir düzlük olduğunu ifade etmektedirler.

Yukarıda kısaca ifade ettiğimiz şekli ile Manastır'ın, tarih boyunca askeri ve ticari manada sahip olduğu öneme rağmen, bugüne kadar monografik bir tarihçesi kaleme alınmamıştır. Mevcut kaynaklar belirli bir döneme bağlı kalarak o döneme ait bir takım bilgilendirmeler dışında geniş açılı bir bakışı yakalayamamışlardır. Kaldı ki şehrin tarihine ait çalışmalarda dahi bu eksiklik net bir şekilde ortaya konmaktadır (Yediyıldız, 1998: 22; Lory ve Popovic, 1999: 60)⁹. Dolayısıyla bu eksikliğin giderilebilmesi için ilk dönemler, Osmanlı öncesi dönem ve Osmanlı dönemi olmak üzere; şehri 3 dönem dâhilinde incelemek doğru bir yaklaşım olacaktır fikrindeyiz.

1.1.1. Eski Çağlarda Manastır

Manastır şehri tam olarak bugünkü konumunda olmasa da eski çağlardan itibaren var olmuş bir şehirdir. Zamanla geçirdiği değişim ile askeri ve ticari olmak üzere iki farklı karaktere bürünen şehrin Heraclea antik kenti ve Via Egnatia üzerindeki konumu ile birlikte incelenmesinde fayda vardır.

1.1.1.1. Heraklia Lyncestis Antik Şehri

⁹ Lory ve Popovic kente ait monografik inceleme eksikliğinin en önemli sebebi olarak burası ile alakalı siyasi anlaşmazlık ve paylaşım problemlerini göstermektedir. Bu paylaşım problemi, tarihi mirâsın sahiplenilmesi ve dolayısıyla doğru bir şekilde aktarılmasını maalesef olanaksız kılmıştır.

Strabo'ya göre, Manastır'ın bilinen ilk yerleşim yeri, bugün şehrin 2 km güneyinde kalan *Heraklia (Heraclea) Lyncestis* antik şehridir (H.T, I: 274; Prifti, 2003: 562).

Heraklia antik şehri, bugünkü Manastır'ın biraz dışında kalan Siva Voda Nehri'nin kuzeyinde bulunan bir tepenin (Baba Dağı, www.gomacedonia.com/heraclea_descr.shtml) eteğinde kurulmuştur (Preliminary Technical Assessment of the Architectural and Archaeological Heritage in South East Europe¹⁰, 2005: 5). Şehir, M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender'in babası II. Filip tarafından 3000 nüfusla (Anastasovski, 2005: 195) inşa edilmiş (PTAAAH, 2005: 1) ve sonrasında Via Egnatia'nın önemli bir durağı olmuştur. İsmi Yunan mitolojisinin önemli figürlerinden *Herakles*'ten¹¹ almıştır. İsmine sonradan eklenen *Lyncestis* sıfatı eski Grekçede "Vaşağın Vatanı" manasına gelmektedir (http://en.wikipedia.org/wiki/Heraclea_Lyncestis).

Heraklia Roma ve Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde dikkat çekici şekilde büyümüş ve dini bir merkez haline gelmiştir. Bu dönemde şehrin sahip olduğu dini hususiyet, halkının, özellikle Via Egnatia'nın bir kavşağı olan şehre, bölgenin güvenliğine dair misyonunun yanında dini bir özellik de yüklemesine sebep olmuştur (Sherk, 1957: 55).

Roma İmparatorluğu'nun bölgeye hâkim olması, tarihlerde II. Makedonya Savaşı olarak bilinen savaş ile gerçekleşmiştir. M.Ö. 200 ile 196 yılları arasında Makedonya kralı V. Filip ile Pergamon – Rhodes - Roma birleşik ordusu arasında geçen savaş sonunda Roma askerleri Makedon savunmasını yararak Pelagonya ovasına ulaşmışlardır. Buradan Lyncus, Eordea ve Elimiotis yolu ile ülkenin iç

¹⁰ Bundan sonra "PTAAAH"

¹¹ Yunan mitolojisinde **Herakles (Ηρακλής)**, Roma Mitolojisi'nde **Herkül**, Zeus ile Miken kralının kızı Alkmene'nin oğludur. Kadına aşık olan Zeus ona kocası kılığında yaklaşmıştır. Herakles'in Zeus'un çocuğu olduğunu anlayan Hera onunla sürekli uğraşmış ve ölümüne neden olmuştur. Herakles doğduğu günden itibaren tanrısal bir kuvvete sahiptir. Hera'nın gönderdiği iki zehirli yılanı öldürdüğünde henüz birkaç günlük bebektir. Herakles üstün bir eğitim görmüştür. En iyi yaptığı işler ok atmak, araba kullanmak ve güreşmektir. 18 yaşına geldiği zaman Kitharion ormanlarında yaşayan ünlü canavarı öldürmüştür. Kendisine ödül olarak Thebai kralının kızı Megara verilmiştir. Bu kızdan üç oğlu olmuştur. Hera işe karışarak Herakles'i çıldırtmış, Herakles de karısını ve çocuklarını öldürmüştür. Suçlarından arınması için Miken kralının hizmetine girip, onun her istediğini yapması gerekmiştir. Kralın Herakles'e yaptırdığı 12 işe mitolojide Herakles'in 12 görevi denir

<http://www.tebe.org/tr/dosyalar/mitoloji/herakles.htm>.

kısımlarına ilerleyen birlikler Görice'ye kadar ulaşmışlardır. Kaynaklar özellikle bu mevkinin seçilmesinde Resen ile Hereklia (Manastır) şehrine ulaşma isteği ve imkanının olmasının etkili olduğunu ifade etmektedirler (Hammond, 1972: 76).

MÖ. 2 yüzyılda Roma hâkimiyetinin bölgede iyice güçlenmesi, şehrin büyümesinin başlangıcını oluşturmuştur. Ancak sonrasında Makedonya bölgesi dörde bölünmüş ve Heraklia bu bölünümün dördüncü kısmını oluşturmuştur. Geriye kalan 3 merkez; Amphipolis¹², Thessalonike (Selanik) ve Pella¹³'dir (Hacısalıhoğlu, 2003: 439).

Şehir, varlığını sonraki yüzyıllarda devam ettirmiş, özellikle Roma'nın Makedonya bölgesinde uyguladığı asimilasyon politikasının en önemli odaklarından biri olmuştur. Mimarisinde net bir şekilde görülen Roma tarzı yapı şekilleri bu politikanın izlerinin ortaya koymaktadır. M.S. 3 yüzyılda şehir tam bir Roma kolonisi haline gelmiş(Sherk, 1957: 60) ve bu döneme ait bir mermer levhada adı *Septinia Aurelia Heraclea* olarak kaydedilmiştir (http://www.gomacedonia.com/heraclea_descr.shtml).

Heraklea, 6. yüzyıldan 7. yüzyıla geçerken Avar – Slav mücadelesinin ortasında kalmış ve bu sırada çok ciddi zararlar görmüştür. Bu mücadele döneminin buradaki şehir hayatını bitirdiği söylenebilir.

Kaynaklar antik kentin bilhassa dini açıdan önemini 7. yüzyıla gelindiğinde halen muhafaza ettiğini ifade etmektedir. 680 yılında toplanan büyük Hristiyan konsülüne tüm Balkanlardan katılan 12 piskoposluk içerisinde Heraklia Piskoposluğu da

¹² Bu şehir M.Ö. 437'de Yunanlılar tarafından kurulmuş olup özellikle II. Filip tarafından ele geçirildikten sonra ciddi bir gelişim göstermiştir. Başta altın olmak üzere zengin maden yatakları ile ünlüdür. Bugünkü Yunanistan'ın kuzey bölümünde yer almaktadır,

bkz. <http://www.macedonian-heritage.gr/HellenicMacedonia/en/C1.8.html>

¹³ Makedonyalı I. Archelaus (M.Ö. 413–399) tarafından Aigai antik kenti üzerine kurulan şehir, II. Filip ve İskender'e ev sahipliği yapmış ancak M.Ö. 168'de Roma tarafından yağmalanan şehir sonrasında meydana gelen deprem ile harap olmuştur. Herodot tarihinde de bahsedilen şehir Selanik hattında Via Egnatia ile de bağlanmaktadır; bkz. <http://en.wikipedia.org/wiki/Pella>

bulunmaktadır (Ostrogorsky, 1959: 56). 692'deki konsülde de yine 12 piskoposluk arasında Heraklia yerini korumuştur¹⁴.

Bölgede 1950'den itibaren başlayan arkeolojik kazılar sonucunda (PTAAAH, 2005: 2) erken dönem Hıristiyan yapılarına (özellikle küçük ve büyük Basilika ile piskoposlara ait konutlar) ulaşılmıştır. En önemli arkeolojik buluntular IV. yüzyılda yapılan Thermae ve (Vitrius'un planına uygun şekilde inşa edilen) 3.000 kişi oturma kapasiteli Büyük Roma Tiyatrosu kalıntılarıdır. Bu tiyatronun yapımına İmparator Hadrian zamanında başlanmış, bitişi ise Antonin Pie zamanında gerçekleşmiştir¹⁵. Tiyatro sadece bir gösteri merkezi olarak değil ayrıca Hıristiyan inancının bir takım kültlerinin uygulama alanı olarak kullanılmıştır. Zira özellikle M.S. 3. yüzyıl sonları ve 4. yüzyıl başlarında Hıristiyanlar ile inançsız paganlar arasında ortaya çıkan ayrılıklar döneminde, suçlu olduğuna inanılan bazı kişilerin burada vahşi hayvanlara atılmak suretiyle cezalandırıldığı ve bunun dolu tribünler önünde gerçekleştiği kaydedilmektedir.

¹⁴ Akide, ibadet ve kilise nizamını düzenlemek için Piskoposların teşkil ettiği şuraya "konsül" denir. Hıristiyanlık tarihinde ilk konsül 105 yılında Kudüs'te toplanıp Yahudi olmayanların sünnet olma meselesi ve onların sünnet olmasının gerekli olmadığına karar verilmiştir. Konsüller dünya çapında ve mahalli olmak üzere iki çeşittir.

İlk konsüller Papa tarafından değil imparator tarafından teşkil edilmiştir. Onların tek tek incelenmesi imparatorların konsüllerde oynadıkları rolün önemini göstermektedir:

İznik konsülü (325): Aziz Arius un karşısında olanların zaferini temin etmiştir.

İstanbul 1. konsülü (381)

Efes konsülü (431)

Kadıköy konsülü (451)

İstanbul 2. konsülü (553)

İstanbul 3. Konsülü (680-681)

İznik 2.konsülü(787)

İstanbul 4. konsülü (869-870)

Trente konsülü (1545-1563): Bu konsül, Katolik din esaslarının hemen hemen hepsini gözden geçirmiş olması itibarı ile oldukça önemlidir.

Vatikan 1. konsülü (1869-1870)

Vatikan 2. Konsülü (1962-1965): Hıristiyanlığın zahiri ihtişamı yönüyle bu en büyük konsülün akdedilmesi papa Jean 13 tarafından 25 Ocak 1959 da ilan edildi takriben bir buçuk yıllık ilk hazırlıkları

sürdü,

Suat

Yıldırım,

www.yuksekhedef.com/kozet/din/mevcut_kaynaklaragore_hiristiyanklik.htm.

¹⁵ http://www.gomacedonia.com/heraclea_desc_r.shtml

Bahsi geçen yapıların inşasında taş ve mermer kullanılmıştır. Bölgede o dönemde inşa edilen ve halkın kullanımına açık olan bir çeşme ile bir çeşit lağım sistemi ve şehrin kuzey-güney duvarlarında bulunan kuleler dikkat çekicidir. Basilika civarındaki kaldırım taşları ve mozaikler görülmeye değerdir. Ayrıca Heraklia yer mozaikleri erken dönem Hıristiyan sanatının da en önemli parçalarıdır (1300 m²).

Şehrin kuzey duvarlarının günümüze ulaşan kısmı 1 ila 4 metre arasında değişen yükseklikte ve toplam 25 metre uzunluğundadır. Duvarın genişliği 0,8 metredir. Güney duvarları ise 1 ila 2 metre arasında değişen yükseklikte ve toplam 68 metre uzunluğundadır. Şehrin güney kısmında bulunan surlar içerisinde bir savunma kulesi bulunmaktadır. Şekil itibari ile bir çokgeni andıran kulenin ölçüleri 3m x 3,2 m'dir. Dış duvarlar 3 ila 4 tabaka halinde karo taşlardan oluşmaktadır. İç duvarlar kireç kullanılarak hazırlanan bir harç yardımı ile örülmüştür (PTAAAH, 2005: 6).

Sonuç olarak Manastır'ın ilk hali olarak niteleyebileceğim Heraclea antik kentinin Roma döneminde sahip olduğu önemin, sonraki dönemlerde Manastır şehrine de sirayet eden uzantılarının olması göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

1.1.2. *Via Egnatia* ve Manastır Şehri

Ticaretin birbirine uzak ve ulaşılması zor duraklarda gelişmeye başladığı dönemlerde tesis edilen ticaret yolları zamanla bir mekânsal bir gelişimin de doğal sebebini oluşturmuştur. Bunun en tipik örneklerinden birini şüphesiz ki *Via Egnatia* adı ile bilinen Roma ticaret yolu oluşturmaktadır. Özellikle Roma'nın gelişmesine paralel olarak Doğu illeri ile olan iletişim problemini ortadan kaldırmak, askeri ve idari problemleri çözmek ve sınırlarla olan idari işleyişi düzenli bir şekilde sağlayabilmek için tesis edilen yol ile alakalı olarak MÖ. 2. yüzyıla ait betimlemeler mevcuttur. Ancak kaynaklar yolun tesisinden önce de Karadenizli ve Yunan tüccarların Adriyatik güzergâhında hareket ederek bu yolun gelecekteki rotasını belirlediğini kaydetmektedirler(Avranea, 1999: 4).

Romalıların zapt ettikleri her bölgede ilk faaliyetleri yolları imar etme siyaseti idi. *Via Egnatia*'nın yapımına da Makedonya'nın işgalinden hemen sonra¹⁶ başlanmıştır. Selanik'ten Bosna içlerine kadar uzanan bölüm milattan sonra 16-20 yıllarında

¹⁶ Makedonya'nın bir Roma vilayeti haline gelişi MS.168 yılını bulacaktır, bkz. (İreçek, 1990: 4).

imparator Tiberius tarafından yaptırılmış, Tuna yolu ise 33-34 yıllarında inşa edilmişti (İreçek, 1990: 5). Bu yolun Roma askeri yolu olan *Roma Militaris*'in bir devamı ya da dönüşümü olduğu da kayıtlarda geçen ifadeler arasındadır (İreçek, 1990: 6).

Manastır şehrinin Via Egnatia üzerindeki isimleri ***Pelagonia*** ve ***Tripolia*** (Üç Şehir) di. Asıl güzergah üzerinde yer almamakla birlikte tali bir yol ile bu ana yola bağlanmış ve zamanla bu yolun önemli bir durağı haline gelmiştir. Bu manada ileriki bölümlerde göreceğimiz üzere tarihi süreç içerisinde değişen karakteri ile askeri bir hüviyet kazanan bu önemli yol ve tali durağı Manastır şehri zamanla, Osmanlı Devleti'nin de, önemli bir askeri üssü haline gelecektir.

Geç Roma dönemi seyyahları Batı Makedonya'da Heraklia'dan Edessa'ya ulaşan Via Egnatia'nın ara yoluna Cellae ya da Latince'den türeyen ve bölgenin Roma öncesindeki ismi olan Cella demektedirler (Edson, 1951: 1). Heraklia -Lyncestis- ve Edessa (Vodena) merkezleri buraya daha sonradan yerleşmişlerdir.

Edessa'nın batı kısmına tesadüf eden Via Egnatia yolu bugünkü Vladovo geçidi üzerinden Ostrovo Gölü'nün kuzey bölgesine ulaşan demir yolları ve karayolları ile hemen hemen aynı güzergâhı izlemektedir. Heraklia'nın doğusundan geçen Roma yolu Manastır - Florina bölgesine ulaşır ki burası eski *Lyncus* kabilesinin yaşadığı yerdir. Buradan Manastır - Florina (Köprülü) bölgesine ulaşan 2 geçiş noktasından bahsedilmektedir.

Bu yollardan ilki bugün Ostrovo Gölü'nden Begnia'ya¹⁷ ve oradan da Gorniçevo ve Banitsa'ya yani Manastır'ın güneydoğusuna ulaşır. 2. yol bugün demiryolu hattıdır. Ostrovo gölünün batısından dönerek Petres (eski adı Petersko) gölünün güneyine oradan da kuzeye ve tekrar batıya dönerek Gorniçevo'nun 6 km güneyinde Manastır'a ulaşır.

¹⁷ Bu bölgenin diğer bir ismi de Bozinia'dır, bkz., [Edson, 1951: 13 (dip. 8)]

Heraklia (Manastır)'nın tarihi yol üzerinde bulunan Batı Makedonya duraklarına uzaklıkları Charles Edson tarafından şu şekilde verilmiştir¹⁸:

Antonine Seyahatnamesine göre¹⁹; **Cellae-Heraklia** arası: 33-34 Roma mili (yaklaşık 48-49 km)dir, *Peutinger*'in *Haritası*'na göre²⁰ 32 Roma mili (yaklaşık 47 km). Buna göre Edessa (Vodena) – Heraklia arası da 60 – 62 Roma milidir (yaklaşık 90-91 km). Edson burada özellikle Manastır ile Vodena arasında ki mesafeyi de vermiş ancak bu sefer İngiliz milini kullanmıştır. Buna göre de Vodena ile Manastır arasındaki mesafe yaklaşık 88 km olmuştur (Edson, 1951: 2-3). Heraklia antik kentinin bugün Manastır'ın 2 km doğusunda olduğunu düşündüğümüzde hesabın doğru yapıldığını görüyoruz.

Edson, yukarıda ki hesaptan yola çıkarak Manastır ovasına bağlanan Begnia – Gorničevo ve Banitsa ara yolunun güzergâhı hakkında fikir sahibi olunabileceğini ifade etmektedir. Ancak yine de farklı seyyah ve eserlerinden bölgedeki merkezler arasındaki mesafeler ile alakalı farklı kayıtlar elde edildiğini de ifade etmekte geri durmamıştır (Edson, 1951: 3-5).

Bu tip bir mesafe hesabını süre olarak yapan Traian Stoyanoviç, Antik Via Egnatia'nın iki kilometre kuzeyinde bulunan Manastır'dan atlı kervanlarla Selanik'e gidişin Vodena (Edessa), Ostrovo Gölü ve Gornicevo köyü üzerinden toplam 29 saat sürdüğü hesaplamıştır. Ayrıca bu mesafe Karaferiye (Kara Ferya, Verioia) ve Florina (Lerin) üzerinden gidildiğinde 30-34 saat sürüyor, her iki güzergâhla da dört beş gün yol gitmek gerekiyordu. Ohri ile Dıraç arasındaki mesafe de yine 34 saatti. Ancak Manastır'dan ve Resen üzerinden Ohri'ye gitmek 10,5 -12,5 saat sürüyordu. Ohri ile İştruga (Struga) arası 6 saatti. Dolayısıyla Dıraç'tan Selanik' e gitmek toplam 75-80 saat sürmekte idi (Stoyanoviç, 1999: 235)

¹⁸ Edson mesafeleri Roma mili (mille passum) olarak vermiş ve bir Roma milini 1.480 metre yani yaklaşık 1,5 km olarak hesaplamıştır, bkz. (Edson, 1951: 2), buna karşılık bir Roma milinin 1482 olduğunu ifade eden eserlerde vardır, bkz.(İreçek, 1990: 7)

¹⁹ MS. 3.yüzyılın ikinci yarısında bir yol rehberi olarak hazırlanan eserin orijinal adı *Itinerarium Antonini Augusti* 'dir.

²⁰ Bu eserin literatürdeki adı *Tabula Peutingeriana*'dır. Harita 222-235 yılları arasında Aleksandre Sever 'in hükümdarlığı sırasında hazırlanmıştır (İreçek, 1990: 8)

Manastır, Türklerin bölgeye gelişine kadar yukarıda ifade ettiğimiz gibi genel manada doğu batı arasında gerçekleşen askeri seferlerin güzergâhının önemli bir kavşağını oluşturuyordu. Bu güzergâh aslına bakılırsa tarihi ticaret yolu Via Egnatia ile neredeyse tamamen ile örtüşüyordu.

Harita 1: Via Egnatia Güzergahı Ve Heraklia Antik Kenti (Manastır)

1.1.3. İlk Türk Akınları Sırasında Manastır Ve Bölgesi

Makedonya bölgesi tarih boyunca birçok kavmin göç yolu üzerinde yer almıştır. Bu kavimler arasında Thraklar (Trak), İliryalılar, Brigidler, Edonlar, Payonlar, Pelagonyalılar, Dorlar, Vandallar, Vikingler, Gotlar, Romalılar, Slavlar, Lombardlar (Seidler, 1980: 1) ve nihayetinde 4. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'ın tümüne yayılarak güneye kadar inen Türkler bulunmaktadır²¹. Bu Türk gruplarının öncülerini oluşturan Batı Hunları ilk zamanlar Doğu İran kökenli oldukları düşünülen Alanları ve sonrasında da Doğu Gotlarını (Ostrogotlar) bertaraf ederek ilk yurtları olan Macar Ovası'na ve Özü nehri civarına yerleşmişlerdir²². Zamanla güçlenen Hunların Roma İmparatorluğu'nun Tuna eyaletlerine defalarca sefer düzenledikleri ve hatta Roma'yı vergiye bağladıkları kaynaklarda ifade edilmektedir (Pritsak, 2002: 510).

375 – 400 yılları arasında Roma'ya direkt bir sefer düzenlemeyen Hunlar, şartların uygun hale gelmesini bekledikleri düşünülmektedir. Bu manada uygun fırsat Doğu-Batı Roma İmparatorluklarının birbirleri ile olan mücadelelerinde doğmuştur. Doğu Roma hükümdarı I. Theodosios'un Tuna bölgesindeki birliklerini ve Batı Gotlarını (Vizigotlar) yanına alarak Batı Roma'ya saldırması, Balkanları, Hun seferlerine karşı savunmasız bırakmıştı. 395 yılının kış mevsiminde donmuş halde bulunan Tuna'yı geçen Hunlar (Ahmetbeyoğlu, 2006: 71) Trakya ve İlirya bölgelerine kadar gelerek bölgedeki varlıklarını hissettirmişlerdir. 422'de bir kez daha harekete geçen Rua kumandasındaki Hunların Makedonya'ya kadar gelerek buraları istila ettikleri bilinmektedir.

Tarihler bundan sonra Hunların Balkanlara 2 büyük sefer düzenlediğini belirtmektedirler. Bu dönemde devletin başında bulunan Attila, 442'de Tuna'nın güneyinden Batı'ya doğru harekete geçmiş ve kısa zamanda bugünkü Belgrat, Niş ve

²¹ Bahsi geçen kavimlerin haricinde, M.Ö. 20 yüzyıllarda dahi Makedonya'nın dışardan göç aldığı ve hatta verdiği dair arkeolojik bulgu destekli çıkarımlar mevcuttur, bkz. Possion, Georges, Avrupa'nın İskan Tarihi, Bugünkü Durum, Kaynaklar ve Evrim (Etnoloji, Prehistorya, Arkeoloji), Ankara 1950.

²² Bu istilanın Anadolu içlerine kadar ulaşması sonucu ilk bilgileri veren Urfa (Edessa) Piskoposu Efraim, bu ilk Hun topluluğu için "Yecüc ve Mecüc atlıları" benzetmesini yapmaktadır, Rasony, Laszlo, Tuna Köprüleri, Çev. Hicran Akın, Ankara 1984, s. 1

Mitroviçe şehirlerini fethetmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2006: 76, Demirkent, 1992: 1). Bu ilk sefer Roma ile imzalanan ve kaynaklarda *Margus Anlaşması*²³ olarak bilinen anlaşma ile bitmiştir (Baştav, 2002: 865, Nemeth, 1982: 76).

442'deki ilk sefer sonrasında Attila'nın Roma ile olan ilişkilerinde önceki dönemlere göre bozulma görülmüştür. 447'de başlayan II. seferinde Hun ordusu daha da güneye inen birlikler ile Sofya, Filibe, Edirne, Silistre'yi ele geçirdikten sonra İstanbul'a kadar ulaşmışlardır. Büyükçekmece'de ordugâhını kuran Hunlar ile Bizans arasına imzalanan *Anatolius Anlaşması*²⁴ Hun ve Bizans devletleri arasındaki vergi alışverişini bir kez daha düzenleyerek İstanbul'un işgalini engellemiş; ayrıca Bizans'ın olası yıkımını da geciktirmiştir.

Hunların, Avrupa topraklarındaki faaliyetleri Attila'nın 453 yılındaki ölümü ile ciddi bir değişime uğramış, kendileri ile gelen diğer Türk boylarında ayrılıklar yaşanmıştır. Bu tarihten yaklaşık çeyrek asır sonra, 481 yılında Ostrogot kralı Teodorik'e karşı Bizans İmparatoru Zenon'un müttefiki ve Karadeniz'e doğru ilerleyen Avarların yardımcıları olup kuzey kavimlerini hâkimiyeti altına alan bir kavim olarak ortaya çıkan Bulgarların, ismi bilinen ilk hükümdarı Gostun'dur (Kayapınar, 2006b: 105). Doğu Roma imparatoru I. Anastasius (491 – 518) döneminde çok sayıda Bulgar

²³ 434 yılı baharında Hun sınırlarına gelen Bizans elçilerini Attila, Tuna ile Morava nehrinin birleştiği yerdeki Konstantia (tam karşısında Margus Kalesi bulunuyordu) surları önünde, at üzerinde karşıladı ve dinlenmelerine dahi izin vermediği elçilerin biri konsül-general, diğeri seçkin bir diplomat olan başkanlarına, taleplerini, barış şartları olarak yazdırdı. Konstantia barışı (veya bazılarının göre Margus barışı) diye anılan bu anlaşmanın ihtiva ettiği başlıca maddelere göre Bizans bundan böyle Hunlar'a bağlı kavimlerle müzakerelere, ittifaklara girişmeyecek, Hunlar'dan kaçanlara -esir alınmış Bizans tebeası dahil- iltica hakkı tanınmayacak, Bizans elinde bulunanları iade edilecek (Grek asıllı olanlar için fidye verilebilecek), ticari münasebetler yine belirli sınır kasabalarında devam edecek ve Bizans'ın ödemeye taahhüt ettiği yıllık vergi iki misline (700 libre altın) çıkarılacaktı (Baştav, 2002: 865, Nemeth, 1982: 76).

²⁴ Roma elçileri Magister ve Patricius, Attila tarafından kabul edilmiş ve anlaşmaya varılmıştır. Buna göre Tuna'nın güneyinde beş günlük mesafedeki yerler askerden arındırılacak, Bizans harp tazminatı olarak 6000 libre altın ödeyecekti. Ayrıca yıllık vergi üç katına (2100 libre altın) çıkarılmıştır (Thompson, 1967: 192).

Türk'ünün Vidin üzerinden Makedonya'ya gelerek yerleşmesi de bu döneme rastlar (Tzvetkov, 2002: 603). Bu iskân hareketi bu tarihten sonra da devam etmiş ve yüzyılının ortalarına gelindiğinde Bulgar yerleşiminin iyice yoğunlaştığı görülmüştür. Kaynaklarda göç alan merkezler ile alakalı net bir bilgi verilmese de bu dönemde Heraklia adı ile maruf olan Manastır'ın bu göçten nasibini aldığı düşünülebilir. Hatta Vasary gibi konu üzerinde önemli tespitlerde bulunan bazı araştırmacılar Bulgarların Kuman kökenli olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır ki (Vasary, 2008: 51) bu durumda gerek Bulgar adı ile ve gerekse de Kuman adı ile aynı menşeye sahip Türk topluluklarının buralara hâkim olma ihtimali yüksektir²⁵.

Bulgarların özellikle Krum Han idaresinde, 9. yüzyılın başlarında, Doğu Roma İmparatorluğuna karşı kazandıkları başarılar Makedon Slavlarının saygısını kazanmalarını sağlamış, bu da özellikle Makedonya yönlü genişlemelerine imkân vermiştir (Kayapınar, 2002a: 635). Özellikle 809 yılında Serdika (Sofya)'nın fethi ile Makedonya yolunun Bulgar Türklerine açıldığı kaydedilmektedir (Kayapınar, 2006b: 112-113).

Bulgar Türklerinin Makedonya topraklarına tam manası ile hakim oluşları Hıristiyanlığı kabul edişlerinin hemen öncesine rastlar. Zira Bulgarın Hıristiyanlığı seçerek asimile olmasına sebep olan Knez Boris'in babası Presyan döneminde I. Bulgar Devleti'nin sınırları Dakya, Morava, Moezya, Trakya ve Makedonya gibi Slavların meskun olduğu bölgeleri içerisine alacak şekilde genişlemiştir (Kayapınar, 2002a: 635).

Bizans'ın tarihinde topraklarının büyük çoğunluğunun Türklere kaptırılması hadisesinin önemli bir ayağı da imparator Justinianus (518 – 527) zamanında yaşanmıştır. Bu dönem, önemli sarsıntılar geçirmiş Doğu Roma'da bir "restorasyon" dönemi olarak değerlendirilse de kayıtlar ve çağdaş kaynaklar Justinianus'un

²⁵ Bulgarların köken olarak Türk oldukları iddiasını ortaya atan birçok araştırmacının – G. Nemeth, L. Rasonyi, G. Feher vd.- uzun yıllar süren çalışmaları neticesinde, kaynaklarda I. Bulgar Devleti olarak da geçen ilk Bulgar devletinin kurucularının Tarbagatay Dağları'nın kuzeyindeki Kobdo ve Semipalatinsk bölgesinde yaşayan *Ogurların* soyundan geldikleri kati bir gerçek olarak kabul edilmektedir(Kayapınar, 2002: 630).

döneminde etkin olanın iktidar değil iktidarın komutasındaki aristokrat sınıfa tabi kişilerin (Belisarius, Narses ve İoannes gibi) olduğunu ifade etmektedirler (Ostrogorsky, Ankara: 1995, Prokopius, 1990: 64,65). Bu dönemde, daha evvel belirli oranda sükûnetin sağlandığı Hunlara gereksiz yere verilen tavizler onları tekrardan harekete geçirmiş ve gösterilen cömertlik bir anlamda uyuyan düşmanı uyandırmıştır (Prokopius, 1990: 64). Bizans bu tavizleri vermesinde bu tarihlerde girilen Afrika ve İtalya seferleri dolayısıyla Tuna boyunun savunmasız kalması önemli rol oynamıştır (Demirkent, 1992: 2).

Hemen hemen bu dönemlerde Balkanların kuzeyinde ve zamanla güneyde, Makedonya coğrafyasında görülen Türk topluluklarından biri de Avarlar'dır²⁶. 556 yılında Akhunlar'a karşı elde edilen zafer sonrasında Avrupa topraklarına ulaşan (558) bu grup ilk iş olarak Bizans'a bir elçilik heyeti göndermişler ve Bizans ile bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmanın mahiyeti ile alakalı net veriler bulunmamakla birlikte, bir dostluk anlaşması olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Avarların bu anlaşma sırasında Bizans'tan kendilerine yerleşmek için toprak istediklerini ifade eden kayıtlar da mevcuttur (Karatay, 2006: 88). Avar hâkimiyetinin Balkanlarda yerleşmesinde önemli dönüm noktaları Bizans'ın doğu sınırında Göktürk ile İran'a karşı gerçekleştirdiği ittifak ve bu sırada savunmasız kalan batı sınırında baş gösteren Slav istilasıdır. Bizans'ın bu iki problem ile meşgul olduğu sırada Franklar ile mücadele halinde olan Avar Türkleri 566'da elde ettikleri zafer ile Slavlar'a katıldılar. Avarlar ile Slavlar'ı bir araya getiren unsur bölgenin coğrafi özellikleri idi. Zira Avarlar'ın sayısı Slavlara göre azdı ve onların aksine atlı idiler. Dolayısı ile güney Balkanların sık ormanlık ve dağlık yapısı ilerlemelerini kısıtlamıştı (Karatay, 2006: 89). Ortak ilerleme 584 yılında Singidunum (Belgrat)'un alınması ile iyice hissedilir hale gelmiştir. Bizans birlikleri ancak 591'de İran'dan dönmüş ve uzun süredir süren savaştan dolayı oldukça yıpranmışlardı. Dolayısıyla etkin bir savunma yapmalarına imkân yoktu. Tüm bu olumsuzluklara Bizans ordusunda meydana gelen isyan da

²⁶ Çağdaş Bizans kaynaklarına göre Avarlar, daha evvel Avrupa'ya gelen Hunların kalıntıları idiler. Ve bunlar en son gelenler oldukları için önlerinde bulunan diğer Hun kalıntılarını yerlerinden ederek Balkanlar'a kadar inmişlerdir, ayrıntılı bilgi için bkz. Howorth, Henry H. (1873), The Avars, or Eastern Huns, *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Cilt. 2., ss. 114-127

eklenince 7. yüzyılın hemen başlarında Makedonya'nın kıyı şeritleri haricinde tüm Balkanlar yukarıda ifade ettiğimiz Slavlarca istila edildi. Avar Türkleri bu Slavların özellikle Eski Yugoslavya topraklarında yaşayanlarına hükmetmişlerdir. Bizans ancak imparator Herakleios (610 -642) döneminde toparlanmış ve bu yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında Avarları ve Slavları doğudan getirdiği ordular ile bertaraf ederek geri çekilmeye mecbur etmiştir.

7. yüzyıla gelindiğinde Bizans, Araplara, Avarlara ve Slavlara büyük toprak parçaları kaptırmıştı (Seidler, 1980: 14). Bu dönemde Avar Türklerinin Tuna boylarına kadar geldikleri hatta nehri geçtikleri bilinse de Makedonya ve Manastır bölgesine ulaşip ulaşmadıkları net bir şekilde bilinmemektedir. Bununla birlikte aynı yüzyılın sonlarında bölgeye ulaşan Asparuh kumandasındaki Bulgar Türkleri Bizans'ı oldukça güç bir durumda bırakmış ve kısa zamanda Varna'ya kadar ilerlemişlerdir. Bulgar Türklerinin burada Slav kabileleri ile birlikte kurdukları devlet tarihlerde ilk Bulgar-Slav devleti olarak bilinir (Demirkent, 1992: 3)

9. yüzyılda Balkanlarda yeni bir Türk topluluğu görülmüştür: Peçenekler. Bu yüzyılın sonuna kadar Don nehri civarında yayılan Peçenekler, 10. yüzyıl ortalarında yine bir Türk kavmi olan Uzlar'ın²⁷ baskıları ile (Yücel, 2002: 714) batıya doğru kaymış ve bugünkü Macaristan'a ulaşmışlardır. Bu durum Çar Simeon komutasındaki Bulgarlar tarafından baskı altında tutulan Bizans için şartları oldukça zorlaştırmıştı. Zira Simeon komutasındaki Bulgarların Hırvatistan sınırlarına kadar ilerlemesi (Demirkent, 1992: 3) Bizans'ı tam bir çaresizlik içerisinde bırakmıştı. Bu iki düşmandan biri ile anlaşmaktan başka çaresi kalmayan Bizans imparatoru, Korsun (Khersones)²⁸ şehri kumandanı Leon Phokas'a bir talimat vererek Bulgarlara karşı Peçeneklerden ittifak talep etmesini istemiştir. Bu talebi kabul eden Peçenekler bu

²⁷ Uzlar da 889'da Hazarlar ile ittifak kurarak Batı'ya doğru ilerlemişler, Tuna üzerinde Bizans'a karşı hareket ettikleri sırada Anadolu'daki ırkdaşları Oğuz Türkleri de aynı düşmana karşı hamle yapınca Tuna'nın güneyine inerek Trakya, Makedonya ve Yunanistan'a kadar ilerlemişlerdir(Kayapınar, 2002: 815). Ancak Uzların bölgedeki hâkimiyeti uzun sürmemiş ve salgın bir hastalık sonrasında büyük bir kırıma uğrayarak yeniden Tuna'nın kuzeyine doğru çekilmişlerdir. Buradan hareketle Makedonya topraklarında hüküm süren Türk toplulukları arasına Uzları da eklemek yanlış olmayacaktır, bkz. Rasony, Tuna Köprüleri, s. 69.

²⁸ Kırım'da bulunan bir şehir.

sayede güneye kadar inerek Tuna boyuna ulaşmışlardır. Ancak iki taraf arasında son anda ortaya çıkan bir anlaşmazlık sebebi ile Tuna'yı geçememişlerdir (Yücel, 2002: 714).

Bu tarihten sonra Peçenekler ile olan ilişkilerini belirli bir düzeyde tutmaya çalışan Bizans idaresi 9. yüzyıla gelindiğinde ciddi bir ekonomik bunalım ile karşı karşıya kalmıştır. Buna bir de Bulgar kralı Simeon'un sınırlarını Manastır'ı da aşarak Arnavutluk' a kadar genişletmesi (Kayapınar, 2006b: 121) eklenince ortaya ciddi bir bunalım çıkmıştır. Bu bunalım neticesinde patlak veren isyanlar Peçenek Türkleri için beklenen fırsat olmuş ve 1035 yılının kış ayında buz tutan Tuna nehri geçerek Makedonya'ya kadar ulaşmışlardır (Yücel, 2002: 715)²⁹. Makedonya'da buldukları bu süre içerisinde ciddi bir tahribatın gerçekleştiği kaydedilmektedir (Yücel, 2006: 188). Bizans Devleti'nin bahsi geçen bu Peçenek ve Uz topluluğunun bir kısmını Anadolu'da iskan ettiği bilinmektedir (Demir, 2002: 325)

Makedonya ve Manastır tarihinde önemli dönemlerden biri de Bizans'ın Balkan hâkimiyeti sürecinde etkin bir rol oynayan II. Basileos (976 – 1025) dönemidir. Aynı zamanda Bizans tarihinde Makedonya Hanedanlığı olarak bilinen sülaleye mensup olan II. Basileos'un Bulgar Çarı Samuel ile giriştiği mücadele Balkanlarda yeni bir dönem başlatmıştır. Basileos bu dönemde Sofya'dan başlayarak Feriye, Servia ve Vidin'i alarak Makedonya'ya doğru ilerlemiştir (Kayapınar, 2006b: 125). Çok geçmeden Üsküp'ü de alan imparator artık Tuna Bulgarlarının ana karasını ele geçirmiş bulunuyordu. Seferin başlarında Vladislav'a yenilen Basil bir süre Manastır'da ikamet etmek zorunda kalmıştır (Stephenson, 2003: 29). Bu aşamadan sonra şartlar Basil'den yana değişirken, Bulgarlara nihai darbeyi vuran savaş 1014'te Struma'da gerçekleşmiş ve yenilen çar Pirlepe'ye kaçarak kurtulmuştur. Kaynaklar çarın esir düşen 14.000 askerinin gözlerine mil çekilerek Pirlepe'ye gönderildiğini kaydetmektedirler (Kayapınar, 2006: 216, 217). Bu ağır yenilgi sonrasında Çar Samuel fazla yaşamamış ve 1014'te ölmüştür. Çar'ın ailesi de Manastır'a yakın bir

²⁹ Mualla Yücel'in aksine Işın Demirkent muhtemelen bu geçişi topyekün bir hareket olarak görmemiş ve Peçeneklerin buraya ilk geçişlerinin Oğuzların baskısı sonucu 1048 yılında olduğunu ifade etmiştir (Demirkent, 1992: 5).

bölgede bulunan Ohri'de kalmıştır. Hatta Samuel'in oğlu Gavril Radomir'in Manastır'da Bulgar çarı ilan edildiği bilinmektedir (Kayapınar, 2006b: 125).

Tuna Bulgar Devleti'nin tarih sahnesinden silindiği sıralarda Peçenekler'de bölgeye ulaşmışlardı. Peçeneklerin Makedonya'ya kadar ulaştığı bu dönemde başlarında Turak adında bir asilzade bulunmakta idi. Üst üste elde edilen başarılar neticesinde güçlenmeleri kaçınılmaz olanı ortaya çıkarmış ve Peçenekler arasında bir iç mücadele başlamıştır. Turak'a karşı ayaklanan Kegen'in Bizans tarafından desteklenmesi ve neticesinde Hıristiyanlığı seçmesi bu iç mücadeleyi Bizans ile Peçenekler arasındaki bir mücadeleye dönüştürmüştür. Bu sırada bölgede bulunan Peçeneklerin 800.000 kişi kadar olduğu kaydedilmektedir (Yücel, 2002: 715).

Turak ve Bizans arasında 1048 yılı patlak veren savaş neticesinde Turak Bizans eline esir düşmüş, o sırada Bizans ile birlikte hareket eden Kegen de Tuna boyuna yerleşmiştir. Bizans, kendisine esir düşen binlerce Peçenek Türkünü Niş, Sofya ve Makedonya topraklarında³⁰ iskân ederek ilk kez büyük bir Peçenek topluluğunu yerleşik hayata geçirmiştir. Bizans'ın Peçenekleri buraya yerleştirmesinde o sırada kendisine doğru hareketlenmiş olan Uzlar'ın önünü kesme fikri de etkin rol oynamıştır (Rasonyi, 1984: 63).

Bizans, Peçenekleri yerleşik hayata geçirerek büyük bir dertten kurtulacağını düşünse de Türklerin öyle kolayca yerleşik hayata geçirilemeyeceğini bilmesi gerekiyordu. Zira çok geçmeden Makedonya ve diğer bölgelerde iskân edilen Peçenekler isyan etmiş ve yeniden Tuna boyuna gelerek Bizans'a karşı faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bizans bu hareketi, elinde bulunan Peçenek reisi Turak'ı serbest bırakmak yolu ile engellemek istemişse de bunda muvaffak olamamıştır. Bizans, 1050 yılında meseleye kesin bir çözüm getirmek için 20.000 kişilik ücretli askerinin yanına kendi askerlerini de katarak Peçenek merkezi Yüztepe'ye yönelmiştir. Ancak Yüztepe yakınlarına gelen Bizans birliklerinin merkezi idareden bağımsız ve dağınık bir şekilde hareket etmesinden istifade eden Peçenekler gerçekleştirdikleri ani bir saldırı ile Bizans ordusuna ve yanlarında gelen Bulgar birliklerine büyük kayıplar

³⁰ Peçeneklerin Makedonya'da yerleştikleri bölge Ovçepoye (Ovce Pole) olarak bilinmektedir.

verdirmişlerdir (Yücel, 2002: 717). Bu askeri başarı ile artık Makedonya’da rahatça hareket etme fırsatını elde etmiş oluyorlardı.

Peçeneklerin burada hem Bulgarlara hem de Bizans’a üstünlük kurmasında yakın zamanda patlak veren Bulgar Petro Delyan isyanının da etkisi büyüktür. Zira hemen hemen Peçeneklerin bölgeye ulaştığı dönemlere rastlayan bu isyan sonucunda 1040 yılında Petro Delyan Bizans’a oldukça ağır bir yenilgi tattırılmış ve Makedonya’nın önemli bir kısmını içine alacak şekilde Bulgar Devleti’nin yeni çarı olmuştur. Bu durum hem Bizans’ı zayıf düşürmüştü hem de Peçeneklerin bölgede güçlü bir Bizans otoritesinden yeni kurulmuş bir Bulgar devleti ile karşı karşıya gelmesini sağlamıştır (Kayapınar, 2006c: 232).

Peçenekler ile birlikte aynı dönemlerde Balkanlara inen önemli bir Türk gurubu da Kıpçaklardır. Kıpçaklar halen bazı araştırmacılar tarafından itilafli olmakla birlikte kendileri ile aynı menşeyden olan Kumanlar³¹ ile birlikte 11. yüzyılda Karadeniz’in kuzeyinden Avrupa’ya girmişler³² ve çok geçmeden Peçenekler ile irtibata geçmişlerdir. Bu irtibat Peçenek başbuğu Tatuş’un Bizans’a karşı Kıpçak / Kuman Türklerinden yardım talep etmesi ile gerçekleşmiş ve elde edilen başarı sonrasında Kumanova başkent olmak üzere Kuman –Peçenek Türk Federasyonu’nu kurulmuştur (Gökbel, 2002: 734). Denilebilir ki Kıpçak / Kuman Türklerine Balkanların ve sonrasında Makedonya’nın yolunu gösterenler Peçenekler olmuştur. Ayrıca 1184 yılında I. Andronikos Komnenos’un kaleme alıp imzaladığı bir belgede Kumanların Batı Makedonya’da hayvancılık yaptığını dair bilgiler yer almaktadır (Vasary, 2008: 53)

³¹ Kumanlar 1068’ de Rus prenslerine karşı kazandıkları zafer sonrasında 1071’de Kiev bölgesine ulaşmışlar ve yine bir Türk grubu olan Uzların, Boğdan düzlüklerindeki vatanlarını işgal etmişlerdir. Kumanların Balkanlara inişlerini kolaylaştıran en önemli olay işte Uzlara karşı kazandıkları bu zaferdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rasony, Tuna Köprüleri, s. 83-138.

³² Vasary, Aleksios Komnenos’tan yaptığı bir alıntıda Kumanlardan ilk kez 1095’te bahsedildiğini ifade etmektedir. Buna göre I. Aleksios Komneneos Balkan Dağları’nın doğu eteklerine ordugâhını kurduğu sırada Pudilos isminde bir Ulah önder gelerek kendisine Kumanların Tuna’yı geçtiğini ifade etmiştir(Vasary, 2008: 34).

Kumanların Balkanlara geldiği sorusu bugün halen net bir şekilde cevaplanamamakla birlikte yakın zamanda dilimize de çevrilmiş olan kapsamlı bir Kuman-Tatar araştırmasına göre, Kumanların anayurdu, güney sınırını Tuna Nehri'nin belirlediği Eflak ve Boğdan ülkesini de içine alan ve doğuda Volga'ya kadar ulaşan bir sahadır(Vasary, 2008: 45).

11. yüzyıla gelindiğinde Kıpçak – Peçenek Federasyonu politik etkinliğini kaybetmiş ve bölgede bulunan Kıpçak / Kuman toplulukları zamanla Slavlaşmış ve Hıristiyanlaşmışlardır. Özellikle Makedonya bölgesindeki bu Türk yerleşiminin yer isimlerine yansıyan izleri bugün halen varlığını korumaktadır.

Bu dönemin Bizans için en önemli sıkıntılarında biri de Haçlı Seferleri'nin başlangıcını teşkil etmesidir. Özellikle ilk Haçlı ordusunun disiplinsiz ve dağılık oluşu (Ostrogorsky, 1995: 335) Bizans birliklerini zorlamıştır. Ancak Haçlı birlikleri ve Bizans birlikleri arasındaki sürtüşmenin Makedonya ve Manastır bölgesi içinde önemli sonuçları olmuştur. Bizans imparatoru Alexis (I. Aleksios Komnenos) Haçlı ordusunda yer alan Franklara karşı bugünkü Arnavutluk sınırlarında bulunan Dyrrachium'da aldığı yenilgi sonrasında Ohri yolu üzerinde bulunan Babagora vadisine çekilerek burada bir süre dinlemesi, sonrasında da Manastır'a geçmesi (Hammond, 1974: 74,75), şehrin tarihinde önemli yer tutmuştur. Zira imparator I. Aleksios, Anadolu'nun ve Balkanların hızlı bir şekilde Türkleşmesi karşısında Papa II. Urbanus'tan yardım istemiş ve Haçlı birliklerini Anadolu topraklarına geçirmiştir. Yani denilebilir ki 4. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar, Avrupa'da, Karadeniz'in kuzeyinden yoğun bir şekilde gerçekleşen Türkleşmenin önüne geçen hükümdar olarak bilinen I. Aleksios (Ostrogorsky, 1995: 333), bu hamlesine bir anlamda Manastır bölgesinden başlamıştır.

1.1.4. Osmanlı Fethi Öncesinde Manastır Ve Bölgesi

1204 yılında Bulgar Krallığı, Roma kilisesi ile birleşmiş ve kısa süreli de olsa Papa III. İnosan (İnnocent)'dan kral ve kilise temsilciliği unvanını almıştır³³. İşte bu

³³ Bulgar kralı Kaloyan döneminde gerçekleşen bu birleşmede IV. Haçlı Seferi'nin Balkanlarda yarattığı gerginlik ve Macarlar ile yaşanan gerginlik önemli rol oynamıştır (Kayapınar, 2006c: 236)

tarihten sonra Mikhail Angelos ve Theodoros Angelos'un idaresindeki Epiros Grek Devleti³⁴ Korfu adasını ve Ohrid'i alarak bölgedeki Bulgar-Latin ittifakına darbe vurmuştur. Epiros Devleti'nin Selanik'i alması ve sonrasında Makedonya'nın önemli bir kısmına hakim olması ile gücünün nispeti ortaya çıkmıştır (Demirkent, 1992: 6, Kayapınar, 2002b: 813).

II. İvan Asen zamanında Epiros ve akabinde Kuman hâkimiyetinin yerini alan II. Bulgar krallığı Makedonya ve Arnavutluğun hâkimi durumuna gelmiştir (Rasony, 1984: 113). Bölgedeki Bulgar hâkimiyeti Mihael Şişman (1323 – 1330)'ın 1396'da Niğbolu'da Osmanlı padişahı I. Bayezit (Yıldırım) tarafından öldürülmesi ile son bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun yaklaşık 200 yıl öncesinden itibaren Makedonya'da Bulgarlarla başlayan ciddi bir Balkan devletleri hâkimiyeti dönemi yaşanmıştır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi özellikle 11. yüzyıl Bizans ve Peçenek Türkleri arasında gerçekleşen mücadelelere sahne olmuştu. Bizans ve Peçenekler arasında bu çekişmeler yaşanırken Manastır ve Ohri gibi merkezler Çar İvan Vladislav idaresindeki Bulgarların elinde idi. Ancak Bulgarların bölgedeki hâkimiyetleri bundan çok daha öncesine dayanıyordu.

Bizans imparatoru II. Basile (Bazil) zamanında Bizans'ta meydana gelen kargaşalar Bulgar kralı Şişman (Sischman) ve oğullarına yaramış; Prespa nehri civarı ile Ohri (Ochrida)'de Bizans'a karşı bir hareketlenme yaşanmıştır (Diehl, 1939: 88). Buradan da anlaşılacağı üzere bu yüzyılda Manastır ve civarı Bulgarların hâkimiyeti altında idi. Ayrıca Şişman'ın oğlu Samuel'in burada II. Bulgar Devleti'nin kuruculuğunu yaptığını düşünürsek Manastır şehrinin bu dönemde de önemli bir siyasi merkez olduğunu anlamak çok güç olmayacaktır. Samuel'in hâkimiyeti sırasında Prespa ve Manastır ile yetinmeyerek tüm Makedonya'yı fethettiğini kaynaklardan öğreniyoruz(Diehl, 1939: 90). Ancak Samuel'in, kuzeni Vladislav tarafından öldürülerek taht değişikliğine gitmesi Bulgarların bölgedeki hâkimiyetine farklı bir boyut kazandırıyordu.

³⁴ Veya Epir Despotluğu, (Kayapınar, 2002b: 813)

İvan Vladislav, Samuel'in kardeşi Aron'un oğlu idi ve bölgede fetih hareketlerinde bulunan Bizans'ın buradan atılmasını istiyordu. Bu manada o sırada Bizans ile savaş halinde olan Peçeneklerden de faydalanmak istemiş ancak bu konuda başarılı olamamıştır. Kaynaklar Vladislav'ın Manastır'da bir kale inşa ettirdiğini ve bu civarda bulunan diğer kaleleri de ikmal ettiğini kaydetmektedirler (Macedonia Documents and Material, 1978: 27).

Osmanlı idaresinin hemen öncesinde Sırların Makedonya'dan harekete geçerek Köstendil, Tetovo ve Üsküp'ü ele geçirdikleri bu durumun II. Bulgar devleti ile Bizans'ı birbirlerine yaklaştırdığı kaydedilmiştir (Kayapınar, 2002b: 816).

Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Manastır ve civarına hâkim olan bir başka topluluk da Sırlardır. 12. yüzyıl ortalarında Stefan Nemanich kumandasında gelişen Sırlar 1196'da Macar ve Venedik yardımı ile Bizans'a üstünlük kurmuşlar ve kısa süre içerisinde Raška, Zeta ve Niş'e hâkim olmuşlardır (Kayapınar-Kayapınar, 2006: 129).

Sırlar, II. Stefan Uroş Milutin döneminde (1282–1321) artık Makedonya'nın önemli bir kısmına hâkim duruma gelmişlerdir. Bu genişleme özellikle IV. Stefan Duşan döneminde zirveye ulaşmış ve Makedonya'nın Ohri ile Pirlpe arasındaki toprakları, dolayısıyla Manastır bölgesi de Sırp hâkimiyetine geçmiştir (Kayapınar-Kayapınar, 2006: 132, Kayapınar, 2006c: 245)

Stefan Duşan'ın ölümünden sonra kaçınılmaz olan bir durum ile karşılaşmış ve taht kavgaları Sırp devletini zayıf düşürmüştür. 1365'de devlet 3'e bölünmüş ve Manastır bölgesi ortak hükümdar Vulkaşin'e bırakılmıştır. Ancak 26 Eylül 1371 yılında gerçekleşen Çirmen savaşı sonrasında Batı Makedonya ve Manastır bölgesinin Pirlpe merkez teşkil edecek şekilde Makro Kralyeviç'in hâkimiyetinde Osmanlı devleti'ne bağlandığı ve bir vassal devlet olduğu kaydedilmektedir (Kayapınar-Kayapınar, 2006: 138).

1.2. Manastır'ın Osmanlı Hâkimiyetine Geçişi ve Sonrası

Kuruluş sürecini tamamladığı yer itibari ile bir Anadolu Beyliği olmasına rağmen, “*devlet*” statüsüne geçme aşamasında büyük oranda Avrupa’da gelişen Osmanlı Devleti için, Rumeli ve dolayısı ile Balkanlar çok önemlidir.

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu 14. yüzyılın hemen başlarında, 1321’de Mudanya’yı ele geçirerek (Uzunçarşılı, I: 155) önce Marmara sahiline, oradan da Rumeli’ye yani Avrupa’ya ayak basması ve bu fetih neticesinde bazı araştırmacılara göre çapul gayesi ile (Hammer, I: 124), bazı araştırmacılara göre ise sistematik bir fütuhat hareketi öncesi keşif faaliyeti gayesi ile (Uzunçarşılı, I: 155; İnbaşı, 2002a: 27) Rumeli’de yaklaşık olarak on sekiz ay kadar kalması ileri ki yıllar ve hatta yüzyıllar için çok ciddi bir fetih hareketinin sinyallerini veriyordu. Ancak Osmanlı’nın Balkanlar’a çıkışında geçmesi gereken çok önemli bir engel vardı: Bizans Devleti.

1321’deki Trakya macerasından sonra Osmanlı Devleti ile Bizans arasındaki ilk münasebetler Orhan Bey zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde iki devlet arasındaki ilişkiler menfaatleri neticesinde bazen dostane bazen ise hasmane bir şekilde gerçekleşmektedir. Özellikle 1321’deki ilk geçiş sırasında Osmanlı birliklerinin savaşçı kimliklerinin Bizans tarafından öğrenilmesi, Bizans’ı hem telaşa düşürmüştü hem de taht mücadeleleri sırasında bu birliklerden faydalanma fikrini uyandırmıştı. Bu manada ilk hadise II. Andronikos ile torunu Genç Andronikos arasındaki taht mücadelesi sırasında vuku bulmuştur (Baştav, 1989: 24; Hammer, I: 124). II. Andronikos torununa karşı kullanmak amacı ile Orhan Bey’den yardım talep etmiş ancak bu talebe karşılık gelen Türk birlikleri 1327’de Çorlu ve Silivri’de mağlup olarak Konstantiniyye’ye (İstanbul) kaçmışlardır. Fakat Türklerden zaten çekinen İmparator onları Anadolu’ya göndermiştir.

Bu sırada torununa karşı II. Andronikos’u destekleyen Sırp kralı II. Stefan Uroş (1321-1331) Makedonya’daki sınırlarını genişletmek ile meşguldü. Genç Andronikos’un dedesine üstün gelmesi Sırp’ların Makedonya hâkimiyetine darbe vurmuş ve onları Bizans destekli Bulgar Krallığı ile karşı karşıya bırakmıştı. Bu

manada 28 Temmuz 1330'da vukû bulan *Köstendil Savaşı* Makedonya ve dolayısıyla Manastır bölgesinde Sırp hâkimiyetini perçinleyen en önemli hadise olmuştur (Demirkent, 1992: 8, Kayapınar, Kayapınar, 2006: 130)³⁵.

Sırp lar, Bizans sayesinde elde ettikleri üstünlüğü özellikle Stefan Duşan'ın faaliyetleri ile Bizans'a karşı kullanmaya başlamış ve eski düşmanları Bulgarlar ile kurdukları ittifakla Bizans'a saldırarak kısa sürede Ohrid, Pirlepe ve Strumisa şehirlerini ele geçirmişlerdir. Zamanla hedefine sadece askeri başarılar ile ulaşamayacağını anlayan Duşan, Yuannis ile Kantakuzenos arasındaki taht kavgasına Yuannis'ten yana girmiş ve 1343'te tüm Makedonya'yı ele geçirerek Üsküp'te taç giymiştir (Demirkent, 1992: 8). Kısacası 14. yüzyıl ortalarında Manastır ve civarının Sırp ların elinde olduğu anlaşılmaktadır.

1341'de Genç III. Andronikos'un ani ölümüyle; vasiyeti üzerine, Fransız olan eşi Anna dö Savua'dan olan küçük oğlu Yuannis'in vesayeti Gran Domestik Kantakuzenos'a verildi (Uzunçarşılı, I: 155). Bu vesayet neticesinde Kantakuzenos, imparatorluğu İstanbul ve Edirne'de kabul göremediğinden Dimetoka'ya giderek 26 Ekim 1341'de imparatorluk tacını giydi. Bu arada Kantakuzenos'un rakipleri Bulgar kralından yardım talep etmişlerse de Kral Aleksandır yardım için geldiği yerlerde yağma yaptığı gibi Kantakuzenos ile anlaşarak kendisine güvenenleri hayal kırıklığına uğratmıştı. Ancak baskıların tüm hızı ile devam etmesi üzerine Kantakuzenos önce Sırp kralından, daha sonra bundan cevap alamaması üzerine Umur Bey'den yardım talep etmiştir. Umur Bey ilk etapta otuz iki gemi ve yirmi dokuz bin kişi ile geldiği Dimetoka'dan Bulgarları kovarak Kantakuzenos'u biraz olsun rahatlatmışsa da, 1344'de İzmir'in Latinler tarafından ele geçirilerek Umur Bey'in donanmasının yakılması ile Kantakuzenos büyük bir telaşa düşmüştü. 1345'de Umur Bey, Karesioğulları ile birlikte İmparatora yardım etmeye çalışmışsa da donanması yakılmış olduğundan bunu başaramamış ve ona Orhan Bey'den yardım

³⁵ Bu savaş Köstendil'in yerel adı olan *Velbujd Savaşı* olarak da bilinmektedir. Savaş sonunda Çariçe Eudokia'nın oğlu olan despot *Konstantin Dragaş* düştüğü kötü durumdan kurtulabilmek için Osmanlı yardımını almak zorunda kalmış ve kızlarından üçü ile padişah I. Murat ve 2 oğlunu evlendirmiştir (Jorga, 2005: 229).

almasını tavsiye etmiştir. Umur Bey'in son olarak bir zamanlar Kantakuzenos taraftarı olan çete reisi Momçilo'yu yenmesinden sonra (Hammer, I: 132; Başstav, 1989: 43) İmparator artık Orhan Bey'in yardımına başvurmak zorunda kalmıştır. Ve hem bu yardımı sağlamak için hem de ileriye dönük olarak sağlam bir müttefik kazanmak için 1346'da kızı Teodora'yı Orhan Bey'e nikâhlamıştır.

1344'de Umur Bey'in donanmasının İzmir'de yakılması, 1345'de Karesi Beyliği'nin ilhakı ve 1346'da İmparatorun kızının Orhan Bey'e verilmesi ile Bizans artık Osmanlı Devletinin isteklerini yerine getirmekle memur bir devlet haline gelmiştir. Çünkü uzun zamandır imparatorun en büyük yardımcısı olan Umur Bey'in donanmasının Latinler tarafından yakılması, O'nu, imparatora sağladığı desteği kesmek zorunda bırakmıştır. Zaten bundan yaklaşık dört sene sonra Umur Bey, İzmir'de giriştiği bir mücadelede şehit düşmüştür. Aynı zamanda Karesi Beyliğinin ilhakı ile Edremit Körfezi ile Kapıdağ Yarımadası arasındaki bölgenin Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi Rumeli ile Osmanlı Devletini karşı karşıya getiriyordu. Tüm bunların yanında İmparatorun damadı olması hasebiyle Orhan Bey, Bizans'ın başı sıkıştığında başvurabileceği en önemli müttefik oluyordu.

1347'de Sırp kralı tarafından tehdit edilen Kantakuzenos asıl müttefiki Umur Bey'in kendi derdi ile meşgul olması sebebiyle, yine onun tavsiyesi ile Orhan Bey'den yardım talep etmiştir. Orhan Bey bu fırsatı kaçırmak istememiş ve oğlu Süleyman Paşa komutasındaki 10.000 kişilik bir orduyu imparatora yardım amacıyla Trakya'ya göndermiştir (Demirkent, 1992: 9). Ancak Trakya'ya geçen Süleyman Paşa ve emrindekiler asıl görevlerini unutarak Bulgar sınırına kadar ilerlemişlerdir (Baştav, 1989: 44). Hatta Süleyman Paşa'nın başarısını gören Stefan Duşan Orhan Bey'e ittifak teklif etmişse de Kantakuzenos bu ittifaka engel olmuştur.

Stefan Duşan'ın Bizans'a karşı Osmanlı Devleti ile müttefik olma isteğinin altında aslında Orhan Bey'i kendisine rakip görmesi ve ondan çekinmesi yatıyordu (Uzunçarşılı, I: 196). 1352'de Kantakuzenos ile V. İoannes arasındaki mücadelede Kantakuzenos'un çok ciddi bir para karşılığında Orhan Bey'den 20.000 kişilik bir kuvvet sağlaması ve buna karşılık olarak Trakya'da bir kale vaat etmesi Osmanlı

Devleti'nin sadece Bizans'ın rakipleri için değil İstanbul için de güçlü bir müttefik kabul edildiğini göstermişti. İmparatorun bu cansiperane yardım talebi Bizans'ın ömrünü ileride vuku bulacak olan fetret devri ile birlikte yaklaşık olarak 100 sene uzatmakla beraber Türklerin Balkanlardaki önlenemeyecek ilerleyişinin ilk basamağını da sağlamış olacaktır. Netice itibari ile Süleyman Paşa komutasındaki Türk birliği V. İoannes'e yardım için gelen Sırp birliğini Dimetoka'da dağıtarak tüm Trakya'yı Kantakuzenos'un emrine bırakacaktır(Eylül 1352) (Baştav, 1989: 50, Uzunçarşılı, I: 197).

Stefan Duşan bu yenilginin ardından kadim emelinden vazgeçmiş gibi gözükmese de rağmen İstanbul'un Ortodoks ulemasının tavrına kızarak tekrardan bir İstanbul seferi yapmaya hazırlanmış ise de bu sefer hazırlığı sırasında 20 Aralık 1355'de ölmüştür. Duşan'ın ölümü ile başa geçen oğlu Uroş babasının yerini dolduramamış ve merkezi otoritesi çöken Sırlara bağlı olan bölgesel idareler teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Bu sırada Pirlepe hâkimi olan Vukaşin de Üsküp, Prizren ve Ohrid'e hakim olarak bağımsızlığını ilan etmiştir (Demirkent, 1992: 9). Dolayısıyla Duşan sonrasında Manastır bölgesinin Vukaşin'in idaresine geçtiği söylenebilir.

Bu zaferden Kantakuzenos karlı çıkmış gibi gözükse de bundan sonra artık Avrupa, Osmanlı Devleti ile karşı karşıya kalacaktır. Çünkü İmparator, Orhan Bey'in yardımı karşılığında ona Çimpe ya da Çimpi kalesini vermiştir (Baştav, 1999: 171)³⁶.

Süleyman Paşa Sırlara karşı elde ettiği muvaffakiyetten sonra geri dönüş yolunda Çimpe'ye bir miktar asker bırakarak³⁷ burayı Rumeli'nin fethinde bir köprübaşı kabul

³⁶ Bizans kaynaklarında Tzympe olarak geçmektedir bkz. (Baştav, 1989: 57); Bazı kaynaklar Kantakuzenos'un zor durumda iken yardım karşılığında Osmanlı Devletine vaat ettiği Çimpe kalesini vermekten vazgeçtiğini bu yüzden Süleyman Paşa'nın burayı zorla almak zorunda kaldığından bahseder bkz. (Baştav,1989: 57); Çimpe kalesi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. M.Münir Aktepe, "Osmanlılar'ın Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (TD) 1-2, İstanbul (1949-1950) s. 283-285.

³⁷ Aşıkpaşazade gibi bazı Osmanlı tarihçileri Süleyman Paşa'nın Çimpe'nin karşısında Anadolu sahilinde bulunan Virancahisar'dan önce Rumeli sahiline adam gönderilerek burada ele geçirilen bir

etti(Baştav, 1989: 57). Süleyman Paşa bundan sonra Gelibolu'da kendisine bir saray yaptırarak burayı da kendine karargâh haline getirdi. Hammer, tarihinde, Gelibolu'yu, Boğazın anahtarı ve Karadeniz ile Akdeniz ticaretinin ambarı olarak nitelendirir(Hammer, I: 139). Bu sırada yanında Lala Şahin Paşa, Karesi beylerinden Hacı İlbeyi, Evrenos, Gazi Fazıl ve Yakub Ece gibi beyler de vardı(Uzunçarşılı, I: 157).

Osmanlı Devleti artık Balkan topraklarında fiili fetihlere başlamıştı ve özellikle Stefan Duşan'ın ölümünden sonra karşısında duracak ciddi bir siyasi birlik kalmamıştı (Baştav, 1989: 67). Ancak Balkanlar'ın bu siyasi karmaşasından başka, Osmanlı Devleti'nin işini kolaylaştıran bir başka önemli hadise de, Avrupa'daki ilerleyişleri sırasında meydana gelen doğal afetler olmuştur. 1348'de ortaya çıkarak Bizans'ı oldukça zor duruma düşüren veba salgınından sonra buraya (Baştav, 1989: 51) 1-2 Mart 1354'de meydana gelen şiddetli deprem Gelibolu surları dâhil olmak üzere çevresindeki birçok köy ve kasabayı tahrip etti. Bu şiddetli tabii afetten sonra bu köy ve kasabaların esas halkı buraları terk edince boş kalan kale ve çevresi istila edilerek buralara geç kalınmadan zaten 1352'den beri Gelibolu yarım adasında bekleyen Türkmenler yerleştirildi (Baştav, 1989: 57, İnbaşı, 2002b: 155, Sezgin, 1999: 215). Anadolu'dan buralara ilk göçürülenler, Karesi bölgesinde konaklayan Türkmen grupları olup Süleyman Paşa tarafından Gelibolu'da iskan edilmişlerdir (Doğru, 2002: 168). Fethedilen yerlerin halkına dokunulmayarak özellikle Anadolu'dan buralara nakledilen halk ile yerli halkın birbirlerine menfi tavır takınmamaları konusunda hassasiyet gösterilmiştir (İnbaşı, 2002b: 156).

Osmanlı Devleti'nin Gelibolu'yu alması üzerine telaşa düşen Kantakuzenos Orhan Bey'e aldığı yerleri para karşılığı geri vermesini teklif etmiştir. Orhan Bey 10.000 altın karşılığında Çimpe'yi verebileceğini ancak diğer yerlerin birlikleri tarafından fethedildiğini ve bu yüzden geri verilmeyeceğini belirtmiştir. Bu sırada Süleyman Paşa ve birlikleri Malkara, İpsala ve Vize'yi almışlardı (1357) (İnbaşı, 2002b: 156). Süleyman Paşa'nın Rumeli'de bu kadar aceleci bir fetih ve iskân politikası

Rum vasıtası ile; sallar yardımıyla 40 ila 70 arasında değişen sayıdaki askerlerin Rumeli'ye geçirilerek bu kalenin alındığını kaydedenler (1356) bkz. (Uzunçarşılı, I: 156n, Aşıkpaşazade, 1992: 46

izlemesinin ana sebebi, muhtemel bir Balkan Haçlı birliğinin ani bir uyanış ile üzerlerine gelmesi tehdidi idi.

Süleyman Paşa'nın 1357'de bir av sırasında attan düşerek vefat etmesine kadarki süre içerisinde³⁸ Soroz körfezi ve Marmara kıyıları arkasında bir seri sefer yapılarak (Baştav, 1989: 64) birçok merkezin fethedildiği bilinmekle beraber bunların tarihleri kesin olarak tespit edilememektedir. Hatta Süleyman Paşa'nın Dimetoka ve Çorlu'yu alarak İstanbul ile Edirne'nin bağlantısını koparmasından sonra 1359'da Osmanlı birliklerinin İstanbul surları altında görüldüğü kaydedilir (Uzunçarşılı, I: 157).

Süleyman Paşa'nın ölümü Balkan fetihlerini kısa bir süre de olsa sekteye uğratmışsa da, Orhan Bey'in diğer oğlu şehzade Murat ve Karesi beyleri Evrenos ile Hacı İlbeyi'nin gayretleri sayesinde fetihler yeniden ivme kazanmıştır.

I. Murat'ın saltanatının ilk yıllarında Edirne 1361'de fethedilmiş³⁹ ve 1365'de devlet merkezi buraya taşınmıştır. Bilhassa Edirne; Balkan yarımadasına ve umumiyetle Güneydoğu ve Orta Avrupa'ya Türkler tarafından yapılacak olan fetih hareketleri için önemli bir hareket noktası olacaktır(Burmov, 1949: 98). Bundan sonra I. Murat, Meriç Nehri boyunca hızlı bir ilerleyiş ile (Baştav, 1989: 65) 1363'de Filibe'yi zaptetmiştir (Dağtekin, 1961: 190)⁴⁰. Özellikle Edirne'nin fethinden sonra *uclardaki* birlikler hızla Rumeli'ye kaydırılmıştır (İnbaşı, 2002b: 156).

Filibe'nin zaptı sırasında hiçbir mukavemet göstermeyen Filibe hâkimi, Sırp kralı V. Uroş'a müracaat ederek onu Türklerin aleyhine kışkırtmıştır. Bunun üzerine Papa V. Urban'ın da teşviki ile Macar kralı Layoş başta olmak üzere Bulgarlar, Sırlar, Eflak Prensi ve Bosnalılar birleşerek Edirne'ye doğru harekete geçtiler. Bu sırada Edirne'de

³⁸ Uzunçarşılı Süleyman Paşa'nın ölümünü 761 / 1360 olarak verirken, (Uzunçarşılı, I: 158); Hammer, 760 / 1358 tarihini uygun görmüştür, (Hammer, I: . 135).

³⁹ Edirne'nin fethi meselesi bilhassa tarihinin tespiti noktasında araştırmacılar arasında tartışmalara sebep olmuştur. Ayrıntı için bkz. Halil İnalçık, "Edirne'nin Fethi (1361)", Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Ankara 1993, s.137-159.

⁴⁰ Uzunçarşılı Filibe'nin zaptının tarihi olarak 1364 tarihini verir bkz. (Uzunçarşılı, I : 167)

Beylerbeyi olarak bulunan Lala Şahin Paşa durumun ciddiyetini Bursa'da bulunan padişaha bildirirken düşmanın durumunu teşhis etmek amacıyla bir keşif kuvvetini de Hacı İlbeyi kumandasında Meriç Nehri'ne yolladı. Asıl amacı keşif olmasına rağmen Hacı İlbeyi, düşmanın mukavemet görmediği için lakayt bir vaziyette gaflet içinde bulunduğunu görünce ani bir gece baskını ile müttefikleri büyük bir hüsrana uğrattı ve birçoğunu Meriç nehrine döktü (1364). Bu savaş tarihlerde I. Çirmen (Çernomen), I. Meriç ya da Sırp Sındığı olarak kaydedilmiştir. Savaş sonucunda batıdan gelebilecek tehlikelere daha hızlı bir şekilde karşılık verebilmek için devlet merkezi 1365'de Edirne'ye kaydırılmıştır.

Osmanlı Birliklerin bu hızlı ilerleyişi Bizans İmparatoru V. Johannes (İoannes)'i ziyadesi ile ürkütmüş ve batı Hıristiyan âleminden yardım istemesi kaçınılmaz olmuştur. Bu yardım talebine ilk cevap veren devlet olan Venedik, elçisi Lorenzo Çelsi eli ile destek sözü vermişse de duruma esaslı bir müdahale de bulunmamıştır. Bu durum karşısında iyice köşeye sıkışan Bizans 1364 yılında bir anlamda Osmanlı tabiiyetine geçmek manasına da gelecek olan barış anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır (Dağtekin, 1961: 190).

Bu aşamadan sonra Balkanlar'daki Osmanlı fetihlerini yalnızca siyasi olaylar değil, coğrafya koşulları da belirlemiştir. Bunu doğrulayan en önemli verilerden biri fetihlerin batıya doğru tarihi Via Egnatia yolunu izleyerek Serez, Manastır ve Ohri yoluyla, 1385'de Arnavutluk kıyılarına ulaşmasıdır (Kaya, 2006: 9).

1371 yılında, Duşan'ın ölümünden sonra ciddi bir sarsıntı geçiren Sırp Devleti Duşan'ın iki oğlunun elinde (Uglyeşa, Vukaşin) yıkıcı ve kanlı savaşlar içerisinde yönetilirken, Türklerin (Osmanlılar) Tuna kıyılarına ve Vidin kapılarına ulaştığı haberi Sırp arazisine ulaşmıştı. Bu sırada kardeş kavgaları ile iyice bunalan Sırp Devleti'nden Uglyeşa, Bizans'a Türklere karşı müşterek hareket etmeyi teklif ettiyse de zaten kendi dertleri ile iyice bunalan Bizans yönetimi buna rağbet etmemiştir. Uglyeşa sadece kardeşi Vukaşin'den destek gördü. Bu iki kardeşin Edirne'ye hareket eden ordusu şimdiki Bulgar hudut kasabası Svilengrad ile Edirne arasındaki bölgeden Meriç'i geçtikleri sırada az sayıdaki Türk birliklerinin ani bir gece baskını ile büyük

bir bozguna uğratıldı (Baştav, 1989: 72) (26 Eylül 1371). Kaynaklara II. Çirmen (II.Meriç yada Çernomen[İnbaşı, 2002b: 156]) Savaşı olarak geçen bu savaş Osmanlı Devleti'nin Balkan hakimiyeti sırasında en önemli çıkış noktasını oluşturan Çimpe ve Gelibolu kalesinin alınmasından sonra ikinci bir kopma noktasını teşkil etmiştir.

Çirmen Muharebesi'nden sonra Osmanlı Devleti 1372'de Köstendil, Kavala, Drama, Zihne, Serez ve Karaferye, 1380'de İştıp, 1382'de Manastır ve Pirlepe ve 1385'de Ohri'yi fethetmiştir (İnbaşı 2002a: 29, Ercan, 1989: 77). Bu yolla Adriyatik'e kadar ulaşan Türk birliklerinin başında Hayreddin Paşa ve Evrenos Bey bulunmakta idi. Bu arada Bulgaristan taraflarında da fetihler devam etmiş ve 1385'de Sofya ve 1386'da da Niş fethedilmiştir. Bu fetihlerden sonra Manastır, Arnavutluk ve Kuzey Epir muntıkalarına yapılacak seferlerde hareket üssü olmuştur (Uzunçarşılı, 1961: 175).

1.2.1. Osmanlı Devleti'nin Manastır'ı Fethi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine ait kaynakların yetersizliği ve zaman zaman güvenilirlik problemleri Manastır⁴¹ şehri ve bölgesinin fethinin net bir şekilde ortaya konulmasını zorlaştırmıştır. Kaldı ki Manastır şehrine ait kaleme alınmış eserlerin de ilgi alanı içerisine şehrin ve çevresinin fethi meselesi pek girmemiştir. Bu duruma yukarıda ifade ettiğimiz kaynaklara ait eksiklikler bahane olarak gösterilebileceği gibi hadisenin önemsenen kısmının oluş şekli değil olmuş olma gerçeği olması da gösterilebilir. Tarih yazımı konusunda çağdaş ve modern Türk kaynakları ile yerel kaynaklar arasındaki en önemli fark da burada göze çarpmaktadır.

Osmanlı tarihi mevzu bahis olduğunda şüphesiz ki İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın tüm çalışmaları önemli çıkış noktalarıdır. Uzunçarşılı'nın büyük eseri *Büyük Osmanlı Tarihi*'nde, Manastır'ın fethinin ne şekilde gerçekleştiğine dair hemen hiçbir veri bulunmamaktadır. Uzunçarşılı, şehrin 1382'de Vardar nehrini geçen Timurtaş Paşa

⁴¹ Bu arada ilginç bir nokta olarak belirtmek gerekir ki, Âli Bey'in yayına hazırladığı Lütfü Paşa Tarihi'nde şehrin adının "*Manastor*" olarak yazılmış olması sadece fetih tarihi ve şekli değil nadir de olsa ismi ile alakalı da ayrılıkların olduğunu göstermektedir, Lütfü Paşa, Tevarih-i Ali Osman, Haz. Âli Bey, Enderun Kitabevi, İstanbul 1990, s. 320.

tarafından fethedilerek Arnavutluk ve Kuzey Epir bölgesi için bir üs yapıldığını kaydetmiştir(Uzunçarşılı, I, 175). Yani fetih ile alakalı bir tasvir muhtemelen önemsenmemesi dolayısıyla verilmemiştir. Ancak Uzunçarşılı'nın bu geçişirmesinin aksine A.Sevim ve Y. Yücel'in müşterek çalışması *Türkiye Tarihi*'nde Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki durumunun sağlamaşabilmesi için Manastır'ın fethedilmesi gerektiği belirtilmektedir (Yücel – Sevim, 1990: 31).

Osmanlı tarihinin bir diğer önemli bilgi kaynağı Hammer de Uzunçarşılı gibi fethin ne şekilde geliştiğine dair ayrıntı vermezken Katip Çelebi'den yaptığı bir alıntı ile tarih vermeye gerek duymadan fetihden bahsetmektedir (Hammer, I, I: 169). Halil İnalçık'ın bugüne kadar kaleme alınmış Osmanlı tarihleri içerisinde ayrıcalıklı bir yer verdiği Nicolae Jorga da bu anlayışla hareket ederek net bir tarih vermeden tek bir cümle ile şehrin fethine atıfta bulunur (Jorga, I, 237). İnalçık, Osmanlı tarihçiliğinin önemli basamaklarından olan eseri *Klasik Çağ*'da Manastır fethinden bahsetmezken başka bir vesile ile zikrettiği şehrin fethinin, 1385'ten sonra gerçekleştiğini düşündüğünü ifade etmektedir (İnalçık, 2003: 17).

Türkiye'de Manastır'a ait müstakil olarak kaleme alınmış birkaç eserden biri olan Bernard Lory ve Alexandre Popovic'in müşterek çalışmasında da şehrin fethine kısa bir atıftan başka herhangi bir değerlendirme bulunmamaktadır(Lory- Popovic, 1999: 62). İkili fethin tarihini 1382–83 olarak vermiştir⁴².

Modern kaynakların Manastır'ın fethine bu ilgisiz yaklaşımlarının sebebi çağdaş kaynaklar incelendiğinde hemen anlaşılmaktadır.

Osmanlı “klasik dönemi”nin üç önemli kaynağından Hoca Sadettin, fethin tarihini 1382 olarak verirken (Parmaksızoğlu, 1999: 154); Oruç Bey (Öztürk, 2007: 28), Aşık Paşazade (1947: 133) ve Lütü Paşa (Lütü Paşa, 1990: 41) 1385 tarihi vermişlerdir. Yani şehrin fethinin tasvirinden öte öncelikli problemimiz şehrin fethedilişinin tarihini tespit etmektir. Döneme ait bir başka kaynak olan yazarı meçhul Anonim

⁴² Bahaeddin Yediylıdız da bu fikri destekler; *Osmanlı Döneminde Manastır*, Atatürk ve Manastır Sempozyumu, 12,13 Ekim 1998, Manastır, ss. 21-25.

Tarih'te(Anonim Osmanlı Tarihi, 1992: s.28) fetih tarihi yine 1385 verilmiştir mesela... Hadîdi manzum eserinde fethi şu şekilde anlatır ve 787 hicri yani 1385 tarihine işaret eder:

*Göçer-evlû Arab var anda göre
Siroz etrafına süre getüre
Yarag itdi vü paşa göçdi gitdi
Saruhan-ili 'ne sürdi vü yetdi*

*Ol iklimi seraser gördi gezdi
Göçer-evlû Arablar buldı yazdı*

*Ol aradan bunları cümle sürdi
Siroz etrafına kodı getürdi*

*İrişdi Şeh Murat'un hizmetine
Dua itdi devam-ı devletine*

*Yine emr eyledi sultan-ı İslam
Heman-dem leşgere itdiler i'lam*

*Kalur şeh, iki paşaya koşar er
Gönüldi Arnavud-ili 'ne leşger*

*Heman üstine varıldığı saat
Manastır itdi ahdile ita'at*

.

.

.

*Yedi yüz dahı seksen yedisinden
Nebi'nün geçmişidi hicretinden*

Sonuç olarak şehrin 1382 ile 1385 arasında fethedildiğini en azından Türk kaynaklarından anlayabiliyoruz⁴³.

Peki Balkanlarda kaleme alınmış eserlerde durum nasıldır?

Balkan tarihi ile alakalı eserler incelendiğinde Manastır üzerinde kaleme alınmış eserlerin sadece Türkiye’de değil diğer ülkelerde hatta Makedonya (Eskiden Yugoslavya) da dahi oldukça kısıtlı olduğu görülecektir. Bu manada şehrin fethi meselesinin aydınlatılması konusunda Türkiye dışındaki kaynaklar da yeterli bilgi verememektedir.

Manastır tarihine ait en önemli çalışmayı kaleme alan Mehmet Tevfik’e göre şehir I. Murat devrinde 1382 yılında Timurtaş Paşa tarafından fethedilmiştir(Mehmet Tevfik, 1909/1327: 26). Bazı Balkan tarihçileri de bu bilgiye uyarak şehrin fethini bu şekilde izah ederler (Dimosvki – Colev, 2000: 27-29). Ancak bunun aksine fethi daha geç dönemlere 1392’ye götürenlerde mevcuttur (Tomovski, 1956/7: 29)⁴⁴. Bu farklı tarihlere yenisini ekleyecek başka bir araştırmacı da Aleksandır Stoyanovski’dir. Ona göre şehir 1385/6 tarihinde fethedilmiştir (Stoyanovski, 1969: 196; aynı yazar, 1981: 12-13). Bir de diğerlerinden oldukça farklı bir şekilde şehrin fethini çok gerilere götürenler de vardır (Todorovski, 2000: 17). Aynı müellif Manastır’ın İştıp ve Veles (Köprülü) ile birlikte fethedildiğini de belirtmektedir.

Görüldüğü üzere yerel kaynaklarda da fethin tarihi ile alakalı bir mutabakat sağlanamamıştır. Buna karşın bahsi geçen kaynaklar Osmanlı kaynaklarının aksine fethin şekli ile alakalı oldukça teferruatlı bilgiler vermektedirler.

⁴³ İzahlı Osmanlı Tarihi Kronoloji’sinde bu tarih aralığı 1380-1385 yılları arası olarak verilmiştir, bkz., Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 66.

⁴⁴ Fethin daha geç bir tarihte gerçekleştiğine dair Tomovski’yi destekleyen müelliflerden biri de Nişancı Mehmet Paşa’dır. Mehmet Paşa’ya göre şehir 1389’da fethedilmiştir, bkz., Nişancı Mehmet Paşa Tarihi, Sad. Enver Yaşarbaş, Kamer Yay., İstanbul 1983, s. 114.

Öncelikle Osmanlı kaynaklarında şehrin fethinin adeta görmezlikten gelinmesine karşılık bölge kaynakları buranın fethinin Pirlepe, Üsküp ve Kalkandelen'e göre oldukça güç gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Buna göre; fetih güzergâhı olarak Ser üzerinden Doyran Gölü'nün yanından ve Demirkapıyı geçerek önce Pirlepe ardından da Manastır'ın fethedilmesi belirlenmişti. Fakat şehrin fatihi Timurtaş Paşa bölgenin fiziki yapısından olsa gerek ikinci bir güzergâh daha belirlemişti. Bu güzergâh da Doğu'dan Samokov üzerinden Ovçe Pole ovasını geçip İştip, Köprülü, Perlepe ve nihayetinde Manastır'ı ulaşmayı öngörüyordu (Dimosvki – Colev, 2000: 29). Netice de şehre Pirlepe üzerinden ulaşıldığı fikri ortak bir görüş olarak ağırlık kazanmıştır (Ramadani, 1998: 34).

Osmanlı ordusunun Manastır öncesinde ulaştığı Pirlepe'nin fethinin oldukça kolay gerçekleştiği ve ordu buraya gelmeden evvel bura halkının yeteri kadar korktuğu kaydedilmektedir. Zira korkularından, şehir merkezinde bulunan Marko Kulesine / Kalesi'ne⁴⁵ saklanan halkın Osmanlı birliklerinin sert kuşatma şartları altında sadece 3 gün dayanabildikleri de yine fetih ile alakalı olarak söylenegelen mitler arasında yerini almıştır (Stoyanovski, 1981: 13). Ancak tüm bu yerel efsanelerin aksine F. Emecen Pirlepe'nin askeri bir eylem ile değil tamamı ile bir süreç sonucu ve anlaşmalara bağlı olarak Osmanlı hâkimiyetine geçtiğini ifade eder (Emecen, 1998: 67)⁴⁶.

Pirlepe'nin Osmanlı eline geçmesi ile sıra Manastır'a gelmiştir. Ancak Manastır gerek coğrafi konum ve özellikleri gerekse halkının Pirlepe halkının aksine fethine karşı sağlam direnişi dolayısıyla kolayca fethedilememiştir. Öncelikle Manastır şehri daha evvel verdiğimiz bilgilerden de hatırlayacağımız üzere dini bakımdan önemli bir merkezdi. Bununla birlikte 14. yüzyıl sonlarında idari bakımdan 2 farklı birime ayrılmıştı: Sırp'ların ve Bizans'ın hâkimiyetindeki kısım. Dolayısıyla Timurtaş Paşa

⁴⁵ Marko, Osmanlı birliklerinin şehri ele geçirmesinden önce buraya hakim olan bir derebeyidir, ayr. için bkz, Emecen, Feridun, "Pirlepe'nin İlk Osmanlı Tahrirleri", GDAA, 12, 1982-1998, Cengiz Orhonlu Armağanı, İstanbul 1998, ss. 63-70.

⁴⁶ Emecen'in bu kaniya özellikle Hoca Sadettin'in Pirlepe halkının Osmanlı askeri gücünü görünce şehri karşı koymaksızın verdikleri şeklindeki ifadesine dayanarak vardığımızı düşünüyoruz, bkz. Tacü't Tevarih, 1999: 154.

buranın fethinin çetin geçeceğini en azından bu özelliklerinden dolayı biliyordu (Matkovski-Aruçi, 1979: 208).

Makedon kaynakları şehrin fethi ile alakalı olarak iki farklı görüş dile getirmişlerdir. Buna göre Dimöski, Aruçi ve Matkovski gibi araştırmacılar şehrin ilk başlarda mücadeleye sahne olunduysa da karşılıklı imzalanan bir anlaşma vesilesi ile Osmanlı eline geçtiğini iddia etmektedirler. Ayrıca bu görüşü destekleyen şu tarihi hikâyeyi naklederler:

Manastır halkı Osmanlı ordusunun karşısında duramayacaklarını anladıklarında tavırlarında bir yumuşama görülmüş ve onlarla anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bu aşamada ilk olarak, “Aziz Nedela Kilisesi”nin civarında yeniçerilerin kurdukları çadırlara otuz sekize yakın bayan yiyecek ve erzak getirip, Timurtaş Paşa'nın durumunu sorarlar. Yeniçeriler, getirilen erzağı bölüştükten sonra, getirilen erzak karşılığını fazlasıyla ödemekle beraber, hepsine teker teker hediye ile karşılık verirler. Bunun yanında birkaç çadırı boşaltarak yemek getiren kızları burada misafir ederler. Aynı zamanda, her çadıra güvenliği sağlamak için birer askeri sabaha kadar nöbette durmaları için bırakırlar. Sabah yolcu edilen kızlar Manastır hâkimine durumu anlatınca, Aziz Nedela Kilisesi'nin rahibi Nikola görevlendirilerek Osmanlı idaresine bağlılık bildirirler. Yani özetle şehrin fethi karşılıklı mutabakat ile gerçekleşmiştir (Matkovski-Aruçi, 1979: 208, Colev, 2000: 29).

Aynı hadiseyi biraz daha farklı versiyonu ile nakledenler de vardır. Örneğin Marko Cepenkov hadiseyi şöyle nakleder:

Osmanlı birlikleri ile Manastır için 4 ay boyunca mücadele eden Tolyo isimindeki hükümdar sonunda farklı bir yol izler ve düşmanının zayıf noktalarının tespiti için çadırlarına birbirinden güzel kızlar yollar. Kızlar Türk ordugâhına geldiklerinde karşılaştıkları hoşgörü

ve iyi niyet sonucunda taraf değiştirerek Osmanlı kumandanını gizlice şehre sokarlar. Kızların askerleri soktuğu bu kalenin o zaman ki ismi “Kriva Vodenica” dır (Petkova, 2000: 34)⁴⁷.

Görüldüğü üzere ne fethin tarihi ne de gerçekteşme şekli kaynaklarda açık bir şekilde ortaya konulamamıştır. Ancak ortak noktalar birleştirildiğinde Manastır'ın 1382 ile 1395 yılları arasında ve uzun bir kuşatma sonunda fethedildiği ortaya çıkmaktadır. İmber'in Osmanlı birliklerinin Güney Makedonya'yı 1387 itibari ile tamamen fethettiğini dair tespiti⁴⁸ düşünöldüğünde bu süreç bir nebze daralmaktadır.

Ayrıca şehrin fethedilmesi noktasında gösterilen dirayetin sebebi ile alakalı olarak şehrin önemini ortaya koyan şu değerlendirmeyi göz önünde bulundurmakta fayda vardır:

*Konstantinopolis'e –yani Balkanların en zengin, en prestijli, konumu itibarıyla en stratejik ve yegane kıtalararası kentine- giden yollara erişim sağlama ve bu yollar üzerinde denetim kurma arzusu idi. Bir dromokrosi⁴⁹ olarak Osmanlı imparatorluğu açısından özel önem taşıyan bir yer de **Manastır**'dı. Selanik ve Dıraç arasındaki anayol üzerinde önemli bir uğrak yeri idi Manastır. Ayrıca Selanik'ten Prizren'e giden yollardan biri üzerinde önemli bir kavşaktı ve Prizren'de İşkodra'yı Priştine üzerinden Niş'e bağlayan ve Via de Zenta ya da zetski put adı ile bilinen yolda önemli bir kavşak noktası oluşturuyordu. Burasının yolun tam üzerinde yer alan önemli noktalardan biri olduğu açıktı. Üstelik orduların Makedonya'dan Berat'a ya da Kavaja, Dıraç, Leş ve Adriyatik üzerindeki İşkodra'ya*

⁴⁷ şehrin fethinin önemli bir nişanesi olan bu kilisenin varlığı ile alakalı çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Cepenkov, kilisenin bulunduğu yerde *Kale Bayır* adı ile bir kilisenin olması gerektiğini ifade ederken, Osmanlı idaresinin bölgenin fethi sonrasında burayı tamamen ortadan kaldırdığını düşünmektedir. Ancak Mehmet Tevfik, kilisenin yerine Sungur yada Eski Camii adı ile bir caminin inşa edildiğini ifade etmektedir, bkz. Petkova, 2000: 34.

⁴⁸ Colin İmber, *The Crusade Of Varna 1443-1445*, Ashgate, 2006, s. 2.

⁴⁹ Yolların keşiştiği nokta

toplarını götürebileceği tek yolun üzerindeydi ki top 15. yüzyıl ortalarından sonra savaşlarda giderek önem kazanan bir silahtı(Stoyanoviç, 1999: 232).

1.2.2. Manastır'ın Osmanlı İdari Teşkilatındaki Konumu

Manastır şehri yukarıda verilen bilgiler noktasında öyle ya da böyle 14. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı eline geçmiştir. Fetih sonrasında alışılmış bir uygulama olarak buranın Osmanlı idari taksimatı içerisindeki yerinin belirlenmesi önemli bir gereklilik olmuştur. Bu manada şehrin fethinden kısa bir süre sonra Manastır'ın Rumeli beylerbeyliği dâhilinde değişen statülerle yerini aldığı görülecektir.

Osmanlı Devleti, Anadolu'da kurulmuş olmasına rağmen özellikle 1354'ten sonra Avrupa'ya yerleşmesi ile birlikte artık iki kıtada hüküm süren büyük bir devlet haline gelmişti. Özellikle I. Murat ve onu takip eden I. Bayezit dönemlerinde genişleyen topraklarında merkezi otoritenin kontrolünü en azami düzeye çıkaracak bir idari taksimatı gerçekleştirilmesi zaruri hale gelmişti. Aslında Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa Rumeli'deki fetihlerden mesul olduğu için bazı araştırmacılar tarafından buranın ilk beylerbeyi olarak kabul edilse de, resmi olarak beylerbeyliği müessesinin başına ilk atanan kişi I. Murat'ın lalası Şahin Paşa olmuştur (Gökbilgin, 1956: 248). Buna göre Rumeli'deki yerler sancak statüsüne alınarak bu beylerbeyliğe bağlanmış ve beylerbeyliğinin ilk merkezi Edirne olmuştur (Ünal, 1999: 112).

Fethedildiği dönemde Rumeli olarak ifade edilen bölge, doğudan Karadeniz ve adalar denizi (Ege), güneyden Akdeniz, batıdan da Adriyatik denizleri ile çevrili olup, Anadolu benzeri bir yarımada durumundadır. Kara sınırları mevzu bahis olduğunda, batıda Dubrovnik (Dobravenedik), Dalmaçya ve Hırvatistan; kuzeyde Slovenya, Macaristan, Transilvanya ve Lehistan, doğuda ise Azak denizine kadar uzanmaktaydı. Yüzölçümü 18.yüzyıla ait bir kaynaktan Kırım da dâhil olmak üzere 10544 mil kare olarak belirtilmiştir (İnciciyan – Andreasyan, 1974: 14).

İlk devirlerde Rumeli için eyalet denilmediği gibi sancak yâda liva kavramları da kullanılmamıştır. Buna mukabil buranın Osmanlı için önemi söz konusu olduğunda,

başına getirilecek kişilerin, devlet ricalinin en kabiliyetli ve istidatlı yöneticileri olmasına dikkat edilmiştir. Bunun için bu göreve atanacak kişinin “*yarar, emekdâr ve her veçhile müstehâk-ı inâyet*” olması gibi niteliklere sahip olmasına dikkat edilmiş ve “*hakkında mezid-i inayet-i ra’fet-i pâdişâhînin*” belirlemesine özen gösterilmiştir. (Oğuzoğlu, 1996: 140). Bu manada 15. yüzyılın ilk yarısında buranın idaresinin Timurtaş, Bayezid, Sinan ve Şehabeddin Paşalar gibi devlet idaresinin yapı taşları hükmündeki şahsiyetlere tevcih edilmesi bunun bir sonucu olmuştur (Gökbilgin, 1956: 247). Özellikle fethedilen merkezler içerisinde, idari bir merkez, askeri seferler için bir üs, bir kontrol noktası olabilecek müstesna mevki, kale ya da şehirleri ya direk kendileri veyahutta buraların fethi sırasında önemli yararlılıklar göstermiş ümera vasıtasıyla emir ve kumandaları altında tutmuşlardır (İnbaşı, 2002a: 161). Bu uygulama sırası ile, Gelibolu, Çirmen, Vize, Sofya ve Niğbolu livalarının (ya da sancaklarının) teşekkülüne vesile olmuştur (Halaçoğlu, 1989: 639). Daha sonra sancak sayısının artması ile bu sancakların kontrolünü tek bir elden ve mümkün olduğunca merkezinde denetimi ile gerçekleştirebilmek için, *beylerbeyilik* müessesesi tesis edilmiştir (Şahin, 1997: 234). Yukarıda da belirttiğimiz gibi Rumeli’nin de ilk beylerbeyi I. Murad’ın lalası Şahin Paşa olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’a girmesi ve Edirne’nin fethinden (1361) itibaren bu bölge devletin merkezi olarak görülmüştür. Beylerbeyiliğin merkezi ise özellikle İstanbul’un fethine kadar değişkenlik göstermiş; önce Edirne, ardından Gelibolu ve Filibe ve en nihayetinde büyük fetihden önce **Manastır** olmuş; fetihden sonra değişen dengelere binaen *beylerbeyilik* merkezi yine Filibe, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Sofya olmuştur (Genç, 1988: 15). Bu merkezlerde beylerbeyiler ikamet etmiş, bu sebeple de buralara *Paşa Sancağı* denmiştir (Gökbilgin, 1952: 8).

Rumeli Eyaleti’nin idari taksimatı ile alakalı erken dönemlere dair hazırlanan bir çalışmada verilen rakamlara göre 1490-1491 tarihli Cizye Defteri’nde eyalete bağlı 26 sancak bulunmaktaydı; ki bunlar **Paşa**, *Gelibolu*, *Vize*, *Silistre*, *Niğbolu*, *Vidin*, *Sofya*, *Köstendil*, *Alacahisar*, *Vulçitrin*, *Prizrin (Prizren)*, *Bosna*, *Hersek*, *Semendire*, *İşkodra*, *Dukakin*, *Ohri*, *Elbasan*, *Avlonya*, *Yanya*, *Tirhala*, *Argiri Kasrı*, *Mora*, *Preveze*, *Midilli* ve *Kefe* şeklinde sıralanmaktaydı (İnbaşı, 2002: 161).

Fatih döneminde sonra II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde vuku bulan fetihler neticesinde Kanuni'nin hakimiyet devrinin hemen başında Rumeli eyaletine bağlı sancak sayısı otuz üçe yükselmiştir: *Paşa, Bosna, Semendire, Vidin, Hersek, Silistre, Ohri, İskenderiye, Yanya, Gelibolu, Köstendil, Niğbolu, Sofya, İnebahtı, Tırhala, Alacahisar, Vulçitrin, Kefe, Prizrin (Prizren), Karlı, Ağrıboz, Çirmen, Vize, İzvornik, Florine, İlbasan (Elbasan), Çingane, Midüllü, Voynuk, Karadağ ve Müselleman-ı Kırkkilise* (İnbaşı, 2002: 162).

1527'de sancak sayısı 31 olarak kaydedilmiş, 1533'te ise bu sayı yirmi dokuza düşmüştür. III. Murad devrine ait bir kaynakta ise sancak sayısı 32 olarak verilmiştir (İnbaşı, 2002: 162).

Rumeli eyaleti sancaklarına ait bu rakamlar zaman içerisinde değişiklik göstermeye devam etmiştir. Bu değişikliğin sebebi olarak gerçekleştirilen fetihler sonucunda değişen coğrafya gösterilebileceği gibi, bazı nahiyelerin sancak statüsüne geçirilmesi ve bazı sancaklarında zaman içerisinde tesis edilen yeni eyaletlere bağlanması gösterilebilir (Gökbilgin, 1956: 250). Zira Aynî ile birlikte Osmanlı idari taksimatı hakkında en mühim bilgileri içeren Sofyalı Ali Çavuş'un 1654'te kaleme aldığı risalede Rumeli eyaletinin sancakları şu şekilde kaydedilmiştir:

Liva-i Paşa, Liva-i Köstendil, Liva-i Vize, Liva-i Çirmen, Liva-i Kırkkilise, Liva-i Silistre, Liva-i Nigobolu (Niğbolu), Liva-i Vidin, Liva-i Alacahisar, Liva-i Vulçitrin (Vulçitrin), Liva-i Prizrin (Prizren), Liva-i İskenderiyye, Liva-i Dukagin, Liva-i Avlonya, Liva-i Ohri, Liva-i Delvine, Liva-i Yanya, Liva-i İlbasan (Elbasan), Liva-i Mora, Liva-i Tırhala, Liva-i Selanik, Liva-i Üsküp, Liva-i Bender, Liva-i Akkerman, Liva-i Özü. Bu sancaklar dışında “müsellem” sancağı olarak; *Liva-i Müselleman-ı Kızılca, Liva-i Müselleman-ı Çingane, Liva-i Müselleman-ı Çirmen,* “yörük” sancağı olarak ta; *Liva-i Yörükân-ı Ofçabolu, Liva-i Yörükân-ı Tanrıdağı, Liva-i Yörükân-ı Vize, Liva-i Yörükân-ı Kocacık, Liva-i Yörükân-ı Selanik ve Liva-i Yörükân-ı Naldöken* kaydedilmiştir (Şahin, 1979: 910).

Burada dikkat edileceği gibi sancak terimi yerine özellikle Liva terimi kullanılmıştır. Bu kullanım özellikle 16. yüzyıldan itibaren beylerbeyilik kavramı yerine eyalet kavramının kullanılmaya başlaması ile yaygınlık kazanmıştır (Kılıç, 2002: 888). Yine klasik sancak anlayışının dışında sancak (liva) terimi, *müsellem*, *yörük*, *çingane* gibi farklı zümreleri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır (Ünal, 1999: 115).

Edirne Livası (Sancağı) olarak da bilinen Paşa Sancağı, Balkan fetihlerinin başladığı dönemlerde tesis edilmiş en eski sancaklardan biridir. Tesisinden itibaren sürekli olarak *paşa* rütbeli yöneticiler tarafından idare edildiğinden bu isimle anılmıştır. 15. yüzyıldan itibaren bu sancakta bulunan Rumeli Beylerbeyliği makamı, direkt olarak vezir-i azâmlık müessesesi ile birleştirilmiştir (Gökbilgin, 1956: 248).

Çeşitli kaynaklar arasında farklılıklara rastlanılsa da, Rumeli beylerbeyliği ile alakalı yukarıda verdiğimiz taksimatlar içerisinde ilk sırada kaydedilen Paşa Sancağı, nahiye ve diğer yerleşim merkezleri söz konusu olduğunda en kalabalık sancaktır. 1522 tarihinde hazırlanmış bir kanunnamede verilen kaza taksimatına göre de *mirmiran* olarak kaydedilen Paşa Sancağı'nın kazaları şu şekilde sıralanmıştır:

*Kaza-i Edirne, Kaza-i Dimetoka, Kaza-i Eski-Hisar, Kaza-i Yenice-Kızıl-Ağaç, Kaza-i Gümülcine, Kaza-i Yenice-Karasu, Kaza-i Drama, Kaza-i Karacık (Ferecik), Kaza-i Zihne, Kaza-i Temür-Hisar, Kaza-i Nevrokob, Kaza-i Selanik, Kaza-i Beder-Kapısı, Kaza-i Avrat-Hisarı, Kaza-i Üsküp, Kaza-i Nahiye-i Üsküp, Kaza-i Kalkan-Delen, Kaza-i Kırçova, **Kaza-i Manastır**, Kaza-i Kesriye, Kaza-i Kara-Ferye, Kaza-i Hurpişte, Kaza-i Bihlişte, Kaza-i Görice, Kaza-i Serfice, Kaza-i Yenice-Vardar, Kaza-i Siroz, Kaza-i Köprülü, Kaza-i Pirlepe, Kaza-i Limni* (Çakar, 2002: 267).

Yine Topkapı Sarayı Arşivi'nde D. 9578 numara ile kaydedilmiş olan tahminen 1526-1528 yıllarına ait olan bir vesikada Paşa sancağına ait şehir ve kasaba sayısı 34 olarak verilmiştir: *Nefs-i Edirne, Nefs-i Dimetoka, Nefs-i Ergene, Nefs-i Ferecik, Nefs-i İpsala, Nefs-i Eski Hisar- Zağra, Nefs-i Kızıl-ağaç, Nefs-i Filibe, Nefs-i Tatar-Pazarı, Nefs-i Üsküp, Nefs-i Kalkandelen, Nefs-i Kırçova, Nefs-i Köprülü, Nefs-i Pirlepe, **Nefs-i Manastır**, Nefs-i Yenice-i Vardar, Nefs-i Vodine, Nefs-i Karaferye, Nefs-i Serfiçe, Nefs-i Hurpişte, Nefs-i Bihlişte, Nefs-i Kastoria (Kesriye), Nefs-i Görice, Nefs-i Gümülcine, Nefs-i İnos, Nefs-i Yenice-i Karasu, Nefs-i Drama, Nefs-i Siroz,*

Nefs-i Zihne, Nefs-i Nevrokop, Nefs-i Temür-hisar, Nefs-i Avret-hisarı, Nefs-i Sidre-Kapısı ve Nefs-i Şehr-i Selanik (Gökbilgin, 1956: 253).

Bu tasnifte dikkate değer olan husus nahiyelerin şehir ve kasabalardan ayrı tutularak, sadece *nefs* tabiri ile şehirlerin kaydedilmiş olmasıdır. Buradan anlaşılacağı üzere tahrir defterlerinde idari bölge yahut bu bölgeyi çevreleyen alan için nahiye ya da kaza terimi kullanılıyorken husûsen şehir ya da nahiye ismi ile meskun ola kasaba *nefs* tabiri ile ifade ediliyordu.

Görüldüğü üzere Manastır şehri fethinden itibaren Rumeli Beylerbeyliğine bağlı merkezler içerisindeki yerini almış ancak zaman zaman değişen şartlara bağlı olarak kaza, sancak ve liva gibi farklı statülere sahip olmuştur.

1.2.3. Manastır'ın Fethinden 17. Yüzyıl Sonuna Kadar Bölgedeki Siyasi Gelişmeler

Manastır şehri fethini müteakip, hızlı bir şekilde Osmanlı idari yapılanmasındaki yerini almıştır. Çoğunlukla Rumeli Beylerbeyliğine bağlı Paşa sancağının bir kazası görünümünde olmakla birlikte zamanla statüsü ile alakalı değişikliklere uğradığı görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında, Manastır'ın hem Rumeli Eyaleti hem de Paşa sancağı içerisinde konumunun belirlenmesinde fayda vardır.

Yukarıda ifade edilen şekli ile Rumeli fetihlerinin zamanla artması idari düzenlemeleri kaçınılmaz kılmıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı fütuhatı 1376'da padişahın fermanı ile bir süre durmuş ve fethedilen yerlerde daha sonra ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğimiz adli ve idari teşkilat tesis edilmiş, ihtiyaç hâsıl olan yerlerde voynuk sınıfı gibi yeni müesseseler teşkil olunmuştur.

Bu kısa duraklama 1380'e kadar sürmüştü ve bu tarihten sonra yukarıda tarihi sırası ile verdiğimiz İştîp, Manastır ve Pirlepe ve hemen ardından uzun bir muhasaradan sonra Sofya, Niş ve Ohri teslim alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu hızlı ilerleyişi o zamana kadar kendi iç meseleleri ile uğraşan Balkan devletlerini büyük bir korkuya sevk etmiştir. Bu anlamda birbirleri arasındaki çekişmeler yavaş yavaş ortak düşmana karşı

birleşmeye doğru değişim göstermeye başlamıştır. 1387’de bir Osmanlı ordusu Vardar Nehri’ni geçerek Bosna’ya doğru ilerlemeye başlayınca, Duşan’ın ölümünden bu vakte kadar sürekli mücadele içinde bulunan Sırbistan hâkimi Lazar ile Bosna kralı Tvartko güçlerini birleştirmişler ve bu orduyu Toplica (Toplitsa) vadisinde bulunan Ploçnik (Ploşnik) isimli mevkide büyük bir bozguna uğratmışlardır (1387).

Sırp-Boşnak birliğinin Ploçnik galibiyetinden sonra Boşnaklar, Vlatko Vukoviç emrindeki diğer birlikleri ile Bileçea ve Rudnik’te Osmanlı ordusuna büyük zayıyat verince Balkanlar’daki tüm Slav halklarında müthiş bir cesaret hâsıl olmuş, bugüne kadar birbirlerine düşman olan Sırlar, Bulgarlar, Eflâklar ve Arnavutlar ivedi bir şekilde Osmanlı Devleti ile yaptıkları anlaşmaları bozarak Sırbistan hâkimi Lazar’ın etrafında toplanmaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti zaten beklediği bu Balkan birliğinin oluşumundan sonra akılcı bir politika izleyerek bu birliği olabildiğince zayıflatmaya çalışmıştır. İlk iş olarak 1388 baharında Çandarlı Ali Paşa komutasındaki 30.000 kişilik bir ordu Bulgaristan’a gönderilerek Pravadi, Şumnu ve Tırnova zaptedilmiştir (Uzunçarşılı, I: 192, 193). Bundan sonra bizzat I. Murat’ın idaresi ile gerçekleştirilen bir seferle Bulgar hâkimi Sişman bertaraf edilerek Lazar liderliğindeki Balkan birliğinden uzaklaştırılmıştır.

Bulgaristan’ın Balkan birliğinin dışında bırakılması ile 1389’da, I. Murat komutasındaki Osmanlı ordusu Bulgaristan’dan harekete geçti. Padişahın ordusunda Kütahya ve Hamideli Beyi Şehzade Bayezit ile diğer oğlu Karesi Beyi Yakup da bulunmaktaydı. Yine Anadolu birliklerinden başka Köstendil Beyi Konstantin ile kendisine tımar olarak Serez tevcih edilen Sırp beyi Dragaş⁵⁰ ve Çirmen’de öldürülen Vukaşin’in oğulları da menfaatleri icabı bu ordu içerisinde yer almışlar, bu arada Bulgaristan’ın zaptı ile meşgul olan Ali Paşa komutasındaki birlikler de yolda Padişahın ordusuna katılmışlardır. Düşman ordusu ise Sırlar’dan ve Boşnaklar’dan başka Macarlar, Ulahlar (Olahlar) ve Arnavutlardan müteşekkil idi. Osmanlı ordusu

⁵⁰ Osmanlı Devleti’nde tımar sistemi ve gayri müslimlere tımar tevcihi ile alakalı tefruatlı bilgi ileryen bölümlerde verilmekle beraber ayrıntı için bkz. Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defteri’i Sancak-ı Arvanid (Giriş Kısmı)*, Ankara 1987.

düşman ile karşılaşacağı Üsküp'ün kuzeyine, burası ile Priştine arasındaki Kosova Ovası'na, İhtiman, Sofya, Köstendil ve Kratova yolu ile gitmiştir (Baştav, 1989: 79).

15 Haziran 1389'da vuku bulan büyük muharebe, Osmanlı ordusunun maharetinin yanında Balkan birliği içerisindeki uyuşmazlıkların savaşın henüz başında kendi göstermesi ile seyrini belli etmiştir. Lazar'ın damadı Vuk Brankoviç'in daha savaş başlamadan 12.000 kişilik ordusu ile savaş alanını terk etmesi (Baştav, 1989: 80), Haçlı ordusuna bir darbe vurmuş, bununla beraber harbin sonucunun kendi aleyhlerine geliştiğini anlayan Bosna hakimi Tvartko'nun da can derdine düşerek kaçması Osmanlı Devleti'ni büyük bir zafere ulaştırmıştır. Bu muharebe neticesinde Sırp krallığı tamamı ile ortadan kalkmış ve Osmanlı birlikleri Macaristan sınırına kadar ilerlemişlerdir. Ancak yaklaşık otuz sene kadar Osmanlı Devleti'ne hükmeden padişah Murat'ın savaş meydanında şehit edilmesi Osmanlı Devleti için büyük bir kayıp olmuştur. Bu zafer Rumeli'nin fethi davasında birinci ve ikinci Çirmen savaşlarından sonra kazanılan üçüncü büyük zafer olmuştur.

Yıldırım Bayezit Han savaş alanında padişah olduktan sonra, babasının ölüm haberini alarak yeniden bağımsız hareket etmeye başlayan Anadolu beyliklerini iki senelik bir sefer düzenleyerek (1389-1392) tekrardan bir bayrak altına topladı. Bu arada başına geçtiği devletin Balkan toprakları tamamı ile işgal edilmiş topraklardan çok vassal devletlerden oluşmakta idi (İnalçık, 1999: 115-132.). Özellikle İstanbul'un Osmanlılar tarafından ilk muhasarasından sonra 1399'da Macar Sigismund tehlikesine karşılık olarak Süleyman Çelebi tarafından başkent Tırnova alınarak Bulgar Krallığı'nın da tamamı ile Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile Eflak Beyi Mirçe, Sırp beyleri ve Bizans Devleti, Osmanlı Devleti'nin vassalları (haraçgüzar[İnalçık, 1999: 115]) olmuşlardır.

I. Bayezit, Anadolu'ya geçmeden evvel yokluğunda Balkanlarda gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olan bir Haçlı birliğini kırmak hem de takviye kuvvet sağlamak amacı ile Sırp kralının oğlu Stefan Lazareviç ile bir anlaşma yaparak kız kardeşi Oliviera (Maria Despina) ile evlenmek ve yardım sağlama sözü aldı(İnalçık, 1992: 232). Bundan sonra Stefan özellikle başındaki Macar baskısı nedeni ile Osmanlı Devleti'ne sadık kaldı. Ancak parçalanmış bir yönetim arz eden Sırp Krallığı'nın

yukarı kısmına hükmeden Vuk Brankoviç özellikle bölgesindeki maden şehirlerine sahip olmaya çalışan Osmanlı Devleti'ne karşı koydu. Bu sırada devreye giren Paşa Yiğit Bey 1391'de Üsküb'ü ve Kratova gümüş madenlerini alarak daha sonra Bosna ve Arnavutluk'a gerçekleştirecek seferler için bir üs elde etmiş oldu.

Görüldüğü üzere hükümdarlığının başlarında Anadolu birliğini sağlamakla meşgul olan Bayezit Han batıya da gerekli ilgiyi göstermiştir. Özellikle Kosova savaşından sonra Bizans üzerindeki etkisini iyice arttırmış ve denge siyasetine devam etmiştir. 1390'da tahta çıkan VII. Johannes'i desteklerken bunun yanında 1391'de de V. Johannes ve ortak imparator olan oğlu Manuel'i de desteklemekten geri durmamıştır.

Padişah, doğuda Anadolu ile meşgul iken bu sırada batı sınırlarındaki uc beyleri de düşmanlarını sürekli olarak baskı altında tutmakta idiler. Daha önce belirttiğimiz gibi Paşa Yiğit, Vuk Brankoviç'e boyun eğdirirken, Evrenos Bey, Kitros ve Vodena'yı alarak Teselya'ya ilerlemiş, bu arada Macar kralı Sigismund tarafından ele geçirilen Niğbolu tekrar Osmanlı idaresine girmiştir (1392) (Şahin, 1986: 160). Ayrıca Firuz Bey Eflak'a ve Şahin Bey de Arnavutluk'a karşı akınlarda bulunmuştu⁵¹. Ancak yine de Bayezit'in doğu ile meşgulliyeti bazı Balkan devletlerini cesaretlendirmişti. Eflak prensi Mirçea, Silistre'yi almayı başarmış ve Karınabad'daki akıncı beylerine karşı ciddi mukavemette bulunmuştu. Eflak prensinin yanı sıra Venedikliler de hem Bizans üzerinde nüfuz sahibi olamaya çalışmışlar hem de Mora ve Arnavutluk üzerine seferler düzenlemişlerdi. Bu sırada Eflak ve Venediklilerin yanı sıra Macarlar da Eflak ve Tuna boylarında etkili faaliyetlerde bulunuyorlardı (Jorga, 2005: 254).

Bütün bu menfi hareketlilik, padişahı, tüm gücü ile Balkanlara yüklenmeye mecbur etmiş, ilk olarak zaten 1388'den beri Osmanlı hâkimiyetinde olan Tırnova'yı 17 Haziran 1393'te tekrardan alarak Bulgar kralı Şişman'ı vassal bir hükümdar olarak Niğbolu'ya gitmeye mecbur bırakılmıştır.

⁵¹ Manastır'da uzunca bir süre varlığını koruyan Firuz Subaşı mahallesinin Arnavutluk fetihleri sorumlusu Firuz Bey'e istinaden bu isimle bilinmesi göz ardı edilemeyecek bir ihtimaldir.

Osmanlı Devleti'nin Bulgar Krallığı'na bu şekilde doğrudan hâkim olması onları Macarlar ile karşı karşıya getirmiştir. Bunun üzerine Macar kralı Sigismund, Avrupa devletlerine elçiler göndererek muhtemel tehlikeyi anlatmış ve yeni bir Haçlı birliğinin tesisinin zaruretini ifade etmiştir. Bu çabaları sonucu başta Fransa, İngiltere, Lehistan, Avusturya ve İtalya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinden askerler Bulgaristan'a gelerek Sigismund'un kumandası altına girmeye başlamıştır.

Sigismund'un ordusu vakit kaybetmeden Niğbolu'ya doğru ilerlerken Bayezit de Anadolu ve Rumeli'den topladığı bir ordu ile buraya doğru harekete geçmiştir. Neticede Niğbolu önlerinde karşılaşılan iki ordudan zafere ulaşan Osmanlı ordusu olmuştur (25 Eylül 1396). Savaş sonunda Sigismund son anda kurtulmuş, son bağımsız Bulgar kralı Stratsmir'den Vidin alınmış (İnalçık, 1992: 233) ve Vidin, Silistre ve Niğbolu yeni bir sınır teşkil etmiştir. Niğbolu zaferi sonunda Balkanlar artık Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Bu tarihlerde Manastır şehri ve bölgesinin Osmanlı idaresinin en batı ucunu teşkil ettiği söylenebilmektedir.

Niğbolu zaferinden sonra Evrenos Bey Argos ve Atina'yı alarak Osmanlı hâkimiyetini pekiştirmişti. Bu tarihten sonra Bayezit tamamı ile Anadolu'ya yönelmiş ve özellikle Rumeli'de bulunduğu dönemde düşmanca tavırları ile kendini hissettiren Karamanoğulları meselesine eğilmiştir. Karamanoğulları'ndan sonra sırası ile Canik bölgesi ile Kadı Burhaneddin hâkimiyetindeki topraklar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak 1399'da Doğu Anadolu görünen Timur tehlikesi özellikle Anadolu birliği söz konusu olduğunda ciddi bir tehlike arz etmiş ve neticede 1402'de Çubuk Ovasında vuku bulan savaş Osmanlı hükümdarının esir alınması ve devletin uzun süreli bir adem-i merkezîyet devrine girmesi neticesini doğurmuştur⁵².

Timur buhranı Bayezit'in tesis ettiği merkezi yapıya özellikle Anadolu'da ciddi bir darbe vurmuş Anadolu toprakları I. Murat dönemi sınırlarına çekilmişti, ancak Rumeli

⁵² Ankara Savaşına gelinen süreçte Yıldırım-Timur çekişmesinin karşılıklı mektuplaşmalar boyutu için bkz., Abdurrahman Daş (2004), *Ankara Savaşı Öncesi Timur İle Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları*, Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 15, 141-168,

topraklarında izlenen akıllı politikalar sayesinde⁵³ imparatorluğun bu kısmında bütünlük korunmuş ve bu sayede yediği darbeye rağmen kısa sayılabilecek bir sürede devlet yeniden ayağa kalkarak bölgesinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu dönemde Manastır şehrinde meydana her hangi bir devlet aleyhtarı hareket kaydedilmemekle birlikte şehre ait en eski tahrir kaydı olarak kabul edilen 1468 tarihli 988 ve 993 nolu tahrirlerden şehrin Osmanlı formunu bu dönemde de koruduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlıların bu kadar kısa sürede ayağa kalkmasında etkili olan diğer bir sebep de bu kadar dağılmış olmasına rağmen Avrupa ve Bizans cenahında kendisine nihai darbeyi vuracak bir unsurun bulunmaması olmuştur. Zira yeni ve belki de Avrupa'nın Osmanlı sorununu halledebileceği son Haçlı seferi Avrupalı devletlerin birbirlerine duydukları hamasi kıskançlık, tehlikenin geçmiş olduğu düşüncesi ve batıda meydana gelen siyasi anarşizm neticesinde bir türlü gerçekleşmemiş ve Osmanlı Devleti geçirdiği sarsıntıdan on bir yıl gibi kısa bir sürede uyanmıştır. Asıl ilginç olan nokta ise Türkleri tamamı ile ortadan kaldırmak bir yana Osmanlı Devleti'ni yeniden söz sahibi bir duruma getirecek olan I. Mehmet'in kardeşlerini bertaraf ederek tahta çıkmasına dolaylı olarak Bizans Devleti yardım etmiştir. Bayezit'in oğlu Musa'nın İstanbul önlerine gelmesi üzerine Mehmet Çelebi, II. Manuel'in kendisine tesis edilen gemiler vasıtası ile İstanbul'a gelmiş ve şehri savunmuştur. Netice olarak 5 Temmuz 1413'te Trakya'da kardeşi Musa'nın ordusu ile karşılaşan Mehmet Çelebi, Müslüman ve Hıristiyan reislerinin yardımı ile onu bertaraf etmiş ve tek başına tahta geçmeye muvaffak olmuştur (Baştav, 1989: 106).

Çelebi Mehmet'in başa geçişine kadarki sürede Rumeli toprak bütünlüğü kendini büyük oranda muhafaza etmişse de İstanbul'dan Silivri'ye kadar olan mahalleler, Karadeniz'in Rumeli sahillerinin büyük kısmı, Selanik ve Kuzey Teselya Bizanslılara terk edilmişti (Uzunçarşılı, I: 347). Çünkü kardeşler arası mücadeleler sırasında Mehmet Çelebi kardeşi Musa'yı bertaraf etmesi konusunda kendisine yardım eden

⁵³ Özellikle Fetret Devri'nde Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman'ın Balkanlarda güçlenmek için attığı adımlar ve siyasi faaliyetleri buradaki istikrarın korunmasına önemli katkı yapmıştır, bkz., George T. Dennis (1978), "1403 Tarihli Bizans – Türk Antlaşması", Çev. Melek Delilbaşı, AÜDTCF Dergisi, XXIX / 1-4, Ankara, ss. 153-166.

Bizans İmparatoru ile yaptığı anlaşma mucibince Musa Çelebi'nin Emir Süleyman'dan aldığı yerleri tekrardan İmparatora terk etmişti. Burada önemli bir husus da I. Mehmet'in Edirne'de hükümdarlığını ilan etmesi üzerine başta Sırp Despotu ve Eflak prensi olmak üzere birçok Balkan devleti hükümdarının onu tebrik etmesi olmuştur.

I. Mehmet'in zamanında Rumeli'deki ahvali etkileyen en önemli olaylardan biri Şeyh Bedrettin isyanıdır⁵⁴. Fetret Devri'nde Musa Çelebi, hükümdarlığını ilan etmesinin hemen akabinde onu kendisine kazasker yapmış ancak I. Mehmet başa geçince Bedreddin'i azlederek onu İznik'te ikamet etmeye mecbur etmiştir. Şeyh Bedreddin bir süre burada serbest olarak yaşadığından sonra müridi *Börklüce Mustafa*'nın Karaburun'da faaliyetlerini hızlandırdığını duyunca hacca gitme bahanesiyle geldiği Sinop'tan bir gemi ile Eflak voyvodasının yanına geçmiştir. Böylece müritleri Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa Anadolu'da o da Rumeli'de isyan hazırlıklarını sürdürmüşlerdir. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Bedreddin, Osmanlı topraklarına girmiş ve özellikle Silistre, Dobruca ve Deliorman taraflarında propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur. Zira özellikle bu noktada yoğunlaşmasının sebebi Deliorman'daki önemli alevi nüfusu olmuştur.

Ayaklanmanın Anadolu kısmı kanlı bir şekilde bastırılarak Bedreddin'in iki halifesi ve müritleri idam edildiği sırada (Hoca Sadettin, II: 109-111) Deliorman'da bulunan Bedreddin'in yandaşları arasında önemli sarsıntılar vuku bulmuştur.

Padişah I. Mehmet bu hadiseler vuku buluyorken Düzmece Mustafa isyanını bastırmak için Selanik ve Teselya taraflarına gitmekte idi. Serez'e ulaştığı vakit Bedreddin'in yaptıkları kulağına gelmiş ancak hemen harekete geçememiştir. Bir süre isyanın Anadolu yakası ile meşgul olan Bayezit Paşa'nın dönmesini bekleyen padişah, sonrasında Paşa'yı Bedreddin'in üzerine göndermiştir. Bedreddin etrafındakilerin birçoğunu daha evvel Anadolu isyanının kanlı bir şekilde bastırılması neticesinde

⁵⁴Bu isyanın Osmanlı Balkan siyasetine tesiri için bkz., Selahattin Döğüş, Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/23/101.pdf>

kaybetmişti, bu yüzden ele geçmesi zor olmamış ve kısa süre sonrasında 1420’de Serez’de idam edilmiştir(Uzunçarşılı, I: 369)

I. Mehmet zamanında Balkanlarda ortaya çıkan diğer bir menfi hadise de Düzmece Mustafa olayıdır. Yıldırım’ın oğlu olan Mustafa, Ankara Savaşı sonunda bir süre kayıp sayılmışsa da daha sonra Timur’un fetihnamelerinde esir edildiği bildirilmiştir. Timur ile birlikte bulunduğu süre zarfında Semerkant’a kadar gitmiş olan Mustafa Timur’un ölümü ile serbest kalarak önce Anadolu’ya daha sonrada Eflâk’a gitmiştir. Bizans İmparatoru daha önce Musa Çelebi’ye karşılık Mehmet Çelebi ile anlaşmış olmasına karşılık olarak menfaat elde ettiğinden, yeniden bir takım menfaatler ele geçirebileceğini düşünmüş olacaktır ki Mustafa’yı bir miktar asker ile Eflak tarafına yollamıştır. Mustafa hiç vakit kaybetmeden Selanik ve Teselya taraflarında faaliyetlerine başlamıştır. Bu sırada Niğbolu sancak beyi Aydınoğlu Cüneyd Bey’in kendisine iltihak ettiği kaydedilmektedir (Uzunçarşılı, I: 369). I. Mehmet ivedi bir şekilde bu mıntıkaya hareket etmiş ve Selanik yakınlarında Mustafa’nın ordusunu dağıtmışsa da Mustafa, Selanik kalesine sığınmayı başarmıştır. Padişah imparatorun Mustafa’nın kendisine teslim edilmesini istemişse de görüşmeler neticesinde onun ve yandaşlarının Limni adasında hapis edilmesine karar verildi. Bu arada I. Mehmet, bu isyanda başrol oynayan Eflâk’a bir seri sefer yaparak gözdağı vermekten geri durmamıştır.

Görüldüğü üzere on bir yıllık *âdem-i merkeziyet* devrinden sonra Osmanlı Devleti iyileşme dönemini iki önemli isyanla geçirmiş ve neticesinde başarılı bir şekilde bastırılan isyan devletinin yeniden sağlam temeller üzerinde yükselmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca bahsi geçen menfi hadiseler ağırlıklı olarak Balkanların doğu kısmında gerçekleşirken Manastır’ı da içine alan Osmanlı Avrupası’nın en batı ucunda gözle görülür bir hareketlilik yaşanmamıştır. Bu durum bölgedeki sağlam yerleşimin en önemli işareti olarak görülebilir.

Çelebi Mehmet’in 1421’de vefatı üzerine II. Murat, Amasya’dan hareket etmiş ve bu sırada Limni’de tutsak olan Mustafa’nın salıverilme ihtimaline karşılık olarak padişahın ölümü Murat payitahta ulaşana kadar gizlenmiş (Hammer, 2007: 142)

neticede Murat, Bursa'ya ulaştığında 1421 yılında hükümdar ilan edilmiştir (Witteck, 1971: 72)⁵⁵.

Balkanlardaki hareketlilik bu devirde de devam edecektir⁵⁶. Zira İmparatorun padişahın iki oğlunu yanına alma teklifi Osmanlı idaresi tarafından reddedilince, Bizans idaresi elindeki Mustafa Çelebi kozunu oynamaya karar vermiştir. Önce Limni'den aldırıldığı Mustafa'yı Gelibolu'na çıkaran İmparator ardından, II. Murat'ın gönderdiği kuvvetleri de bertaraf ettirerek, onu 1421 Ekim'inde Edirne'de hükümdar ilan etmiştir. Mustafa Çelebi'nin bu mücadeledeki en önemli dayanağı kendine biat eden akıncı beyleri ve Rumeli'deki *evlâd-ı fatihan* olmuştur (Uzunçarşılı, I: 379).

Mustafa Çelebi hükümdar olduğu takdirde imparatora vermeyi taahhüt ettiği Gelibolu'yu imparatora vermeyince, Bizans ile arası bozulmuş; veziriazam Çandarlı İbrahim Paşa da fırsattan istifade ederek, imparatora giderek devletlerarası bir dostluk tesis etmeye çalışmıştır.

Tüm bunlar olurken, beklenmedik bir gelişme yaşanmıştır. Foça şap madenlerinin işletim hakkına sahip olan Adorno isminde bir şahıs maddi problemlerini hallettiği takdirde II. Murat'a, kendisini ve ordusunu gemileri ile Gelibolu'na geçirme teklifinde bulunur. Bu teklif II. Murat'a makul gelmiş olacaktır ki Bursa'da görüşmek üzere sözleşirler. Ancak anlaşmadan haberdar olan Mustafa Çelebi çabuk davranarak Lapseki'ye geçer ve II. Murat'ın kuvvetlerine baskın yapmak ister⁵⁷. Bu menfi hareketin Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey sayesinde başarısızlığa uğraması ve akıncı beyleri üzerinde ciddi nüfuz sahibi olan Mihaloğlu Mehmet Bey'in, yanında bulunan akıncı beylerine etki etmesi Mustafa Çelebi'yi korkutur. Kaldı ki korkmakta

⁵⁵ Jorga, padişahın ölümünün gizlenebilmesi için bazı vezirlerin, padişahın cesedini karanlık bir odada bir divana yerleştirdikleri ve ellerini bir şekilde oynattırmak yolu ile ölmediği izlenimini verdiklerini kaydetmektedir, (Jorga, I: 334)

⁵⁶ II. Murat devri gelişmeleri ile alakalı olarak bkz., Şerif Baştav, XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihinin II. Murad (1421-1451) Devri Hadiseleri", *AÜDTCF Dergisi*, XXVIII / 1-2, Ocak Haziran, Ankara., ss. 31-66.

⁵⁷ Adorno isimli şahıs ve II. Murat'a olan yardım sözü ile alakalı olarak bkz., Tevfik İnci, Deniz Tarihimizin Şeref Levhaları, Deniz Kuvvetleri komutanlığı, 1953.

haklı olduğu Aydınolu Umur Bey'in kendisini terk etmesi ile net bir Şekilde ortaya çıkar. Mustafa elebi yalnız kalması zerine Rumeli'ye kaçmasına rağmen Adorno'nun Gelibolu'ya geçirdiği askerlerinin sayesinde Gelibolu Kalesi'ni ele geçirir. Bu hadiseden çok geçmeden Mustafa da Edirne'nin kuzeyinde Tunca nehri kıyısında Kızılağaç Yenicesi'nde yakalanarak, bir incir ağacına asılmak suretiyle idam edilmiştir (Hammer, 2007: 159; İnalçık, 2001: 600). Ayrıca bu meselede kendisine karşı tavır alan Bizans'ı da unutmamıŐ ve İstanbul'u muhasara ederek imparatora gözdağı vermiştir.

Sultan Murat tahta geçtikten sonra özellikle Rumeli'de istikrarı yeniden sağlamaya çalışmıştır. İlk olarak Candaroğulları zerine yapılan sefer sırasında, Silistre'yi geçerek Osmanlı topraklarına tecavüz eden Eflak voyvodası üzerine yrnmŐ ve bir oğlu rehin alınarak, ödemediği iki yıllık vergisi de tahsil edilmek sureti ile tâbi hale getirilmiştir (1424)(Uzunçarşılı, I: 398).

Osmanlı Devleti'nin tüm bu olumsuzluklara rağmen ayakta kalabilmesi Bizans'ı tedirgin etmişti. Zaten hasta olan hükümdarın yerine devlet idaresine veklet eden, VIII. Yuannis, padişaha bir elçi göndererek vergiler ve Terkos ile Misivri hariç tüm Karadeniz sahillerini, Selanik civarında bulunan Situnion, Ustruma ve İzdin'i Osmanlı lehine terk etmek sureti ile anlaşma yapmayı teklif etmiş, kabul görmesi üzerine anlaşma sağlanmıştır (28 Şubat 1424) (Uzunçarşılı, I: 399). Ancak Uzunçarşılı'nın aksine Nicol, bu anlaşmanın gelen elçilerin II. Murat tarafından hapse atılması üzerine gerçekleŐmediđini ifade etmektedir (Nicol, 1999: 366). Sonuç olarak bu çabaların Osmanlı ve batı Avrupa arasındaki bölgede ve bilhassa Makedonya sınırında mevcut ahvali güçlendirme noktasında mühim adımlar oldukları düşünülebilir.

Bu iki önemli problem zldkten sonra Sırp despotu ile de bir anlaşma yapılmış ve sonrasında onun vasıtasıyla da Alman imparatoru ile bir sözleŐme imzalanmıştır. Bu sırada imparatorun yanında bulunan Sigismund da padişaha hediyeler gönderince (1424)(Jorga, 2005: 349) II. Murat Anadolu zerine eğilmekte bir beis görmemiŐtir.

Padişah, Anadolu ile meşgul olurken Rumeli’de yeniden hareketlilik gözlenmiş ve 1427’de Sırp despotunun ölümü üzerine yerine geçen *Yorgi Brankoviç*’in Osmanlı Devleti ile iyi geçinme politikasını terk etmesi neticesinde vuku bulan olaylar, *Kolomboc*(Güvercinlik) isimli Tuna kenarındaki bir kalenin Osmanlı elinde geçmesi ve Sırpların vergiye bağlanması ile sonuçlanmıştır (Baştav, 1970: 38).

Rumeli’nin istikrarının sağlanması noktasında önemli noktalardan biri de Selanik’in fethidir. Daha evvel I. Murat zamanında muhasara edilen ancak alınamayan, Yıldırım Bayezit zamanında zapt edilen ama Ankara Savaşı sonunda Emir Süleyman tarafından Bizans’a terk edilen şehir, II. Murat tarafından da muhasara edilmişse de başarısız olunmuş ve şehir Venediklilere bırakılmıştır (1423). Normal şartlarda böyle bir durum kabul edilir olmamasına rağmen bu sırada daha mühim işlerle uğraşıldığından fetih için daha uygun bir zaman beklenmeye başlanmıştır.

Sultan Murat 1426 yılında Midilli, Sakız ve Rodos ile eski anlaşmalarını yenilerken Venedik’le anlaşmasını yenilememiş ve 1430 yılında Selanik üzerine bir sefer düzenlemiştir. Hızlı bir şekilde hareket edilerek Venediklilerin buraya yardım götürmesine fırsat verilmemiş ve 2 Mart 1430’da Selanik Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir (Mazower, 2004: 188)⁵⁸. Fetihten sonra buralara Vardar Yenicesi’nden Türk aileler getirilerek iskân edilmiştir⁵⁹. Selanik’in zaptının hemen akabinde 1431’de Yanya üzerine yürünmüş ve halkı şehirlerini Karaca Paşa’ya teslim etmişlerdir (9 Ekim 1431). Bu fetihler ile birlikte Via Egnatia güzergahı Osmanlı eline geçmiş, Edirne-Sofya-Selanik-Manastır hattı izlenerek bilhassa II. Mehmet döneminde önce Arnavutluk sonrasında da İtalya seferi için kullanılacak bir sefer güzergahı tesis edilmiştir.

⁵⁸ Bu fethin tarihi Akhelropietos Kilise’sinin camiye çevrilmesinden sonra kitabesinde Arapça olarak “Sultan Murat Han Selanik’i 833 (1430) yılında aldı” şeklinde yazılmıştır, Mazower, 2004: 188

⁵⁹ Selanik’in fethi sonrasında II. Murat’ın burada uyguladığı iskan politikası ve şehir halkı ile olan ilişkiler ile alakalı olarak bkz., Melek Delilbaşı, “Sultan II. Murad’ın Fetihten Sonra (29 mart 1430) Selanik’te İzlediği Politika Ve Bir Hamam Kitabesi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, Sayı. 25, Ankara 1981, ss. 361-364.

II. Murat, Balkan hâkimiyetinde önemli bir engel olarak gördüğü Macarların Sırp ve Eflak hükümdarları üzerindeki etkisini görmüş ve artarda giriştiği iki seferle her iki devletin de Macarlarla bağını büyük ölçüde koparmıştır (1433-1435)(Müneccimbaşı, Tarihsiz: 220-221).

Osmanlı tarihinde sıkça görülen iç meselelerin dış devletlerin belli menfaatlerini yerine getirmek suretiyle, yardımları sayesinde halletme isteği II. Murat döneminde de vuku bulmuştur. Daha önce taht mücadelesi sırasında Osmanlı yardımına başvuran ve bu yardım neticesinde Ankara savaşı sonunda babasına verilen Osmanlı toprağını geri vermeyi taahhüt eden ve yerine getiren Karamanoğlu İbrahim Bey çok sürmeden padişahın kız kardeşi ile evlenmesi neticesinde kazandığı mevkiye de güvenerek Sırp despotu ve Macarlar ile ittifak yapmıştır. Karamanoğlu İbrahim Bey, Anadolu'da bir dizi işgal faaliyetinde bulunurken, Macarlar da daha önce ellerinden çıkan Güvercinlik kalesini top atışına tutmaya başlamıştır. Bu durumda Padişah hiç acele etmemiş ve her iki düşmanını da Edirne'de izlemekle yetinmiştir. Ancak yine de boş durulmayarak Rumeli Beylerbeyi olan Sinan Paşa Macarlar üzerine gönderilmiştir. Macarlar ile yapılan ciddi muharebe Vidin sancak beyi Sinan Bey'in gayretleri ile kazanılmış, Macarların birçoğu öldürülmüş, birçoğu da Tuna nehrinde boğulmuştur (1433)(Müneccimbaşı, Tarihsiz: 221, Mustafa Nuri Paşa, 1979: 38-39).

Bu olaylar sonunda, II. Murat, Karamanoğullarını da sulh yolu ile bertaraf ettikten sonra (1434), sıra diğer müttefik Sırp despotluğuna gelmişti. Sırp despotluğunun bu ittifakın kurucusu olduğu Üsküp beyi olan Gazi İshak Bey tarafından padişaha iletilince hemen sefer hazırlığına başlanılmış ancak Sırp despotunun siyasi hamleleri neticesinde karşılıklı mutabakat zor da olsa sağlanmıştır. Üsküp beyinin bu mücadelede oynadığı rol Manastır ve civarının bu dönemde Osmanlı-Sırp mücadelesinin merkezinde yer aldığını göstermektedir.

Padişah Karaman seferinden döndükten sonra Evrenosoğlu Ali Bey'i Macaristan'a bir dizi öncü seferler yapmakla görevlendirmiştir (1436). Zira bu öncü seferlerin gayesi, padişahın Macaristan'ın zaptının getireceği zorlukları önceden kestirebilmektir. Ali Bey'in Macaristan havalisinde rahatça gezdikten sonra padişaha oldukça olumlu bir

rapor vermesiyle⁶⁰ II. Murat, 1437 senesinde Tuna'yı geçerek Eflak ve Sırp hükümdarlarının rehberliğinde Transilvanya'ya girmiştir. Ancak padişah kırk beş günlük sefer sonunda kendilerine nezaret eden iki Balkan devletinin ihanetinden çekindiği için Zibin şehrine kadar gittikten sonra geri dönmüştür. Bu seferin akabinde Evrenosoğlu İsa Bey Arnavutluk'a bir dizi sefer düzenlemiştir(Solakzade Tarihi, 1989: 227).

Macaristan seferi sonrasında kendisine itimat edilemeyeceği sonucuna varılan Sırp despotu Brankoviç'e bir haber iletilerek Semendire'nin anahtarı ile birlikte Edirne'ye gelmesi istenmiştir. Ancak despot bunu yapmadığı gibi bir oğlu ile birlikte Alman ve Macar hükümdarlara sığınmıştır. Sırp kralının bu hareketi üzerine Semendire muhasara altına alınmış, ancak ciddi bir mukavemetle karşılaşan Osmanlı birlikleri bu kalenin fethini ancak bu sırada hacdan yeni dönen ve bu coğrafyayı iyi tanıyan İshak Bey'in gayretleri ile tamamlayabilmiştir. Semendire'nin fethi üzerine Macarlar bir ordu hazırlamışlarsa da İshak Bey ve Osman Bey bu orduyu ciddi bir muharebeden sonra dağıtmış, bu savaşın en önemli sonucu Belgrat'ın muhasara altına alınması olmuştur (1438) (Aşıkpaşazade, 1992: 103).

Belgrat muhasarasının en önemli teşvik noktası bu sırada Alman kralı Albert'in ölmesi ve ortaya çıkan siyasi karmaşa hali idi. Bu durumda Belgrat'ın kolay bir şekilde alınabileceği gibi bir durum vaki olmuşsa da altı aylık muhasara neticesinde şiddetli mukavemet kırılmamış, ayrıca bu sırada devam eden Macaristan seferi sebebiyle şehrin muhasarası kaldırılmıştır (1439).

Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği Balkan hâkimiyetinin en önemli basamaklarından birini teşkil eden Macaristan'a seferler bundan sonra da devam etmiştir. 1442 tarihinde Mezid Bey kumandasındaki Osmanlı birlikleri *Transilvanya*'ya girmiş ve Hermanştad Kalesi'ne kadar gelerek burayı muhasara altına almışlardır. Bu muhasara haberi üzerine *Hunyadi Yanoş* bir ordu ile kale önlerine gelerek muhasarayı engellemek için Türk birlikleri ile karşılaşmıştır. Savaşın sonlarında Hunyadi Yanoş

⁶⁰ “ Devletli sultanım ! Macaristan'a gitmek gerek ki orası fevkalade iyi memlekettir ki sultanıma layık. Yazık değilmi ki memleketin beği kafir ola?”, (Aşıkpaşazade, 1992: 102).

ve adamlarının birçoğu esir edilmişken son bir hamle ile kaleden çıkan mahsur birliklerin katılımı ile savaşın seyri değişmiş ve Osmanlı birlikleri büyük kayıplar vererek yenilgiye uğramışlardır⁶¹.

Bu galibiyet hem Hunyadi Yanoş'un cesaretlenmesine hem de Avrupa'da iyi bir ün yapmasına sebep olmuştur. Bilhassa Hermanştad yenilgisi üzerine gönderilen ve kumandanının – Kula Şahin Paşa⁶² - ihtiyatsız hareketleri neticesinde ikinci bir mağlubiyete uğrayan Osmanlı birliklerinin ardından artık Avrupa'da Osmanlı devletine karşı bir Haçlı ittifakının tesis edilmesi kaçınılmaz olmuştur(Deliorman, 1975: 20).

Hünyadi Yanoş kazandığı ün ve Papa'nın teşvikleri ile bir Avrupa ittifakı gerçekleştirmiş, bu ittifaka Macarlardan başka, Leh, Eflak ve Sırplarla Alman imparatorluğuna bağlı devletler, Fransa ve Belçika gönüllüleri ile Anadolu'dan Karamanoğlu İbrahim Bey iştirak etmiştir. Bunların yanında bir kısım Bulgar, Bosnalı ve Arnavut birliklerinin de bu ittifaka dâhil olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin dostu olduğu bilinen imparator Yuannis de Papa'ya nameler göndererek onu kışkırtmaktan geri durmamıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin bir Anadolu-Balkan-Papa birliği ile karşı karşı karşıya kaldığı söylenebilir (Sander, 1987: 29)

Haçlı birliği, Alacahisar, Şehirköy ve Niş yoluna takip ederek 1443 yılında Osmanlı topraklarına girmişler, ilk karşılaşma 3 Kasım 1443'te Morava'da⁶³ gerçekleşmiş ve Osmanlı birlikleri yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi neticesinde Haçlılar Sofya'ya

⁶¹ Bu yenilgi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz., (Jorga, 2005: 372).

⁶² Kula Şahin Paşa ve diğer bazı Osmanlı devlet adamlarının görevlerinde gösterdikleri gevşeklikler ile alakalı olarak Osmanlı kroniklerinde yapılan eleştirilere dair bkz., Alpay Bizirlik, Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar), Bilig, Güz 2004, Sayı: 31, ss. 51-69.

⁶³ Buranın Balkanlarda aynı isimle var olan iki bölgeden hangisi olduğu net değildir. Ancak Acaroğlu'nun çalışmasından hareketle burada bahsi geçen Morava'nın, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde adı geçen ve şimdilerde Belgrad – Selanik demiryolunun bir kısmına ev sahipliği yapan Morava Nehri ve civarı olduğu düşünülebilir, bkz. (Acaroğlu, 2006: 175).

almışlar ve padişah güney Balkanlara çekilmek zorunda kalmıştır. Haçlı birlikleri ile ikinci karşılaşma İzledi Geçidi olarak bilinen mevkide olmuş ve Osmanlı birlikleri burada ve hemen akabinde Filibe’de yenilgiye uğramıştır(Uzunçarşılı, I: 422, Hammer, 2007: 175, Jorga, 378: 378).

Osmanlı Devleti’nin üst üste aldığı mağlubiyetler Anadolu’da da bir takım olumsuz etkilere sebep olmuştur. Zira zaten Haçlı birliği içerisinde olan Karamanoğlu İbrahim Bey Kütahya’dan Ankara’ya kadar olan bölgede bir dizi çapul ve tahripde bulunmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti’ni iki ateş arasında bırakmıştır. Haçlı birliğinin, yinelenmesi muhtemel bir saldırısı, Osmanlı coğrafyasında derin etkilere sebep olabilirdi. Bu kötü durum göz önüne alınarak barış yapılması uygun görülmüş ve Macar kralına başvurularak bu istek dile getirilmiştir.

Haçlı birlikleri üst üste aldıkları iki başarılı sonuç neticesinde iyice cesaretlenmişlerse de kış ayının şiddetli bir şekilde bastırması üzerine barınma zorluğunun baş göstermesi ile barış yapmayı uygun görmüşler ve Edirne’ye bir heyet göndererek barış yapmayı kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Netice itibari ile 1444 yılı Haziran’ında bir muahede imzalanmış, bu anlaşmaya göre; daha önce Sırlardan alınan yerler – Kruşevaç (Alacahisar), Toplice tarafları, Leskofça ve Zeleningrad, Brankoviç’e bırakılmış ve Eflak, Macar nüfusuna terk edilmiştir (Hammer, 2007: 176; Jorga, 2005: 382⁶⁴).

Sultan Murat Balkanlarda geçici sükûneti sağladıktan sonra aleyhlerine imzaladıkları bu anlaşmanın baş sorumlusu olarak gördüğü Karamanoğulları üzerine bir sefer düzenlemiş ve ciddi bir taarruzda bulunmuştur. İbrahim Bey, Osmanlı birliklerinden kaçamayacağını anlayınca bir takım bahaneler sunarak evvelki menfi hareketlerinde mesul olmadığını bildirmiş ve barış talep etmiştir. Talebi Osmanlı tarafından kabul

⁶⁴ Jorga, genel kabulün aksine, bu anlaşmanın II. Murat ve Osmanlı divan üyeleri tarafından öyle kolayca kabul edilmediğini, uzun uğraşlar ve hediyeleşmeler ile ancak bu anlaşmaya razı olduğunu ifade etmektedir (Jorga, 2005: 382)

görülünce, 1444 Ağustos’unda karşılıklı muahede imzalanmıştır⁶⁵. Bundan sonra II. Murat, Edirne’ye dönmeyip hükümdarlığı Manisa valisi olan oğlu Mehmet’e bırakarak Bursa’da inzivaya çekilmiştir (1444)(İnalçık, 1995: 56-57).

II. Murat gibi tecrübeli bir hükümdarın tahttan çekilmesi ve yerine daha 13 yaşında olan oğlunu bırakması sınırların dâhilinde ciddi bir etki yaratmamakla birlikte⁶⁶ hariçte bulunan Osmanlı düşmanlarının da iştahını kabartmış ve neticede Papa kendi yaptığı barış anlaşmasını yok sayarak Osmanlı Devleti ile savaşıma kararı almıştır. Bu manada daha öncekiyle kıyaslandığında Osmanlı Devleti’nin de içinde bulunduğu durum göz önüne alınınca çok daha mühim bir Haçlı Birliği kurulmuştu. Buna göre; Macar, Bohemya, Eflak, Hırvat, Polonya ve Almanlara tabi milletler ile Haçlılara gizliden deniz gücü takviyesi yapacak olan Venedikliler bu birliğin içinde yer almışlardır. Bu arada her fırsatta müttefiki olan Türkleri arkadan vurmaya adet edinen Bizans tarafı da Papa’ya haber göndererek seferin bir an önce gerçekleştirilmesi konusunda Haçlıları kışkırtmaya çalışıyordu. Haçlı birlikleri uygun bir zaman kolladıktan sonra Orsova’dan Tuna’yı geçerek Vidin, Niğbolu ve Şumnu yolunu izleyerek Varna önlerine gelmişlerdir.

Haçlıların bu tehlikeli ilerleyişi üzerine vezir-i azam *Çandarlı Halil Paşa* durumu sultan Murat’a iletmiş, bu sırada hükümdar sıfatı ile devletin başına bulunan II. Mehmet de ikna edilerek babasını ordusunun başına geçmesi için çağırarak konusunda ikna edilmiştir(Hoca Sadettin, 1999: 223).

⁶⁵ Karamanoğlu İbrahim Bey’in bu muahede karşılığında II. Murat’a sunduğu ahidname ile alakalı olarak bkz., Alaaddin Aköz, “Karamanoğlu II. İbrahim Beyin Osmanlı Sultanı II. Murad’a Vermiş Olduğu Ahidnâme”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.24, Sayı: 38, Ankara 2005, ss.71-92.

⁶⁶ Küçük yaşta bir padişahın başa geçmesi sınırlar dâhilinde hiçbir tepki ile karşılanmamıştır demek doğru değildir. Bu döneme dair Bizans ve Osmanlı kaynaklarından yola çıkarak bir değerlendirme yapan İnalçık’a göre, özellikle Çandarlı Halil Paşa’nın aleyhte propagandası sayesinde II. Murat tahtı oğluna devrettikten sonra pişman olmuş, ancak bir iç savaştan çekindiği için müdahalede bulunmamıştır. Hatta bu sırada yeniçeriler bir ayaklanmaya sebep olmuş ve tarihlere Buçuktepe İsyanı olarak geçen Osmanlı Devleti’nin ilk yeniçeri isyanı gerçekleşmiştir (İnalçık 1995: 92)

Sultan Murat durumun ciddiyetini görerek Anadolu kuvvetleri birlikte önce Çanakkale tarafına gelmiş ancak buranın Haçlılar tarafından tutulduğunu görmesi üzerine plan değiştirerek küçük bir birliği burada bırakarak ivedi bir şekilde İstanbul Boğazı tarafında bulunan Güzelcehisar'a⁶⁷, oradan da Rumeli'ye geçmiştir. Burada Padişah Mehmet ve veziriazamla görüşükten sonra Varna yönüne hareket etmiştir.

Varna önlerine geldiklerinde ordunun sağ tarafına Anadolu beylerbeyi Karaca Paşa, sol tarafına Rumeli beylerbeyi Hadım Şehabeddin Paşa ve merkezde başkomutan sıfatı ile II. Murat yerleşmişti. 10 Kasım 1444 tarihinde başlayan savaşın hemen başlarında Haçlı ordusunun nicelik olarak Osmanlı ordusundan fazla olmasından dolayı sağ ve sol kol bocalamışsa da, Sultan Murat'ın soğukkanlı hareketleri savaşın seyrini değiştirmiş; yaklaşık sekiz dokuz saat süren muharebe neticesinde, her iki taraf da ciddi kayıplar vermesine rağmen savaş, Osmanlıların lehine son bulmuş ve böylece Rumeli'de istikrar bir kez daha ve daha kuvvetli bir şekilde sağlanmıştır⁶⁸. Ayrıca savaş sonunda her hangi bir tehlikenin vuku bulması ihtimaline karşılık, II. Murat oğlu ile birlikte müşterek olarak tahta geçmişse de, kısa süre sonunda bir tehlike unsurunun ortaya çıkmaması üzerine II. Mehmet ikinci kez tahta çıkmıştır(1445 Aralık)(Uzunçarşılı, I: 439)⁶⁹. Ancak özellikle vezir Çandarlı Halil Paşa'nın kulis çalışmaları ve suni olarak çıkarılan kısa süreli isyanlar neticesinde II. Murat tekrardan Bursa'dan çağırılarak tahta geçmesi konusunda ikna edilmiştir. II. Mehmet'in bu ikinci hükümdarlığı da yaklaşık üç ay sürmüştür.

II. Murat'ın tahta geçmesini müteakip olarak gerçekleştirdiği en önemli icraatlardan biri Mora'nın fethi olmuştur. Zira Varna savaşı öncesinde Osmanlıların içinde bulunduğu durumdan pay çıkaran Mora despotu Konstantin buraları tekrardan eline

⁶⁷ Anadolu Hisarı

⁶⁸ Bu savaş ile alakalı çağdaş bir kaynak olarak bkz., “Zotikos'un Varna Savaşı'na Dair Manzumesi”,Yay. Haz. Hicran Akın, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.14, Sayı: 25, Ankara 1981, ss.261-281.

⁶⁹ Uzunçarşılı II. Mehmet'in burada ikinci kez tahttan çekilip sonra geri geldiğini söylese de Halil İnalçık, Kaşifi'nin “Gazaname-i Rum” undan yaptığı bir alıntı ile bunun doğru olmadığını ve II. Mehmet bu süreçte tahttan çekilmediğini dolayısıyla üç kez değil iki kez tahta çıktığını ifade etmektedir; İnalçık, 2001: 509.

geçirmiştir. Varna zaferinden sonra II. Murat buraların tekrardan Osmanlı tarafına terk edilmesi konusundaki isteğine cevap gelmeyince bir sefer yapmak kaçınılmaz olmuştur. Nihayetinde Aralık 1446'da Mora tekrardan zapt edilmiştir (Kayapınar, 2005: 133-164)

Bu sırada Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin uğraşması gereken mühim bir mesele daha ortaya çıkmıştır. 1371'de *Çernomen Savaşı* ile bir kısmı elde edilen Arnavutluk'ta, 1432 yılında bir Arnavut beyinin isyan çıkararak, Türk kuvvetlerini yenmesi üzerine gönderilen iki ordu da yenilince üçüncü bir sefer tertip edilmiş ve nihayetinde 1438'den 1443'e kadar sürecektir olan bir sükûnet sağlanabilmiştir. Bu mücadele sırasında Osmanlı hâkimiyetini sağlayan *Jan Kastriyota*, oğullarını Osmanlı sarayına rehin olarak göndermiştir. Oğullarından en küçüğü olan Jorj(George) Müslüman adı ile İskender, Osmanlı sarayında yetişerek sancak beyliğine kadar yükselmiştir. Ancak babasının 1443 yılında ölmesi üzerine ülkesi tamamı ile Osmanlı tabiiyetine geçmiştir. Memleketine tekrar sahip olmak isteyen İskender Bey bir fırsat beklemiş ve bu fırsatı da Hunyadi Yanoş ile Osmanlılar arasında gerçekleşen Morava Savaşı'nda bulmuştur (İnalçık, 1953: 154). Bir vesile ile savaş sırasında orduyu terk eden İskender sahte bir ferman ile Kroya sancağına girerek buradaki muhafızları katletmiş ve mücadelesine başlamıştır. 1447 yılında buranın fethi için kaleyi muhasara eden II. Murat surlara ciddi zarar vermişse de bu sırada bir Haçlı ordusunun Tuna'yı geçtiği haberini alması üzerine Kroya'nın fethini erteleyerek geri dönmüştür⁷⁰.

Sultan Murat, İskender Bey'in isyanını bastırmak için Kroya'nın zaptı ile meşgul iken Hunyadi Yanoş'un Macar, Eflak, Polonya, Erdel ve Alman birliklerinden teşkil ettiği bir ordu ile Tuna'yı geçtiğini haber alır. Bunun üzerine muhasarayı kaldırarak Sofya'ya gelerek burada karargah kurmuşsa da, Hunyadi Yanoş'un yaklaşık doksan bin kişilik bir ordu ile Kosova'ya geldiğini duyunca II. Murat da 1448 Ekim'inde Kosova'ya ulaşmıştır. Savaş üç gün sürmüş ve Osmanlı ordusunun kesin galibiyeti ile son bulmuştur. Bu savaş sonunda artık Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti tamamıyla kabul edilmiştir (Genç, 1993: 1-57). Ayrıca bu savaş sonunda daha evvel ele geçirilen

⁷⁰ Hunyadi Yanoş ve İskender Bey'in Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği bu seferin ayrıntıları için bkz. (Jorga, 2005: 388-391)

Makedonya'nın batı bölgesi ile birlikte Osmanlı sınırlarının neredeyse Adriyatik kıyılarına ulaşmıştır. Bu anlamda Manastır şehri ve civarının bu dönemde bir uc bölge olduğu düşünülebilmektedir.

II. Kosova Savaşı'ndan sonra artık Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti iyice perçinlenmiş ve özellikle Türkleri Balkanlardan atma fikrini uzun bir süredir taşıyan Balkan devletleri artık ümitlerini iyice yitirmişlerdir. Osmanlı Devleti bu savaş sonunda artık kuruluş aşamasını tamamlamış ve özellikle II. Murat'ın 1451'de ölümü ile başa geçen II. Mehmet'in gerçekleştireceği büyük fetih ile devrin süper gücü olma yolunda ilerlemiştir.

II. Mehmet, babasının vefatı⁷¹ ile en nihayetinde kesin olarak tahta geçtiğinde artık Osmanlı Devleti'nin Balkan hâkimiyeti kesinleşmiş idi. Ancak Osmanlı toprakları içerisinde adeta bir çıban gibi durup, devletin her hangi bir seferinde Balkan devletlerini ve Papa'yı kıskırtmaktan geri durmayan Bizans bu hâkimiyetin zayıf noktasını oluşturmaktaydı. Zira İstanbul Boğazı'nın Bizans'ın elinde olması daima bir tehdit unsuru oluşturmaktaydı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki faaliyetleri sırasında deniz yolu ile İstanbul'a gelerek buradan Rumeli'ye geçebilecek bir düşman birliği orduyu arkadan vurabilirdi. Yine Balkanlar'da gerçekleştirilecek seferlerde sürekli olarak büyük paralar karşılığında Venedik ve Ceneviz gemileri kiralanmakta, bu da devlete hem maddi yük bindirmekte hem de güvenlik manasında tereddütte bırakmaktaydı. Tüm bunlar düşünüldüğünde İstanbul bilhassa Avrupa seferleri için ve Rumeli – Anadolu bağının tesisi için önemli bir askeri üs olabilirdi. Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda bu çıkarlar göz önünde olmakla birlikte iki kez tahttan feragat ettikten sonra üçüncü kez tahtta geçen ve babasının başarılarının gölgesinde kalmak

⁷¹ II. Murat'ın ölümünden 5 sene önce hazırlattığı vasiyetinde şunlar yazmaktadır; “Öldüğüm zaman beni Bursa'ya camiinin yakınındaki oğlum Alaeddin'in 3-4 arşın yanına gömünüz. Mezarımızın üstüne büyük hükümdarlar için inşa edilen muhteşem türbelerden birine yaptırmanız. Vücudumu doğrudan doğruya toprağa gömünüz ki, Cenab-ı Hakk'ın rahmetine işaret olan yağmur üstüme yağsın. Mezarımın etrafına dört duvar yapınız ve hafızların oturmaları için, kenarlarına mahaller koyunuz. Etrafıma evlat ve akrabamdan kimseyi gömmeyiniz... Eğer Bursa'da ölmezsem, maaşımı, oraya naklediniz. Bu nakil bir perşembe olsun ki, defin cuma günü yapılabilsin.”, (Deliorman, 1975: 29)

istemeyen Sultan Mehmet için karizmatik liderliğini kanıtlayabileceği en önemli fırsat yine İstanbul'un fethi idi.

II. Mehmet'in fetih hazırlıkları oldukça geniş çaplı oldu. Hem teknik hem de siyasi manada hazırlanmak için aceleci davranmazken daha evvelki kuşatmalardaki başarısızlık sebeplerini araştırdı. Özellikle Yıldırım dönemindeki uzun kuşatmanın Avrupa'dan gelen yardımlarla sekteye uğraması II. Mehmet'in bilhassa Venedik ile uzlaşmasını kaçınılmaz kılmıştı.

Geçen zaman zarfında fetih için gerekli hazırlıkları tamamladığına kanaat getiren II. Mehmet, 24 Mart 1453 tarihinde büyük bir ordu ile birlikte Edirne'den harekete geçmiş ve 5 Nisan'da Topkapısı⁷² önünde otağını kurmuştur(Kritovulos, 1967: 51). Burada bir süre kuşatma için gerekli askeri düzenlemeyi gerçekleştirdikten sonra bir savaş geleneği olarak imparatora bir elçi göndermiş ve kan dökülmemesi için şehrin teslimini istemişse de müspet sonuç alınamamış ve 6 Nisan 1453 günü muhasara için özel olarak hazırlanan devasa toplar surları dövmeye başlamıştır. Savaşın seyrine bakıldığında; ilk hücum 18 Nisan'da, denizdeki ilk karşılaşma da 20 Nisanda olmuştur⁷³. Bu deniz savaşı neticesinde Papa tarafından gönderilen üç Ceneviz ve bir Venedik gemisi tutulamayarak Haliç'e girmiş ve hemen akabinde Haliç'e kalın bir zincir çekilerek, Türk kuvvetlerinin İstanbul'u denizden muhasarası imkânsız kılınmıştır. Bu gelişme üzerine II. Mehmet tarihi bir karar vererek tarihçilerin halen üzerinde mutabakata varamadığı 67 geminin Kasımpaşa sırtlarından 21 Nisan'ı 22 Nisan'a bağlayan gece Haliç'e indirilmesi hadisesi vuku bulmuştur⁷⁴. Aniden ortaya

⁷² Buranın eski adı Romanus Kapısı'dır (Kritovulos, 1967: 51).

⁷³ Bu tarih üzerinde tarihçiler itilafa düşmüşlerdir. Zira bu karşılaşmanın 11 Nisan'da cereyan ettiğini söyleyen Jorga'nın aksine (Jorga, 2005: 37), Kritovulos, Fatih'in ancak 10 Nisan'da sur dibine ulaştığını ifade eder ki(Kritovulos, 1967: 44) bu durumda ilk hücumun 11 Nisan'da gerçekleşmesi mümkün değildir. Hammer ve Gabriel'in verdiği bilgi bu durumda en makulü gibi durmaktadır, zira ona göre ilk hücum 15 Nisan'da donanmanın İstanbul önlerine gelmesi ile başlamıştır(Hammer-Gabriel, 1981: 59). Ducas ise Nisan ayı sonuna geldiğinde dahi halen gerçek bir mücadelenin başlamayıp kısa süreli hafif çarpışmaların yaşandığını ifade etmiştir(Ducas, 1956: 163).

⁷⁴ Çağdaş kaynaklardan Kritovulos ve Ducas bu olayın varlığını doğrulamaktadır, (Kritovulos, 1967: 76; Ducas, 1956: 166)

çıkan bu durum Bizans'ta ciddi bir teessür ve ümitsizlikle karşılanmış ve akabinde gelen iki büyük hücum neticesinde (Bayrampaşa Deresi ve Tekfur Sarayı – Edirne Kapı arasındaki surlar) iyice gardı düşen Bizans'a son ve kati hücum yapılması kaçınılmaz olmuştur.

II. Mehmet bu kati hücumu gerçekleştirmeden önce İsfendiyaroğlu Kasım Bey vasıtası ile imparatora son bir teslim çağrısında bulunmuş ancak buna da müspet bir yanıt alamamıştır. Bu durum karşısında Padişah harp meclisini son defa 27 Mayıs'ta toplayarak kati hücum planını arz etmiş(Ducas, 1956: 172) ve 29 Mayıs'ta büyük bir coşku ile son ve en şiddetli hücum başlamıştır. Uzun bir mücadele neticesinde devasa toprakların surlardan açtığı gediklerden şehre giren Osmanlı askerleri önce Aksaray meydanında toplanmış daha sonra ise halkın akın ettiği Ayasofya'ya gelmişlerdir. Neticesinde 29 Mayıs Salı günü öğleden sonra Türk askeri İstanbul'a hâkim olmuştur (29 Mayıs 1453).

İstanbul'un fethi neticesinde artık Balkan fütuhâtı daha kolay bir şekilde yürütülebilecekti. Bunu çok iyi bilen Fatih, asıl gayesini Tuna'ya kadar olan bölgeye hâkim olmak ve sürekli kanatılan bir yara olan Sırp meselesini çözmek için harekete geçti. Daha evvel Fatih tahta çıktığı sırada 1451 tarihinde Vuk Brankoviç, Alacahisar mevkesini zaptetmiş ise de İstanbul'un fethi üzerine burayı Fatih'e geri iade etmiştir. 1454 yılında ilk Sırp seferine çıkan Fatih, asıl gayesine ulaşamayarak Semendire'yi alamamışsa da Omol, Ostroviç ve Sivrice Hisarı zaptetmiştir. Ancak Fatih'in buradan ayrılmasını fırsat bilen Macar ve Sırp birlikleri yeniden faaliyetlerine başlayınca 1455 yazında ikinci sefer tertip edilmiş ve gümüş madenleri ile ünlü Novobrdó Osmanlı hâkimiyetine geçmiş (Hammer, 2007: 228-233) ve Sırlar yüklü bir vergi ödemeyi kabul ederek Macarlardan ayrılmıştır.

Fatih, Sırlara nihai darbeyi vurabilmek için 1456'da başarısız bir hamle yapmış, bu başarısız denemeden sonra 1458'de tekrar harekete geçmiş ve Sırbistan'ın veraseti konusunu tekrar ortaya çıkarmıştır. Bu arada Macarlar da Sırbistan'a hâkim olma çabası içerisindeydiler. Bu gayelerine ulaşmak için ölen Sırp despotunun kızını Katolik olan Bosna kralı ile evlendirme yolunu deneyince, Sırp boylarından bazıları

Osmanlı Devleti'ne başvurarak ülkenin teslimini teklif etmişlerdir⁷⁵. Fatih bu gelişmeleri göz önünde bulundurarak Rumeli beylerbeyi Mahmut Paşa'yı Sırp meselesinin hal'i ile görevlendirmiştir. Mahmut Paşa Reşova ve Kuruca kalelerini aldıktan sonra Semendire'yi kuşatmış ve akabinde Osroviç ve yine madenleri ile meşhur olan Rudnik'i alarak Fatih'in yanına Üsküb'e geçmiştir (İskit, 1957: 497). Mahmut Paşa'nın yanına gelmesinden sonra Fatih bizzat Semendire üzerine yürümüş, ancak daha buraya varmadan Sofya'da iken şehrin anahtarı kendisine ulaştırılmıştır. Bu sayede Sırbistan doğrudan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir(Hammer, 2007: 236-238).

II. Murat döneminde, Arnavutluk üzerinde hak iddia ederek Kroya Kalesi'ni işgal eden İskender Bey, Fatih döneminde de Berat şehrini kuşatarak artık halledilmesi zaruri hale gelen bir problem olduğunu göstermişti. Bu meselenin halledilmesi üzerine görevlendirilen Evrenosoğlu İsa Bey 26 Temmuz 1455'te büyük bir yenilgiye uğramıştır. Ancak İskender Bey'in burada önemli bir zayıyata uğradığı da kaydedilmektedir (İnalçık, 2001: 1081). Bundan başka yine Avrupalı birçok devletten aldığı yardımcı kuvvetler sayesinde 1457 tarihinde de Osmanlı kuvvetlerini mağlup eden İskender Bey 1463 yılında, himayesi altında bulunduğu Napoli Krallığı'nda vuku bulan isyan neticesinde Osmanlı devleti anlaşmak zorunda kalmıştır. Ancak İskender Bey'in Osmanlılar ile anlaşması menfaatlerine ters düşen Venedikliler bu anlaşmayı bozmak için 1463 yılında İskender Bey ile Türklere karşı bir ittifak anlaşması imzalamıştır (İnalçık, 2001: 1081). Ardından 1464'te Balaban Paşa kuvvetlerini de yenince padişah artık bu mesele ile bizzat ilgilenme yoluna gitmiş ve Arnavutluk üzerine bir sefer düzenlemeye karar vermiştir. 1466 yılında Arnavutluk'a giren Osmanlı birlikleri Kroya kalesine kadar gelerek burayı muhasara altına almışlardır⁷⁶. Ancak bu kalenin daha uzun süre dayanacağına kanaat getiren Fatih burada İlbasan namı ile bir kale inşa ettirdikten sonra geri dönmüştür. İskender Bey'in

⁷⁵ Hammer, Sırp beylerinin bu teklifini, onların Osmanlı idaresini Papa'ya üstün tuttıkları şeklinde yorumlamış, hatta bu beylerin Osmanlı'ya olan sempatilerini göstermek için sadrazam Mahmut Paşa'nın devşirilmemiş kardeşi Mişel Abogoviç'i kendilerine şef yaptıklarını ifade etmiştir(Hammer, 2007: 237).

⁷⁶ Solakzade tarihinde bu seferden bahsederken Kroya'ya ilerleyen birliklerin *Manastır* sahrasında mola vererek bir süre burada kalıkları belirtilmektedir (Solakzade, 1989: 315)

Balaban Paşa'yı bir kez daha bertaraf etmesinden sonra İlbasan kalesini kuşatması üzerine bir kez daha Arnavutluk üzerine yürüyen Fatih, Çorlu Kalesi'ni yıkarak Kroya kalesini bir kez daha muhasara altına almışsa da teslim almaya muvaffak olamamıştır (1467)(Uzunçarşılı, I: 69, Hammer, 2007: 264⁷⁷).

Bundan sonra, Fatih, 1478 yılında bizzat ordusu ile birlikte hareket etmiş ve Arnavutluk'a girmiştir. Senelerden beri coğrafi konumu ve muhasaraya uygun olamayan yapısı neticesinde fethedilemeyen Kroya⁷⁸ Kalesi hemen kuşatma altına alınmıştır. Ancak İskender Bey'in ölümü ve yıllardır süren muhasaralar neticesinde büyük oranda bezmiş olan kale halkı 1478 Haziran'ında teslim olmuştur(Karatay-Gökdağ, 2006: 304). İhtimal ki Fatih bundan sonra Manastır'a dönmemiş ve burada bir süre dinlenmiştir.

Kroya'nın fethinden sonra sıra İşkodra'ya gelmişti. Ancak İşkodra da sahip olduğu konum ve ulaşım zorluğu bakımından Kroya gibi fethedilmesi zor olan bir müstahkem mevkiye sahipti⁷⁹. Bu manada buranın fethi için farklı bir yol izlenerek öncelikle çevresinde bulunan Leş kasabası, Dergos ve Gölbaşı kaleleri alınmış, böylece kalenin dışarıdan yardım alması engellenmiştir. Bu sırada padişah rahatsızlanarak İstanbul'a dönünce kalenin fethi Evrenosoğlu Ahmed Bey'e kalmıştır. Zira bunun için çok beklemlerine gerek kalmadan padişahın buradan ayrılmasından yaklaşık altı ay sonra, şehir halkı düştüğü sıkıntıdan dolayı çaresiz kalarak kaleyi teslim etmişlerdir (1479)(Karatay-Gökdağ, 2006: 304; Solakzade Tarihi, 1989: 353).

Fatih'in devrinde Balkan politikasının önemli bir yapı taşı da Mora'nın fethi oluşturmakta idi. Birçok doğal liman ve sağlam müstahkem mevki topraklarında barındıran Mora hem ticari manada hem de güvenlik manasında Osmanlı devleti için

⁷⁷ Hammer Kroya kalesinin alınmamasını oldukça canlı bir şekilde nakletmiştir. Buna göre kaleyi almakla görevli olan Balaban'ın kardeşi Yunus'un İskender'e esir düşmesi ve İskender'in bunu bir koz olarak kullanması buranın fethinin gerçekleşmesini engelleyen en önemli engel olarak gmrülmektedir (Hammer, 2007: 264).

⁷⁸ Kroya'nın Türk kaynaklarındaki adı Akçahisar'dır (Hammer, 2007: 291)

⁷⁹ İşkodra ve çevresinin bu coğrafik özellikleri ve tarihi arka planı ile alakalı olarak bakınız, Adnan Peşiç, "Podgorica'nın Kısa Tarihçesi", OTAM, Sayı: 18, Ankara, 2005, ss. 273-283.

birçok avantaj sağlayacaktı. Buranın fethini zaruri kılan diğer bir mevzu da; buranın iki Bizans mirasçısı Dimitrios ve Thomas arasında pay edilmiş olmasıydı(Ducas, 1956: 210). Ki ileriye dönük olarak düşünüldüğünde bu iki mirasçının serbestçe dolaşmasının Fatih'i rahatsız etmesi çok doğaldı. Son Bizans imparatoru olan XI. Konstantin Dragazes'in⁸⁰ kardeşleri olan bu iki şahıs batılı devletlerin teşvikleri ile sürekli olarak mücadele halinde idiler. Fatih, İstanbul'a sahip olması vesilesi ile bu toprakların kendisine ait olduğunu iddia etmişse de bu toprakların aynı zamanda Venedik'in nüfus bölgesi sayılması, her iki taraf içinde rahatsız edici bir durum idi (Jorga, 2005: 122). Fatih 1460 yılında düzenlediği seferle burayı büyük ölçüde fethetmişse de Macar meselesinin hallini daha gerekli gördüğünden nihai fetih için beklemeyi uygun görmüştür.

Osmanlı tarihini uzun bir süre meşgul eden Macar sorununun halledilmesinin bu derece gecikmesinin en önemli sebebi Tuna boyundaki birçok prensliğin başları sıkıştığında hemen Macarlara sığınarak onun tabiiyetine geçmeleri idi. Bu tip prensliklerden biri de Eflak prensliği idi. Daha Yıldırım Bayezit döneminde, yıllık bir vergi karşılığı Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren prenslik, Fatih döneminde, Türkler arasında Kazıklı Voyvoda olarak bilinen III. Vlad devrinde de sorun olmaya devam etmiştir. Prens Vlad'ın, Niğbolu sancak beyi Hamza Bey'i katletmesi ve Fatih'in Trabzon seferi sırasında Tuna'yı geçerek Dobruca ve Kuzey Bulgaristan'ı yağma etmesi üzerine Fatih, Mahmut Paşa ile birlikte Tuna'yı geçerek Vlad'ın üzerine yürümüştür. Özellikle Mahmut Paşa'nın yanında getirdiği 120 top ve bölgenin bataklıklarla kaplı yapısı sebebiyle (Jorga, 2005: 108), III. Vlad Osmanlıların karşısında duramayınca Transilvanya'ya kaçmıştır. Fatih Vlad'ın kardeşi Radul'u buraya hükümdar tayin ederek, Eflâk'ı bir Osmanlı sancağı haline getirmiştir. Bu başarı sayesinde Macar meselesinin mühim bir kısmı halledilmiş oluyordu⁸¹.

⁸⁰ Son Bizans imparatoru XI. Konstantin Dragazes için bkz., (Nicol, 1999: 396-422)

⁸¹ III. Vlad'ın sadece hakimiyeti dönemi değil tüm hayatı boyunca ne gibi faaliyetler içinde bulunduğu dair bkz., Radu Florescu, *Drakula Ya Da Kazıklı Voyvoda: Eflak Prensi III. Vlad Tepeş'in Yaşamı*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.

Macar meselesinin halli sadece lokal bir çözüm olmuş bölgenin tamamen fethi için bu coğrafyaya yakın bölgelerin de ele geçmesi bir zaruret haline gelmiştir. Fatih istediği şartların gerçekleşmesi üzerine süratle hareket ederek 22 Mayıs 1463 tarihinde Bosna sınırlarında başta Bobovast olmak üzere birçok kaleyi almıştır(Fine, 1994: 24). Bu arada kaçan kralı yakalamak üzere gönderilen Mahmut Paşa'nın Yayça'yı kuşatması üzerine Bosna hakimi Tomaseviç, Paşa'ya teslim olarak özür dilemiş ve bağlılık bildirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin karada aldığı başarıların yavaş yavaş denizlere doğru kayması ve özellikle Mora, Sırbistan ve Arnavutluk'ta elde ettikleri başarılar, devrin en mühim deniz gücü olan Venediklileri ciddi manada rahatsız etmişti. İstanbul'un fethinin hemen akabinde 1454 yılında imzalanan anlaşma ile sağlanan sükûnet bundan tam on yıl sonra bozulacaktır. Aslında 1 Haziran 1459 yılında toplanan Mantua Konferansı'nda Papa'nın tüm kışkırtmalarına rağmen bir Haçlı ittifakına girmeyi düşünmeyen Venedik (Frazee, 2006: 12–13); Osmanlıların ard arda gerçekleştirdiği fetihlerle bir takım tedbirler almaya mecbur olmuştu. Fakat bunu yaparken tek başına hareket etmektense, bir ittifak tesis etmenin daha akıllıca olacağını düşünmüş olacaktır ki, başta Macarlar ve Arnavutluk olmak üzere, Akkoyunlular ve Karamanoğulları ile bir anlaşma imzalamışlardır(1463)(Kılıç, 2003: 102). Bu ittifak neticesinde üç ayrı bölgede birden Osmanlı aleyhine faaliyetler başlamış oluyordu: İskender Bey Arnavutluk'ta, Macarlar Bosna'da ve Venedikliler de Mora'da.

Venedik liderliğinde başlayan ve yaklaşık olarak 16 yıl boyunca devam eden bu mücadeleler büyük oranda Osmanlı kontrolünde geçmiştir. Zira Venedik donanması kendine güvenenleri büyük ölçüde hayal kırıklığına uğratarak istediği başarıları bir türlü elde edememiştir. Bunda özellikle Mahmut Paşa ve akıncı beylerinden Turhanbeyoğlu Ömer Bey'in payı oldukça fazladır (Babinger-Hickman-Manheim, 1992: 237). Venedik bu başarısızlıklardan sonra Osmanlı sarayına barış teklif etmiş de karşılık bulamamıştır. Bunun üzerine Mora üzerine şiddetli taarruzlarda bulunmuşlardır. Fakat Fatih, bu sırada tüm dikkatini Eğriboz Adası'na vermişti. Çünkü bu ada Venediklilerin elinde oldukça hem Türk gemileri hem de bu adaya yakın kıyılar hiçbir zaman güvende olamayacaktır. Mahmut Paşa bu adayı 11 Temmuz

1470 yılında Osmanlı topraklarına katmış, böylece Venedik'in Ege hâkimiyetine önemli bir darbe vurmuştur.

Venedik meselesini halleden Fatih, Napoli, Venedik ve Milano arasındaki mücadeleleri fırsat bilerek Rodos'u kuşatmış, bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlanınca Osmanlı ordusu büyük zayıflıkla geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat diğer taraftan İtalya seferine memur edilen Gedik Ahmed Paşa, Ayamavra, Kefalonya ve Zanta adalarını zapt etmeyi başarmıştır(1479)(Shaw, 1976: 69). Bundan bir yıl sonra büyük bir donanmayla İtalya sahillerine çıkan Gedik Ahmed Paşa, Otranto'yu ele geçirerek, burayı bir üs haline getirir (11 Ağustos 1480)(Mirmiroğlu, 1946: 107). Bu fetih neticesinde Avrupa'da mühim bir hareketlenme olmuştur. Ancak, Gedik Ahmed Paşa Roma'nın fethi için askeri birliklerini hareket ettirmeye başlayacağı sırada Fatih'in ölüm haberini almış ve Şehzade Bayezit'in Cem Sultanla giriştiği mücadeleye yardımcı olmak üzere geri dönmüştür. Aniden ortaya çıkan bu hadise neticesinde Otranto'da yalnız kalan muhafız birliği düşmana teslim olmak zorunda kalmış ve İtalya seferi sona ermiştir (10 Eylül 1481)(Tansel, 1966: 140).

Fatih'in ölümü üzerine vezir-i azam Karamani Mehmet Paşa adet olduğu üzere bu sırada Amasya valisi olan büyük şehzade Bayezit ile Karaman valisi olan küçük şehzade Cem'e haberciler göndermiştir. Karamani Mehmet Paşa'nın muhalifleri olan Rumeli beylerbeyi Hersekzade Ahmed Paşa ve Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa Cem'e gönderilen habercileri tevkif ettirdikleri gibi padişahın ölüm haberini yeniçeriler arasında yayarak bir infial ortamı yaratmışlardır. Bu karışık durum Karamanî Mehmet Paşa'nın katli ve 1481 yılının Mayıs ayında Bayezit'in tahta geçmesi ile son bulmuştur⁸².

⁸² Fatih'in son yılları ve II. Bayezit'in başa geçişi işe alakalı ayrıntılı bilgi için bkz., Selahaddin Tansel *Sultan II. Bâyezid'in Siyasî Hayatı*, MEB Yayınları, İstanbul 1966.

II. Bayezit dönemi Balkan politikasının yönünü kardeşi Gıyaseddin Cem Çelebi ile arasındaki taht mücadelesi belirleyecektir⁸³. Zira tahtı paylaşma talebi II. Bayezit tarafından kabul edilmeyen Cem Çelebi kısa bir mücadele denemesinin ardından özellikle Rumeli’de büyük başarılarla imza atan Gedik Ahmed Paşa’nın da kardeşinin yanında yer alması üzerine, önce Tarsus oradan da Memlûklü sultanı Kayıtbay’ın yanına sığınmıştır. Burada bir süre kaldıktan sonra kardeşler arasındaki bu karışıklıktan faydalanmak isteyen Karamanoğlu Kasım Bey’in daveti ile Anadolu’ya geçmişse de burada da kardeşine karşı başarılı olamamıştır (Baysun, 1946: 23).

Cem Sultan, II. Bayezit ile karşılıklı birkaç mektuplaşmadan sonra mücadelesini Avrupa’da devam ettirmek için Rodos şövalyelerine başvurmaya karar verir ki, bu durum tam da Avrupalı devletlerinin aradığı fırsattır. Zira Cem’in talebi kabul edilmiş ve 15 Temmuz 1482’de Anamur’a geçen Cem Çelebi, üç gün içinde Rodos’a ulaştırılmıştır (Ersoylu, 1981: 16).

Cem’in Rodos Şövalyeleri’nin elinde olması Avrupalı devletler ve Papa nezdinde büyük bir sevince sebep olmuştur. Hatta Papa IV. Sixte⁸⁴ hiç vakit kaybetmeden Avrupalı devletlere haber göndererek Türkleri Avrupa’dan atmanın fırsatının ellerine geçtiğini bildirmiş, bu sırada Rodos Şövalyeleri de Cem’i Fransa’ya nakletmeye karar vermişlerdir. Cem de bu vesile ile hem Fransa kralı XI. Louis’in hem de yandaşı olduğu bilinen Macar kralı Mathias Corvin’in desteklerini sağlayabileceğini düşünüyordu. Bu mülahazalar eşliğinde Cem Çelebi İstanköy – Siracuza (Sicilya) – Messina hattında ilerleyerek 16 Ekim 1482’de Fransa’nın güneyindeki Villefranche şehrine varmıştır. Ancak şehrin veba salgını üzerine karantina altında olduğu haberi gelince Nice’e götürülmüş ve uzun müddet burada ikamet ettirilmiştir (İskit, 1963: 625).

⁸³ Cem Sultan siyasi ve kültürel kişiliği ile alakalı olarak bkz., Münevver Okur, *Cem Sultan: Hayatı Ve Şiir Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992, Cem, Halil Ersoylu, *Cem Sultan’ın Türkçe Divan’ı*, Tercüman Yay., 1981.

⁸⁴ Papa IV. Sixte’nin Avrupa Rönesansının en önemli hazırlayıcılarından biri olduğu bilinmektedir. Bu manada Cem Sultan ile olan ilişkisi ve diğer düşünsel özellikleri ile alakalı olarak bkz., Egmont Lee, *Sixtus IV And Men Of Letters*, Roma 1978.

Bu sırada II. Bayezit de boş durmayarak hem şövalyelere hem de Venedik'e haber göndererek kardeşini kendisinin istediği doğrultuda muhafaza etmeleri karşılığında bir takım imtiyazlar sunmuştur. Hatta Venedik'e kardeşini muhafaza etmelerinin karşılığı olarak Mora'yı vermeyi taahhüt etmiştir. Bu arada Cem de yeni bir veba salgınından dolayı 5 Şubat 1483'de Chambery'e geçmiştir (Okur, 1992: 17). Ancak burada Cem'in özellikle Macar kralı ile bir takım ittifaklar peşinde olduğu haberini alınca onu acele bir şekilde Dauphi'nedeki *Le Pouet Şatosu*'na getirmişler ve hapsedmişlerdir. Bu tarihlerde II. Bayezit'in elçisi Hüseyin Bey de Fransa'ya gelerek önce Cem'e bir mektup ulaştırarak, padişahın daha önceki Kudüs'te ikamet ettirilmesine yönelik teklifini yinelemiştir. Bu arada Fransa kralı XI. Louis de kardeşini elinde tutmasının karşılığı olan mühim bir para teklif etmiştir. Ancak her iki teklif de cevapsız kalmıştır. Kralın 30 Ağustos 1483'te vefat etmesi üzerine şehzade Cem tekrar Rodos'a nakledilmiştir (Baysun, 1946: 41).

Avrupalı birçok devlet Şehzade Cem'i elde etmek için önemli adımlar atmakta idiler. Özellikle Macar kralı Cem'in kendisine verilmesi durumunda çok önemli paraları Rodos şövalyelerine teklif etmişti. Ancak Rodos şövalyelerinin başında bulunan ve sözde Türk dostu olarak gözüken *d'Aubusson*⁸⁵, Cem elinde olduğu müddetçe güvenliğinin teminat altında olduğunu, aynı zamanda II. Bayezit'in olası bir Rodos seferinde, Cem'i bahane ederek büyük bir Haçlı yardımı temin edeceğini iyi biliyordu (Uzunçarşılı, 1946: 164, Chastenet, 2004: 52-53). Bu maksatla Cem'in elinde kalmasını kati bir şekilde sağlamak için bir adım daha atarak Memlûklülerin elinde olan ailesini Sultan'dan istemiş ancak bu isteği karşılıksız kalmıştır.

Cem vakasının en önemli müdahillerinden olan Venedik hem Avrupalı devletleri Cem'i elde etmeleri konusunda kışkırtıyor hem de Osmanlı padişahına gün be gün bilgiler veriyordu. Aynı zamanda Cem'in özellikle Macarların eline geçmesini istemediğinden bu girişimleri sonuçsuz bırakmak için başta Floransa olmak üzere diğer Avrupalı devletleri bu pazarlığın içerisine sokuyordu. Cem de bu sırada boş

⁸⁵ Bu dönemde özellikle Rodos'ta Türk hakimiyeti ile alakalı önemli bir tarihi figür olan bu şahısa dair kaleme alınmış bir biyografi için bkz., Gilles Rossignol, *Pierre d'Aubusson, "le bouclier de la chrétienté". Les Hospitaliers à Rhodes* (La Manufacture, Besançon, 1991, cartes, ill. h.t., bibliogr.)

durmayarak Fransa'nın iç işlerindeki karışıklığa müdahale etmeye kalkışınca Şövalyeler tarafından yedi katlı olarak inşa ettirilen ve Cem Kulesi olarak adlandırılan Tour de Zizim'e hapsedilmiştir (Har-el, 1995: 153).

Avrupa'da bu kadar ciddi müzakerelerin yapılması VIII. Charles'ı Papa'nın Cem'i Macarlara teslim edebileceği konusunda endişelendirmiş, Şövalyeler ile yapılan bir anlaşma ile Cem, 11 Ekim 1488'de Bourg-Neuf'tan hareket ederek Toulon'a gelmiştir(Okur, 1992: 22). Bu arada devreye giren Osmanlı sarayı Fransa'ya bir elçi göndererek, Cem'in durdurulması karşılığında önemli bir para ve Filistin'in alınması durumunda kutsal emanetleri onlara vereceğini taahhüt etmiştir. Bu ani hamle Şövalyeleri korkuttuğundan, Cem, acele bir şekilde 13 Mart 1489'da İtalya'nın sahil şehri Ostinya'ya, oradan da Roma'ya getirilmiş ve Vatikan'da kendisi için hazırlanan mekâna yerleştirilmiştir (Cem, 2004: 119-120). Burada Papa ile görüşen Cem, artık emelinin sadece Mısır'a giderek ailesiyle birlikte olmak olduğunu bildirmiş ve talebi anlayışlı bir şekilde karşılanmıştır. Ancak kendisi ile samimi bir şekilde görüşen Papa'nın asıl gayesi Cem'i kullanarak bir Haçlı seferi gerçekleştirmek idi. Bu amaçla Cem'e Macaristan'a gitmesini teklif etmişse de müspet bir cevap alamamıştır.

Şehzade Cem, Papa VIII. İnnocent'in sarayında üç yıl ikamet ettikten sonra onun ölümüyle Papa olan Roderic Borgia zamanında tekrar Vatikan'a gelmiş ve burada bir süre daha kalmıştır. Papa İnnocent ve Macar kralı Corvin'in ölümü üzerine Papa muhalifleri Fransızlar ve Venedikliler de Cem'i elde etmek için bir takım faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır (İskit, 1963: 629).

Avrupa'da bunlar oluyorken II. Bayezit de boş durmayarak Papa'ya gönderdiği mektupta Cem'in öldürülmesi durumunda kendisine 200.000 altın vermeyi taahhüt etmiştir. Ancak bu mektup Papa'dan önce Charles'in eline geçince, Ocak 1495'te Roma'ya girmiş ve aynı ayın 26'sında Cem kendisine teslim edilmiştir. Buradan

Fransız ordusu ile birlikte Napoli seferine katılan Cem Sultan hastalanarak 25 Şubat 1495 yılında vefat etmiştir⁸⁶.

Fatih'in son döneminde ortaya çıkan ve belki de Avrupa tarihinde birçok dengeyi değiştirecek olan İtalya seferinin iptal edilmesine neden Cem Sultan vakasından dolayı II. Bayezit döneminde Balkanlardaki fetih hareketi Boğdan ve Mora seferleri sayılmazsa akıncı beylerinin Macaristan, Venedik ve Lehistan üzerine düzenledikleri münferit hareketler ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Manastır bölgesinin ahvali ile alakalı net bilgiler bulunmamakla birlikte 20 yıl öncesine ait kayıtlardan bu dönemde şehrin Müslüman nüfus noktası önemli bir niceliğe kavuştuğu ve tedrici olarak Osmanlı şehri hüviyetine kavuştuğu anlaşılmaktadır (TD 988-993).

Macar Kralı Corvin öldüğü sıralarda Semendire Beyi olan Hadım Süleyman Paşa, onun zamanında alamadığı Belgrat'ı almak için kale muhafızı olan Oylak isimli bir Macar Beyi ile bir anlaşma yapmış, Oylak, padişahın şahsen gelmesi durumunda kaleyi kendilerine vereceğini taahhüt etmiştir (Tülbentçi, 1960: 26, İskit, 1963: 666). Bu teklif üzerine 1492'de Batı seferine çıkan Bayezit, Sofya'ya vardığı sırada Oylak ile yaptığı anlaşmanın Macar hükümeti tarafından öğrenildiğini duyunca Belgrat yolundan dönerek Manastır'a gelmiştir. Burada bir süre kalan padişah Pirlepe'ye hareket ettiği sırada bir kızılbaşın saldırısına uğramış ancak bu suikast girişiminden kurtulmayı bilmiştir (Uzunçarşılı, 1994: 207-208).

1512 yılında Osmanlı tahtına oturan I. Selim'in dönemi, çoğunlukla doğu ve güney yönlü fetih ve genişleme çalışmaları ile geçmiştir. Zira tahtta kaldığı sekiz sene boyunca bir süre kardeşleri ile mücadele etmek zorunda kalan Selim'in, doğuda Safeviler ile güneyde de Memlûklüler ile mücadelesi onun batıya yönelmesini engellemiştir. Ancak çok kısa bir süre içinde bu iki büyük hasımdan devletini kurtarması, Kanuni devrinin, özellikle batı fetihleri düşünüldüğünde bereketli geçmesini sağlamıştır. Zira doğu ve batı yönünde güvenliği teminat altında olan

⁸⁶ Cem'in hayatının önemli bir kısmını geçirdiği Avrupa'daki yaşamı buradaki birçok edebi esere de konu olmuştur. Batı edebiyatında Cem Sultan imgesi ile alakalı olarak bkz., Nesrin Tağızade-Karaca, "Batılı Üç Eserde 'Romantik Kurban' Cem Sultan", Bilig, Kış / 2006, Sayı 36: 167-186.

Kanuni imparatorluk sınırlarını batıdaki en uç noktaya çıkaracak ve babasından aldığı toprakları yaklaşık dört misli genişletecektir. Ancak Yavuz yine de batıyı tamamı ile boş bırakmamış ve doğu seferi sırasında Balkanlarda vuku bulabilecek bir sorunu bertaraf edebilmek için bir dizi diplomatik hamlelerde bulunmuştur. Bu manada tahtta cülusunu kutlamak için Edirne'ye gelen yabancı sefirler içerisinde yer alan Venedikli Antonio Guistiniani ile eski anlaşmalarına sadık kalacaklarına dair bir anlaşma imzalamıştır (17 Kasım 1513)(Shmuelevitz, 1999: 30). Yine Boğdan ve Rusya ile girdiği ikili ilişkiler hem kendi döneminde hem oğlu Kanuni zamanında diplomatik faaliyetleri geliştirici adımlar olmuştur.

Yavuz'un hükümdarlığı döneminde Manastır ve civarında kayıtlara yansıyan önemli bir hareketlilik olmamakla birlikte vefatına bir yıl kala hazırlanan 1519 tarihli ve 73 nolu icmal defterden onun döneminde şehirdeki Müslüman nüfusun bir önceki kayıt olan 1481 yılına göre yaklaşık %100'lük bir artışa sahne olduğu görülmüştür. Bu artışta ihtida hareketin ciddi bir etkisinin olmadığı nüfus bölümünde ifade edileceğinden, artışın sebebi olarak bu dönemde Anadolu'dan ve Balkanlardaki diğer merkezlerden buralara gerçekleşen göçler gösterilebilir.

Yavuz Sultan Selim'in 21 Eylül 1520'de Çorlu yakınlarındaki Sırt Köyü'nde vefat etmesi üzerine (Ertuğ, 1999: 14, Mustafa Nuri Paşa, 1979: 59) Manisa'da (Saruhan) sancak beyliği yapmakta olan Süleyman İstanbul'a gelmiş ve tahtın yegâne varisi olarak 30 Eylül 1520'de Osmanlı İmparatorluğu'nun başına geçmiştir⁸⁷.

Kanuni devrinde Balkanlara yapılan ilk sefer Macaristan'a gerçekleştirilmişti. Zira özellikle Belgrat şehri Avrupa'ya karşı girişilecek olan mücadelede önemli bir üs

⁸⁷ I. Süleyman (Kanuni) sadece Türk tarihi açısından değil, dönemindeki faaliyetleri ile Dünya tarihi açısından çok önemli bir tarihi figür olmuştur. Bu manada hem Türkiye'de hem de yurt dışında birçok eserde Kanuni ve dönemindeki gelişmeler konu olarak işlenmiştir. Bunlardan bazıları için bkz., F. Davis Downey (1950), *Kanuni Sultan Süleyman*, Çev. Enis Behiç Koryürek, Milli Eğitim Bak.; N. Ahmet Asrar (1972), *Kanunî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı Devletinin Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi*, Büyük Kitaplık.; İbrahim Artuk (1972), *Kanunî Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler*, Türk Tarih Kurumu.

hükümünde idi. Bununla beraber Macar makamları henüz Kanuni'nin cülusunu tebrik etmemişler ve hatta cülusu haber vermek ve daha evvelinden alınması kararlaştırılan vergiyi almak için giden Osmanlı elçisini katletmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine sefer kararı alınarak doğu sınırının emniyetinin temininin hemen sonrasında 18 Mayıs 1521'de padişahın önderliğindeki ordu sefere çıkmıştır. Yapılan plana göre Rumeli beylerbeyi Ahmet Paşa öncü kuvvet olarak ilerleyecek ve bazı mühim kaleleri elde edecekti. Bu niyetle gerçekleştirilen muhasara ile *Böğürdelen Hisarı* alınmıştır. Ki bu Kanuni'nin ilk fethi olmuştur (7 Temmuz 1521)(Küçükdağ, 1994: 68, Yurdaydın, 1961: 26). Bu arada Kanuni, Belgrat seferinden vazgeçerek Budin'e geçmeyi düşündü ise de bundan vazgeçerek muhasaraya devam etmiş ve şehir 30 Ağustos'ta teslim olmuştur.

Kanuni, Macar seferi sırasında, zaten dedesinin hâkimiyeti döneminde Osmanlı'ya bağlı hale getirilmiş olan Boğdan ile de ilgilenmiş ve buranın yönetimini Voyvoda Petru Rareş'e bırakmıştı (Miroğlu, 1986: 347)⁸⁸. Fakat Macar seferinden sonra sahip olduğu mevkiyi Kanuni sayesinde kazanmış olmasına rağmen, Petru Rareş, Osmanlı aleyhine çalışmaya başladığı gibi Erdel'e tecavüz etmiş ve Zapolyai Janos'a karşı Ferdinand ile hareket etmeyi yeğlemişti. Ayrıca vergilerini de zamanında vermediği gibi, Kanuni tarafından Erdel'e gönderilen Venedikli Aloisio Gritti'yi de öldürerek niyetini iyice belli etmişti (Tappe, 1964: 29, İskit, 1963: 909).

Bu gelişmeler ışığında Boğdan meselenin halledilmesinin gerekliliğinin iyice su yüzüne çıkması üzerine Mayıs 1538'de Boğdan seferine çıkmaya karar verilmiştir. Sefere Barboros Hayreddin Paşa'nın iştirak etmesi ile iyice dehşete düşen Petru Rareş bir elçi vasıtasıyla itaat bildirmişse de Kanuni'yi ikna edememiş ve neticede Transilvanya içlerine kaçmaktan başka bir çare bulamamıştır. Osmanlı ordusu Yaş şehrini tahrip ederek 16 Eylül 1538'de voyvodalığın merkezi olan Suceva şehrini

⁸⁸ Romanya tarihinde çok önemli bir şahıs olan Rareş ile alakalı birçok biyografi yayınlanmıştır. Özellikle Kanuni döneminde Osmanlı aleyhine giriştiği faaliyetler ile padişahın tepkisini çekmiş ve kendisi üzerine düzenlenen seferle zor duruma düşmüştür. Rareş'in siyasi kişiliği ile alakalı olarak bkz. Gheorghe Asachi, Emil Manu (1970), *Petru Rareş*, Edit. militară; Ştefan S Gorovei (1982), *Petru Rareş 1527-1538, 1541-1546 Domnitori și voievozi*, Ed. Militara.

almıştır(Setton, 1984: 444)⁸⁹. Voyvoda Petru yerine Stefan Lacusta'yı atayarak eski voyvodayı azletmiştir. Bu sefer sayesinde Prut ile Dinyester nehirleri arasındaki bölge elde edilmiş ve sancak statüsüne geçirilerek idari taksimattaki yerini almıştır.

Burada kronolojik manada sırası gelmişken Kanuni'nin Korfu seferinden de bahsetmekte fayda vardır. Zira bu sefer sırasında Kanuni'nin izlediği güzergah içerisinde Manastır'ın çok mühim bir rolü vardır.

1537'de gerçekleşen Korfu seferi için Kanuni ve birlikleri İstanbul'dan Üsküp'e geldikten sonra Kalkandelen (Tetovo) üzerinden güneybatıya doğru yönelip Struga ve Elbasan'dan geçerek Via Egnatia'nın eksenine ulaşır. Sonra bu eksenden ayrılarak Dıraç'a değil de Avlonya'ya doğru yönelir. Ancak izledikleri güzergah pek bilindik görünmemektedir: Elbasan'ı geçtikten sonra Sadık menziline "*derbent girişinde durulur ve içeri girilmez, çünkü burada su bulunamamıştır*" yazmaktadır(Veinstein, 1999: 246); Barabolin'den (Barbunlice; Devvol ve Osum nehirlerinin birleştikleri noktanın kuzeyinde), Komana'dan (Kuman, bu kesişme noktası ile Vijose nehri arasında) geçilir, Vijose nehri aşıldıktan sonra Avlonya'ya varılır. Avlonya menziline sonra ordu Korfu karşısında bekleyen donanmaya ulaşmak için güneye doğru yoluna devam eder. Arnavutluk'un güney ucundaki Konispol'a ve Saghiades koyuna (bugün Yunanistan'da) varılır. Dönüşte ordu, Aşağı Presba hizasında Via Egnatia'ya girecek ve **Manastır**, Ostrovo, Selanik, Seres, Kavala, Yenice Karasu, Marki, Ferecik, Dimetoka üzerinden Via Egnatia'nın güzergâhını neredeyse adım adım izleyerek Edirne'ye varacaktır(Veinstein, 1999: 246).

Kanuni döneminde Macar meselesinin ortaya çıkmasının asıl sebebi Zapolyai'nin 1540'da ölümünden kısa bir süre evvel dünyaya gelen oğlunun vasiyete binaen tahta geçirilme çabasıdır. Zira Ferdinand, Zapolyai ile daha önce Varad'da imzaladığı gizli anlaşmaya (1538) dayanarak Macaristan tahtı üzerinde hak iddia etmeye başlamıştı (Leger-Hill, 1889: 316, Sugar, Hanák, Frank, 1994: 85). Bu arada Macaristan'a bir ordu gönderen Ferdinand, Vaç, Vişegrad, İstolni Belgrat gibi şehirleri almış ve Budin

⁸⁹ Bazı kaynaklar Setton'un aksine fetih tarihinin 22 Eylül'ü bulduğunu ifade eder, bkz. Nagendra K.,Singh (2000), *International Encyclopaedia of Islamic Dynasties*, Anmol Publications PVT. LTD.,

önlerine gelmiştir. Bu hareketine rağmen Osmanlı sarayına da bir elçi göndererek gayesini bildirmiştir.

Bunun üzerine artık Habsburg hanedanı ile olan sınırların hem siyasi hem de coğrafi manada çizilmesi gerektiğine karar veren Kanuni, dördüncü Macar seferine 20 Haziran 1541'de çıkmıştır. Kanuni'nin hareketinden evvel Budin önlerine gelen vezir Mehmet Paşa, Avusturyalıları büyük bir bozguna uğratmıştır (22 Ağustos 1541). Bu galibiyetten hemen sonra 25 Ağustos'ta Budin'e gelen Kanuni şehrin yönetimini beylerbeyi sıfatı ile Süleyman Paşa'ya bırakmış ve Zapolyai'nin henüz bir yaşında olan oğlu Janos Zsigmond'a bir berat verilerek annesi ile birlikte Lipva kalesine gönderilmiştir. Aynı zamanda eyalet haline getirilen Budin sancaklara ayrılarak buralara yeni sancak beyleri atanmıştır (İbrahim Peçevi, 1981: 168). Bu fetih sırada Ebusuud Efendi'nin de padişah ile birlikte olduğu bilinmekte, hatta buradaki ilk Cuma namazını kendisinin kıldırıldığı kaydedilmektedir (Demir, 2006: 34, Özgüven, 2001: 10, 17).

Budin'in teslim alınmasından sonra geri dönen Kanuni İstanbul'a ulaştığında Ferdinand'ın elçilerini kabul ederek daha önce Macaristan ile ilgili belirttikleri isteklerini tekrardan dinlemiş ancak kararını değiştirmemiştir. Ferdinand bu cevap üzerine büyük bir ordu tesis ederek Budin üzerine yürümeye başlamış, Kanuni de durumu haber alınca yardımcı kuvvetler tesis ederek bölgeye takviye yapmıştır. Bu arada Peşte önlerine gelen Branderburg elektörü II. Joachim ordusu ile birlikte ciddi bir bozguna uğramıştır (Öztuna, 1979: 421). Bu muhasaradan haberdar olan Kanuni 23 Nisan 1543'te İstanbul'dan hareket etmiş, öncü kuvvetler Nana ve Valpo gibi iki önemli kaleyi alırken, Kanuni de ordusu ile birlikte Ösek'e ulaşmıştır. 8 Temmuz 1543'te Şikloş Kalesi alınmış ve Pecs (Peçuy) şehri Osmanlılara teslim edilmiştir (İskit, 1963: 1023, Evliya Çelebi, 1971: 281). Bu arada daha evvel Osmanlı eline geçen ancak Macarlar tarafından geri alınan Estergon şehri şiddetli bir muhasaradan sonra 10 Ağustos'ta alınmış, hemen akabinde Budin'in emniyetinin tesisi noktasında stratejik öneme sahip olan İstolni Belgrat da alınarak eyaletin sınırları

genişletilmiştir⁹⁰. Ancak Kanuni oğlu Manisa sancak beyi Mehmet'in ölümü üzerine geri dönünce seferin tamamlanması Budin ve Bosna beylerbeylerine kalmıştır. 1544 yılında gerçekleşen sefer ile başta Vişegrad olmak üzere Novigrad ve Hatvan kaleleri alınmış, daha sonra Dombavar, Dobrekoz, Şimentornia Ozera da alınarak eyaletin sınırları oldukça genişletilmiştir (İskit, 1963: 1029, Sevim-Yücel, 1990: 339, Sugar, 1993: 322, Özgüven, 2001: 89).

Kanuni'nin ardarda gerçekleştirdiği iki Macar seferi ile elde ettiği başarılar önce Ferdinand'ı akabinde de kardeşi Şarlken'i harekete geçirmiş; her iki hükümdarın İstanbul'a gönderdiği elçiler bu dönemde ihtimal dâhilinde olan İran harbi vesilesi ile kabul edilmiş ve uzun mütarekeler neticesinde Haziran 1547'de anlaşma imzalanarak Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyeti tescillenmiştir.

Dördüncü Macar seferi sonunda, Voyvoda Zapolyai'nin bir yaşındaki oğlu ve karısı Erdel'e gönderilmiş ve Sigismund uygun yaşa geldiğinde Macar tahtına geçirileceği taahhüt edilmişti. Erdel'e gelen Kraliçe ve prens buradaki ikameti sırasında *Turda* adı verilen bir meclisle beraber hareket etmek zorunda kalmıştır⁹¹. Ancak prensin vasisi olan Martinuzzi adlı şahıs kendini küçük kralın naibi olarak tayin ettirince Osmanlı-Erdel ilişkilerinde bir takım değişiklikler vuku bulmaya başlar. Zira Osmanlı ile olan ilişkilerinde riyakâr bir politika izleyen Martinuzzi bir yandan Osmanlı ile iyi geçinme yolunu seçerken bir yandan da 1549 yılında Ferdinand ile gizli bir anlaşma imzalamıştı. Ancak oğlunun istikbali noktasında sıkıntıya düşen İsabella durumu Kanuni'ye bildirmiştir. Zamanla o da Martinuzzi'nin sözlerine inanmış ve beraber hareket etmeye başlamıştır (Setton, 1984: 530)⁹². Bu arada Budin beylerbeyliği

⁹⁰ Bu şehrin Osmanlı Avrupa hakimiyeti açısından önemi ve fethi hadisesi için bkz., Sinan Çavuş, Süheyla Artemel(1987), *Tarih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstol(n)i-Belgrad, or Süleyman-name*, Historical Research Foundation, İstanbul Research Center.

⁹¹ Bu meclis 16. yüzyılda Erdel'de yönetimde birinci derecede etkin rol oynayan önemli bir karar organıdır, bkz., (İskit, 1963: 1038)

⁹² Ayrıca bir Katolik din adamı da olan Martinuzzi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz., Charles George Herbermann(1913), *The Catholic Encyclopedia: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church*, Universal Knowledge Foundation.

sürekli olarak bu ihaneti merkeze bildirmekte idi. Kanuni bir süre bekledikten ve Avusturya kuvvetlerinin gerçekten de Erdel içlerine nüfus ettiğine kanaat getirdikten sonra Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmet Paşa'yı Erdel seferine memur etmiştir.

10 Temmuz 1551'de İstanbul'da hareket eden Sokollu, Lipva önlerine gelene kadar Beçe başta olmak üzere Beçkerek, Çanad ve daha on iki kale fethedilmişti. Lipva'yı da kolayca ele geçiren Osmanlı ordusu Temeşvar'ı kuşattı ise de hava koşulları yüzünden burayı almaya muvaffak olamadı. Bu muhasara sırasında Lipva'nın Avusturya kuvvetleri tarafından kuşatma altına alınması üzerine kalenin muhafazası ile görevli olan Ulama Paşa gizli bir anlaşma ile kendini kurtarmayı başarmıştır (Öztuna, 1979: 433).

Bütün bunlar olurken Avusturyalıların isteklerine cevap vermediğini gören Martinuzzi Osmanlılar ile anlaşmak istemiş ancak bunu haber alan Avusturyalılar 18 Aralık 1551'de kendisini katledilmişlerdir. Bu hareket sonrasında direkt olarak Osmanlı ile karşı karşıya kalan Avusturya birlikleri Segedin'i kuşatmış fakat almaya muvaffak olamamışlardır. Kanuni, Avusturyalıların bu hamlesine cevap olarak İkinci vezir Kara Ahmet Paşa'yı Rumeli'ye göndermiş ve 27 Haziran 1552'de uzun bir muhasara sonunda Temeşvar ele geçirilmiştir. Burası fetihten hemen sonra bir eyalet haline getirilerek Temeşvar beylerbeyliği kurulmuştur (David, 2002: 83).

Erdel'de bunlar oluyorken Budin hakimi Hadım Ali Paşa da boş durmamış, Seçen ve Füleki'yi aldıktan sonra Kara Ahmet Paşa ile birlikte stratejik bir önemi olan Solnuk üzerine yürüyerek burayı zaptetmiştir (4 Eylül 1552). Bu başarıdan sonra Eğri üzerine yürünmüşse de buranın alınması mümkün olamamıştır. Bu başarısızlık Hadım Ali Paşa'nın azledilerek yerine Toygun Paşa'nın atanmasına sebep olmuştur.

Erdel'de Osmanlı kuvvetlerinin elde ettiği bu başarılar Ferdinand'ı ürkütmüş ve bu sırada İran seferi ile uğraşan Kanuni'ye bir elçi göndererek anlaşma teklif etmiştir. Bunu kendisi için de uygun gören Kanuni teklifi kabul etmiş ve altı aylık bir barış imzalanmıştır (2 Haziran 1555). Ancak bu mütareke dahi Avusturya'nın hudut tecavüzlerini engelleyememiştir (Öztuna, 1979: 436).

Avusturya ile bu mücadeleler devam ederken Zapolyai'nin eşi ve oğlu tahta geçmek için davet edilmiş ve yeni bir sefer sözü verilerek taht kendilerine teslim edilmiştir (1559). Bu olumlu gelişmenin ardından Avusturya ile de bir anlaşma imzalanarak sekiz yıllık bir sınır güvencesi sağlanmıştır (1 Haziran 1562)(İskit, 1963: 1060).

1562 barışı Osmanlı-Avusturya ilişkilerinde tam bir sükûnet sağlayamamıştır. Sınır boylarında hareketlilik devam ettiği gibi 1564'te Ferdinand'ın ölümü ile başa geçen II. Maximillien belirsiz bir politika izlemiş ve barışın devam edip etmeyeceği ile alakalı bir karar vermemiştir. Bununla beraber Erdel'de karışıklıklar çıkmış ve Avusturya birlikleri Tokaj'ı ele geçirmişlerdir. Osmanlı kuvvetleri de bir misilleme olarak Pankota'yı almışlardır. İki devlet arasındaki bu hassas denge 27 Haziran 1565'te Sokollu'nun veziriazam oluşu ile bozulmaya başlamış ve yeni bir Avusturya seferi fikri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bunun yanında padişahta iyice yaşlandığından özellikle uzun zamandır sefere iştirak etmemesini eleştirenlere bir cevap vermek istememiştir. Bu manada sefere karar veren Kanuni 1 Mayıs 1566'da İstanbul'dan hareket ederek önce Belgrat'a oradan da Zemin'e ulaşır. Kanuni daha yolda iken Avusturyalıların Tata ve Vesprim gibi iki kaleyi alarak buralarda ciddi katliamlar yaptığını öğrenmiş ve direkt olarak Zigetvar'a ilerlemiştir. Ciddi bir müdafaa ile karşılaşan Osmanlı kuvvetleri kaleyi ancak 7 Eylül 1567'de alabilmiştir. Bu nihai hücumun hemen öncesinde 6 Eylül 1566'da Kanuni vefat etmiştir (Yücel, 1987: 129).

Kayıtlara bakıldığında Kanuni döneminde Manastır'ın özellikle batı Avrupa ve doğu Akdeniz (Mora, Korfu) seferleri için bir geçiş yolu olduğu görülmektedir. Bu dönemde zaman zaman gerçekleşen tahrir çalışmalarında sadece genel değerlendirmeler değil aynı zamanda etnik farklılıklara dair tespitler de yapılmıştır. Örneğin Kanuni'nin saltanatının hemen başında 1552 yılında hazırlanan 120 nolu tahrir kaydında buradaki Çingene nüfusu tespit edilirken, bundan altı sene sonra hazırlanan 1528 yılı tahririnde (TD 149) tımar ve vakıflar kaydedilmiştir. Bu durum şehir ve civarının gerçekleşen fetihler ile birlikte belirli bir sosyo-ekonomik değişime uğradığını göstermektedir.

Sultan Süleyman Han (1520-1566), Macaristan seferine çıkıp, Zigetvar Kalesi'nin fethi öncesinde vefât edince, Pâdişâhın ölümünü gizli tutan Vezîriâzam Sokullu Mehmet Paşa, veliaht Selim'e haber göndererek saltanata dâvet etmiştir. Bu sırada Kütahya Sancakbeyliğinde bulunan Selim Han, ivedi bir şekilde İstanbul'a gelerek 30 Eylül 1566 tarihinde tahta çıkmıştır.

II. Selim döneminin hemen başında uzun görüşmelerden sonra, Avusturya ile sekiz yıllığına bir antlaşma imzalamıştır(17 Şubat 1567). Bu anlaşma kalıcı olmasa da geçici olarak ilişkileri bir sükûnete kavuşturmuştur.

Kuzeydoğu Avrupa'da sükûneti sağlayan İkinci Selim, doğuda gerçekleştirdiği bir dizi sefer sonrasında Kıbrıs'a yönelmiş ve Kıbrıs serdârlığına Lala Mustafa Paşa'yı tâyin ederek 15 Mayıs 1570'te İstanbul'dan göndermiştir. Paşa, bütün Avrupa devletlerinin Venedik'e yardım etmelerine rağmen, şiddetli çarpışmalar sonunda 8 Eylül 1570'te Lefkoşe'yi 1 Ağustos 1571'de de Magosa'yı alarak Kıbrıs'ın fethini tamamlamıştır (Kabasakal, 1986: viii, Yolak, 1989: 13).

Kıbrıs'ın alınması sonrasında Osmanlı donanmasının kısa zaman zarfında toparlanıp II. Kez İstanbul'dan ayrılması üzerine zaten oldukça yorgun düşen Venedik, Fransa aracılığıyla barış istemek zorunda kalmıştır. 7 Mart 1573'te imzaladığı antlaşma ile Kıbrıs'ın Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul edilmiş, Kanunî devrinden beri verilmekte olan yıllık 500 duka haraç, 1500 dukaya çıkarılmıştır. Ayrıca Kıbrıs Seferinin tazminatı olarak üç senede ödenmek üzere üç yüz bin duka altın verilmesi taahhüt edilmiştir (Arıkan-Toledo, 1995: 117, Ahmet Hasan Beyzade, 2004: 211).

II. Selim'in ölümü sonrasında Sokollu'nun da vefatı ile yükselme dönemi sona ermiş ve Osmanlı Devleti duraklama dönemine girmiştir. Ancak bu duraklamanın toprak kayıplarına sebep olduğunu ya da Osmanlı için tam bir düşüş olduğunu düşünmek doğru bir tespit olmaz. Zira duraklama olarak ifade edilen dönemde dahi Osmanlı idaresinin bilhassa Avrupa tarihine verdiği yön ve oynadığı belirleyici rol dikkat çekicidir.

III. Murat'ın başa geçmesinden hemen sonra Lehistan'da patlak veren iktidar mücadelesi Erdel beyi Baturi'nin Bab-ı Ali tarafından atanması ile son bulmuş ve Lehistan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. III. Murat'ın saltanatının son yıllarında Osmanlı coğrafyasında seyahat eden Lorenzo Bernardo Manastır şehrinin nüfusunun 1.500 haneye ulaştığını belirtir⁹³ ancak her hangi bir Müslüman, Müslüman olmayan nüfus ayrımı yapmaz. Bu nüfus bilgisinden Manastır şehrinin 16. yüzyıl sonlarında orta halli bir Avrupa kenti büyüklüğüne ulaştığı görülmektedir.

Padişah III. Mehmet tahta geçtiğinde babası döneminde başlayan Avusturya savaşları devam etmekte idi. İdari mekanizmada yaptığı değişikliklerle başladığı dönemine Estergon, Vişegrad, Tergovişte, Yergöğü kalelerini kaybetmek zorunda kalarak devam etmiştir. Ancak Avrupa'da işler her zaman menfi yönde ilerlememiştir. Damat İbrahim Paşa'nın Eğri Seferi'nde elde ettiği başarı ve kalenin ele geçmesi III. Mehmet döneminin önemli gelişmelerindendir⁹⁴.

Eğri Kalesi'nin fethinden sonra 15 Ekim 1596'da Osmanlı ordusu Haçova'da Avusturya, Erdel, Alman, İspanyol, Fransız, Çek ve Leh kuvvetlerinden oluşan ordu ile karşılaşmış, Avusturya Arşidükü Maximillien komutasındaki ordu, 26 Ekim 1596'da Osmanlı kuvvetlerince yenilmiştir. Ancak III. Mehmet'in İstanbul'a dönmesi ile Budin'nin kuzeyindeki Vaç bölgesinde başarılı olunamamış, bir süre sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde fethedilen Yanıkkale de elden çıkmıştır (Sertoğlu, 1958: 350).

Osmanlı kalelerinin Avusturya'nın eline geçmesi üzerine Sadrazam Damat İbrahim Paşa ordunun başına geçerek Belgrat'a gelmiştir. Kışı geçirdikten sonra Kanije Kalesi'ni kuşatmış, 10 Eylül 1601'de kale ele geçirilerek Tiryaki Hasan Paşa

⁹³ Robert Elsie, Texts and Documents of Albanian History <http://www.albanianhistory.net/en/texts16-18/AH1591.html>.

⁹⁴ III. Mehmet dönemi ile alakalı en önemli kaynak şüphesiz ki Gelibolulu Mustafa Ali'nin eseridir. Bunun için bkz., Gelibolulu Ali Mustafa Efendi, *Künhü'l-Ahbar*, 1008/1600, yazma 591 vr., İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü no.5959

beylerbeyi olarak atanmıştır⁹⁵. Arşidük Ferdinand kaleyi geri almak için uğraştıysa da başarılı olamamış, bu zaferden sonra İstolni Belgrat ve Estergon, 1603'de de Uyvar fethedilmiştir(Mustafa Nuri Paşa, 1979: 270,).

III. Mehmet'ten sonra başa geçen I. Ahmet'in iktidarı döneminde Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada önemli değişimler yaşadığı görülmektedir. Devam eden Avusturya savaşlarına ek olarak İran'da süren karışıklık Osmanlı idaresi için oldukça zor bir durum teşkil ediyordu. Ancak yine de özellikle Uyvar ve Polata kalelerinin alınması Avusturya'yı barışa zorlamış ve 11 Kasım 1606'da iki taraf arasında Zitvatorok Anlaşması imzalanmıştır.

IV. Mehmet Osmanlı genişlemesinin batıdaki en son noktasına ulaşan padişaktır. Kanuni'den sonra 39 sene ile en fazla başta kalan padişah olan IV. Mehmet döneminin hemen başında patlak veren yeniçeri isyanı sonunda 30 devlet adamını yeniçeri zoruyla idam etmek zorunda kalan padişah (Hafız Hüseyin Ayvansarayî, 2000: 156, İskit, 1960: 2033, Öztürk, 1995: 244) bundan sonra özellikle Köprülü ailesinin de desteği ile fetihlere girişmiştir.

Bu dönemde IV. Mehmet'ten aldığı yetki ile Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, Avusturya'dan Uyvar Kalesini, Venediklilerden de Girit'teki Kandiye Kalesi'ni almış, ve yirmi dört yıl süren Girit savaşına son vermiştir (Emecen-İhsanoğlu, 1994: 51,348, Levent-Mihaloğlu, 1956: 120-122). Bu arada IV. Mehmet'in bizzat katıldığı sefer ile Viyana II. kez kuşatılmışsa da başarılı olunamamıştır.

IV. Mehmet'ten sonra başa geçen Sultan II. Süleyman döneminde de çözülme ve toprak kaybı devam etmiş, Venedik, Mora yarımadasını işgal etmiş; Avusturya Vişegrad, Uyvar ve Estergon'ın ardından 160 yıllık Türk yurdu Budin'e girmiştir (Koçu, 1934: 41, Cem, 2004: 428).

⁹⁵ Tiryaki Hasan Paşa ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz., Hayrettin Ziya Taluy (1945), *Bir Avuç Askerle: Tiryaki Hasan Paşa*, Çocuk Esirgeme Kurumu, H. Ziya Ersever (1986), *Kaniye Savunması ve Tiryaki Hasan Paşa*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Vâhid Çabuk, Cafer Ayânî (1978), *Tiryaki Hasan Paşa'nın Gazaları ve Kaniye Savunması*, Tercüman.

Macaristan'da Türk hâkimiyeti sona ermek üzere idi. Devletin içine düştüğü kötü durum hazine gelirleri üzerinde olumsuz tesirler yapıyor ve Anadolu'daki eşkıyalık hareketlerini körükliyordu. Avusturya cephesi serdarı Yeğen Osman Paşa bir asi lideri gibi Rumeli'de yolsuzluk yapıyor, zorla usulsüz vergiler topluyordu. Sonunda 8 Eylül 1688'de Belgrat da düştüğünde Balkanlar için oldukça sıkıntılı bir dönem başlıyordu (Zülfikar Paşa, 2007: 21).

Belgrat'ın düşmesi, Avrupalılara Balkanların yolunu açınca, Bosna, Erdel ve Eflak Avusturyalılar tarafından kısa sürede işgal edilmiştir. Bu ilerleyiş karşısında toparlanmaya çalışan Osmanlı kuvvetleri karşı saldırıyı başlatmış, 30 Ekim 1688'de Çelebi İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Eğriboz'u alınca ümitler yeniden yeşermiştir. Ve 1689 yılı yazında Sultan II. Süleyman, Avusturya seferine çıkmıştır (Osman Ağa, 2007: 10).

Bu sefer sırasında, Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa komutasındaki yenilenmiş Osmanlı kuvvetleri, 8 Temmuz 1690'da Gladova(Kladova) ve Orsova'yı geri almışlardır. Bu arada Kanije 11 Temmuz 1690'da düşman eline geçtiyse de, Osmanlı kuvvetleri bu kayba karşılık olarak 8 Ekim 1690'da Belgrat'ı geri almayı başarmışlardır.

Bahsi geçen fetihler ile Tuna Hattı yeniden tesis edilmiş, bir bakıma kuzey Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti yeniden sağlanmıştır. Ancak II. Süleyman'ın rahatsızlığı sonucunda 4 yıllık hâkimiyetinin son 2 yılını yatakta geçirmesi Balkanlarda gerçekleşen bu pozitif ortamın çok uzun sürmemesine sebep olmuştur (Barış, 2002: 273).

1693 yılında Avusturyalılar Erdel üzerinden Eflak ve Boğdan'a tekrar taarruza başlamışlardır. Yanova'yı işgal eden düşman kuvvetleri, Belgrat'ı işgal etti ise de sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa'nın süratle gelerek Yanova'yı almasıyla Belgrat geri alınmıştır(Uzunçarşılı, 1946: 440).

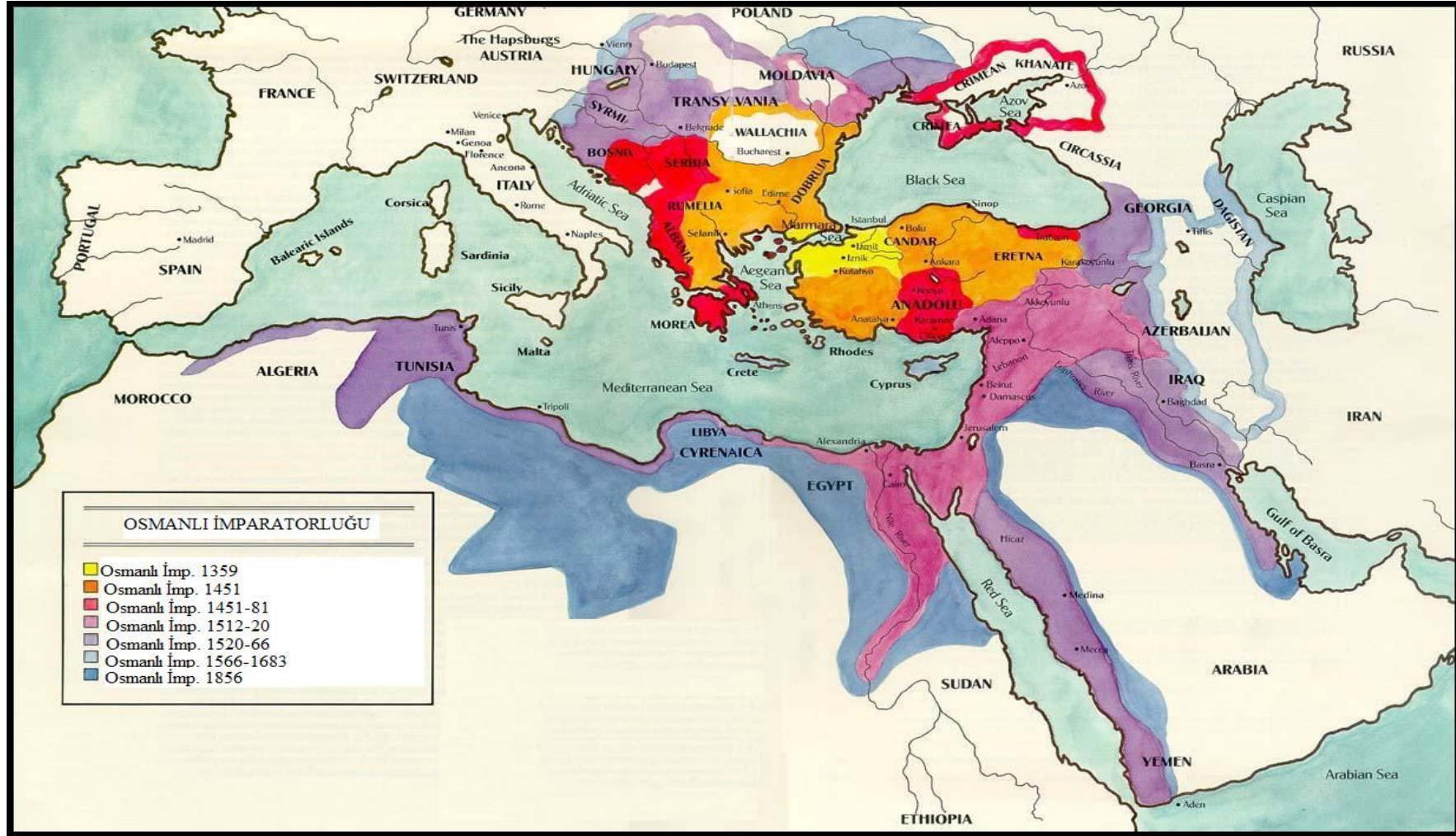
Osmanlı ordusunun kısmi başarılarına rağmen Avusturyalıların taarruzları bitmek bilmiyordu. Osmanlı ordusunun toparlanmasına fırsat vermek istemeyen Venedikliler de devamlı saldırı halinde idiler. Nitekim ordunun önemli bir kısmı Varadin

muhasarasında olduğu bir sırada Malta, Floransa ve Papalık filolarından müteteşekkil bir Venedik donanması Sakız Adası'nı işgal etmiştir(Osman Ağa, 2007: 11, Dümen, 1993: 160). Padişah 1695'te Sakız Adası'nın geri alınış haberini alamadan 52 yaşında Edirne'de vefat etmiştir(Sertoğlu, 1958: 247).

II. Süleyman'ın ölümü ile artık yüzyılın sonuna gelinmişti. Ancak bu yüzyılın son padişahı II. Mustafa döneminde imzalanan ve bir anlamda sonun başlangıcı olan Karlofça Anlaşması ile Banat ve Temeşvar hariç, bütün Macaristan ve Erdel Beyliği Avusturya'ya, Ukrayna ve Podolya Lehistan'a, Mora ve Dalmaçya kıyıları Venediklilere bırakılmıştır (Goodwin, 2003: 240, Jelavich, 1983: 65, Stavrianos-Stoianovich, 2000: 175).

Sonuç olarak Osmanlı idaresinin Balkanlara 17. yüzyıl sonuna kadar hâkim olduğu ancak farklı saiklerle zaman içerisinde bölgedeki iktidarlarını kaybettiği görülmektedir. Ancak kaynaklar ışığında bölgedeki iktidarın idare edilen halkların hoşnutsuzluğu noktasında değil tamamı ile siyasi çekişme ve askeri başarısızlıklara bağlı olarak kaybedildiği ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Manastır bölgesi söz konusu olduğunda sağlanan istikrara bağlı olarak şehrin bölgede bir idari merkez haline geldiği ve hem idari açıdan hem de nüfus açısından ciddi bir tehlikenin yaşanmadığı görülmektedir.

Harita 2: Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıla Kadar Dünyaya Yayılımı

Kaynak: www.historyhome.co.uk/./pictures/ottomap.jpg.

BÖLÜM 2: 16. Ve 17. YÜZYILLARDA MANASTIR ŞEHİR MERKEZİ

Yerleşim birimlerinin belirli bir fiziki alana sahip olmaktan öte, tek ortak yanları insan unsurunu barındırmalarıdır. Ancak faaliyet ve yaşam alanları söz konusu olduğunda kırsal yaşam kavramı ile şehir hayatı arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Bu manada Manastır şehrinin, neden taşrasından ayrı olarak ele alındığını, şehir kavramı ve Osmanlı şehirciliği bağlamında değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.1. Şehir Kavramı

Şehir, halkı çeşitli profesyonel etkinliklerde bulunan (özellikle hizmet kesiminde) belirli büyüklükte yerleşim alanıdır (Meydan Larousse, XXI: 1030). Bu ifade oldukça geniş çerçeveli bir tanım olmakla birlikte hem ortaçağ hem de modern döneme ait kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. Zira şehir tanımının ait olduğu çağa göre farklı hususiyetler barındırdığı bilinmektedir. Örneğin ortaçağda şehirlerin en önemli özelliği bir kale etrafında ya da içinde teşekkül etmesi iken (Baykara, 2000: 93), modern çağda, kaleye sahip olmak şehirler için ayırıcı bir özellik olmaktan çıkmıştır (Yalçın, 1943: 377). Ya da klasik Avrupa şehrinde şehrin fiziki sınırları içerisinde kendisine biçilen görevi ifâ eden fert şehirli iken Osmanlı sosyal yaşamında şehirli statüsüne kazanmanın yolu bununla yeterli kalmamış ve bunun yanında şehirde 15 yıl ikamet etme zorunluluğu getirilmiştir (Emecen, 2000: 3666). Ayrıca özellikle ilk şehir örneklerinden kabul edilen Yunan polislerinin ortaçağda bilhassa ticari faaliyetlerin ön plana çıkarıldığı şehir algısından da bu yönü ile ayrıldığı bilenen bir gerçektir (Karakaş, : 126)

Şehir, modern toplumların oluşumunda önemli bir dönüm noktası olan yerleşik hayata ya da bir diğer ifade ile tüketicilikten üreticiliğe geçişin en doğal ve zaruri bir sonucudur. Bu manada *şehir*, tarihin uzun safhalarından beri sürekli olarak hareketli olan insanın yaşamının, belli bir coğrafyaya oturması ile yavaş yavaş ve tedrici olarak oluşumunu tamamlamış ve günümüzde artık sadece ticaretin değil sosyal hayatında merkezi haline gelen bir anakent (metropol) hüviyetine kavuşmuştur. Bu uzun gelişim süreci, şehirlerde toprağa bağlı olmanın da verdiği istikrarlı yaşam şekli ile önemli bir kültür birikiminin oluşmasını sağlamış ve böylece farklı coğrafyalarda farklı toplumlarda ve farklı inanç sistemlerinde kendine özgü şehir kültürleri ve medeniyetlerinin oluşumu kaçınılmaz olmuştur(Tuna, 1987: 151). Buradan hareketle

süreç olarak bakıldığında Osmanlı şehirciliğinin kendine özgü karakteristiğinin 15. ve 16. yüzyıllarda belirginlik gösterdiği söylenebilmektedir (Cezar, 1985: 25). Özellikle Özer Ergenç'in Osmanlı şehir medeniyeti ile alakalı olarak ortaya koyduğu "İslam şehri" yerine "Osmanlı şehri" kavramının bahsi geçen yüzyıllarda net bir şekilde tespit edilebildiği görülmüştür (Bilgin- Özvar, 2008: 22-23).

Şehirlerin yukarıda ifade edildiği şekli ile bir üretim merkezi hüviyetine sahip olması⁹⁶ zaman içinde nüfus açısından gelişimi de kaçınılmaz kılmıştır. Hatta araştırmacılar şehirlerin genel karakter ve şehir olma kriterlerini ortaya koyarken niceliksel bir takım formülasyon çabalarına dahi girişmişlerdir. Örneğin *Suraiya Faroqhi*'ye göre ortalama olarak bir kasaba yerleşiminin şehir olarak değerlendirilebilmesi için 1.000 vergi mükellefi ya da diğer bir ifade ile 3.000-4.000 nüfusu barındırması gerekmektedir (Faroqhi-Elder, 1980: 269).

Pirenne ise şehir kavramını büyük oranda batı kent formülasyonu ile açıklamaya çalışmış ticaret ve teknolojik özellikleri bu tanımın ayırıcı olarak kullanmıştır (Pirenne, 1994: 103-104). Bu durum şehir tanımına ilk bakışta bir evrensellik kattı ise de bakış açısının salt batı menfezli olması ve bahsedilen özelliklerin haricinde askeri ve dini nitelikler taşıyan doğu kentlerinin varlığı Pirenne'nin yaklaşımının genel geçerliğini engellemiştir. Bu kısıtlı anlayış Weber'in ortaçağ batı şehrini tanımlama çabası sırasında yer verdiği doğu şehrine dair çözümlerle giderilmeye çalışılmışsa da (Weber, 1968: 83), tüme bakıldığında Weber'in de ağırlıklı olarak batı şehir anlayışına uygun bir tanımlama yaptığı görülecektir. Weber'in şehir tanımında özellikle İslam şehri olgusunu görmezden gelmesini onun İslam toplumuna bakışıyla alakalı izah eden çalışmalar mevcuttur (Bilgin- Özvar, 2008: 17).

Burada göze çarpan en mühim eksiklik ortaçağı sadece Avrupa ve Hıristiyanlığa ait bir değer ve tamamı ile Protestanlaşan Hıristiyanlığın bir sonucu olarak şehirleri salt bir ticaret merkezi olarak görmektir. Bu durum en azından manevi unsurların da ön plana çıkarıldığı ve bu dönemde Akdeniz havzasına hakim olan İslam/doğu kültür ve şehir

⁹⁶ Bu üretimin tarımsal üretim olmaktan öte *işleme* veya *endüstriyel faaliyet* şeklinde geliştiğini söylemekte fayda vardır. Zira şehir tanımının farklı şekillerde yapılmasının yanında tek ortak noktası tarımsal üretimin –büyük ölçekli olarak- yapılmamasıdır (Baykara, 2000: 93)

anlayışını yok saymak manasına gelir ki bu dahi başlı başına evrensel bir şehir tanımlamasına ters bir durumu ifade eder. *Pirenne* ve *Weber*'in şehri bir sanayi ve ticaret merkezi olarak tanımlama çabasını *Emrys Jones*'ta da görmekte beraber O, bu konuyu sadece şehir tanımlamasında değil tüm toplumsal ilişkilerin merkezine koyar (Tuna, 1987: 131).

Tüm bunların yanında Weber ile hemen hemen aynı dönemlerde yayınlanan Marçais kardeşlerin eserinde Weber'e göre daha objektif bir yaklaşım gösterilmiş ve en azından İslam şehri formülasyonuna cami, pazar ve hamam kompozisyonu ile bir katkı yapmıştır (Bilgin-Özvar, 2008: 17).

Tüm bu farklı yaklaşımlar bir kenara bırakıldığında birbirinden farklı koşullar içerisinde, farklı değerler sisteminde, farklı amaca yönelik faaliyetlerin sürebilmesi için kaçınılmaz olan özerkleşme, tarihte ilk defa şehirlerde ortaya çıkmıştır. Bu özerkleşmeyi gerekli hak ve özgürlükler ile düzenlemeyi ve yaşamayı bilen şehir halkının bereketle yarattığı maddi ve manevi zenginlikler her zaman için bu adacıkların dışında kalan kesimlerin gözlerini diktiği ve ilk fırsatta ele geçirmek istediği değerler olmuştur (Demirkan, 1996: 17). Bahsi geçen manevi zenginliklerin en önemlisi şüphesiz ki özerkleşmenin en önemli sonucu olan vakıflar olmuştur ki bu kurumların varlığıyla şehir/halk bütünlüğü büyük ölçüde sağlanmıştır (Cezar, 1985: 23). Ancak şehirlerin onu çevreleyen bölge ve diğer kasabalarla etkileşim içinde olduğu düşünüldüğünde, şehir ve dışı arasındaki çekişmenin zamanla kolektif bir ürün-hizmet zincirine dönüştüğü görülmüştür (Faroqhi-Elder, 1980: 283).

Kentler/şehirler⁹⁷ yukarıda belirttiğimiz sebeplerden dolayı tarih boyunca sürekli olarak savaşlar ve çıkar mücadeleleri içerisinde bulunmuş, bu durum çoğu zaman şehirler için büyük yıkımlara sebep olmuştur. Ve oluşması uzun zaman alan kültür, bir anda yıkılmaya yüz tutabilmiştir (Tuna, 1987: 147). Fakat asıl olan şehrin ihtiva ettiği bu kültürel yapı ve yok oluşu iken araştırmacıların ilgi alanı çoğunlukla şehirlerin maruz kaldığı mücadeleler -siyasi gelişmeler- olmuştur. Aslında şehir ve şehirli, tarihin gerçek

⁹⁷ Tuncer Baykara, Faroqhi'den yaptığı bir alıntıdan yola çıkarak İngilizce town (kasaba) ve city (şehir) kelimelerinin her ikisinin de Osmanlı şehrinin yapı olarak karşılığı olmadığını ifade etmiştir. Bunun yerine kullanılan kent tabirinin ise kasaba ile şehir arasında bir kavram olup köyden şehre uzanan geniş bir manayı ihtiva ettiğini belirtmiştir (Baykara, 1999: 528)

kayıt konuları olmalıdır (Ortaylı, 1994: 112). Sanat eserlerinin, mimarının, şehirlerin incelenen herhangi bir konusunun incelemeye değer bulunan veçhesi onun fark edilen özellikleri ile tabii olarak sınırlıdır (Cansever, 1993: 156). Bu manada günümüzde, batıda olduğu gibi ülkemizde de şehir tarihi araştırmalarında ciddi bir artış ve muhteva değişikliği söz konusudur.

Türklerin Orta Asya'dan, Anadolu'ya gelmeleriyle burada da Türklere has bir şehirleşme ve şehir kültürü kendini hissettirmeye başlamış ve Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı 13.yy 'dan itibaren Türk- İslam merkezli şehir uygarlığının gelişimi net bir şekilde görülmüştür. Osmanlı şehir uygarlığının en önemli özellikleri de burada kendini göstermeye başlamış ve fethedilen her yer ve kültürden bir takım hususiyetler yavaş yavaş bu medeniyetin içerisinde yerini almıştır. Bunun yanında Osmanlı'dan önceki Türk devletlerinin sahip olduğu müesseseler de yine göz ardı edilmeyerek belki ufak değişiklikler ile bu medeniyetin oluşumunda kullanılmıştır (Orhonlu, 1994:2). Bu teze özellikle Osmanlı öncesi Bizans medeniyetinin de Osmanlı şehirleşmesine katkı sağladığı şeklinde değerlendirmelerde bulunan araştırmacılar da mevcuttur (Köprülü, 1986; Polat, 2008: 34).

Çalışmamızda inceleme alanı olarak ele aldığımız Manastır'ın, Anadolu'dan farklı bir inanç ve idari sisteme sahip olan Avrupa topraklarında bulunmasından dolayı, öncelikle ana hatları ile klasik Osmanlı şehrini oluşturan ana unsurları ortaya koymak faydalı olacaktır. Bu sayede klasik Balkan şehri yapısı ile İslam şehrinin ne şekilde bir sentez oluşturduğu daha net bir şekilde görülebilecektir.

2.1.1. Şehrin Fiziki Özellikleri

Şehirler insanların vücuda getirdikleri, inşa ettikleri, içinde yaşadıkları yapılardan, evlerden, mahallelerden, çalışma yerlerinden, alışveriş alanlarından, eğitim, kültür ve sağlık yapılarından, bunların gerektirdiği ulaşım v.s altyapı tesislerinden oluşur. Şehirlerin, mahallelerin, evlerin ve insanların dünya ile ilişkisini, yaşama ve davranış biçimini belirleyen çevreler olarak şekillendirilmesi ile de bu birimler, insanın kendisini ve gelecek nesillerin yaşama biçimini belirleyen inançlarının tam bir tezahür alanı olmuştur. Böylece bütünü kapsayan bir yaklaşım içinde şehirler mimari için olduğu gibi maddi-ekonomik, bio-sosyal ve manevi varlık alanlarına ait bütün sorunların, zaman-

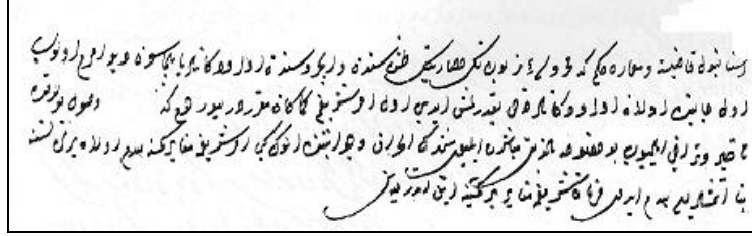
mekân boyutları içinde insanların, toplumların vücuda getirdikleri ve yaşama biçimlerinin belirlendiği, düzenlendiği ürünlerdir. Bu özellikler göz önüne alındığında Osmanlı şehrinin tanımının yapılması ve bu tanım doğrultusunda ortaya konacak çalışmaların kuramsal sınırlarının konulması ancak bu özel şehir yapısının her boyutu ile belirlenmesi yolu ile mümkün olabilecektir (Ergenç, 2008: 228).

Mimari düzeyde her yapı, her ev, aile tarafından tanımlanan amaca yöneltilmiş tasarım ve inşaa işleri ile sınırlı bir süreçtir. Oysa mahalle ve şehir çok sayıda aile ve insan topluluğunun amaçlarını gerçekleştirecek yapı, yatırım ve işletme programlarını uygulamaya koydukları çok daha yaygın teknik, ekonomik, sosyal ve idari meseleler ile çok daha bilinçli ortak değer yargıları ve kültürel-manevi tercihlerin varlığını gerektiren bir toplumsal üründür. Özellikle ortaçağ şehirden Sanayi İnkılâbı'na uzanan süreçte gelişen teknik imkânların şehir mimarisi ve dokusunda meydana getirdiği sürekli değişimin bireyi vuran manevi tesirinin şehirden bağımsız görülmesi mümkün değildir (Tuna, 1987: 6). Dolayısıyla şehri salt olarak bir biçim ya da planlı yerleşim alanı olarak düşünmemek gerekmektedir. Bir anlamda ruh ile cesedi bütüncül bir perspektiften gözlemlemek ve açıklamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

İnsanın ve toplumların takip edebileceği en gelişmiş ve karmaşık amaçlar bütünlüğünü içeren şehir, aynı zamanda tam bir süreçtir. Birbirine eklenen parçaların bir bütünlüğü olduğu kadar içinde olduğu, geliştiği zaman dilimlerinin farklılaşan ihtiyaçları ve değişen amaçları tarihi miras karşısında alınacak tavır dolayısıyla da bir kültürler birikimi ve zaman içinde birbiri ile hesaplaşarak şekillenen davranışlar bütünlüğüdür.

Her nesil böylece kendi inancı ve idrak sorumlulukları açısından kendi tercihlerini gerçekleştirirken geçmiş ve gelecek nesillerin tercihleri karşısında davranışlarını belirlemek zorundadır. Bu açıdan salt bir şehir kültürü oluşturmaktan öte, muhafazakar bir yaklaşımla bu şehir kültürü birikimini muhafaza etmek çok daha mühim bir gerekliliktir. Hâlihazırda Osmanlı şehirlerinin genel manada surlar ile çevrili oluşu ve şehrin en önemli etkinlik sahası olan çarşıların surlara yakın inşası da bu muhafaza anlayışının bir tezahürüdür. Bu sayede hem halkın güvenli bir etkinlik alanına sahip olması sağlanırken diğer taraftan da mevcut fiziki kültürün gelecek nesillere aktarılması kolaylaştırılmıştır (Cezar, 1985: 26). Hâlihazırda Osmanlı idaresinin fiziki mirasın ifade edilen şekli ile bozulmadan gelecek nesillere aktarılması ile alakalı çabasına çağdaş

kaynaklarda sıklıkla rastlanılmaktadır. Örneğin 1558 yılında payitahta ulaşan bir hüküm Rumeli hisarı çevresindeki çarpık yapılaşmanın şehir silüetine zarar verdiğini ifade etmiş, Kanuni de yazdırdığı hükümde meselesinin hallini şu ifade ile emretmiştir (3.Numaralı Mühimme Defteri)

İstanbul Kadısı'na ve Mimar'a Hüküm ki;

Mahruse-i mezburenün hisarının taşrasından ve içerisünden evler ve dükkanlar yapılsun diyü emrüm olup, ol canibde olan evler ve dükkanlar dahi yıkdurulmuş idi. Ol emr-i şerifüm kema-kan mukarrerdür.

Buyurdum ki;

Vüsul buldukda, tehir ü terahi eylemeyüp bu hususa bi'z-zât mübaşeret eyleyüp şehrin etraf ü cevanibinde anun gibi emr-i şerifüme mugayir kimesne hedm olan yirlere nesne bina itmişler ise hedm idüp ferman-ı şerifüme mugayir bir kimesneye iş itdürmeyesin.

Süreç olarak şehrin önemli bir diğer yönü ise, bir ev veya her hangi bir başka yapıya göre çok daha belirgin olan yaşama zaruretidir. Ulaşım, beslenme, temizlik, sağlık, asayiş ve emniyet, eğitim, kültürel ve manevi hayat ile sosyal ilişkiler açısından hukuki ve idari yapıların ekonomik faaliyetleri ve yapısal oluşum süreçlerini amaçlarına yönelten işleyişini sağlamak da şehrin varlığının temel şartlarıdır. Bir anlamda yaşama zaruretinin şehir hayatındaki karşılığı, daha çok, hayatın devamlılığını sağlayacak şartların tam bir uyum halinde oluşturulmasıdır.

Bu manada farklı inanç sistemleri, farklı gelenekler ve farklı ekonomik çalışmalar her kültür coğrafyası için ayrı bir mimari çalışma ve neticesinde bir bütünlük söz konusu olduğunda şehir anlayışını kaçınılmaz kılmıştır. Fakat kent tarihçiliğinin -özellikle tarihin de genel anlamda “şehir” de geçmesi neticesinde- olaylar örgüsü içerisinde bir saptama ve kaynak olanağı sağlaması, bu sosyo-kültürel olgunun mahiyet itibari ile

geriye düşmesine sebep olmuştur. Yani çoğunlukla şehrin özelliklerinden çok, şehirde olup bitenler tarihin ana konusunu teşkil etmiştir.

2.2. Osmanlı'da Şehir Anlayışı

Osmanlı şehirleri İslam şehirleridir. Çeşitli maddi ve kültürel sebepler ile diğer İslam şehirlerinden farklılaşan, ancak İslami temelde onlar ile bütünleşen özelliklere sahiptir. Sağlam bir temele sahip olan Osmanlı şehirlerinin ana hususiyetleri 19. asrın başlarına kadar zarar görmeden devam etmiş (Timur, 1998: 86), 19. asrın başlarından itibaren, esas itibariyle İstanbul'da ve İstanbul'un etkisi ile diğer şehirlerde, Batı'nın gösterişçi ve merkeziyetçi yönetim felsefesi ve batıya hâkim olan Helenistik kültür kaynaklarının üstünlüğü inancı, Osmanlı-İslam kültür temellerinin adım adım terk ve tahrip edilmesine yol açmıştır (Cansever, 1994:135).

Genellikle şehir denince yerleşiklerinin işbölümüne tabi olarak, tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi yada daha geniş bir alan için pazarladığı yerleşme birimi akla gelmiş (Ergenç, 1976: 65-66) ve Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasaba, "*Cuma kılunur ve bazaru durur*" yer olarak tanımlanmıştır (Ergenç, 1976: 67). Osmanlı kanununa göre, han, hamam, bedesten ve kervansaray inşa edilmişse, o yer kasabadır. Hatta Osmanlı şehirlerinin genel Türk-İslam şehirciliği ile en önemli paralelliği şehir dokusunun hareket ekseninin çarşıya yönelik oluşudur (Cezar, 1985: 31)

Çoğunlukla tarım dışı üretim yapıldığı için, Osmanlı şehirleri, miri arazi değildir. Zira bu bağlamda bilinen şehir tanımıyla, Osmanlı şehir olgusunun ayrıntıları dışında, ters düşen bir noktası yoktur. Burada göze çarpan tek fark –Toynbee'nin ifadesi ile- klasik şehirlerde gıda üretimi yapılmazken (Baykara, 2000: 371), Osmanlı şehirlerinde taşra özelliği göstermeksizin ve genel manada ticari amaç gütmeksizin gıda üretiminin yapılmasıdır.

Osmanlı şehri, kültür özelliklerini olduğu kadar, en önemli fiziki şekillerini de kendinden önceki İslam şehirlerinden tevarüs etmiştir.

Osmanlı şehri büyük bir iktisadi ve sosyal birliğin merkezidir. Bir bütün olarak, toplumun değişiminden ayrılamaz iken; 17. yüzyılda serbest ve rekabet ekonomisi

rejimine doğru gelişmiştir. Bu durum özel mülkiyet ve ferdiyetçi ilgilerin yer aldığı sistem içinde gittikçe artan bir rol oynamıştır. Özellikle Osmanlı Balkan şehrinde 16. yüzyılda daha da farklılaşan etnik yapı ile bu ferdiyetçi ve mülki ilgi iyice su yüzüne çıkmıştır.

Şehir merkezlerine göre daha küçük yerleşimler olan kasabalar da kendilerine has özelliklere sahiptirler. Her şeyden önce, bağ, bahçe, bostan gibi zirai ünitelerle çevrilmişlerdir. Diğer bir deyişle bahçe ziraatı, iş hayatında ağırlığı teşkil etmiştir. Aslında bir anlamda kasabalar küçük dağ köyleri arasında bir pazar görevi görmektedir. Bu manada kasabaların teşekkül amacı da bu tip küçük üretim merkezlerinin ticari faaliyetler sayesinde gelişmesini sağlamaktadır. Bu tip merkezlerde pazarın yakınına kurulan *Ulu Camiler* ile bir nevi şehir merkezi teşkil edilmekteydi. Bunların yanında meydana getirilen kaplıca, ılıca ve han gibi sosyal yapılar da bu coğrafyaların hareketlenmesini hızlandırmıştır (Cezar, 1985).

Ancak Osmanlı şehirlerinde aynı zamanda yapı stokunun % 80-85' ini teşkil eden evler, genellikle şehir üzerinde yer aldığı yamaçların her noktası farklı coğrafyada, bu topografyanın farklı gereklerine göre ve esas itibariyle şehirliye tercih için idrak etme ve karar vermeyi zaruri kılan üç yol ağızlı, meyilli yol şebekesinin tercih edilmesi ile oluşan doku ve değişen yönler düzeninden evlerin bağımsız olarak yöneltilmesi kuralı ile de, her ev kendi başına kendi yöneliş ve yer alış tercihlerine göre komşu hakkına saygı ile yerleşme imkânı sağlanmıştır. Bu manada Manastır'da ki evlerin de genelde yol başlarında ve yüksek duvarlarla çevrili bir şekilde inşa edildiğini tespit edilmiştir. Ancak burada görülen asıl farklılaşma hane inşalarında görülen Müslüman-Hıristiyan-Yahudi ayrımıdır. Zira bu farklılığın en net göstergesi özellikle Ortodoks Hıristiyanların ve Musevilerin evlerinin dış cephesine iliştiirdikleri dini sembollerdir (Anastasovski, 2005: 205).

Bu ayrıma rağmen her üç dine mensup sakinler arasında sağlanan denge Osmanlı Devleti'nin artık yıkılışına yaklaştığı, 20.yy başlarında hala kendini göstermiş, hatta bu özel mülkiyet anlayışına farklı bir yorum getiren kasaba ahalisi komşu irtibatını sağlamak adına, hanelerde haremlik ile selamlık arasına “komşu kapısı” yada “kapıcık” adı ile küçük kapılar inşa etmişlerdir. Böylece en hassas dönemlerde dahi hiç gözükmeden bir mahalle içerisinde ziyaretlerini sürdürmüşlerdir. Usturumca'da doğup

büyüyen Profesör Belkıs Halim; 1910 yıllarında –zira o da doğduğu yılı tam bilmediğinden tahmini bir zaman dilimi vermekte yarar vardır- Usturumca’da ki bu kapı âdetinden bahsederken bu tarihlerde sık sık karşılaştıkları düşman baskınlarından da bu kapılar sayesinde çok defa yara almadan kurtulduklarını ifade eder (Vassaf, 2000:12).

Sonuç Olarak Osmanlı şehri insan merkezli bir anlayış ile inşa edildiğini ve bu anlayışın bir sonucu olarak şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

2.3. Osmanlı’da Şehir Mimarisi

Mimari faaliyetler denildiği zaman, genel olarak, akla taş ve kargir binaların yapım ve onarım ile meşgul olan sanatkârlar gelmektedir. Taş ve tuğla türü inşaat malzemesi ile yapılan binaların asırlarca yaşadığı, bu yüzden mimarisi ve mimarı hakkında geniş bir bilgi kaynağı teşkil ettikleri bilinmektedir. Bugüne kadar ulaşmış cami, medrese, darüşşifa, imaret gibi, şehrin bir kısmında veya gelişmesi istenen kasabada inşa edilen külliyelerin mimari üslupları ve mimarları daima araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bunun yanında bu tip eşsiz eserleri vücuda getiren sanatkârlar da yine araştırmacılarda ciddi bir merak uyandırmıştır. Ayrıca şehirlilerin ikamet ettikleri hanelerin yapıları, zaman zaman karşılaşılan çok katlı binalarda bilhassa Osmanlı şehirciliğinin önemli araştırma mevzuları olarak dikkat çekmektedir⁹⁸.

Daha evvel de belirttiğimiz gibi Osmanlı şehir medeniyeti sosyal müesseseleri yanında birçok fiziki unsurunu da önceki İslam medeniyetlerinden miras almıştır. Fakat 16.yüzyıldan itibaren hemen her yüzyıl başında ve içerisinde Avrupa ve geniş manada dünyanın geçirdiği büyük değişiklikler Osmanlı sosyal hayatının mihenk taşı olan şehirlerin de büyük ölçüde değişmesine sebep olmuştur. Bu değişimin izleri çalışmamızın ileriki bölümlerinde net bir şekilde görülecektir.

Osmanlı şehrinde fiziki şartlar ile sosyal hayatı bir araya getiren ve insanları tabiatla daha fazla iç içe sokan bir yapı hâkimdir. Zira bu uyumda sosyal yaşantının

⁹⁸ Bu konu ile alakalı olarak bkz.,S. Faroqhi (1987), Men Of Modest Substance, House Owners And House Property In Seventeenth Century, Cambridge.

yanında mimari özellikler de çok önemlidir ki; Osmanlı mimar esnafı da mimari yapılarda bu uyumu yakalama adına çok ciddi mesai harcamışlar ve bu tip bir şehir medeniyetini kuran esnaf teşkilatı olarak çok önemli bir eğitim almışlardır. Bu açıdan bakıldığında hem alınan eğitimin geçirdiği değişim/gelişim, hem de yaşanan çağın gereklerine göre şekillenen ihtiyaçların mimari üslupta da farklılaşmaları kaçınılmaz kılmiştir.

2.3.1. Osmanlı Şehir Mimarisinin Geçirdiği Değişikler ve Bu Değişiklerde Amil Olan Etkenler

Osmanlı Devleti'nin beylikten cihan devleti olmaya geçişi tarihsel bir değerlendirme yapıldığında çok kısa bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bu kısa zaman diliminde “500 çadırlık bir konargöçer topluluk” 150 sene gibi kısa bir zaman zarfında Avrupa topraklarında at süren, bunun yanında yüzyıllardır hüküm süren Bizans'ı ortadan kaldıran, Karadeniz'i bir Türk gölü haline getiren “bileği bükülmez” olan bir devlet haline gelmişti. Çoğu Avrupalı araştırmacı için şaşırtıcı olan bu hızlı fetih hareketi değil, böyle bir hareketlilik sırasında gerçekleştirilen kusursuz sayılabilecek seviyedeki medeniyettir. Kabul edilmesi gereken bir gerçek vardır ki Osmanlı Devleti selefi olan başta Türk devletleri olmak üzere birçok devletten bir takım unsurları bir anlamda miras almıştır. Fakat bu müesseselerin çağın gerisine düşmeden- en azından 16.yüzyıla kadar- nasıl bir modernizasyona tabi tutulduğu sürekli olarak merak edilmiştir. Örneğin vakıf müessesesi Osmanlı medeniyetinin önemli kısmını meydana getiren bir organizasyondur. Yine esnaf teşkilatı da ekonomik ve sosyal anlamda Osmanlı toplumuna bir kimlik kazandıran müessese olmuştur. Tüm bunların yanında Osmanlı medeniyetinin süregeldiği, sosyal hayatın ikame ettirildiği ve her türlü toplumsal

hareketin vuku bulduğu “şehirlerin” işleyişi ve meydana getirilişi asıl önemli mevzu olmuştur.

İstanbul’un fethine yani Osmanlı Devleti’nin devlet olmayı başardığı devreye kadar Osmanlı şehirlerinin karakteristik özelliklerini Edirne ve Bursa gibi başkentlerde daha sonra ise İznik gibi mühim noktalarda görmekteyiz. Fakat Osmanlı Devleti’nin ihtişamının doruğuna ulaştığı 16.yy’da büyük bir iktisadi gelişme kendini göstermiş ve buna bağlı olarak da şehirlerde bir imar yarışı başlamıştır. Bu dönemde birçok han, hamam, su yolu, cami ve mescit gibi kamu yapıları meydana getirilmiştir⁹⁹. Özellikle cami etrafında gelişen Türk –İslam şehirlerinde cami etrafına inşa edilen hamamların bir sıhhi ihtiyaç oluşu (Cezar, 1985: 31) ve buna bağlı olarak gelişen su kültürü bir yandan İslam dininin Türk kültürüne olan katkısını ortaya koyarken diğer taraftan medenileşmenin en önemli gereklerinin Osmanlı şehirlerinde geliştiğini göstermektedir.

Bunun yanında imparatorluğun nüfusunda mühim bir artış göze çarpmışsa da bu yoğunluk şehirlere sirayet etmemiştir. Örneğin Halep, Şam ve Bursa gibi şehirlerin nüfusları bu devirde 60.000-70.000’i geçmemiştir (Barkan, 1984:21-23).

Osmanlı mahallelerinde toplumsal merkez “cami” olmuş ve özellikle akşam ve yatsı namazları tüm erkeklerin katılımı ile kılınmıştır(Ergenç, 1974: 73, Emecen, 2000: 366). Caminin bu misyonunun çok iyi idrak edilmesi neticesinde özellikle 15. yüzyıldan 16. yüzyıl ortalarına kadar cami sayılarında önemli artışlar gözlenmiştir¹⁰⁰. Özellikle

⁹⁹ Bazı Avrupalı seyyahlar bu kamusal imar yarışını göstermelik kulluk inancı olarak nitelemişlerdir. Çünkü onlara göre Osmanlı evleri gerçek manada yaşamaya müsait değildir. Ya da en azından imar faaliyetlerinin yararlı binaların inşası için kullanılması gerekmektedir. Ayrıntı için bkz. Ortaylı,1974: 13

¹⁰⁰ 1510 tarihli kitabesi ile Kanuni ’nin Belen’de yaptırdığı cami buna bir örnektir, bkz. Fatih Müderrisoğlu, “Bir Osmanlı Türk Şehri Olarak Belen”, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, 1994, s.240.

vakıflar tarafından yapılan bu camiler bugünkü anlamda sadece ibadet edilen yer olarak inşa edilmemiş, ibadet edilen yere bir medrese, imaret ve de bir okul eklenmiştir. İlk Osmanlı camileri Bursa da, İznik'te ve Edirne de vücuda getirilmiştir¹⁰¹.

Manastır'ın Osmanlı eline geçişi ile şehrin büründüğü Türk-İslam tarzı yapının bir gereği olarak imaretlerin de şehirde yer aldığı görülmüştür. İmaretler en basit ifadesi ile ihtiyaç sahiplerinin aynî ihtiyaçlarının karşılandığı hayır kurumlarıdır. Osmanlı döneminde ağırlıklı olarak aşevi görevi görmüştür (Demir, 1998: 41). Ancak Cezar'a göre imaretlerin, hayır sahiplerinin maddi gücü ve inşa şekilleri ile zaman zaman neredeyse bir şehir haline de gelebildikleri görülebilmektedir (Cezar, 1985: 348; Bilgin-Özvar, 2008: 23). Manastır şehri mevzu bahis olduğunda buradaki cami ve imaretlerin genelde şehre tayin ya da bir sefer vesilesi ile gelen din ve devlet görevlileri tarafından inşa edildiği görülmüştür. Bu uygulama Osmanlı vakıf medeniyetinin en karakteristik örneklerinden bazılarının Manastır'da görülmesini de sağlamıştır.

İmaretler farklı fonksiyonlara sahip olabilirdi. Genel manada medrese talebeleri ile gelip geçen misafirlere, fakir halka, diğer ihtiyaç sahiplerine her gün sabah ve akşam olmak üzere yemek vermek amacıyla tesis edilen imaretlerin en önemlileri yine İstanbul'da Fatih Camii ile birlikte, İstanbul, Edirne ve Amasya'daki imaretler olmuştur.

İmaretlerden başka şehirlerde önemli bir misyonu yerine getiren yapılardan biri de hastanelerdir. 15. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı şehirlerinde I. Bayezit'in Bursa'da yaptırdığı hastaneden başka hastane gözükmemekte idi. Bunun sebebi, ele geçen

¹⁰¹ Bu camiler, Bursa'da Sultan I. Murat Camii, Çelebi Mehmet ve Yıldırım'a ait Ulu Camii ve Yeşil Camilerdir.

şehirlerdeki hastaneler ile yetinilmesi idi. Bu hastanenin yanı sıra bu devirde cüzamlılar için bir tecrit hanenin Edirne yaptırılmış olduğu kayıtlarda mevcuttur (Uzunçarşılı, Tarihsiz: 641). İstanbul'un fethinden sonra şehrin imarına bağlı olarak, Fatih'in yaptırdığı imaret ve caminin yanına bir de hastane yapılmış ve bunu II. Bayezit döneminde yaptırılan Edirne'deki hastane ve tıp medresesi izlemiştir. İstanbul ve Edirne dışında kalan taşra şehirlerinde de sağlık hizmeti verilen vakıf kurumlarının inşa edildiği görülmüştür. Bu manada 16. yy ortalarında Karaman eyaletinde 2 darüşşifanın varlığını kaynaklardan öğrenebiliyoruz (Cezar, 1985: 351).

Bahsi geçen zaman diliminde özellikle medrese talebelerinin faydalanması amacıyla kurulan kütüphanelerin sayısının arttığı görülmüştür. I. Mehmet, yaptırdığı kütüphane ile bu akıma öncülük etmiştir. Çoban Mustafa Paşa'nın 1521'de Gebze'de yaptırdığı iki kütüphane de bu dönemde yapılan kütüphanelere örnek teşkil eder (Uzunçarşılı, Tarihsiz: 643). Burada kısaca belirtmekte fayda vardır ki; matbaanın bulunmadığı bir devirde böyle binlerce cilt yazma eseri bir kütüphanede toplayabilmek ciddi bir zahmet gerektirmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı şehrinde konut mimarisi haricinde kalan, hayatı şehir halkı için kolaylaştıran ve zenginleştiren komplekslerin oluşumu kolayca gerçekleşmiş bir süreci ifade etmez.

17. yüzyıla gelindiği zaman Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı devri büyük oranda sona ermiş hatta bu yüzyılın sonlarında artık 150 yıllık toplumsal bozukluk, çözülme derecesine gelmiştir (Ortaylı, 1982: 34). Bu devirde Osmanlı Devleti'nin sembolü durumunda olan İstanbul, Akdeniz'in en önemli şehirlerinden biri olarak farklı büyüklükteki şehirlerin de merkezinde bulunmakta idi. Yukarıda bahsettiğimiz doğa insan kaynaşmasına burada da rastlamakla beraber etnik manada bir kaynaşmanın buralarda tesis edildiği tam manası ile söylenememiştir. Zaten İstanbul gibi bir şehir daha Fatih devrinden itibaren gerek asayiş bakımından ve gerekse de sosyal nizam bakımından zorluklar doğurmuştur. Kanuni zamanında İstanbul'un suya kavuşturulması

meselesinde dahi bunun İstanbul'a çok ciddi bir nüfus akımını başlatacağı düşünülmüştü. Bu manada 16. yüzyıla ait divan kayıtlarında İstanbul başta olmak üzere bazı önemli şehirlerin nüfusunun kontrol altında tutulması ile alakalı kararlara rastlanılmış, şehre kefilsiz adam sokulmaması, başıboş insanların toplanarak memleketlerine geri gönderilmesi gibi mevzularda görüşülmüştür (Bulut, 1997: 34).

Tüm bu veriler ışığında Manastır şehir merkezinin nüfus ve iktisadi yapısının ayrı ayrı değerlendirilmesi yukarıdaki değerlendirmelerin buradaki tezahürlerini ortaya koyabilmek açısından önemlidir.

2.4. 16. ve 17. Yüzyıllarda Manastır Şehir Merkezinde Nüfus

Manastır şehri önemli askeri ve ticari yolların kesişme noktası üzerinde olması hasebiyle sadece Osmanlı devrinde değil bundan önceki dönemlerde de nüfus açısından özel bir duruma sahip olmuştur. Coğrafi olarak bakıldığında Yunan ve Arnavut topraklarına sınır oluşu, diğer yandan da Makedonya'nın hemen hemen tüm su kaynaklarına (Ohri ve Prespa Gölü ile Crna Reka Nehri (Karasu) dikkat çekici bir şekilde yakın oluşu Manastır şehrini nüfus açısından kozmopolit bir hale sokmuştur.

Osmanlı idaresinin bölgeye yerleştiği 14. yüzyıl sonlarından itibaren nüfusta etkisi hissedilir bir denge çalışmasına girilmiş ve tarihi süreç içerisinde nüfus yapısının bu dengeye kavuşabilmesi için sürekli olarak idari manada yenilikler yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde nüfusa ait çalışmalarda en önemli kaynak haline gelmiş olan tahrir defterleri kronolojik manada incelenmeye tabi tutulduğunda şehirde dört önemli nüfus başlığı göze çarpmaktadır: *Müslümanlar(Türkler)*, *Hiristiyanlar*, *Yahudiler* ve *Çingeneler*.

Müslüman Türkler bölgenin fethinden hemen sonra Anadolu'dan buraya getirilerek yerleştirilmiş ve kısa süre zarfında şehir merkezinde ulaştıkları sayı ile gayr-ı Müslimleri azınlık haline getirmişlerdir. Özellikle Drama ile Seres, Petriç, Strumica, Ştip, Üsküp, Solun ve Manastır bölgeleri bu kolonizasyondan en fazla payını alan bölgelerdir (Anastasovski, 2005: 57).

Bu arada Müslümanların Manastır şehrinde ulaştıkları niceliksel etkinlik sadece popülasyonla sınırlı kalmamış, sosyal hayatta da etkilerini hissettirmeyi giderek arttırmışlardır. Bilhassa 16. yüzyıla gelindiğinde gerek tesis edilen idari düzen gerekse şehrin dokusunda meydana getirilen fiziki değişim ile Manastır şehri tam bir Türk İslam şehri görüntüsüne bürünmüştür.

Hıristiyanlar şehrin yerli halkı olmakla birlikte bu özelliklerini taşradan öteye geçirememişlerdir. Nicelik olarak Türklerden aşağıda kalmaları ve şehre sonradan gelen Yahudilerin özellikle ticaret hayatında kısa zamanda kazandıkları itibar Hıristiyanları bir anda şehrin tüketici sınıfı haline getirmiştir.

Manastır şehir merkezinde yaşayan Hıristiyanların nüfus hareketleri incelendiğinde istikrarsız bir durum göz çarpmaktadır. Sürekli değişen mahalle sayıları, nüfus açısından küçük ölçekli mahallelerin bir diğer mahalleye bağlanarak değiştirilen idari yapısı ve ani kayıplar, takibi güç ve sebepleri müphem ihtimaller yumağı haline gelmiş bir Manastır Hıristiyan ahalisi ile bizleri karşı karşıya bırakmıştır.

Manastır'daki Hıristiyan nüfus ile alakalı olarak karşılaşılan problemlerin en önemlilerinden biri de özellikle Osmanlı kaynaklarında Müslüman olmayan halk için kullanılan *gebr* ve çoğulu *gebran* ifadesidir. İfadenin çoğunlukla tüm gayr-ı Müslimler için kullanılmakla birlikte zaman zaman sadece Hıristiyanlar için de kullanılması elde ettiğimiz verilerin netliği noktasında sıkıntılar doğurmuştur.

Yahudiler çeşitli araştırmacıların görüşlerinden hareketle Balkanlara milattan önceki dönemlerde ulaşmışlardır. Bununla birlikte Makedonya topraklarına ne zaman ve ne şekilde ulaştıkları ise ayrı bir mevzudur.

Osmanlı kayıtlarında 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan Yahudiler'in İspanyol Sefaratlar olduğuna dair bilgilerimiz artık şüphe götürmez bir haldedir. 1492'de II. Bayezid döneminde başlayan Yahudi göçü özellikle Balkanlarda ciddi bir değişime sebebiyet vermiş ve bölge dokumacılık, deri işlemeciliği ve sarraflık gibi iş kollarında önemli atılımlar ve önemli gelişmeler meydana getirmiştir.

Kayıtları bir süreç dâhilinde incelediğimizde Yahudi nüfusunda sürekli bir artış göze çarpmıştır. Bu durumda göçlerin sadece 15. yüzyıla kısıtlı kalmadığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Çingener Manastır'da nicelik olarak en küçük nüfus grubudur. Müslüman olmakla birlikte çoğu zaman Gayr-ı Müslimlerle birlikte kaydedilmeleri Osmanlı idaresi tarafından özel bir durum olarak düşünüldüklerini göstermektedir. Kökleri ve şehre ne şekilde ulaştıkları ile alakalı elimizdeki bilgiler çoğu zaman ihtimaller halindedir. Ama yine uzunca bir süre kayıtlarda karşımıza çıkan çingenerlerin şehir için göz ardı edilemeyecek bir unsur olduğunu söylenebilir.

Tahrir defterlerinde nüfuslar verilirken Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Çingenerler şeklinde kaydedilen Manastır şehir ahalisinin tarihi süreç içerisindeki nüfus dağılımları aşağıdaki gibidir.

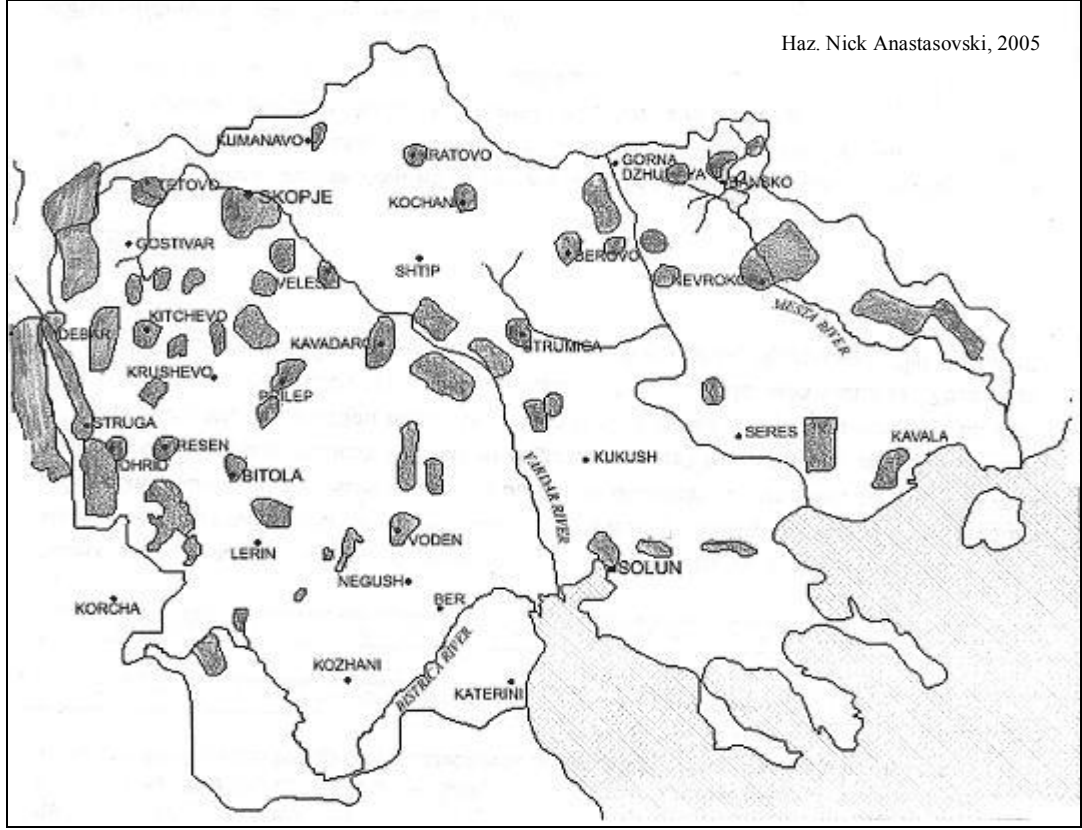
2.4.1. Manastır Şehir Merkezinde Müslüman Nüfusu

Manastır şehri Osmanlı idaresine girmesinden itibaren ciddi bir gelişme göstermiş ve şehirdeki Müslüman nüfus sürekli olarak artmıştır. Şehrin nüfusu ile alakalı olarak farklı tarihlere ait kayıtlar, süreç içerisindeki değişimi net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Manastır şehri tam bir mutabakata varılamamış olmasına rağmen, araştırmacıların çoğunluğunun verdiği hükme göre daha önce de ifade ettiğimiz gibi 1385 yılında fethedilmiş ve bundan sonra da hızlı bir şekilde Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır.

Osmanlı birliklerinin bölgeyi fethi sonrasında Makedonya'ya gelen Türkler ilk başlarda küçük gruplar halinde Hıristiyan köylerine yerleştirilmişlerdir. Örneği Üsküp'e bağlı bir karye olan *Oreşani*'de 1452 ve 1544 yıllarına ait kayıtlarda herhangi bir Müslüman hane izine rastlanamazken, 1568'de 9 Hıristiyan hanenin yanında 9 da Müslüman hane göze çarpmaktadır. Yine Kalkandelen'e bağlı *Çelopek* karyesinde 1452'de Müslüman hane yokken 1568'de 62 Hıristiyan hane yanına 12 de Müslüman hane yerleştirilmiştir. Bu tarihte gerçekleşmiş olan artışı ihtida olarak değerlendirmek yanlış olacağından diğer merkezlerden buraya nüfus aktarımı yapıldığı ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerektiği açıktır (Anastasovski, 2005: 58).

Harita 3: Makedonya’da Osmanlı Fethi Sonrasında İslamlaşmanın Yoğun Olarak Görüldüğü Bölgeler

Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Makedonya’da görülen İslamlaşmanın ne şekilde gerçekleştiğine dair elimizde bulunan veriler Osmanlı idaresinin burada farklı uygulamalara başvurduğunu göstermektedir. Örneğin bölgenin fethedilmesinin hemen akabinde buraya kaydırılan Türkmen nüfusu, şehrin nüfusunda Müslüman – gayr-ı Müslim dengesini sağlamak noktasında ciddi bir etkide bulunmuştur. Bu göçmenler sayesinde şehirde iki farklı dinin temsilcileri arasında bir kaynaşma sağlanmış ve bir süre sonra özellikle Osmanlı idaresinin de inanç konusunda gösterdiği hoşgörülü yaklaşım ile İslam dinini seçenlerin sayısı giderek artmıştır. Kanchov gibi bazı araştırmacılar, bölgede İslam’ı seçenlerin bunu, bilhassa I. Selim sonrasında Osmanlı idaresinin uyguladığı katı politikalar sebebiyle yaptığını ifade ederken (Kanchov, 1970: 332); Limanovski’nin *Makedonya’nın İslamlaşması* üzerine hazırladığı çalışmasında, Sokolovski’nin aynı konulu çalışmasından alıntı yaparak verdiği rakamlar, bu iddiayı büyük oranda çürütmüştür. Zira sistemli ve zorlamaya dayalı bir ihtida politikası izlendiği iddia edilen Makedon şehirlerinde din değiştirenlerin oranı iddia edildiği gibi

hiç de yüksek değildir. Sadece bazı şehirlerde zaman zaman %50'leri aşan rakamlar göze çarpar ki bunlarda genelde Müslüman hane sayısı düşük olan şehirlerdir. Ayrıca toplamda bakıldığında mühtedilerin tüm Müslüman nüfusa olan oranı da % 23'ü geçmemektedir.

Tablo 1: 1569 yılında Makedon Şehirlerinde Müslüman Nüfus ve Mühtediler

	Şehir			Köyler			Toplam		
	Müsl. Hane	Mühtedi	oran %	Müsl. Hane	Mühtedi	oran %	Müsl. Hane	Mühtedi	oran %
Demir Hisar	26	16	61	611	105	17	637	121	18
Kalkandelen	330	184	55	384	107	27	714	291	40
Üsküp	1.551	701	45	1.001	172	17	2.552	873	34
Pirlepe	282	126	44	585	52	8	867	178	20
Manastır	608	248	40	561	56	9	1.169	304	26
Seres	824	318	38	351	65	18	1.175	383	32
Solun	1.212	468	38	481	81	16	1.693	549	32
Ber	384	143	37	194	30	13	578	173	29
Vardar Yenicesi	529	165	31	847	113	5	1.376	278	20
Lerin	182	55	30	2.188	179	8	2.370	234	9
Kostur	142	42	29	340	76	22	482	118	24
Kavala	181	47	25	770	104	13	951	151	15
Drama	205	45	21	2.019	150	7	2.224	195	8
Nevrokop	304	63	20	1.725	422	24	2.029	485	23
Serfiçe	87	17	19	1.191	67	5	1.278	84	6
Kırçova	80	14	17	99	29	28	179	43	24
TOPLAM	6.927	2.652	23	13.347¹⁾	1.808	13	20.274	4.460	22

(Limanovski, 1993: 212)

Tabloda görüldüğü üzere genel nüfus içerisinde Manastır'da da azımsanamayacak ölçüde mühtedi bulunmaktadır. Bu manada daha net bir çıkarımda bulunabilmek için şehirde Müslüman nüfus hareketini tarihi süreç içerisinde görmekte fayda vardır.

Buna göre tarihi net bir şekilde tespit edilememiş olmakla birlikte daha evvel hazırlanmış iki doktora tezinde tarihi 1468 olarak kabul edilen 988 – 993¹⁰³ numaralı, eksik ancak birbirinin devamı olarak düşünülen tahrir kayıtlarında şehrin, Müslüman nüfusu 278 hane olarak belirtilmiştir (TD 988-993). Ayrıca başka bir araştırmada kaynağı belirtilmeksizin verilen bir başka rakama göre 1460'da Müslüman hane sayısı

¹⁰² Anastasovski tabloyu kullanırken bu rakamı yanlış hesaplamış 13.357 olarak kaydetmiştir, Anastasovski, 2005: 68

¹⁰³ Bu iki farklı numaralı defterin tarihinin 1468 olarak kabulü ilk kez 1973 tarihinde M. Sokoloski tarafından gerçekleştirilmiştir; Sokoloski, Türski Dokumenti-Opshirni Popisni Defteri od XV vek, II, Üsküp 1973, s. 145.

295'dir (Lory–Popoviç, 1992: 62)¹⁰⁴. Bu döneme ait bir ihtida hareketi ile alakalı herhangi bir veri olmadığına göre bu 278 ya da 295 hane Müslüman'ın, şehre, fethinden itibaren yaklaşık 85 senede getirilerek yerleştirildiği düşünülebilir. Zira *Hoca Sadettin Efendi'nin, Kınalı, Mescidli, İligler, Budaklar, Kanatlar, Şerifeler, Hasanobalar, Musaobalar* gibi Manastır ve çevresinde bulunan yerleşim merkezlerinin, Toros bölgesi Türkmenleri ile birlikte Anadolu'dan gelen başka Türkmen grupları ile iskân edildiği şeklindeki kaydı bu durumu doğrular niteliktedir (Hoca Sadettin, 1992: 154). 15. yüzyıl sonuna gelindiğinde, Todorovski'ye göre şehirdeki Müslüman hane sayısı 398'e ulaşmıştır (Todorovski, 2000: 97)¹⁰⁵.

Bu dönemde Makedonya'da ihtida hareketinin etkili bir biçimde görülmediğinin bir diğer delili de Sokolovski'nin bölgeye ait 12 numaralı mufassal tahrir defterinden çıkardığı rakamlardır. 1452 tarihli bu deftere göre bu tarihte Üsküp şehrinde 516, Tetovo yani Kalkandelen'de ise 60 Müslüman aile yaşar ki bunların tümü Anadolu'dan gelen ailelerdir. 16. yüzyıl ortalarına gelindiğinde 1544 / 45 Kalkandelen'de halen din değiştirme görülmezken (101 Müslüman aile), Üsküp'te 1067 Müslüman hanenin 357'si mühtediler oluşmaktadır. Bu sayı yüzyılın sonuna doğru net bir şekilde artmıştır (Sokolovski, 1976: 158-167).

15. yüzyıldan sonra Manastır şehir merkezine ait Müslüman hane sayıları Osmanlı kaynaklarında daha net bir şekilde verilmeye başlanmıştır. Örneğin yakın zamanda yayınlanan eserinde Stavrev, 1519'da, şehrin nüfusu olarak 1.086 haneyi vermekte, bunun ne kadarının Müslüman olduğunu belirtmemektedir (Stavrev, 1999:71). Ancak aynı tarihe ait bir tahrir defterinde şehir merkezinde yaşayan Müslüman hane sayısı 617

¹⁰⁴ Özellikle 14. ve 15. yüzyılda Makedonya'da nüfus hareketleri ile alakalı bir çalışma hazırlayan Gligor Todorovski, Osmanlı kaynaklarının hane olarak verdiği rakamların aksine fert olarak verdiği rakamda, 1465-68 yılları arasında şehrin Müslüman nüfusu olarak 1390 sayısını verir ki, bu durumda hane başına ortalama 5 kişilik nüfus kabul edildiğinde hane sayısı olarak 278 sayısı karşımıza çıkar, bkz. Todorovski, 2000: 97

¹⁰⁵ 1481 yılına ait 16M nolu tahrir defterinde kaydedilen 390 hanelik Müslüman nüfus, bu tezi destekler niteliktedir.

olarak verildiğine göre (TD 73, v. 282)¹⁰⁶ yaklaşık olarak toplam nüfus içinde %55-60'lık bir Müslüman nüfus oranı göze çarpmaktadır.

1528'de şehrin Müslüman nüfusu 586 hane iken (TD 149), 1530'a gelindiğinde bir Osmanlı muhasebe defterinde verilen bilgiler ışığında şehir merkezindeki Müslüman nüfusunun 432 haneye düştüğünü görmekteyiz (Rumeli Muhasebe Defteri, 370¹⁰⁷).

Burada kaynaklar arasında Müslüman hane sayısının tespiti noktasında ciddi bir fark olduğu görülmektedir. Bu farkın ne sebeple ortaya çıktığına dair herhangi bir delil olmamakla birlikte buradaki nüfusun daha batıya yani sonradan fethedilen Arnavutluk bölgesine kaydırılmış olabileceği ya da merkezden taşraya bir göçün yaşanmış olabileceği gibi farazi değerlendirmeler yapılabilir.

Müslüman nüfustaki artış zamanla şehrin fiziki yapısında da etkisini göstermiş ve Türk-İslam mimarisi Manastır'da da kendisini hissettirmeye başlamıştır. Buna göre 1530 yılına kadar sırası ile inşa edilen Cami-i Atik (1434–35)(Tomovski, 1956: 30), Müftü Camii (1505)(Mehmed Tevfik, 1909/1327: 40–41) İshakiye Camii (1508)(Mehmet Tevfik, 1909/1327: 39–40), ve Koca Kadı Camii(1529) (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 42–43) bu değişimin en önemli göstergeleridir.

Daha evvel ifade ettiğimiz Lory ve Popoviç tarafından kaleme alınan çalışmanın giriş kısmında 1520-30 yılları arasında şehirdeki Müslüman nüfusun 640 hane olduğu ifade edilmiştir. 1544 yılına gelindiğinde ise Müslümanların sayısı 390 haneye gerilediği görülmektedir. Bu düşüşte Manastır'a yakın ve ona bağlı başka şehirlere gerçekleşmiş göçler ya da şehre gelen Yahudilerin ne kadar etkili olduğu bilinmemektedir. Ancak ortada yaklaşık 40 hanelik bir düşüş vardır. Bu düşüş şehrin tüm nüfusu üzerinde bir düşüşe sebep olmamış, aksine bu dönemde şehre gelen Yahudiler sayesinde nüfusun hızlı bir şekilde arttığı gözlemlenmiştir.

¹⁰⁶ Makedonya'da Osmanlı hakimiyeti ile alakalı yaptığı çalışmalar ile tanınan Hasan Kaleşi de bu bilgiyi doğrulamaktadır, bkz. Kaleşi, 1979: 74

¹⁰⁷ Bundan sonra RMD 370

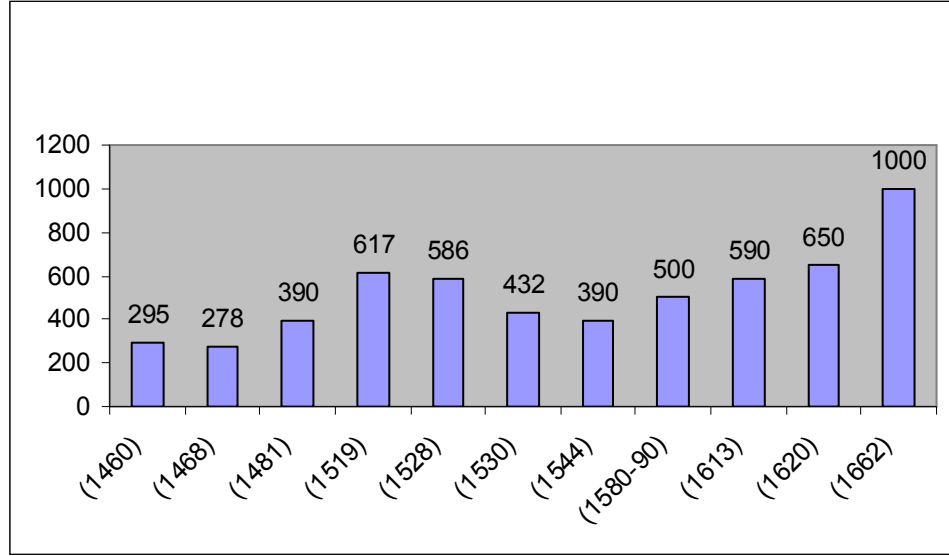
Arşiv vesikaları içerisinde bu tarihten itibaren 50 yıllık bir periyotta şehrin Müslüman nüfusu ile alakalı bir veriye rastlanamamıştır. Ancak Venedikli bir seyyah ve elçi olan Lorenzo Bernardo ¹⁰⁸ 1591’de şehrin nüfusunun 1.500 hane olduğunu ifade etmektedir(Robert Elsie, Texts and Documents of Albanian History <http://www.albanianhistory.net/en/texts16-18/AH1591.html>). Ayrıca Bahaettin Yediyıldız da 1571–80 yılları arasında şehrin tüm nüfusunun yaklaşık 6.000 kişiye yaklaştığını ifade etmesi (Yediyıldız, 1994:472) –ki bu yine yaklaşık olarak 1.200 hane etmektedir-Venedik elçisinin verdiği bilgiyi desteklemektedir¹⁰⁹. Buradan yapılacak bir hesapla şehirdeki Yahudi nüfusunun artması ile Müslümanların yaklaşık olarak nüfusun %30 ila %40 lık bir kısmını teşkil ettiğini, sonuç olarak da yaklaşık 500 hanelik bir nüfusa ulaştıklarını düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu şekilde düşünmemizi sağlayan en önemli veri 1613 yılına ait bir tahrirde şehir merkezindeki Müslüman nüfusun 590 haneye ulaştığının belirtilmesidir (TD 722). Bu tarihten sonra nüfus ile alakalı bilgilerimiz Manastır 2. Şeriyye Sicili’nde verilen 1620 yıllara ait şehir nüfusunun 2.035 haneye ulaştığı (Manastır 2. Şeriyye Sicili, no: 1158) ve Evliya Çelebi’nin verdiği 1662 tarihli 3.000 hanelik tespittir¹¹⁰. Özellikle son rakamlar için herhangi bir Müslüman, Hıristiyan ya da Yahudi ayrımı yapılmaması Müslüman nüfus ile alakalı net bir çıkarım yapmamızı engellemektedir. Ancak burada da %30’luk oranı göz önüne alarak 1620 için 600–650 hanelik, 1662 için ise 1000 hanelik bir tahminde bulunabiliriz. Tüm bu veriler ışığında Manastır şehir merkezinde bulunan Müslüman hane sayısı ile alakalı olarak, aşağıdaki şekildeki gibi bir grafik ile karşılaşıyoruz.

¹⁰⁸ *Lorenzo Bernardo* 16. yüzyıl sonlarında Arnavutluk ve Makedonya bölgelerinde bulunmuş bir Venedik elçisidir. 23 Mayıs 1591 Perşembe günü vardığı Manastır’da bir süre kalan Bernardo, buranın duvarlar ile çevrili olmayan bir şehir olduğunu ve özellikle camilerinin ve pazarının görülmeye değer olduğunu ifade etmektedir, Robert Elsie, Texts and Documents of Albanian History <http://www.albanianhistory.net/en/texts16-18/AH1591.html>.

¹⁰⁹ Gligor Todorovski’nin 15. yüzyıl ile alakalı verdiği istatistikî verilerin tutarlılığının aksine 1566-1582 yılları arası için verdiği 275 hanelik Müslüman nüfusu gerçek hane sayısına oldukça uzaktır, (Todorovski, 2000: 98)

¹¹⁰ 16. yüzyıl sonlarından itibaren Manastır’da hızlı bir şekilde artan Müslüman nüfusun önemli bir kısmının Anadolu’da meydana gelen Celali İsyanları sonucunda meydana gelen “büyük kaçgunla” buraya geldiği varsayımı üzerinde duran çalışmalar(Adanır, 2001: 31) olmakla birlikte, tahrir kayıtları bu artışın büyük ölçüde İslamlaşma ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir. bu dönemde bilhassa Akdeniz havzasında görülen nüfus artışına Feridun Emecen de dikkat çekmiştir (Emecen, 2000: 367).

Şekil 1: 15. yüzyıldan 17. Yüzyıl sonlarına Kadar Manastır Şehrinde Müslüman Hane Sayıları

Burada genel olarak farklı tarihlerdeki Müslüman hane sayılarını gördükten sonra şimdi de Manastır'da bulunan mahallelerin durumunu görmekte fayda vardır.

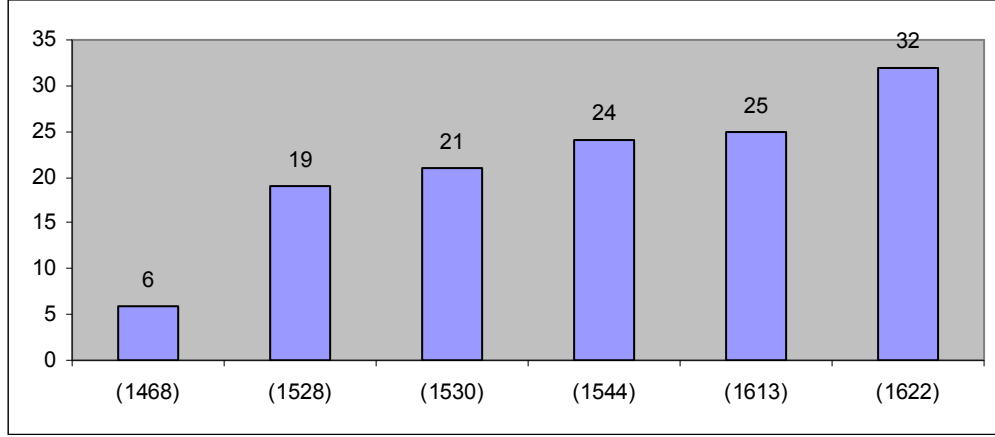
2.4.1.1. Manastır'da Müslüman Mahalleleri

Manastır şehir merkezi fethinde itibaren yukarıda da gördüğümüz şekli ile sürekli olarak Türk/Müslüman nüfusunun artışına sahne olmuş ve buna bağlı olarak da şehirdeki idari yapı Müslüman mahallelerinin artması ile değişime uğramıştır. Osmanlı iskân politikasına bağlı olarak şehre yerleştirilen Müslüman Türkler burada da bir arada yaşama gayreti içerisinde girmiş ve kendilerine ait mahalleler kurmuşlardır. Bu mahalleler çoğunlukla Türkçe isimlere sahip olmuşlardır.

Manastır şehir merkezinde bulunan Müslüman hane sayıları hakkında farklı kaynaklarda çeşitli bilgiler elde edilebilirken, bu hanelerin bulunduğu mahallelerin isimlerine dair bilgilere sadece Osmanlı arşiv vesikalarından ulaşabiliyoruz. Buna göre şehirde; 1468'de 6 (TD 988-993), 1530'da 21(RMD 370), 1544'te 24 (TD 232), 1613'te 25 (TD 722) ve 1622-23'te ise 32 (Manastır 2. Şeriyeye Sicili) Müslüman mahallesi bulunmaktadır. Bu mahallelerin hane sayılarına göre büyüklük ve küçüklük değerlendirilmesi yapılabildiği gibi tek tek incelendiğinde kendilerine has özelliklere sahip oldukları da görülmektedir. Ancak bu özelliklere girmeden önce klasik Osmanlı mahalle yapısı hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Zira ancak bu sayede Manastır

şehri çıkış noktası kabul edildiğinde Balkanlarda Osmanlı yaşam tarzı ve fiziki oluşumları hakkında fikir yürütmek ve genelleme yapmak mümkün olabilecektir.

Şekil 2: Manastır'da Farklı Tarihlerde Müslüman Mahalle Adetleri

Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içerisinde olan kişilerin meydana getirdiği topluluğun yaşadığı yerdir(Ergenç, 1984: 69-70). Aynı zamanda mahalle, sosyo-kültürel, iktisadi ve idari anlamda ilişkilerin düzenlendiği şehrin en küçük birimidir(Demirel, 2000: 148-149).

Osmanlı şehirlerinde mahalleli, mahallenin yönetiminden, emniyetinden, sokakların bakımından temizliğinden, çöpün toplanması ve yok edilmesinden, çocukların gözetilmesinden, yeni yapıların ve çevre ilişkileri ile ilgili nihai kararları vermekten sorumludurlar.

Bu mahalli yönetim iradesinin yukarıda sözünü ettiğimiz iskan-ikamet alanına ait temel kurallar ve standartlar çerçevesinde hareket etmesi fakirlerin, kimsesiz çocukların, yaşlıların korunması, mahallenin yarışarak gerçekleştirdiği görevler olarak zevkle ve adeta *dini bir vecd ile ifa edilir*(Cansever, 1994:159).

Osmanlı şehirleri, mahalli yapısı ile iktisadi yatırım ve kullanım safhalarında ciddi tasarruflar sağlayan bir düzenlemeye sahiptir. Yalnızca bir, iki ve üç katı geçmeyen

evlerden oluşan mahalle, önceden belirlenmiş bir düzen ve ihtiyaç düzeneği içerisinde imar edilmesi ve genel olarak birlikte yaşamın merkezinde yer alan sosyal ve dini kurumların öncelikli olarak inşasıyla bu tasarruflar bütünü oluşturmuştur.

Şehirlerin çevrelerinde, şehrin beslenmesini sağlayan kıymetli tarım alanları, bostanlar, bağlar ve zengin meralar, hayvancılık alanları, tesis edilmesi isteğe bağlı okmeydanı ve bayram yerleri; pek çok defa şehre özellik katan, şehrin çeşitli bölümlerini birbirinden ayıran dere boyları ve mesire yerleri Osmanlı şehirlerinin ayrılmaz parçalarını oluştururlar.

Şehirde ve çevresinde tabiatın korunması ve geliştirilmesi için Osmanlı ahalisinin sarf ettiği gayret ve gösterdiği itinayı anlamak için İstanbul Okmeydanı'nda ve Boğaziçi, Kağıthane v.s mesire yerlerinde çeşitli bitkilerin bir arada varlığını kullanarak geliştirilen çayırların korunması için çayır bekçileri, toprak erozyonunu önlemek için funda dikmek ve yetiştirmekle sorumlu fundacı takımları olduğunu hatırlamak yeterli olacaktır.

Tüm bu veriler ışığında Manastır Müslüman mahalleleri tespit edebildiğimiz kadarı ile şu şekil ve özelliklere sahip olmuşlardır.

2.4.1.1.1. Demirci Yusuf ve İsmail Mahallesi

Tarihi net bir şekilde tespit edilememekle birlikte 1468 olarak düşünülen ve bölgeye ait en eski arşiv vesikalarından olan 993 nolu tahrir defterinde geçen bu mahalle toplam 50 haneden oluşmaktadır. Mahalle sakinleri arasında bulunan *Saraç İlyas*, *Kasap İlyas*, *Sabuncu Davud*, *Sabuncu Tanrıvermiş* gibi şahıslar mahallede bulunan meslek grupları hakkında fikirler vermektedirler. Buna göre; saraçlık, kasaplık, sabunculuk, helvacılık ve debbağlık bu dönemde mahallede hâkim olan iş kollarıdır. Özellikle saraçlık,

debbağlık ve kasaplık bu mahallede hayvancılık ve buna bağlı meslek gruplarının revaçta olduğunu göstermektedir.

Mahallede, ihtidaya dair en önemli kanıt olarak kabul edilen Abdullah baba ismine hiç rastlanmaması, mahalle sakinlerinin, buraya gelen ilk Türkmen gruplarının devamı oldukları fikrini uyandırmaktadır.

Bu mahalle ile alakalı olarak ilerleyen yıllardaki kayıtlarda herhangi bir veriye rastlanılmaması, mahalle sakinlerinin başka mahallere dâhil oldukları ya da mahalle isimlerinin değiştiği gibi bir ihtimali doğurmaktadır. Ayrıca mahalleye ismi verilen Yusuf ve İsmail'e burada rastlanılmaması bu şahısların daha evvel burada yaşamış olduklarını düşündürmektedir.

2.4.1.1.2. Kara Hamza Mahallesi

Bu mahalleye de yine sadece 1468 tarihli ve 988-993 kayıt numaralı tahrirde rastlamaktayız (TD 993, v.2). 40 hanelik bir nüfusa sahip olan mahallenin kayıtlarında bu defterin genel özelliği olarak mahalle görevlilerinin isim ya da kayıtlarına rastlanılmamaktadır.

Diğer Manastır mahallelerinde olduğu gibi burada da tabbak¹¹¹ (ya da debbağ)ve kırışçi gibi meslek gruplarına rastlanılmaktadır. Ayrıca *değirmenci* olarak kaydedilmiş olan bir hane de vardır(TD 993, v.3). Sadece değirmenci olarak kaydedilen ancak şahıs ismi verilmeyen bu hanenin muhtemelen bir un değirmeni olduğu ve değirmeni işleten kişinin de burada ikamet ettiği düşünülebilir. Zira değirmen ve değirmencinin hanesinin bu şekilde kaydı ancak böyle bir duruma işaret etmektedir.

Mahalleye ait 15. yüzyıl tahririnde muhtemelen ihtidaya dair olduğu izlenimini veren ilginç kayıtlar göze çarpmaktadır. Örneğin Saruç (Saruca) Vasil isimli mahalle sakininin lakabı karakteristik bir Müslüman ismi iken Vasil bir Hıristiyan isimdir. Yine Saraç Davut mahallesinde de Kasım veled-i Todorçe olarak kaydedilen mahalle sakini

¹¹¹ Buraya dair ilk tahrirlerde tabak olarak kaydedilen dericiler sonraki tahrirlerde debbağ olarak kaydedilmişlerdir.

bu tarz bir uygulamaya işaret etmektedir (Sokolovski, 1973: 141-145). Buradan 15. yüzyılda henüz mühtedilerin baba isimlerinin Abdullah olarak yazılmadığı anlaşılmaktadır.

Hamza ismi ile kayıtlı bir başka mahalleye ancak 17. yüzyıl başlarında rastlanılmaktadır. Ancak bu mahalle burada olduğu gibi Kara Hamza şekli ile değil Hamza Bey şekli ile kaydedilmiştir (Manastır, 2. Şerhiye Sicili). Dolayısıyla bu ikisinin aynı mahalleyi işaret ettiğini düşünmek doğru değildir.

2.4.1.1.3. Börekçi Ali Mahallesi

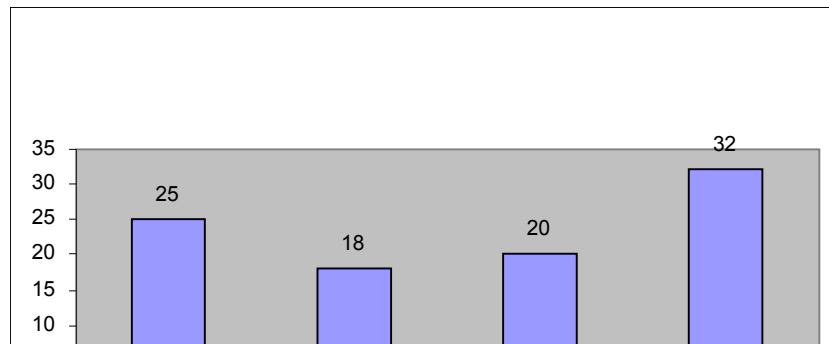
993 nolu tahrirde karşımıza çıkan bu mahalle 42 haneliktir. Mahallenin isminin nereden geldiğine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Kayıtlardan sabunculuğun ve kasaplığın bu mahallenin önemli meslekleri olduğunu anlıyoruz. Ayrıca ifade etmek gerekir ki ilk dönemlere ait bu ve buna benzer kayıtlarda herhangi bir ihtida fikri verecek veriye rastlanılamamaktadır.

2.4.1.1.4. İlaldı (Bey) *nam-ı diğer* Dimaşk (Dımışk) Bey Mahallesi

İlk dönemlerde sadece *İlaldı* (TD 993, v. 4) olarak kaydedilen bu mahalle, zamanla *İlaldı Bey*, *İlaldı Bey nam-ı diğer Dimaşk Bey*(RMD, 370) ve nihayetinde sadece *Dimaşk Bey*(TD 232, v. 421, TD 722, v. 15) olarak ifade edilir hale gelmiştir.

1468'de 47 haneden oluşan mahalle 1530'a gelindiğinde 18 haneye kadar düşmüştür. 1468'de 6 olan Müslüman mahalle sayısının 1530'da 21'e çıktığını düşünürsek hane sayısındaki düşüşün mahalleler arasındaki nüfus geçişlerinden kaynaklandığını varsayabiliriz. 1544'te mahallede ufak çaplı bir hane artışı yaşanmış ve nüfus 20 haneye kadar ulaşmıştır. Bu artışın sebebi olarak ihtida ihtimali üzerinde durmak gereklidir. 17. yüzyıla gelindiğinde hane sayısının yeniden yükseldiği görülmektedir.

Şekil 3: Dimaşk Bey Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

İhtidanın yani din değiştirmenin İslamlaşma boyutunun en önemli işareti baba isimlerinde karşılaşılan *Abdullah* ismidir. 1544 tarihine ait kayıta 20 hanenin 8'i -ki bu hemen hemen yarısı demektir- *Abdullah* baba ismine sahip hane reislerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte XVI. yuzyılda Makedonya'da hızlı bir İslamlaşmanın yaşandığı da ayrıca ifade edilen bir gerçektir (Thirkell, 1979:45). Bunun olgunluk derecesine gelmiş bir Müslüman Türk nüfusu sonucu gerçekteştiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

1528'de mahalle kethüdası olarak kaydedilen *Alagöz*'ün 1544'te *Alagöz b. Abdullah* olarak kaydedilmesinden bu şahsın sonradan Müslüman olduğu düşünülebilir. Ayrıca sonradan Müslüman olmuş bir kişinin *kethüda* olabilmesi Osmanlı Devleti'nin gayr-ı Müslim tebaya yaklaşımı ve hoşgörüsü hakkında fikir vermesi açasından önemlidir.

Mahallede yoğun olarak görülen esnaf gurubu yine Manastır'a has bir şekilde debbağlık iken, 1544'ten itibaren burada meydana gelen İslamlaşma sonucunda hem nüfus olarak hem de ekonomik manada bir artış görülmüştür. Bu tarihte mahallenin ismi ile bilinen mescitte imamlık görevini *Mevlana Mustafa*, müezzinliği ise *Hafız Nasuh* yapmaktadır. Ayrıca mahallede dâhilinde olup olmadığı belirtilmeyen *Hasan Bey Mescidi*'nin imamlığına da yine mahallede ikamet eden *Mustafa Halife* yapmaktadır. 20 hanelik mahallenin 12 hanelik kısmını - %60'ı – mühtediler teşkil etmektedir. Ayrıca burada yaşayan 7 akıncı da bu tarihte mahalleye ekstra bir önem katmıştır (TD 232: v. 401).

17. yuzyıla geldiğimizde artık mahallenin her açasından olgunlaştığını ve muhtediler ile diğer sakinlerin homojen bir şekilde nüfus içerisindeki yerini aldığını görüyoruz. 1613'e ait bir kayda göre 32 hanelik mahallede muhtedi oranı %40'a düşmüştür. Akıncı hanesi, yamağı ile birlikte 2'ye düşerken mahalledeki ibadethanelerin durumu ile alakalı bir bilgiye rastlanılmamıştır (TD 722: v. 15).

2.4.1.1.5. Tabak Kavvafan Mahallesi

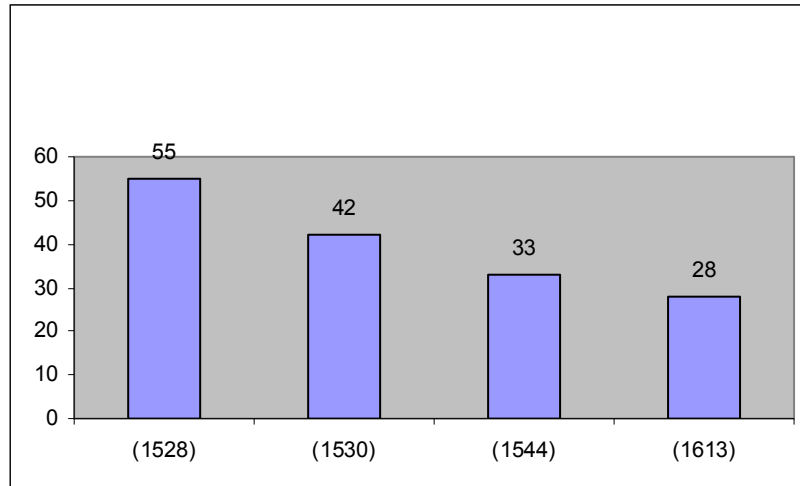
48 hanelik bir mahalle olup 15. yüzyıl ortalarında Manastır'da birçok meslek grubunu bünyesinde barındırmıştır. Mahalledeki meslek grupları arasında kuyumculuk, başmakçılık, debbağlık, kasaplık ve boyacılık yer almaktadır. 16. yüzyıldan itibaren kaynaklarda bu mahalleye ait bir veri bulunmamaktadır. Zamanla hanelerinin dağıldığı ya da mahallenin isminin değişmiş olabileceği de düşünülebilir.

2.4.1.1.6. Eymir (Bey) Mahallesi

Manastır'daki Müslüman mahalleleri içerisinde varlığını en uzun süre devam ettirmiş mahallelerdendir. Dolayısıyla mahalle ile alakalı olarak daha evvel bahsettiğimiz mahallelerin aksine etraflı bilgilere sahip olabilmekteyiz. Öncelikle *Eymir* ya da *Eymür* adının Anadolu'da da sıklıkla karşılaşılan bir isim oluşu mahallenin Anadolu'dan buraya geçirilmiş Türkler tarafından kurulmuş olduğu fikrini uyandırmaktadır. Halaçoğlu, Balkanlarda Türk yerleşime dair gerçekleştirdiği bir toponomi çalışmasında Anadolu'da Eymir/Eymür ismini taşıyan 25 köy olduğunu ifade etmiştir(Halaçoğlu, 2002: 7).

Eymir mahallesinin 1528'de 55 hane olan nüfusu 1530'da 42 haneye düşmüştür. Ayrıca burada mahallede 30 mücerretin(bekâr) yaşadığı kaydedilmiştir(RMD, 370). 1544'te hane sayısı 33'e düşerken(TD 232: v. 398-399), 1613'te sayı 28 hane ve 4 mücerrete gerilemiştir (TD 722: v. 12).

Şekil 4: Eymir Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Bu tarihte mahalle sakinleri arasında akıncılara rastlamaktayız. Akıncılar savaş zamanlarında ordu önünde öncü kuvvet vazifesi görürken barış zamanlarında Rumeli'nin muhtelif yerlerinde yerleştirilerek buralarda çiftçilikle uğraşmaları sağlanmıştır. Akıncılar tüm vergilerden muaf tutulurken buldukları bölgelerde kendilerinden sorumlu olan kişilere çeribaşı ya da *Tviça* adı verilirdi(Sertoğlu, 1986:12). Büyük akıncı beylerinin adları ile anılan akıncı grupları Sofya, Semendire, Mora ve Silistre'de iskân edildiği gibi, Manastır'da da küçük gruplar halinde kaydedilmişlerdir. İlk zamanlarda 40.000 civarında olan tüm akıncı sayısı 17. yüzyılın ilk yarısında 2.000 ila 3.000 kişiye kadar düşmüştür. Eymir'de ikamet eden akıncı hane sayısı 16. yüzyıl başlarında 7(RMD, 370) iken bu sayı 1544' te de aynen varlığını korumuş (TD 232, v. 398-399), 1613'te ise 9'a çıkmıştır(TD 722: v. 12).

Manastır'da bulunan Müslüman mahallelerine klasik Osmanlı mahalle örgütlenmesi şeklinde bakıldığında özellikle bu örgütlenmede önemli yer tutan idareciler dikkat çekicidir. Buna bağlı olarak, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde mahalledeki imam sayısı 3 iken nüfustaki düşüşe bağlı olarak imam sayısı da düşmüş ve zamanla 1 imam buraya yeterli gelmiştir. Mahallede her daim bir müezzin kaydedilmiştir. 1544'te mahallede imamlık yapan kişiler *Hacı Doğan Mescidi'nde Mustafa Fakih, Nasuh Bey Mescidi'nde Muhiddin Fakih* ve ismini tespit edemediğimiz bir camide görev yapan yine *Muhiddin* isimli bir zattır(TD 232: v. 398-399). Mahallenin müezzini ise *İsmail b. Abdullah*'tır. 17. yüzyıl başlarında 1612-13'te mahallenin imamları *Hüseyin Halife*¹¹², *Muhiddin Halife, Ramazan Halife, Hacı Halife, Alaaddin Fakih, Muhiddin Fakih, Hacı Hoca, Hacı Kasım*'dır(TD 722: v. 12-13). Ancak bu tarihte çiftlikler ile birlikte 28 hanelik bir orta halli mahalle görünümü veren Eymir'deki bu imamların şehirdeki diğer mahallelerde de görevli oldukları anlaşılmaktadır. Zira muhtemelen 2-3 mescid ve 1 camiden oluşan bir mahalleye 8 imam oldukça fazladır. İmam olarak kaydedilmiş olan bu zatların görev yapmadıkları ya da emekli oldukları halde halen imam olarak kaydedildikleri başka bir ihtimaldir. Zira 1613'te imam olarak kaydedilen Muhiddin isimli zatın 1544'te mahallede görev yapan aynı isimli kişi olma ihtimali göz ardı edilemeyecek bir varsayımdır. Ayrıca Manastır 2. şerhiye sicilinde 1622-23 yıllarında

¹¹² Halife kelimesi özellikle Balkan coğrafyasında bulunan bazı merkezlere ait kaynaklarda *halfa* olarak ta okunabilmektedir, bkz. Kun, 1964: 4

burada müderrislik yapan Ali, Halil ve Mustafa Efendi'den, imam Halil Efendi'den¹¹³ ve daha birçok görevliden bahsedilmektedir.

Mahallenin diğer bir özelliği de 17. yüzyıla gelindiğinde ciddi bir nüfus değişiminin izlerine sahip olmasıdır. Çünkü 1544'e ait kayıtlarda baba ismi Abdullah olan 4 kişi kaydedilmişken 1613'te imam ve müezzinler haricinde kalan nüfusun hemen hemen tümü Abdullah baba ismi ile kaydedilmiştir. Buradan mahalle nüfusunda planlı bir değişime gidildiği ve eski sakinler yerine yeni Müslüman olmuş sakinlerin iskân edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca mahalledeki din görevlilerinin sayıca fazlalığı bu yeni Müslüman ahaliyi muhafaza etmek için gerçekleştirilmiş bir faaliyet olduğu görünümünü vermektedir.

16. yüzyılda mahalledeki en gözde meslek başmakçılıkken yukarıda ifade ettiğimiz nüfus değişimi sonrasında bu meslek grubunun icrası muhtemelen yeni gelen akıncılara verilmiş, mesleğe vakıf olmayanlar da mahalle dâhilindeki çiftliklerde iskân edilmiştir.

1544'te yapılan sayımda mahallede bir emekli sipahi ve iki de *ehl-i berat* olarak ifade edilen vergiden muaf devlet görevlilerinin yaşadığı belirtilmiştir (TD 232: 398-399).

2.4.1.1.7. İshak Çelebi (İnebeyi) Mahallesi

Bu mahallenin ismi 1530, 1544 ve 1613'te *İshak Çelebi nam-ı diğer İnebeyi*(RMD, 370, TD 232, TD 722), bu tarihten sonra ise sadece *İnebeyi* olarak kaydedilmiş (Manastır 2. Şeriyeye Sicili) ve 16. yüzyıldan itibaren sürekli olarak kayıtlarda yer almıştır. Nüfusu 16. yüzyıl başlarında 39 hane kadar iken sonraki kayıtlarda bu sayı 27'ye düşmüş ve değişmemiştir. Özellikle yarım asırlık bir sürede hane sayısının değişmemesi mahallenin oturmuş bir bölge olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Mahalleye ismini veren İshak Çelebi'nin, bu isimle bilinen ve günümüzde de ayakta olan camiye adını veren eski Selanik kadısı İshak Çelebi olduğunu düşünüyoruz. Caminin II. Bayezit döneminde inşa edildiği bilindiğinden mahallenin de bu dönemde ve inşa edilen cami etrafında teşekkül ettiği düşünülebilir.

¹¹³ Müderris olan Halil Efendi ile imam Halil Efendi'nin aynı kişi olduğunu düşünüyoruz.

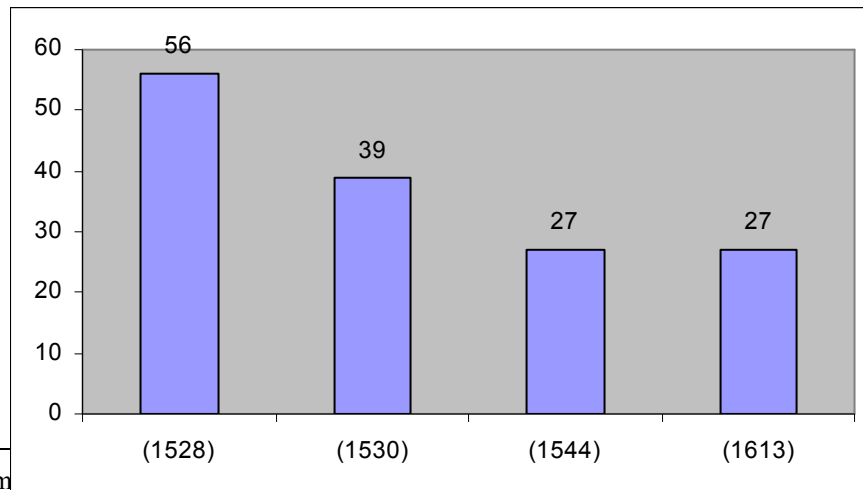
1544'da mahallede 3 mescit, 1 cami ve 2 imaret kaydedilmiştir. *Haydar Ağa Mescidi*'nde Yusuf b. İsa, *Ahmet Mescidi*'nde¹¹⁴ Muhiddin Halife, *Mahmut Çelebi Mescidi*'nde de Duran¹¹⁵ b. İshak imamlik yapmaktadır.

Yukarıda bahsettiğimiz İshak Çelebi camisinin imamlığını *Şeyh b. İsa* isimli bir zat yapmaktadır. Mahallede bulunan *Çavuş Bey* ve *İshak Çelebi* imaretlerinin de bu cami çevresinde şehir kurgusunu tamamlayacak bir yaşam alanı oluşturduğu açıktır.

Mahallede Manastır'da bulunan bilindik meslek gruplarının yanında (sabuncu, kasap, başmakçı v.b.) neccarlığa da rastlıyoruz. Neccarlık bugünkü manası ile marangozluk olup mahallede 4 neccar ikamet etmektedir. Ayrıca sarraflığın da mahallede karşımıza çıkan meslekler arasında olduğunu belirtmekte fayda vardır. Tüm bu veriler ışığında bu mahallenin 1544'te şehrin merkezi konumunda olduğunu ifade edebiliriz. Zira sonraki yıllarda şehrin, mahalle içinden geçen Drahor Nehri etrafında şekillendiğini düşünürsek(Mehmed Tefik, 1909/1327: 39–40) mahallenin önemi bir kez daha anlaşılacaktır.

17. yüzyıl başında (1613'te) mahalle nüfus olarak aynen varlığını korumaktadır. Ancak fiziki dokusundaki değişiklikler dikkat çekmektedir. Buna göre mahalle de *Şemseddin Efendi Mescidi*, *Mahmud Çelebi Camii* ve *İshak Çelebi Camii* olarak 3 ibadethane kaydedilmiştir(TD 722, v. 18). Bu durumda 1544'te burada var olduğunu ifade ettiğimiz *Haydar Ağa* ve ... *Ahmet* mescitlerinin artık var olmadığını görüyoruz.

Şekil 5: İshak Çelebi Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

¹¹⁴ Baş kısm

¹¹⁵ Belki Turak ya da Durak, TD 232, v. 404

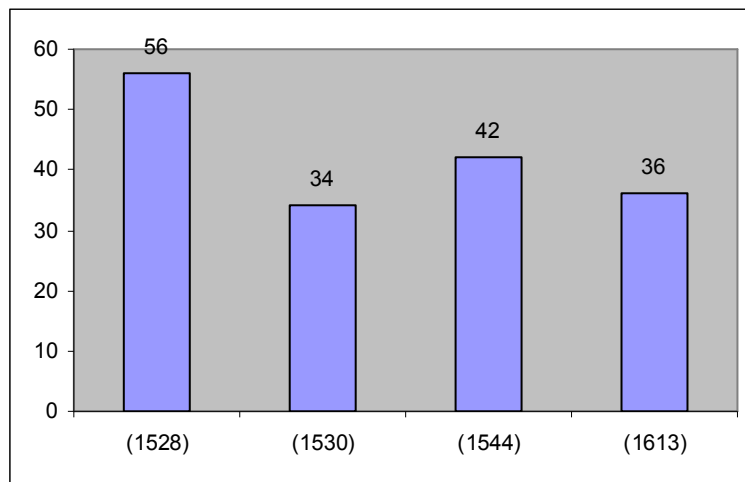
17. yüzyılda mahalle ile alakalı en dikkat çekici nokta burada yaşayan fertlerin birçoğunun *Efendi* şeklinde kaydedilmesidir(Mustafa Çelebi Efendi, Ahmet Çelebi Efendi, Mahmut Çelebi Efendi v.b.). Bu kayıtlar ile birlikte *Mahmut Çelebi* isminde bir şahsın tahrirde(TD 722, v. 18) *el-müderriis* olarak kaydedilmesi, mahallenin, bu dönemde, sahip olduğu cami ve imaret dokusu ile birlikte bir eğitim merkezi durumda olduğunu göstermektedir.

2.4.1.1.8. Karaoğlan Mahallesi

Manastır'ın önemli mahallelerindedir. İlk bilgilerini 149 nolu tahrir defterinden elde etmekle birlikte bu kayıтта *Karaoğlan* isminin nereden geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Farklı dönemlerdeki hane sayılarına baktığımızda nüfus olarak büyük sayılabilecek bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Mahalle 1528'de 56 hane(TD 149, v. 354-355), 1530'da 34 hane(RMD 370, v. 155), 1544'te 42 hane (TD 232, v. 403) ve 1613'te 36 hanedir(TD 722, v. 17).

Şekil 6: Karaoğlan Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayısı

Oldukça kötü bir durumda olan ve okumakta zorlandığımız 149 nolu mufassal defterden 1528 tarihinde mahallede 3 imamın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak bahsi geçen kayıta mahalledeki ibadethanelerden bahsedilmemektedir.

1544'te ait olan 232 nolu tahrirden mahalle ile alakalı daha teferruatlı bilgilere ulaşılabilmektedir. Buna göre 1544'te mahallede *Muslihiddin Halife*, *Mevlana Hacı*, *Mevlana Katibzade*, *Mevlana Ramazan* isminde 4 imam görev yapmaktadır. *Poyraz Burak Mescidi*, *Türbe Mescidi*, *Demirci Turhan Mescidi*, *Hacı Hasan Mescidi* ve ismi tespit edilemeyen bir mescit mahalledeki ibadethanelerdir. Yalnız bunlardan Türbe olarak kaydedilen mescidin *Türbe* mahallesinde bulunduğunu fakat imamı olan Mevlana Hacı'nın bu mahallede ikamet ettiği ihtimal dahilindedir (TD 232, v. 403).

1613'e geldiğimizde ilginç bir durum göze çarpmaktadır. Zira bu kayıta Karaoğlan mahallesinde ikamet eden imamların diğer mahallelerin imamları oldukları görülmektedir. *Kara Debbağ* mahallesi imamı *Halil b. Hacı Ahmet* ve *İnebeyi* mahallesi imamı *Alaaddin Halife*, *Ahmet b. Mehmet*, *Mahmut b. İbrahim*(TD 722, v. 17-18) bahsi geçen imamlardır. Ayrıca bu defterde mahalledeki mescit ya da diğer ibadethaneler ile alakalı bir bilgi bulunmamaktadır.

1544'te mahallede bir eşkinici hanesi mevcuttur(TD 232: v. 402). Sonraki tarihlerde bu haneye rastlanmaması eşkincinin buradan ayrıldığı manasına gelmektedir.

Mahallede 1544'te 21, 1613'te ise 5 akıncı hanesi tespit edilmiştir. Bu da mahallenin askeri bir hüviyete sahip olduğu fikrini vermektedir.

İktisadi manada neccarlık, bakkallık, berberlik, pabuççuluk ve başmakçılığın mahallenin önemli meslekleri arasında olduğu görülmektedir.

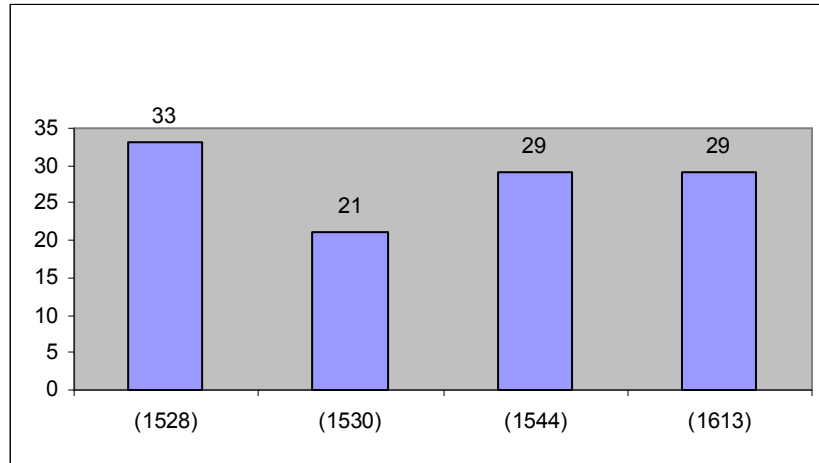
2.4.1.1.9. Haydar Bey Mahallesi tabi-i Mescid-i Bali Bey

Manastır'ın en küçük mahallelerindendir. Zamanla ortadan kalkmış olup nüfus olarak ulaştığı en önemli büyüklük 1528 yılındaki 8 hanelik büyüklüktür. 1530'da hane sayısı 5'e düşmüş ve sonrasında 1544'te tekrardan 7'e çıkmıştır. Sonraki kayıtlarda mahalle ile alakalı bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen mahallenin nüfusu başka mahalle yada sancaklara göç etmiş/ettirilmiş ve zamanla kayıtlardan silinmiştir.

2.4.1.1.10. Kara Debbağ nam-ı Diğer Tanrıvermiş Mahallesi

Zaman zaman sadece Kara Debbağ zaman zaman ise *Kara Debbağ nam-ı Diğer Tanrıvermiş* olarak kaydedilen mahalle Manastır'ın büyük mahallelerindedir. 16. yüzyıl başlarında 33 hane iken(TD 149, v. 355-356) bir ara 21 haneye düşmüş (RMD 370) sonraki yıllarda 29 hanelik büyüklüğünü sürekli olarak korumuştur(TD 232, v. 401-402; TD 722, v. 16). Buna göre mahallenin nüfus grafiği şu şekilde oluşmuştur:

Şekil 7: Kara Debbağ Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

İsminden de anlaşılacağı üzere mahallenin en önemli meslek grubu debbağlıktır. Kuvvetle muhtemeldir ki mahalleye ismini veren Kara debbağ buranın ilk debbağlarından. Mahallede 1528'de 3, 1544'te 9 ve 1613'te 3 debbağ yaşamaktadır(TD 149, v. 355-56; TD 232, v. 401-02; TD 722, v. 16). Bunun dışında attarlar, papuççular ve helvacılar mahallenin diğer esnaf gruplarını oluşturmaktadır.

Kara Debbağ mahallesinde de bulunan ibadethaneler ile alakalı olarak 149 nolu tahrirden maalesef ki sadece *Çavuş Bey Camii* ile alakalı bir bilgiye rastlayabiliyoruz. Caminin o tarihteki imamı *Mevlana Muhiddin*'dir. 1544 gelindiğinde mahallede *Sinan Çelebi Mescidi* olarak kaydedilmiş bir mescidin inşa edildiği görülmektedir. Mescidin imamı *Hacı Ahmet*'tir. Bu arada, Mevlana Muhiddin aradan geçen 16 seneye rağmen *Çavuş Camii*'ndeki görevine halen devam etmektedir(TD 232, v. 401).

Kara Debbağ mahallesinin önemli özelliklerinden biri de akıncı sakinin oldukça fazla olmasıdır. Akıncılar savaş zamanlarında sınırlarda veya uzak bölgelerde harp ederken barış zamanlarında şehirlerde gündelik faaliyetlerde bulunurlardı. Bu manada Manastır'ın akıncılar için mühim bir yaşam alanı olduğu açıktır. Kara Debbağ

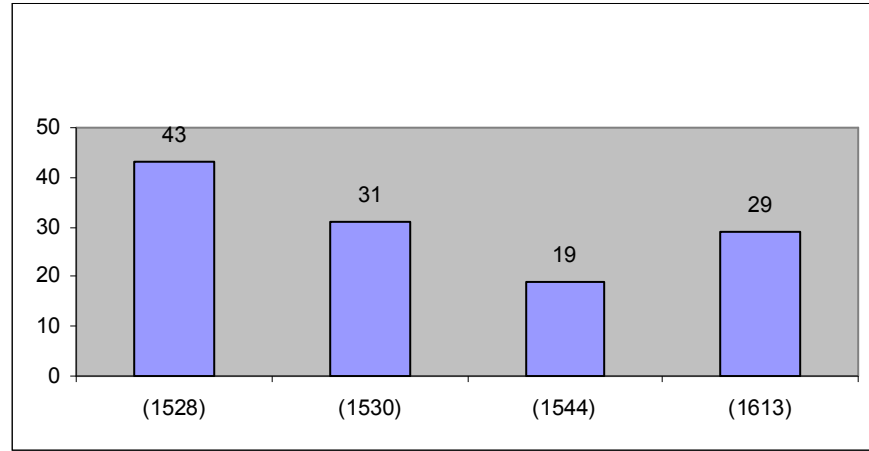
mahallesinde 1530'da 5, 1544'te 8 akıncı ve 3 yamak, 1613'te ise 4 akıncı hanesi ikamet etmektedir. Aslında buraya kadar ki kısımda verdiğimiz akıncı hane sayıları bize Manastır'ın Osmanlı askeri teşkilatına ciddi katkılar sağladığını göstermektedir.

2.4.1.1.11. Oğul Paşa Mahallesi

Mahalleye ismini veren Oğul Paşa'nın kim olduğunu tespit edemiyoruz. Kaynaklarda Karesioğulları bünyesinde bulunan bir Oğul Paşa varlığı görülmekle beraber, 14. yüzyılda vefat eden bu şahsın Manastır'da bir mahalleye ismini vermesi zayıf bir ihtimal olsa gerektir.

Mahalle ilk dönemlerinde; 1528'de 43, sonrasında 1530'da 31, 1544'te 19 ve nihayetinde 1613'te 29 haneye ulaşmıştır. 1544'teki düşüşün sebebini bilemiyoruz. Ancak muhtemel bir göç dalgası ya da tesis edilen yeni mahallelere kaydırılan Müslüman nüfusun bu düşüşe sebep olduğu düşünülebilir.

Şekil 8: Oğul Paşa Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

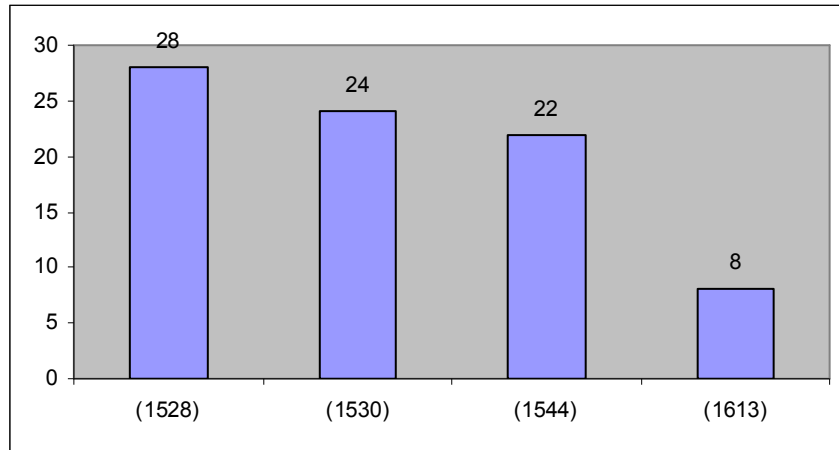
Mahallede görevli olan din adamları 1528'de *Hacı Bey Camii*'nde *Mevlana Muhiddin Hafız*, *Hızır Sinan Mescidi* imamı *Muhiddin*, *Hacı Süleyman Mescidi* imamı Ramazan Hoca ve müezzin Sofu Ahmed'dir(TD 149: v. 356-357). 1544' e geldiğinde aradan geçen süreye rağmen *Mevlana Muhiddin Hafız*' ı hala aynı görevde görüyoruz. Onun yanında *Hızır Sinan Mescidi*'nde görev değişikliği olmuş ve imamlık görevinde *Ali Halife* gelmiştir(TD 232: v. 403). 1613'e ait kayıtlarda mahalledeki görevli kadrosunda değişiklik göze çarpmaktadır. Bu tarihte mahallede görev yapan kişiler *Alaaddin Halife*, *Hafız Mehmet Ahmet*, *Hatib Mustafa Abdullah* ve *Piri b. Abdullah*'tır(TD 722: v. 17).

Mahalledeki meslek grupları arasında debbağlık, attarlık ve pabuççuluk yer almaktadır. Ayrıca özellikle 1613 tarihinde mahallede görülen Abdullah baba isimli aile reislerinin yoğunluğu buranın bu dönemde ciddi bir İslamlaşma ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

2.4.1.1.12. Mehmet Sinan Mahallesi

Bu mahalle bazı arşiv vesikalarında *Mehmet Sinan ma'a İsmail Bakkal* şeklinde kaydedilmiştir(TD 149: v. 357; RMD 370: v.155). Ancak 1530'dan sonra mahallenin ismi sadece Mehmet Sinan şeklinde zikredilir olmuştur. Manastır'ın önemli mahallelerinden olmakla birlikte tarihi süreç içerisinde sürekli olarak küçülmüştür. Sebebi bilinmemekle birlikte şehirdeki büyümeye nispetle artan mahalle sayısı ile nüfusun buralara dağıtıldığı düşünülebilir.

Şekil 9: Mehmet Sinan Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere mahalle nüfusunda sürekli olarak bir düşüş yaşanmıştır. Burası ile alakalı bilgilere son olarak 1623 yılına ait sicil kayıtlarına rastlıyoruz¹¹⁶.

¹¹⁶Bu sicillerden birisi şu şekildedir; “*Elhamd ü lillahi el vâkıf-ı alâ serâir-i ve's-salâtü ve's-selam ala hayr-ı halife Muhammedü'l hâdî ilâ sebîl-i resûli ve alihi'l-ahcâr ve fî kazâ-i ale'l-ehli ve'l-evladi ve hazîhi Mahmiye-i Manastır mahallâtından Sinan Bey Mahallesi sâkinelerinden sahibü'l hayrât ve'l-hasenât fahrü'l-muhedderât Kamer Hâtun İbnetü Hamza mahfel-i kazâda li-ecli't-tescil mütevellî nasb eylediği Ali Bey ibni Abdullah nâm kimesne muvâcehesinde ikrâr ve itirâf idüb hâlis malımdan yirmikibin akça ikrâr idüb vakf-ı sahîh ve haps-i.....*” Manastır 2. şeriyeye sicili, Hüküm 909..

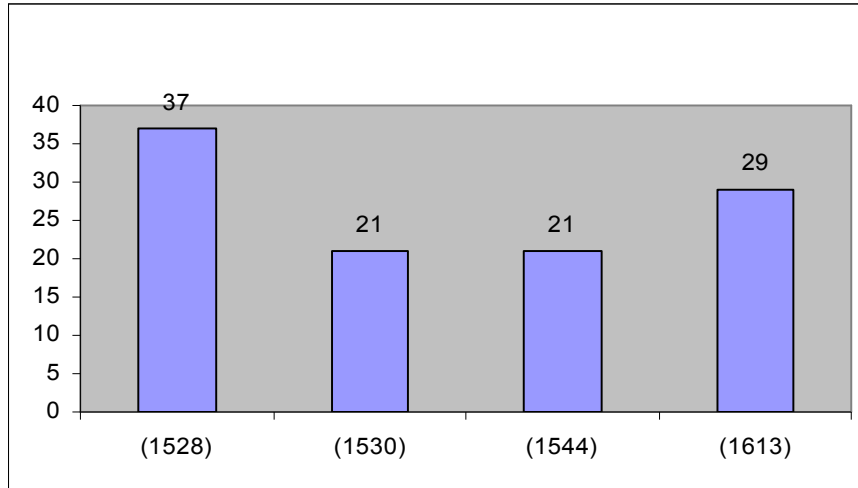
1528 tarihli tahrirde mahallede görevli olarak imam Abdurrahim Efendi kayıtlı iken, 1544'te bu kişi Mevlana Abdurrahim Efendi olarak kaydedilmiştir. Uzun süreli bir imamlık görevi ifa edilmiş ve devam edilmektedir anlaşılacağı üzere.

Mahallenin şehir için önemini vurgulama adına hem mahallenin hem de şehrin kethüdasının¹¹⁷ bu mahallede ikamet ettiğini söylemek doğru olacaktır(1544).

2.4.1.1.13. Çavuş Ali Bey Mahallesi

Varlığını uzun bir süre devam ettirebilmiş mahallelerdendir. Hane sayısı zaman içerisinde değişiklik göstermişse de daima 20 hane üzerinde bir büyüklükle Manastır'ın büyük mahalleleri arasında yerini almıştır. 1528 ile 1613 yılları arasında mahallenin nüfus grafiği aşağıdaki gibidir:

Şekil 10: Çavuş Ali Bey Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Görüldüğü üzere 16. yüzyıl başlarında 37 hane olan mahalle 1613 yılına gelindiğinde 30 hanenin altına düşmüştür. 1528'de mahallenin imamı *Mevlana Seyyid Mehmet*, Kethüdası da *Hızır b. Musa*'dır.

1544'te mahalledeki görevli kadrosu değişmiştir. Buna göre mahalleye de adını veren *Çavuş Bey Mescidi*'nin imamı *Zeynelabidin Halife* olurken, bu tarihte mahallede bulunan diğer ibadethane *Hoca Yunus Mescidi*'nin imamlığını İsa Hoca yapmaktadır.

¹¹⁷ Kayıtta sadece *kethüda-i şehri* ifadesi kullanıldığı için kimliğini tespit edemiyoruz.

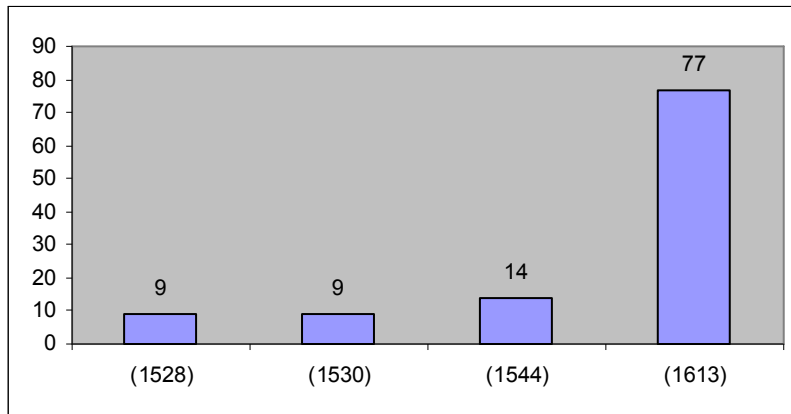
Diğer mahallelere ait kayıtlara gözümüze çarpmayan ayrıntılardan biri de 1544 kaydında karşımıza çıkan mütevellilerdir. Mütevelliler vakıf işlerini idare etmekle görevli kişilerdir. Bir merkezde birden fazla müteveli varsa burada bir müteveli heyeti teşkil edilmektedir. 232 nolu tahrir defterinden elde ettiğimiz bilgilere göre Çavuş Ali mahallesinin müteveli heyeti 3 kişiden oluşmakta¹¹⁸ ve mahalleye de ismini veren *Çavuş Ali İmareti*'nde görev yapmaktadırlar. Ayrıca mahallenin idari kadrosunda Çavuş Ali ve Hoca Yunus mescitlerinde görev yapan 2 imam ve 1 müezzin yer almaktadır.

Çavuş Ali mahallesinde revaçta olan meslekler genel manada dericiliğe dayanan debbağlık ve ayakkabıcılıktır.

2.4.1.1.14. Firuz Subaşı Mahallesi

Mahalleye adını veren Firuz Subaşı'nın, I. Murad döneminde görev yapan ve Ankara Savaşı'nda ölen Firuz Ağa yada II. Murat döneminde Silistre ve Vidin gibi Balkan şehirlerinde muhafızlık yapan Firuz Bey olma ihtimali yüksektir(Mehmet Süreyya, Sicil-i Osmani, II, s. 538). Ancak isminden de anlaşılacağı üzere Firuz isimli şahsın Manastır'ın ilk subaşılardan biri olma ihtimali de vardır. Firuz Subaşı Manastır mahallelerinin birçoğunun aksine oldukça küçük bir mahalle iken hızlı bir şekilde inkişaf etmiş ve 17. yüzyıla gelindiğinde büyük ihtimalle bu tarihlerde meydana gelen ihtida hareketi ile şehrin en önemli mahallelerinden biri olmuştur.

Şekil 11: Firuz Paşa Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

¹¹⁸ Sinan Çelebi, Hızır b. Abdullah, Hacı Abdi, bkz. TD 232: v. 402.

Yukarıdaki nüfus grafiğinden de anlaşılacağı üzere, mahalle 16. yüzyıl boyunca ciddi bir büyüklüğe ulaşmamıştır. Genel çerçevesi debbağlık gibi deri işlemeciliği merkezli bir mahalle olan Firuz Subaşı 17. yüzyıla gelindiğinde ciddi bir gelişme göstermiş ve Manastır'ın en yoğun nüfuslu mahallelerinden biri haline gelmiştir. 1544'te mahalle de iskân edilen akıncılar nüfusu arttırmak konusunda önemli katkı yapmışlardır.

Bu yüzyıla ait kayıtlarda mahalledeki ibadethaneler ile alakalı bir bilgi bulunmamaktadır.

17. yüzyıl başlarında Manastır şehri ile alakalı en önemli bilgileri veren 722 nolu tahrir defterinde mahallenin bu kadar hızlı bir şekilde büyümesinin sebebi net bir şekilde ortaya konmaktadır. 77 hanelik mahallenin neredeyse %50'lik kısmına tekabül eden 30 hanesi din değiştirme sonucu Abdullah baba ismi ile kaydedilmiştir. Anlaşılacağı üzere Manastır şehri 17. yüzyıl ile birlikte önemli bir İslamlaşma yani ihtida hareketi ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca akıncıların savaş haricindeki ikametgâhları olan Manastır gibi şehirler akıncı iskanı ile nüfuslarını arttırmışlardır. 1613 yılında mahallede 6 akıncı hanesi bulunmaktadır.

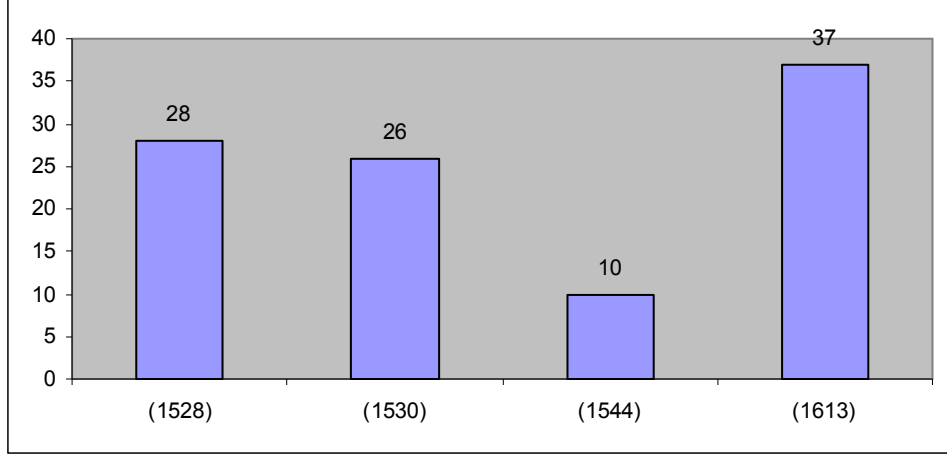
Mahallede hamamcılık, başmakçılık, debbağlık ve attarlık önemli ve sık karşılaşılan mesleklerdendir.

2.4.1.1.15. Yusuf Debbağ nam-ı diğer Suhte Hoca Mahallesi

Manastır'ın en önemli mahallelerinden biridir. Genel olarak *Yusuf Debbağ* olarak kaydedilmekle beraber *nam-ı diğer Suhte Hoca* olarak ikinci bir isimden de bahsedilmiştir. 16. yüzyıl ortalarında mahalle genel manada orta büyüklüktedir. 30 haneyi aşmayan nüfusu yüzyılın ortasında birden bire 10 haneye kadar düşmüştür. Kayıtları karşılaştırdığımızda 1528 ve 1530 tarihlerine ait defterlerden(TD 149; RMD 370) mahallenin esnaf grupları ve idari teşkilatı ile klasik bir Osmanlı mahallesi olduğunu ancak bu tarihten sonra mahalle ahalisinin dağıtılarak buraya mühtedilerin yerleştirildiğini anlıyoruz. Bunu da daha evvel defaatle ifade ettiğimiz gibi 1544'te(TD 232) mahalledeki 10 hanenin tümünün baba isimlerinin Abdullah olmasından çıkarıyoruz. Mahalle zamanla yeniden gelişmiş ve 17. yüzyıla gelindiğinde(TD 722) 37

hanelik büyük bir mahalle haline gelmiştir. Ancak mahalle nüfusunun yarısının yine Abdullah baba ismi ile kayıtlı olması İslamlaşmanın devam ettiğini göstermektedir.

Şekil 12: Yusuf Debbağ Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

16. yüzyılın ilk çeyreğinde isminden de anlaşılacağı üzere mahalle deri işlemeciliği merkezli bir üretim alanıdır. Debbağlık ve saraçlık bu manada önemli iş kollarıdır. Bu tarihte mahallenin kethüdası da *İskender b. Hızır*'dir.

1544 yılında ise mahalle yukarıda da ifade ettiğimiz gibi yeni bir yapılanmaya gitmiş ve nüfusu küçülmüştür. Ancak yine de debbağlık bu tarihte de etkin bir iş koludur.

17. yüzyıla gelindiğinde mahallede ani bir büyüme yaşanmış ve buna bağlı olarak her açıdan bir zenginleşme gözle görülür şekilde ortaya çıkmıştır. *Hacı Camii* etrafında teşekkül eden mahallede debbağlık ve saraçlık yanında helvacılıkta bir iş kolu olarak varlığını sürdürmüştür.

Mahallede iskân edilen akıncılar (4 hane) hem nüfusu arttırmış hem de buraya askeri bir hüviyet kazandırmıştır.

2.4.1.1.16. Diğer Karaca Bey Mahallesi

Manastır'da aynı isimle kayıtlı iki mahalleden küçük ve varlığını kısa süre devam ettirebilenidir. 16. yüzyılda; 1528 ve 1530'a ait iki kayıta rastladığımız bu mahalle her iki tarihte de 7 hanelik bir büyüklük teşkil etmiştir. Bu mahalle muhtemelen yeni Müslüman olmuş mühtediler için geçici olarak teşkil edilmiş ve sonrasında asıl Karaca Bey mahallesiyle bağlanmıştır. Çünkü idareci zümre haricinde 1528'de 7 hanelik olan

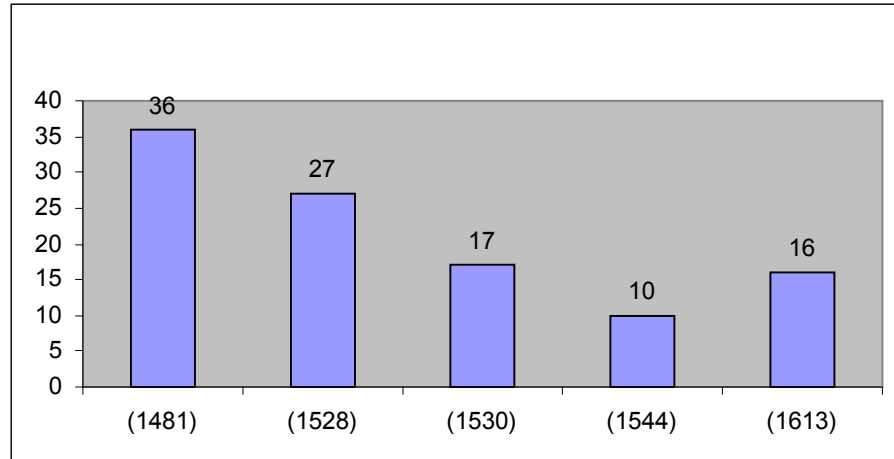
mahallenin 4 hanesi baba ismi Abdullah olarak kaydedilmiştir. Açıklayıcı bir bilgiye rastlamadığımız için, klasik Osmanlı tahrir ve mühtedi kayıt usulleri üzerinden bir değerlendirme ile mahallenin geçici bir iskân mahali olduğu anlaşılmaktadır. Bu mahalle 1530'dan sonra kayıtlarda yer almamıştır.

2.4.1.1.17. Türbe Mahallesi nam-ı diğer Sozanbolit

Uzunca bir süre varlığını devam ettirmiş ancak hiçbir zaman büyük hüviyetine sahip olamamış bir mahalledir. Nüfus olarak en geniş halini aynı zamanda bu mahallenin zikredildiği en eski kaynak olan 16M nolu tahririn tarihi olan 1481 yılında 36 olarak almıştır. Mahalle 1528'de 28 hane ile görünürken sonrasında sürekli 20 hane altında kalmıştır.

Anladığımız kadarı ile mahallenin 1528'deki hali bölgenin fethi sonrasında teşkil edilmiş ve zamanla oturmuş bir durumdadır. Bu tarihe ait kayıtların durumu sağlıklı bir okumaya müsait olmadığı için buradan sadece hane sayılarını ve bu tarihte mahallenin imamının *Hacı Ahmet* isimli bir kişi olduğunu anlıyoruz(TD 149: v. 359-360).

Şekil 13: Türbe Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

232 nolu tahrirden mahalle ile alakalı daha etraflı bilgiler elde edilebilmektedir. Bu tarihte mahallede bulunan *Soylu (Boylu?) Bey Mescidinin* imamlığını *Mevlana Muhiddin* yapmaktadır. Şahıs isimleri değerlendirildiğinde burada diğer mahallelerde rastladığımız bu döneme ait islama izine rastlayamıyoruz. Ancak diğer mahalleler ile ortak olan nokta debbağlığın burada da etkin bir meslek olduğudur. Ayrıca 5 akıncı ve bir yamak mahallede ikamet eden önemli unsurlardır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki hem 149 hem de 232 nolu defterler mufassal defterler olsa da, bu defterlerde mahalle mahalle gelirler kaydedilmemiş, gelir nefsi-i Manastır olarak kaydın sonunda verilmiştir. Dolayısıyla mahalle mahalle gelir vermemiz mümkün olamamaktadır.

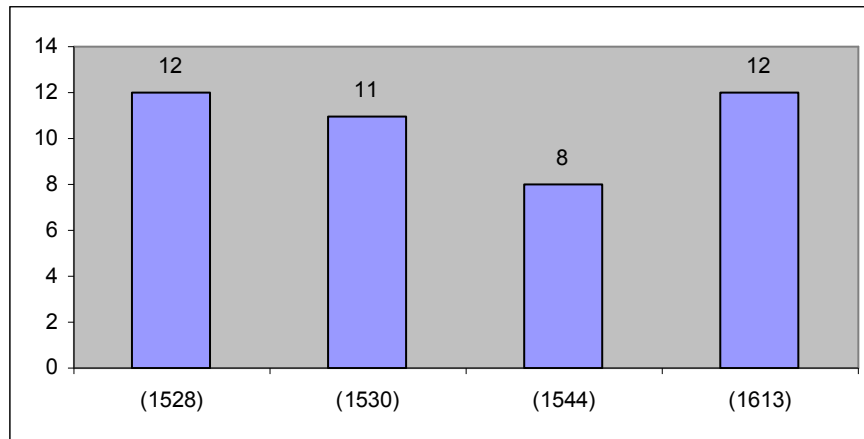
17. yüzyılda mahallenin fiziki yapısında ciddi bir değişiklik gözükmezken hane reisleri isim isim değerlendirildiğinde bu döneme ait bir ihtida hareketinin izleri göze çarpmaktadır. Zira baba ismi Abdullah olarak kaydedilmiş aile reisi sayısı genel hane sayısı içerisinde %25'lik bir orana ulaşmaktadır. Ali Hoca'nın imamlığını yaptığı mahallede bu tarihte 2 de akıncı hanesi bulunmaktadır.

Mahalle ile alakalı olarak son söylenecek şey tüm araştırmalara rağmen buraya adını veren türbenin kimin türbesi ve nerede olduğunu tespit edilemediğidir.

2.4.1.1.18. Kasım Çelebi Mahallesi

Manastır'daki küçük mahallelerden biridir. 1528'de 12 haneden oluşan mahalle bu halini 1530 tarihinde de devam ettirmiş ve 11 hane olarak var olmayı sürdürmüştür. Sonraki 15 yıl içerisinde mahalle de yaşanan küçülmenin sebebi muhtemelen nüfusun diğer mahallelere doğru kaydırılması ile alakalıdır. 1544'te 8 haneye düşen mahalle 17. yüzyıla gelindiğinde yeniden 12 haneye kadar çıkmıştır. Buna göre mahallenin nüfus grafiği aşağıdaki gibi oluşmuştur:

Şekil 14: Kasım Çelebi Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Mahallenin fiziki yapısı ile alakalı olarak, kayıtlardan, 1528'de burada *Dede Camii* olarak bilinen bir ibadethanenin var olduğu tespit edilmektedir(TD 149: v. 360). 1544'te ise mahallede İskender Bey ve Kasım Çelebi namı ile bilinen 2 ibadethane daha görülmektedir (TD 232: v. 402). 17. yüzyılda mahalle ile aynı ismi tanıyan mescidin imamlığını *Hayreddin Hoca* yapmaktadır(TD 722: v. 402).

1528'e ait kayıtlarda(TD 149: v. 360) mahallenin sosyo-ekonomik yapısı ile alakalı herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yine de imam-müezzin-hatip kadrosu ile en azından dini ve idari mekanizmanın tam manası ile var olduğu görülmüştür.

1544'te de(TD 232: v. 402) idari manada tam kadro varlığını sürdüren mahallede mücerret sayısının fazlalığı dikkat çekicidir(8 kişi). Ancak ne yazık ki sosyal hayata dair bir veri burada da bulunmamaktadır.

17. yüzyılda mahallenin idari kadrosu genişlemiş ve muhtemelen mühtedi sayısının artışı ile birlikte imam ve müezzinin yanına 3 hatip eklenmiştir. Mahalledeki mühtedi sayısı 12 hane içerisinde 10 hanedir. Buradan mahallenin hemen hemen tüm nüfusunun mühtediler ile değiştirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca nüfustaki bu değişim sosyal ve ekonomik hayata da sirayet etmiş ve daha evvel mahallede rastlayamadığımız neccar ve berber gibi meslek gruplarının varlığı ortaya çıkmıştır.

2.4.1.1.19. Hasan Bey Mahallesi

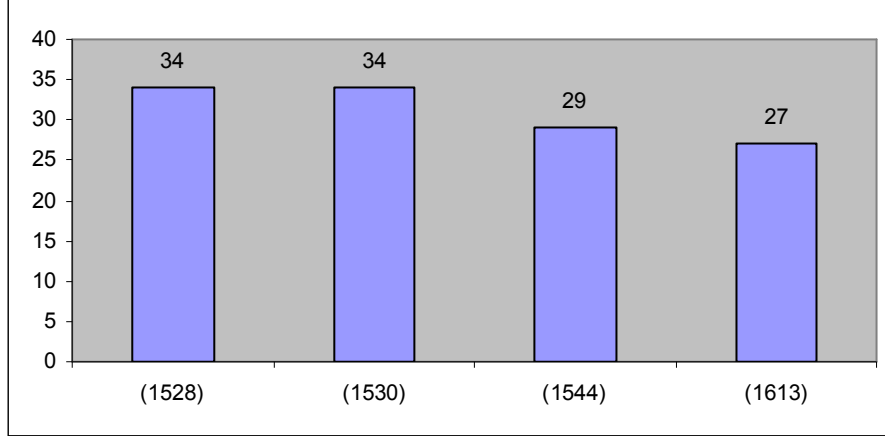
16. yüzyıl başlarında önce 3 sonra da 1 haneye düşen Manastır'ın en küçük Müslüman mahallelerinden biridir. Hanelerden biri mahallenin imamı *Hacı Ömer*'e aittir. 1530'da sadece 1 hane olarak kaydedilen mahalleye sonraki kayıtlarda rastlamamaktadır(TD 149: v. 360; RMD 370).

2.4.1.1.20. Karaca Bey Mahallesi

Mahalleye ismini veren Karaca Bey'in Çelebi Mehmet'in damadı olup Varna Savaşı sırasında şehit olan (1443/44) Anadolu Beylerbeyi Karaca Paşa ya da Rumeli beylerbeyliği de yapmış olan ve Belgrat'ın muhasarası sırasında vefat eden Dayı Karaca Paşa olma ihtimali vardır(Mehmet Süreyya, Sicil-i Osmanî, III, s. 870).

Karaca Bey, Manastır'ın Müslüman mahalleleri içerisinde nüfus açısından en istikrarlı mahallelerden biridir. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde sahip olduğu büyüklüğünü sonraki yıllarda da korumayı başarmıştır. 17. yüzyılda tüm Manastır'ı etkileyen hızlı İslamlaşmadan payı almışsa da büyüklük açısından pek fazla bir değişime uğramamıştır.

Şekil 15: Karaca Bey Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Karaca Bey mahallesinde dikkat çeken en önemli nokta burada ikamet eden din adamlarının fazlalığıdır. Mahallede ikamet eden din adamları tarihlere göre aşağıdaki gibidir:

(1528) *Töre Bey Mescidi İmamı* Hoca Ramazan, *Veli Bey Mescidi İmamı* Şemsi Efendi, *Cami*¹¹⁹ *Müezzini* Alaaddin.

(1544) *Hamza Bey Camii Hatibi* Mevlana Ramazan Halife, *Hamza Bey Camii Müezzini* Musa Hoca, *Karaca Bey Mescidi İmamı* Süleyman Halife, *Karaca Bey Mescidi Müezzini* Sinan Hoca, *İskender Bey Mescidi İmamı* Celalettin Halife, *İskender Bey Müezzini* Hoca Kirman.

(1613) *Karaca Bey Camii İmamı* Abdi Halife, *Karaca Bey Camii*¹²⁰ *Müezzini* Mustafa b. Musa

¹¹⁹ İhtimal ki bu cami Karaca Bey camiidir.

¹²⁰ Bu tarihe ait kayıta cami ve mescit aynı manada kullanılmış yâda mescit büyütülerek cami hüviyeti kazandırılmıştır(TD 722: v. 13).

149 nolu tahrir okunma noktası ciddi bir zorluk içerse de sosyo-ekonomik durumla alakalı olarak mahallede pabuççuluk başta olmak üzere deri üzerine olan iş gruplarının yaygın olduğunu görüyoruz(1528) (TD 149: v. 360-361).

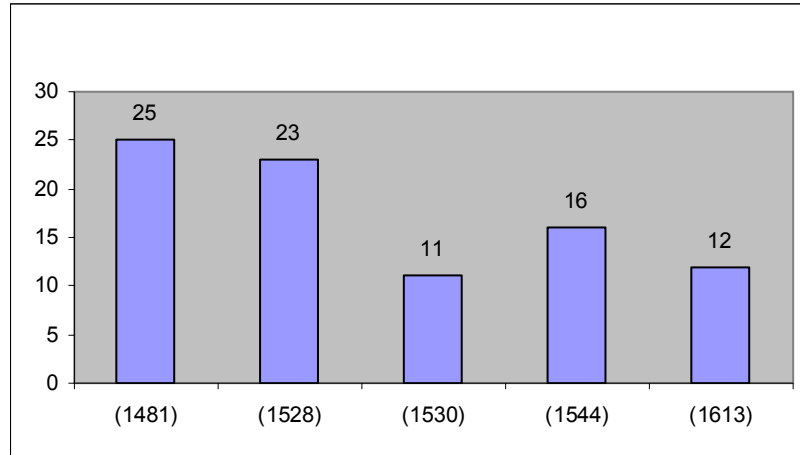
1544'e ait kayıtlarda mahalle ile alakalı daha net ve zengin bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu tarihte mahallede neccarlık, pabuççuluk ve debbağlığın yanında kazancılık gibi sık rastlamadığımız bir iş koluna rastlamaktayız(TD 232: v. 399).

2.4.1.1.21. Bostancızade (Bostancıoğlu) Mahallesi

Manastır'ın en eski ve ilk Müslüman mahallerinden biridir. Varlığını 15., 16., ve 17. yüzyıllar boyunca devam ettirmiştir. 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçerken nüfusunda ciddi bir değişim görülmezken 16. yüzyılın başında itibaren gözle görülebilir bir nüfus düşüşü tespit edilmiştir.

Toponomik manada yaptığımız değerlendirmeye göre 1481 yılına ait kayıtlarda mahallenin İslamlaşma etkisinden uzak bir şekilde yaşadığını(TD 16M: v. 780), ancak sonrasında mahalle ahalisinin başka bölge kaydırılarak buraya yeni mühtedilerin yerleştirilmeye başlandığı fikri üzerinde duruyoruz. Zira nüfus düşüşünün yanında hane reislerinin Abdullah baba ismi ile kaydediliş sıklığının da artması ile bu savımız daha da netleşmektedir. Daha net bir fikir sağlaması açısından mahallenin nüfus grafiği aşağıdaki gibidir.

Şekil 16: Bostancızade Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Mahalle 15. yüzyıl sonlarında *Veled-i Bostancı* olarak kaydedilmiştir. 1481’de *Murat b. İsa*’nın imamlık görevini yürüttüğü mahallede debbağlık ve saraçlık önde gelen mesleklerdendir(TD 16M: v. 780).

1528 yılına ait bir tahrirde (TD 149: v.361) *Bostancıoğlu nam-ı diğer Hayat Hızır* olarak kaydedilen mahalle, Hoca Davut’un imamlığında varlığını devam ettirirken genel karakterinde net bir değişim yaşamamıştır. Gerek nüfus ve gerekse sosyal manada orta halli bir mahalle hüviyetinde olan Bostancıoğlu’nun mücerret sayısındaki artış dikkat çekicidir (8 kişi).

1530 yılında (TD 232: v. 399) mahallede gözle görülebilir bir değişimin yaşandığı aşikârdır. Nüfusun %50’den fazla bir düşüş yaşadığı mahalle bu tarihte iskân edilen akıncılar ve mühtediler ile önceki durumuna göre farklı bir görünüm kazanmıştır. Mahalle de değişmeyen tek unsur imam *Davut*’tur.

17. yüzyılda mahalle sakinlerinin hemen tümünün mühtedilerden oluştuğunu görüyoruz. Ancak sosyal ve ekonomik dokuda görünür bir değişiklik yaşanmamıştır. Sadece mahallenin adı artık *Bostancızade* olarak değişmiştir (TD 722: v. 13).

2.4.1.1.22. Hüseyin Subaşı Mahallesi

Muhtemelen 15. yüzyıl sonlarında kurulan mahalle ilerleyen dönemlerde küçülmüş ve 17. yüzyıl ortalarına kadar varlığını devam ettirebilmiştir. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde 24 hane olarak kaydedilmiş olan mahalle kısa bir süre sonrasında nüfus düşüşü yaşamış ve ortalama olarak 10 – 12 hanelik bir büyüklükle varlığını devam ettirmiştir.

Mahalleye adını veren Hüseyin Subaşı’nın Manastır’ın fethi sonrasında burada iskân edilmiş olan Müslümanların kurdukları mahallenin ilk halinde burada subaşılık görevini ifa eden kişi olduğunu düşünüyoruz.

Şekil 17: Hüseyin Subaşı Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Mahalle ile alakalı ilk bilgileri aldığımız 149 nolu tahrirde nüfus detayları sadece hane sayısı ile kısıtlı iken sosyo-ekonomik dokunun bize göre bilindik hale gelen Manastır şehir / mahalle dokusu ile aynı olduğunu görüyoruz.

1544 yılına ait 232 nolu deftere göre mahalle *Kasım Halife* idaresinde varlığını devam ettirmektedir. Genel görünüşteki alışıla gelmişlik bu dönemde de devam etmekle beraber 4 akıncı ailesi mahalledeki tek hususi durumu teşkil etmektedir.

17. yüzyılda mahalle Manastır'ın bu devirdeki ihtida hareketine bağlı olarak değişime uğramış ve mahalle mühtediler ile birlikte din adamlarında oluşur bir hale gelmiştir. *Muhiddin Halife, Halil b. Bali, Ömer b. Ali, Hacı Kasım b. Yusuf* 1613 tarihinde mahallede ikamet eden din adamlarıdır.

2.4.1.1.23. Kemal Bey *nam-ı diğer* Bet Mahalle

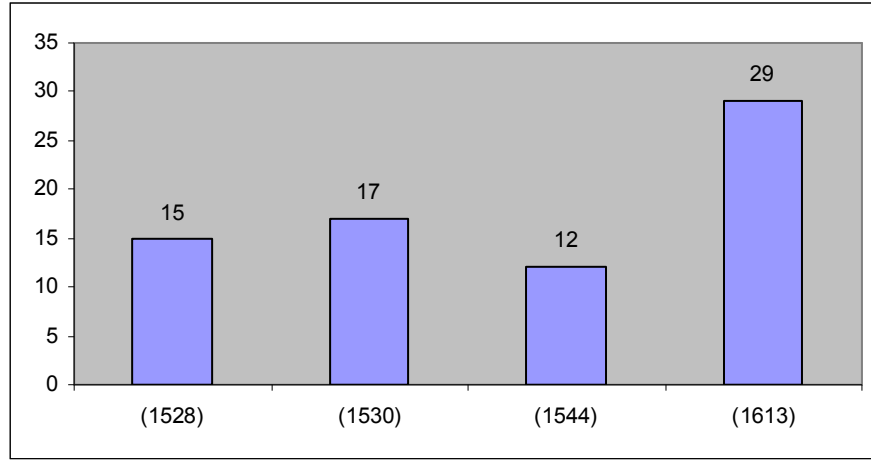
Manastır'ın Müslüman mahallerine ait kayıtlar bir bütün halinde incelendiğinde, Kemal Bey, tesisinden itibaren sürekli olarak büyüyen nadir merkezlerden biridir. İlk olarak 16. yüzyıl başlarında (1528) 15 hane olarak karşımıza çıkan mahallenin sakinleri incelendiğinde bu tarihten itibaren buranın özellikle mühtedilerden teşkil edildiğini görüyoruz. Dolayısıyla buranın nüfus olarak gelişimini de bu karakterine bağlayabiliriz. Yani 17. yüzyıla gelindiğinde sürekli olarak nüfus kaybına uğrayan mahallelerin İslamlaşma sonucunda artan mahallelere denge olarak dağıtıldığını düşünürsek Kemal Bey mahallesinin tam tersi şekilde İslamlaşma ile geliştiğini ve tarihi süreç içerisinde mühtedi iskânına tabi tutulduğu göz ardı edilemeyecek bir ihtimaldir.

Mahalle 1530'da 2 hanelik bir artışla 17 haneye çıkarken 15 senelik bir zaman diliminde küçük bir nüfus daralması yaşadığı anlaşılmaktadır(RMD 370, TD 232: v.

402). 1544'teki nüfus düşüşünün kayıtlarda görülen sebebi nüfus karakterindeki değişimle açıklanabilir. Bu tarihte mühtedi sayısındaki düşüşten buradaki nüfusun belirli bir kısmının başka bir mahalleye kaydırıldığını ve bunların yerine az sayıdaki mühtedi ile birlikte bilhassa din adamlarının buranın sakinlerini oluşturduğunu görüyoruz. Saraç Hasan Mescidi imamı *Hoca Halife* bu din adamlarının başını çekerken bir eşkinici hanesi de mahallenin sakinleri arasında yer almıştır.

17. yüzyılda mahalle nüfusunda %100'ün üzerinde bir artış yaşanmıştır. Buradan mahalleye yeni sakinlerin yerleştirildiğini fikri ağır basmaktadır.

Şekil 18: Kemal Bey Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

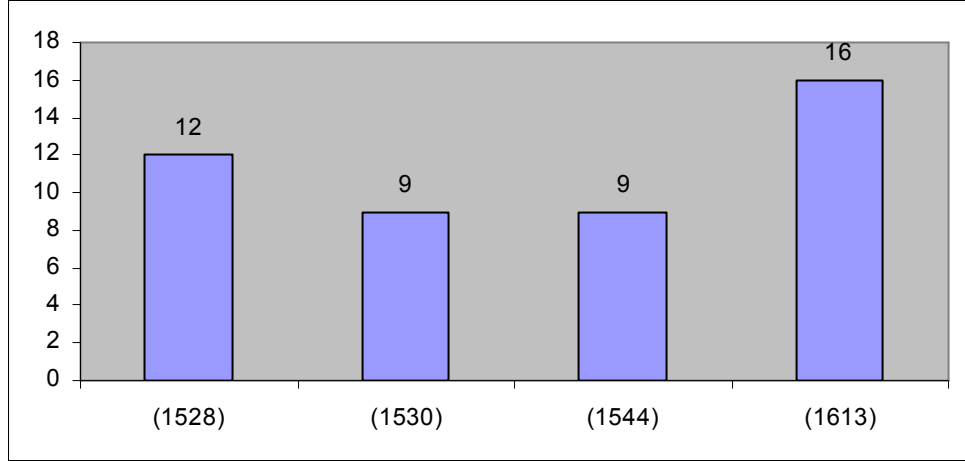

Mahallenin, nüfus özelliği olarak genelde mühtedilerden oluştuğunu yukarıda ifade etmiştik. Bu manada tahrirlerde mahallenin bu özelliği ve idari kadrosu haricinde bilhassa meslek gruplarına ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4.1.1.24.Yakup Bey Mahallesi

Manastır'daki Müslüman mahalleleri içerisinde en küçüğü olarak gözümüze çarpan *Yakup Bey* buna rağmen nüfusunu istikrarlı bir şekilde korumayı başarmıştır. 16.yüzyıl ortasında yaşanan ufak çaplı düşüş 17. yüzyılda telafi edilmiştir.

Şekil 19:Yakup Bey Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

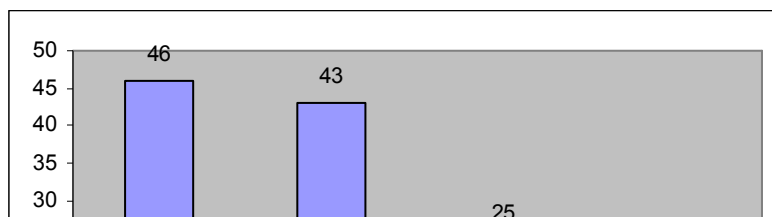
Mahalleye ait kayıtların hemen hepsi buranın Anadolu'dan gelen Osmanlı Türkleri tarafından değil sonraları Müslümanlığı seçen gayr-ı Müslim tebaa tarafından kurulduğunu işaret etmektedir. Çünkü hem nüfusun cüzi kalışı hem de *Abdullah* baba ismi ile kaydedilenlerin hemen hemen tüm nüfusu teşkil etmesi bunu doğrulamaktadır[TD 149(1528)]. Mahalle geleneksel Türk-İslam şehirciliğine bağlı olarak *Hacı Muhiddin Mescidi*(TD 232: v. 400) etrafında şekillenmiştir.

2.4.1.1.25. Hacı Bey Mahallesi

Hacı Bey mahallesi, Manastır'ın nüfus olarak en büyük mahallelerinden biri olmakla birlikte farklı bir hususiyeti ile de dikkat çekmektedir. Mahalle 1528 yılına ait tahrirde sadece Hacı Bey ismi ile kaydedilmişken(TD 149: v. 362), 1544 yılına ait kayıta bir açıklama getirilerek bu isme *an cemaat-i reaya-yı çiftlik-i Hacı Bey* şeklinde bir ifade eklenmiştir. Bu ifadenin mahiyeti net bir şekilde belirtilmemekle birlikte bu mahallede Hacı Bey isimli bir şahsın idaresinde bir topluluğun yaşadığı anlaşılmaktadır.

Mahallenin 16. yüzyıla ait ilk kayıtlarında nüfusunun 46 hane olduğunu görülmektedir (TD 149: v. 362). Bu nüfus büyüklüğü bir süre daha devam etmiş ve 2 sene içerisinde sadece 2 hanelik bir düşüş yaşanmıştır(RMD 370). Bu yüzyılın ilk yarısının sonuna gelindiğinde hane sayısında yaklaşık %50'lilik bir düşüş yaşanmış ve sonrasında 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bu büyüklük ufak bir değişikliklerle muhafaza edilmiştir.

Şekil 20: Hacı Bey Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Mahallede 1528 yılında *Nasuh* ve *Süleyman* isimli müezzin ve hatipler görev yapmaktadır. Bu tarihe ait verilerimiz kaynağımızı teşkil eden defterin kötü durumda olmasından dolayı bunlarla sınırlıdır.

1544'te mahalledeki mescidin imamlığını *Abdurrahman Halife* yapmaktadır. Bu tarihteki nüfus sayısının düşüşü ile alakalı olarak kayıtlarda yaptığımız incelemede mahalle nüfusunun genel bir değişim yaşadığı ve önemli bir çoğunluğunun mühtedilerden oluştuğu görülmüştür. Anlaşılacağı üzere mahalle ahalisi 16. yüzyıl ortalarında dağıtılarak buraya mühtediler yerleştirilmiştir. Bu uygulamanın Manastır merkezi örnek alınarak diğer Balkan şehir merkezlerinde de uygulandığını söyleyebiliriz. Uygulama ile hem şehrin Müslümanlaşması hem de mühtedilerin yeni dinlerine adaptasyonları sağlanmış oluyordu. Mahallenin 16. yüzyıl ortalarında kazandığı bu kimlik 17. yüzyılda da aynen korunmuştur. Ancak bu tarihte özellikle mühtedi ve diğer ahali arasında sağlanan niceliksel denge dikkat çekicidir(mühtedi sayısı 13 / diğer 20).

2.4.1.1.26. Nasuh Bey Mahallesi

16. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş mahallelerdendir. 17. yüzyıla gelindiğinde ancak 20 hanelik bir büyüklüğe ulaşabilmiştir. 232 nolu tahrirde sadece ahali isimleri verilirken mahallede bir de akıncının ikamet ettiğini görmekteyiz(TD 232: v. 400). 17. yüzyılda ise artık mahallenin klasik Osmanlı mahalle formatına ulaştığı açıktır. Başmakçı, neccar ve daha başka iş kollarına rastladığımız mahallenin imamlığı görevini *Ali Hoca* yapmaktadır(TD 722: v. 15).

2.4.1.1.27. Köpek Bey Mahallesi

1544'te *Abdullah* isimli bir zatın imamlığını, *Mahmut b. Hızır* isimli bir zatın da müezzinliğini yaptığı mahalle, büyüklüğünü 17. yüzyılda da korumuştur. Bu yüzyılda mahallenin imamı *Resul Halife*, müezzini ise *Mahmut b. Hızır*'dir. 1544'te mahalle ismi altına düşülen nottan buranın özel bir statüsünün ve bir muafnamesinin olduğunu anlıyoruz(TD 232: v.402). Mahallenin 17. yüzyıla gelindiğinde ulaştığı nüfus büyüklüğü 10 hane kadardır.

2.4.1.1.28. Cedid Bali Bey

İsminden de anlaşılacağı üzere Manastır'da Osmanlı fethinden çok sonraları kurulmuş yeni bir mahalledir. 1544'te *Hamza Bey Camisinin* mütevellisi olarak kaydedilmiş olan *Bali Bey* adına kurulan mahallede bu tarihte *İbrahim b. Hasan*'ın imamlık, *Ahmet b. İshak*'ın da müezzinlik yaptığı tespit edilmektedir(TD 232: 404). Yine mahalleye ait kaydın son kısmından Bali Bey'in *ehl-i berat* yani vergiden muaf olduğunu anlıyoruz. İdareciler haricinde diğer sakinler mühtedirler. Mahalle 17. yüzyılda da mühtedi nüfusunu korumuş ancak idareci kadrosu bir imam ve 2 müezzin olarak değişmiştir: *Yusuf Halife* (imam) ve *Abdullah* adında iki müezzin(TD 722: v. 18).

2.4.1.1.29. Mescid-i Hacı Kethüda-i merhum Behram Paşa Mahallesi

Manastır'ın diğer bir yeni mahallesidir. Diğer yeni (Cedid) mahalle gibi 16. yüzyıl ortalarında tesis edilmiştir. İlki muhtemelen İşkodra Beyliği yapan ve 1527'de ölen Bali Bey(Mehmet Süreyya, Sicil-i Osmani, II, s. 356) adına tesis edilirken bu mahalle de yine muhtemelen 1524'te katledilen ve Rumeli beylerbeyliği yapmış olan Behram Paşa'nın(Mehmet Süreyya, Sicil-i Osmani, II, s. 366) ismi *Hacı* olan bir kethüdası adına tesis edilmiştir. Mahallenin ilk hali bir imam, bir müezzin ve bir bakkaldan ibarettir(TD 232: v. 401). Ancak zamanla mahalle büyümüş ve 17. yüzyılın ilk çeyreğine doğru 20 hanelik bir büyüklüğe ulaşmıştır.

2.4.1.1.30. Bali Voyvoda Mahallesi

17. yüzyıla ait veriler içeren 722 nolu tahrir defterimizde diğer kayıtlarda olmayan bir Bali mahallesine rastlanmaktadır. Hane reisleri incelendiğinde yarıdan fazlasının mühtedi olduğu görülmektedir ki bu durum mahallenin ne şekilde oluşturulduğunu açık

şekilde ortaya koymaktadır. Ancak 45 hanelik bir büyüklük bu tip geç sayılacak bir dönemde ortaya çıkan özellikle mühtedi ağırlıklı mahalleler için sık karşılaşılan bir durum değildir.

Mahallede 4 imam görev yaparken kayıтта sadece hane reislerinin isimleri verildiği için genel sosyo-ekonomik durum ve mahallenin meslek grupları ile alakalı bir çıkarımda bulunamıyoruz.

Tablo 2: 15. Yüzyıldan 17. Yüzyıl Ortalarına Kadar Manastır'da Müslüman Mahalleleri

	1468	1481	1530	1544	1613	1621-23
	Mahalle	Mahalle	Mahalle	Mahalle	Mahalle	Mahalle
1	Demirci Yusuf ve İsmail	İlalı	Eymir	Eymir	Mehmet Sinan	Emir Bey
2	Kara Hamza	Börekçi Ali	İshak Çelebi nam-ı diğer İnebeyi	İshak Çelebi nam-ı diğer İnebeyi	Hoca	İnebey
3	Börekçi Ali	Türbe	Karaoğlan	Karaoğlan	Eymir	Karaoğlan
4	İlalı	Tabbak Kavvafan	Haydar Bey	Haydar Bey	Bali Voyvoda	Ahmet Efendi
5	Tabbak Kavvafan	Saraç Davut	Kara debbağ nam-ı diğer Nigor	Kara debbağ	Bostancızade	Kara Debbağ
6	Saraç Davut	İsmail	Oğul Paşa	Oğul Paşa	Karaca Bey	Oğul Paşa
7			Mehmet sipah ma'a İsmailbakkal	Mehmet sipah	Kıryok Gebran	Abdullah Bey
8			Çavuş Ali	Çavuş Ali	Firuz Subaşı	Çavuş Ali
9			Firuz Subaşı	Firuz Subaşı	Yakub Bey	Firuz Bey
10			Yusuf Debbağ nam-ı diğer Suhtehoca	Suhtehoca	Hızır Bey	Sinan Bey
11			İlalı Bey nam-ı diğer Dımışk Bey	Dımışk Bey	Nasuh Bey	Dımışk Bey
12			Diğer Karaca Bey	Diğer Karaca Bey	Dimaşk Bey	Kurd Bey
13			Türbe	Türbe	Hüseyin Subaşı	Kasım Çelebi
14			Kasım Çelebi	Kasım Çelebi	Cedid	Eser
15			Hasan Bey	Hasan Bey	Kara Debbağ	Hamza Bey
16			Karaca Bey	Karaca Bey	Kasım Çelebi	Necip Bey
17			Bostancı oğlu nam-ı diğer Hayyat Hızır	Bostancızade	Kemal Bey Sinan Bey	Yakup Bey
18			Hüseyin Subaşı	Hüseyin Subaşı	Çavuş Ali Bey	Hacı Beyli
19			Cemal [Kemal] Bey nam-ı diğer Bet Mahalle	Cemal [Kemal] Bey <i>nam-ı diğer Bet</i>	Oğul Paşa	Cedid Bey
20			Yakup Bey	Yakup Bey	Karaoğlan	Hasan Bey
21			Hacı Bey	Hacı Bey	Türbe	Gök Bey
22				Nasuh Bey	Köpek Bey	Otluk Bey
23				Köpek Bey	Cedid Bali Bey	Kalli
24				Cedid Bali Bey	İshak Çelebi nam-ı diğer İnebey	Azab Bey
25				Cedid	Hacı Bey an cemaat-i Çingane Hacı Bey	Eğrikaş
26						Azab Bekir
27						Karine Bey
28						Koca Kadı
29						Cedid
30						Rıdvan Bey
31						İskender Bey
32						Köpek Bey

2.4.1.2. Müslüman Nüfusa Ait Dini Ve Sosyal Kurumlar

Çalışmamızda sıklıkla başvurduğumuz ve Manastır ile alakalı olarak Türkçe literatürde yer alan en önemli eser olan Mehmed Tevfik'in *Manastır Vilayeti Tarihçesi*'ne göre Osmanlı idaresindeki şehirde birçok cami, mescit, medrese ve bazı din büyüklerine ait türbe ile ziyaretgâhlar mevcuttur. Bu eserlerin bir kısmı Mehmed Tevfik'in eserinde yer alırken bazıları başka kaynaklarda zikredilmiştir.

Türk – İslam şehirciliğinde camiler, toplumda bir araya gelişin en önemli misyonerleridirler. Bu manada özellikle Ulu Cami geleneğinin yanında, fethedilen bölgelerde inşa edilen camiler ve bunların vakıfları hem tarihsel manada birer belge hükmüne geçerken aynı zamanda bölgelerin –özellikle gayr-ı Müslim tebaanın bulunduğu Anadolu dışındakiler – İslamlaşma ile geçirdikleri değişimin en karakteristik delillerini teşkil etmektedirler. Örneğin bu manada Osmanlı idaresindeki Manastır'da 40 vâkıfın kurulduğu kaydedilmektedir(Zirojevic, 2002: 414).

Manastır'ın 14. yüzyılda Osmanlılar tarafından fethi sonrasında burada da birçok caminin inşa ettirildiği kaydedilmektedir(<http://www.crwflags.com/fotw/flags/mk-bito.html>). Evliya Çelebi 17. yüzyılda şehirde 70 ibadethane olduğunu ifade ederken, 20. yüzyıla gelindiğinde bu sayının 37'e gerilediğini görüyoruz (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 39). Ancak yukarıda zikrettiğimiz mahalleler dâhilinde bulunan ve muhtemelen sonraki yüzyıllara çeşitli vesileler ile ulaşamayan cami ve mescitler söz konusu olduğunda Mehmet Tevfik'in verdiği sayının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Manastır'da inşa edilmiş kamu müesseselerinin en önemlilerinden biri de şüphesiz ki medreselerdir. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıl şartlarında verdiği bilgiler ışığında şehirde farklı büyüklüklerde 9 medreseden bahsedilmektedir. Mehmet Tevfik'in verdiği bilgiler ile desteklendiğinde bu medreselerin büyük ölçüde camiler ile birlikte inşa edilerek bir eğitim kompleksi teşkil edildiği görülmektedir. Bu kompleks içerisinde merkez denetimde olmak kaydı ile yürütülen eğitim faaliyetlerinin başında bulunan müderrisler çok ciddi ve meşakkatli bir eğitim sürecinde geçerlerdi. Bu eğitimleri neticesinde

mahallede sadece bir eğitimci olarak değil ayrıca yerel idare sorumluluğunu paylaşmışlardır¹²¹.

Manastır'da Osmanlı döneminde inşa edilmiş eserler şu şekilde sıralanabilir:

2.4.1.2.1. İshakiye Camii, Vakfı ve Zaviyesi

İshakiye ya da *İshak Çelebi Camii* Manastır'ın en önemli camilerinden biridir. Şehrin hemen hemen merkezinde Drahor (Dragor) Nehri yakınında inşa edilmiştir.

II. Bayezit zamanında 914 Rebiülahir / 1508 yılında Selanik kadılığından istifa ederek emeklilik maksadı ile ailesinin yanına Manastır'a gelen İshak Efendi tarafından inşa ettirilmiştir¹²². İshak Efendi'nin kendisi de, 20. yüzyıl başlarında caminin hemen karşısında bulunan ve *Necib Efendi* isimli bir şahsa ait olup otel olarak kullanılan bina da ikamet etmiştir. Makedonya'nın en önemli hayırseverlerinden biri olan İshak Efendi sadece Manastır'da değil Makedonya'nın birçok şehrinde vakıflar kurmuştur.

İshak Efendi'nin vefat tarihi 918 / 1512 olup kabri halen cami kabristanındadır(Mehmed Tevfik, 1909/1327: 39-40). Buna göre caminin de 1508 ile 1512 yılları arasında inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bugün halen ayakta olan caminin giriş kısmına asılan tabelada –her ne kadar hicri ve miladi tarihler karıştırılmış olsa da- yapım tarihi olarak 912 / 1506 gösterilmektedir.

Cami için 210 dükkan¹²³ ile 322.000 dirhem (1909'da bu paranın karşılığı 145.000 liradır [Mehmed Tevfik, 1909/1327: 40]) para vakfedilmişse de cami zamanla harap duruma düşmüştür. Ayrıca cami yanında bulunan medresede eğitim gören öğrenciler için kitaplar, 20 değirmen ve 25 dükkân da vakfedilen mallar arasında yer almıştır(Nedzıpı, 2006: 18). Medresede görev yapan hocalardan bazıları şunlardır: *Bali*

¹²¹ Osmanlı medrese ve müderrislerin gelişim süreçleri ve diğer özellikleri ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim, I, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

¹²² Caminin Aziz Giorgi Kilisesi'nin dönüştürülmesi ile inşa edildiğini iddia edenler de vardır(Anastasovski, 2005: 202)

¹²³ Kaleşi vakıfnameler üzerine hazırladığı çalışmasında dükkan sayısını 500 olarak verir, bkz., (Kaleşi, 1972: 145-210)

Efendi, Ahmet Efendi, Hüseyin Efendi ve Abdullah Efendi(Baltacı, 2005: 206-207). Kaleşi medresenin 1508 tarihli vakfiyesini şu şekilde nakletmektedir:

“Ondan sonra ismi yukarıda zikredilen vakıf-ı İshak Çelebi, Allah onun kalbini nurlandırсын, gerçek ve büyük bir istekle karar almış ve cami avlusunun bitişiğinde söz edilen medrese müderrisinden ders alan öğrencilerin oturmaları için 10 odası olan bir medresenin yapımına karar vermiş, Allah onu kıyamet gününe kadar muhafaza etsin(Kaleşi, 1972: 189).”

Bugün Manastır merkezinde bulunan cami, harap ve kapalı vaziyette olup bilhassa süsleme ve mermer oymalarının kaldırım dolgusunda kullanılması oldukça düşündürücüdür.

İshakiye Camii ve Medresesi'nin yanında bu kompleksi tamamlayan diğer bir yapı da *İshak Bey Kütüphanesi*'dir. Cami ile birlikte inşa edilen kütüphaneye sayıları 20 cildi bulan kitaplarını caminin banisi İshak Bey vakfetmiştir. Buna göre medresede okutulan kitaplar şunlardır:

Tefsir kitapları; *Kadı Beyzavî'nin 2 ciltlik tefsiri, Ebu'l Leys es- Semerkandî'nin dört ciltlik Arapça ve 2 ciltlik Türkçe tefsiri, Farsça 2 ciltlik tefsir. Hadis kitapları;* *Buharî'nin 6 ciltlik Sahih-i Buharisi. Fıkıh kitapları;* *Burhaneddin Muhammed b. Sadr eş-Şeria'nın el-Vikaye er- Raviye'si, Muzaferuddin Ahmed b. Ali b. Sa'leb el-Bağdadî'nin Mecmua'l Bahreyn'i, Farhruddin el- Hasan b. Mensur Kadıhan'ın 2 ciltlik Fetava-i Kadıhan'ı, El-Merginanî el- Hanefî'nin 2 ciltlik Şerh el-Hidaye'si, Bedreddin Mahmud b. İsmail b. Kadı'nın Camiu'l fusuleyn'i, Necmuddin ez- Zahidî'nin el- Kunye'si, Fahreddin Rumî'nin Müşt Emil el- Ahkam'ı. Fetva kitapları;* *Hafizuddin Muhammed b. Muhammed el Bezzazî el-Kerderî'nin Fetava el-Bezzaziyesi, Muhammed b. Ebu Bekr el- Hanefî'nin Mecmual Fetavası, Burhaneddin mahmud b. Ahmed'in Fetava veciz'i, Tahir b. Ahmed b. Abdurreşid el- Buharî'nin iki ciltlik Hülasatu'l Fetavası. Dil kitabı;* *Muhammed b. es- Seyid b. Ali'nin Luga er-Rumuz'u* (Nedzıpı, 2006: 43).

Yukarıda ismi geçen kitaplardan başka camiye ziyaret eden misafirlerin okuması için 2 de *mushaf* vakfedilmiştir.

İshak Çelebi özellikle misafir ve yolcuların ikamet edebilmesi için medresenin hemen yanında bir de zaviye inşa ettirerek buraya bir şeyh atamıştır. Böylece cami, medrese, kütüphane, imaret ve zaviye ile tam bir külliye inşa ettirerek hayırseverliğini göstermiştir.

2.4.1.2.2. Müftü Camii

Manastır'da Müftü Meydanlığı olarak bilinen meydanda İshak Çelebi'nin babası İsa Fakih tarafından 911 / 1505 yılında inşa edildiği kitabesinde kaydedilen cami Tereke Pazarı'nın vergi geliri ile 12 dükkan ve 15 hane ile vakıf desteği görmüş (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 40-41) ancak bu eserde zamanla harap hale gelmiştir.

2.4.1.2.3. Yeni Camii ve Medresesi

Manastır çarşısı içerisinde bulunduğu kaydedilen cami, 959 / 1551 yılında buraya kadı olarak gelen Kadı Mahmud Efendi tarafından 966 / 1558 yılında inşa ettirilmiştir. Yine caminin ihtiyaçları için, kendisi civarında bulunan tüm dükkân, han ve haneler buraya vakfedilmiştir (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 41). Ancak bu cami de diğerleri gibi harap olmuştur.

Caminin, şehrin merkezinde olmasından ötürümüdür bilinmez ama dönemin ünlü şairlerinden Lealî tarafından hazırlanan kitabesi, diğer Manastır camileri içinde ayrı bir yeri olduğunu göstermektedir. 1561'de kaleme alınan kitabe şu şekildedir(Nedzıpı, 2006: 54):

*“Hak budur ki bu cami-i pürnur
Verdi şehir içre gün gibi revnak
Ey Lealî denildi tarihi
Ma'bed için ümmet resul-i hak”*

Cami bitişiğinde bulunan medrese de aynı tarihlerde inşa edilmiş ve ilk müderris olarak Hacı Bey görev yapmıştır.

2.4.1.2.4. Haydar Kadı Camii ve Medresesi

Cami, Manastır'da Karaoğlan olarak bilinen mahallede, 969 / 1561-62 tarihinde buraya kadılık görevi ile gelen Kadı Haydar Efendi tarafından kargir olarak inşa ettirilmiştir. Caminin hemen yanına bir de medrese ilâştirilmiş ve ilk müderris olarak Abdülkadir Efendi atanmıştır (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 45-47).

Manastır'da Çıra Pazarı olarak bilinen yerden Çengel Karakolu'na kadarki tüm dükkan ve diğere ticarethaneler camiye vakfedilmiştir (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 41-42).

Manastır'da bulunan tek çift minareleri cami olan eser, özellikle 20 metrelik kubbesi ve Anadolu'dan esinlenerek yapıldığı aşikâr olan süslemeleri ile dikkat çekicidir. Ancak camiyi kıymetli kılan asıl önemli nokta Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş olmasıdır.

1912'de bölgede azalan Müslüman nüfusuna paralel olarak terk edilen ve ibadete kapanan cami 1961'de bir dizi restorasyondan geçmiştir (Integrated Rehabilitation Project Plan, Haydar Kadı Mosque, 2005:1).

Manastır'da ki diğere Osmanlı eserlerine göre daha şanslı olan cami Makedonya Kültür Bakanlığı ve Kültürel Eserleri Koruma Enstitüsü tarafından desteklenen proje kapsamında ele alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

2.4.1.2.5. Koca Kadı yada Koca Ahmet Efendi Camii Şerifi

Manastır'da Yeni Hamam denen mevkide bulunan cami, burada kadılık görevinde bulunan Kadı Ahmet Efendi tarafından 936 / 1529 inşa ettirilmiştir. Ancak caminin inşası sonunda nerelerin buraya vakfedildiği tespit edilememiştir (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 42- 43).

2.4.1.2.6. Hacı Bey Camii Şerifi

Manastır'da bulunan diğer bir cami de Aşağı Semti ya da At Pazarı olarak bilinen mevkide ve kargir olarak inşa edilmiştir¹²⁴. Bahsi geçen cami Hacı Mahmud Bey tarafından 928 / 1521'de inşa edilmiştir.

Hacı Mahmud Bey Manastır'da günümüzün jandarmalık görevine eş bir görevi üstlenmiş ve ciddi bir nüfusa sahip olmuştur. Bu nüfusa bağlı olarak sadece bu camiye yaptırmakla yetinmemiş; vakıf ve teberru olarak 30.000 kese akçe¹²⁵ para ile 10'ar dükkân ve hane bırakmıştır (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 43).

Evliya Çelebi'ye göre cami Çekrek çarşısında olup zamanla desteklerini kaybettiğinden harap duruma düşmüştür.

2.4.1.2.7. Eski Camii, Sungur Bey Medresesi, Tekkesi ve İmareti

Manastır'ın en eski camilerinden biri olan ve bundan dolayı da Eski Cami olarak bilinen yapı, Manastır'ın aşağı kısımlarında ve Tereke Pazarı denen mevkiye yakın bir yerde bulunmaktadır. Caminin hemen yanında aynı isimde bir de medrese bulunmakta olup buranın ilk müderrisi Hacı Mehmet Ali Efendi'dir (Nedzıpı, 2006: 26).

Cami, II. Murat zamanında, padişahın emirlerinden olan Sungur Çavuş tarafından yeniden inşa edilerek tamirden geçirildiği için Sungur Çavuş Camii olarak da bilinmektedir. Bahsedilen yeni inşa tarihi kaynaklarda 838 / 1434 olarak verilmektedir (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 43-44). Caminin inşa edildiği yerde St. Spas Kilisesi olarak bilinen bir kilisenin bulunduğunu iddia edenler olmakla birlikte¹²⁶ iddianın gerçekliği bulunmamaktadır.

II. Murat'ın Epir bölgesindeki Mirdita beyi olan Jan Kastriyota'nın oğlu Arnavut İskender Bey üzerine gerçekleştirdiği sefer sırasında, Sungur Çavuş, ordu içerisinde

¹²⁴ Manastır 2. şeriyeye sicilinde medresenin Karaoğlan mahallesinde olduğunun ifade edilmesi bahsi geçen mahallerin Karaoğlan mahallesinde olduğu fikrini uyandırmaktadır.

¹²⁵ 1900'lü yılların başında bu meblağın karşılığı 150.000 liradır.

¹²⁶ İddia sahibi Tom Krumovski'dir, bkz., Nedzıpı, 2006: 46.

bulunmakta idi. Sefer sonunda Manastır üzerinden geçerlerken buranın güzelliğinden etkilenen Sungur Çavuş padişahın emekliliğini ve burada ikametini dilemiş ve bu dileği kabul görmüştür.

Sungur Çavuş ilk başlarda Karaoğlan mahallesinde ikamet etmiş ve 1900'lü yılların başlarında Yahudi bir simsarın kullandığı evde ikamet etmiştir.

Sungur Çavuş'un Manastır'da bir ikameti sırasında bir imaret de inşa ettirdiği kaynaklarca sabittir. Bu imarete her sene 3 aylar olarak bilinen hicri Recep, Şaban ve Ramazan aylarında buğday çorbası dağıtılmaktadır.

Sungur Çavuş'un inşa ettirdiği imaret Manastır'da Kerim Bey hamamı olarak bilinen binanın hemen arkasında bulunup mezarı da bu hane içerisinde. Buranın 1900'lü yılların başında halen bir ziyaretgâh olarak saygı gördüğü bilinmektedir.

Sungur Çavuş'un bu derece saygı görmesinin sebebi olarak, imarete çorba dağıtılan bir gün kazan başında bulunduğu sırada ortadan kaybolması kıssası delil gösterilmektedir.

Sungur Çavuş'un inşa ettirdiği cami ve çeşmelerin masraflarını karşılamak üzere birçok malını da buralara vakfettiği ifade edilmektedir. Ayrıca vakıf dâhilinde bir han, 25 dükkân, bir bahçe, iki Pazar Yeri, 7 değirmen ve üzüm bağı olarak kullanılmak için büyükçe bir arazi bırakmıştır (Kaleşi, 1972: 72,73).

Aslen bir kilise olan ve II. Murat zamanında camiye çevrilen eser, gerekli bakım ve restorasyondan geçmediği için zamanla harap duruma gelmiştir (Mehmed Tevfik, 1909/1327: 43-44-45).

Sungur Çavuş'un cami ve medrese başta olmak üzere Manastır'ın imarına yaptığı katkıların bir başka parçası da kendi adına inşa edilen tekkesidir. Hasan Kaleşi bu tekkenin Makedonya'da inşa edilen ilk tekke olduğunu ifade etmektedir. H. 838 / M. 1435 yılında inşa edildiği düşünülen tekke için caminin istifadesine sunulan vakıf mallarından beşte birlik bir pay ayrılmıştır (Kaleşi, 1972:81).

2.4.1.2.8. Dlbend Kadı Medresesi

Manastır medreseleri içerisinde en geniş imknlara sahip medresedir. Dlbend Kadızade İşhak Efendi tarafında inşa edilen medrese ilk olarak Mehmet Efendi tarafından idare edilmiştir. Sonrasında medrese de görev yapan bazı müderrisler *Emirşah Birader, Mehmet Efendi, Ali Deni Efendi ve Himmet Efendi*'dir(Baltacı, 2005: 266-267).

Bunlar haricinde ağdaş kayıtlarda Karaca Bey ve İskender Bey adında 2 mescid ve *Hamza Bey* adında bir cami mevcuttur.

2.4.1.2.9. Kadı Yahya Medresesi

1586–87 tarihinde Manastır'da varolduğu kaydedilmiş olan bu medresede müderrisliği mer Efendi ve Mslihiddin Efendi yapmaktadır (Baltacı, 2005: 241).

2.4.1.2.10. Debboy Hamamı ve diğer Hamamlar

Manastır merkezinde bulunan bu hamamın yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 16. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Debboy kelimesinin depo kelimesinden bozma olduğu iddiasına Ekrem H. Ayverdi de destek vermiş ve hamamın Osmanlı idaresi sırasında uzun süre askeri mühimmat deposu olarak kullanıldığını ifade etmiştir (Ayverdi, 2000: 108).

Manastır 2 numaralı şeriye sicili üzerinde yaptığımız incelemede Debboy hamamına rastlayamamakla birlikte bunun haricinde ukur Hamam(Manastır 2.Nolu şeriyye Sicili: Hüküm: 10) ve Alaca Hamam (Manastır 2.Nolu şeriyye Sicili: Hüküm: 669) isimli iki hamama daha rastladık.

Balkanlarda Osmanlı medeniyetini gösteren en önemli deliller şüphesiz ki yukarıda verdiğimiz mimari eserlerdir. Bu manada Manastır da dahil olmak üzere Balkanlarda Osmanlı mimari eserlerini gösteren tablo aşağıda verilmiştir¹²⁷.

¹²⁷ Bu tablo Bahaeddin Yedi yıldız tarafından “*Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu*” için Ekrem Hakkı Ayverdi’nin çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3: Balkanlarda Osmanlı Mimari Eserleri

Yer	Cami	Medrese	Mekteb	Tekke	İmaret	Han	Hamam	Türbe	S. Kulesi	Köprü	Kale	Kule	K. saray	Çeşme	Su Kemerli	Sebil
Aydos	7	3	-	-	-	6	2	1	-	1	-	1	-	-	-	-
Balçık	18	5	2	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Filibe	78	8	12	14	3	9	9	3	1	1	-	-	2	-	1	-
Hasköy	27	1	-	1	1	2	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Hezargrad	19	4	1	1	2	1	12	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Kızanlık	12	4	6	5	-	1	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Köstendil	31	3	9	11	2	3	15	2	1	-	2	-	-	-	-	-
Lofça	29	8	6	5	-	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Niğbolu	38	2	3	10	1	10	10	-	-	-	-	-	1	-	16	-
Plevne	24	4	10	3	5	6	1	-	4	-	-	-	-	-	-	-
Ruşçuk	93	11	12	9	-	3	2	-	-	-	-	-	1	-	3	-
Samakov	21	1	3	4	-	5	2	1	-	1	-	-	-	1	-	-
Sillistre	32	4	40	7	-	2	5	1	-	2	1	-	-	-	30	-
Sofya	82	7	19	15	3	13	11	2	-	-	-	-	7	10	-	1
Tatar Pazarcığı	33	3	7	7	4	7	3	1	-	-	-	1	-	-	1	-
Tırnova	38	9	8	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
Varna	24	5	1	5	1	-	1	-	-	2	-	-	-	7	-	-
Vidin	51	8	13	7	-	3	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yanbolu	23	7	-	7	-	5	5	-	-	-	-	1	-	1	-	-
Zağra-i Atik	24	5	42	6	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Akçe Hisar	94	1	5	47	-	31	3	26	-	1	-	1	-	-	-	-
Berat	28	3	8	10	3	5	3	-	1	1	-	1	-	-	-	-
İlbasan	46	1	2	11	3	11	3	4	1	1	1	-	4	-	-	-
İşkodra	105	2	19	2	-	35	-	2	-	10	-	-	-	-	-	-
Akhisar	27	1	3	3	1	23	1	2	1	-	1	-	1	-	-	-
Banyaluka	49	5	32	1	-	32	2	6	1	4	2	-	3	2	1	-
Belgrad	250	9	10	17	3	14	11	10	3	-	-	-	1	26	-	38
Çayniçe	15	3	5	5	1	11	1	2	1	1	-	-	-	-	-	-
Çelebi Pazarı	19	15	1	-	27	1	-	-	4	-	-	1	-	-	-	-
Debre	13	10	12	5	-	9	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Foça	36	6	14	8	2	9	8	2	1	3	-	-	-	-	-	1

Tablo 3 (devamı)

Gracanica	23	20	26	-	-	8	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Gradiška	26	2	9	-	-	6	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Hilivne	14	3	6	6	-	6	1	-	-	1	1	-	-	14	-	-
İlok	19	2	6	1	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İpek	19	2	13	3	1	11	1	2	1	-	-	-	-	1	-	-
İştıp	24	2	3	11	10	-	17	3	3	-	2	-	-	1	1	-
İzvornik	22	3	28	8	-	26	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Kalkandelen	23	4	9	6	-	10	2	3	-	5	-	-	-	-	-	-
Koniçse	18	2	3	2	-	5	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Krupa	23	-	32	-	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Manastır	72	14	9	8	-	2	4	-	1	1	-	1	-	-	-	-
Mostar	49	6	16	-	2	-	26	3	5	1	5	1	-	1	1	-
Niş	25	2	4	7	2	1	2	-	-	1	1	-	1	2	-	1
Ohri	32	5	6	3	-	-	3	-	1	-	2	-	3	1	-	-
Osek	46	4	5	4	-	6	-	3	-	-	-	-	1	-	-	12
Priştine	19	3	-	1	-	2	3	-	1	-	-	-	-	1	-	-
Prizren	43	6	5	7	-	-	2	-	-	1	5	-	-	-	3	-
Pirlepe	19	5	1	3	-	2	2	1	1	1	-	-	-	1	-	-
Saray Bosna	177	12	180	47	2	23	8	21	1	7	-	-	3	110	-	300
Semendire	24	2	10	3	-	2	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Travnik	64	4	50	1	-	69	2	7	2	2	1	-	-	5	-	-
Üsküp	130	13	77	21	8	10	12	20	1	2	-	-	116	-	-	-
Yeni Pazar	35	4	11	4	2	6	3	-	-	2	-	-	1	49	-	-
TOPLAM	2332	278	814	372	90	456	216	131	39	35	23	8	145	234	59	352

2.4.2. Manastır Şehir Merkezinde Hıristiyan Nüfusu

Osmanlı tahrirlerinde Hıristiyan nüfus çoğunlukla *cemaat-i gebran* şeklinde yada sadece *gebr* şeklinde ifade edilir. Gebr aslında ehl-i kitap olmayan, ateist yada putperestler için kullanılan bir kelime olmakla birlikte(Sertoğlu, 1986: 120) Osmanlı idaresi kelimeyi çoğunlukla Müslüman olmayan halkların tümü için kullanmıştır. Manastır gibi Hıristiyanlığın yanında Yahudiliğin de belirli bir nüfusa sahip olduğu merkezlerde ise gebr, Hıristiyan olanları kastetmek için kullanılmaktadır.

Manastır tahrirleri incelendiğinde zaman zaman gebr zaman zaman da gayr-ı Müslim olarak kaydedilen Müslüman olmayan nüfusun 15. yüzyıldan itibaren sistemli bir değişimle ile karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Bunda sadece ihtida hareketinin değil bu dönemde Hıristiyan aleminde ortaya çıkan bir anlamda muhalif Bogomilik hareketinin de tesirinin olduğu açıktır. Zira özellikle Bosna'da etkisi en net şekilde hissedilen Bogomil hareketinin tesiri ile Hıristiyanlar arasında yaşanan farklılaşma İslamlaşmaya dönük bir tavır haline gelecektir¹²⁸.

15. yüzyılın 2. yarısında, 1460 tarihinde Manastır'daki Hıristiyan hane sayısı 185(Lory–Popoviç, 1992: 62¹²⁹) iken, 1481'de bu sayı 175 haneye gerilemiştir(TD 16M). Aynı tarihte şehirde 46 bive yani dul hanesi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durumda hane sayısı 221'e çıkar.

16. yüzyılda, 1515 tarihinde, şehirdeki Hıristiyan sayısında önemli bir artış göze çarpar ve sayı 236'ya çıkar (Kaleşi, 1979: 74¹³⁰). Ancak 6 yıl sonra, 1521–1530 yılları

¹²⁸ Bogomillik hareketi ile alakalı bkz. [Malcolm D. Lambert](#), *Medieval Heresy: Popular Movements From Bogomil To Hus*, Holmes & Meier Publishers, 1977, [Dimitri Obolensky](#), *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge University Press, 2004, [Oto Bihalji-Merin](#), [Alojz Benac](#), [Tošo Dabac](#), *Bogomil Sculpture*, Harcourt, Brace & World, 1963.

¹²⁹ Kaynakta verilen hane sayısı gayr-ı Müslim olarak gösterilmiştir. Ancak çalışmamız sırasında elde ettiğimiz veriler Yahudi ve Gayr-ı Müslim çingenelerin bu dönemde henüz önemli bir yekun oluşturmadığını göstermiştir. Bu manada kastedilenin ufak bir yanılğı ile Hıristiyan nüfus olduğunu düşünüyoruz.

¹³⁰ Burada şunu belirtmekte fayda vardır ki, bilgiyi veren çalışmada kaynak olarak yine 2. el bir yabancı kaynak verildiği için bu rakamın tüm gayr-ı Müslimleri mi yoksa Hıristiyanları mı kastettiğini tespit

arasında hane sayısında bir nüfus düşüşü yaşanmış ve 205'lik bir gayr-ı Müslim hane sayısı verilmiştir (Lory–Popoviç, 1992: 62¹³¹). Yine 1528'e ait bir tahrir kaydında da hane sayısı 153 verilirken buna ek olarak 27 bive hanesine yer verilmiştir (TD 149).

16. yüzyılın ilk çeyreği biterken Hıristiyan sayısında gözle görülür bir düşüşe rastlanır. 1530 tarihli tahrire göre Manastır'da 130 hane ile 25 bive bulunmaktadır (RMD, 370). Düşüşün sebebini tespit etmek zordur. Klasik olarak bir salgının ya da afetin buna sebep olmuş olması muhtemeldir. Aynı tarihlerde Müslüman nüfusta da görülen ani düşüşün afet ya da salgın gibi bir ihtimali güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu ani düşüşün etkileri uzunca bir süre giderilememiş ve nüfus artış oranı da dengelemeye yetecek seviyeye ulaşamamıştır.

1544'te hane sayısının 157, bivenin de 5 olduğunu tespit ediyoruz(TD 232). Bu hane sayının 16. yüzyılın sonuna kadar bu şekilde ve aynı hızla arttığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nde özellikle gayr-ı Müslim ahalinin nüfus durumunu tespit için kullanılan önemli kaynaklardan biri de şüphesiz ki cizye defterleridir. Bu manada 1571 tarihli bir *cizye tevzi defterine* göre 1552'de Manastır'da bulunan gayr-ı Müslim hane sayısı 3556, 1571'de ise 4212 hane kadardır (BOA MAD, 6874: 13, 16). Ancak görüldüğü üzere hane sayıları tüm Manastır için verildiğinden şehir merkezi için bir tahmin yapmak güvenilir bir değerlendirme olmayacaktır.

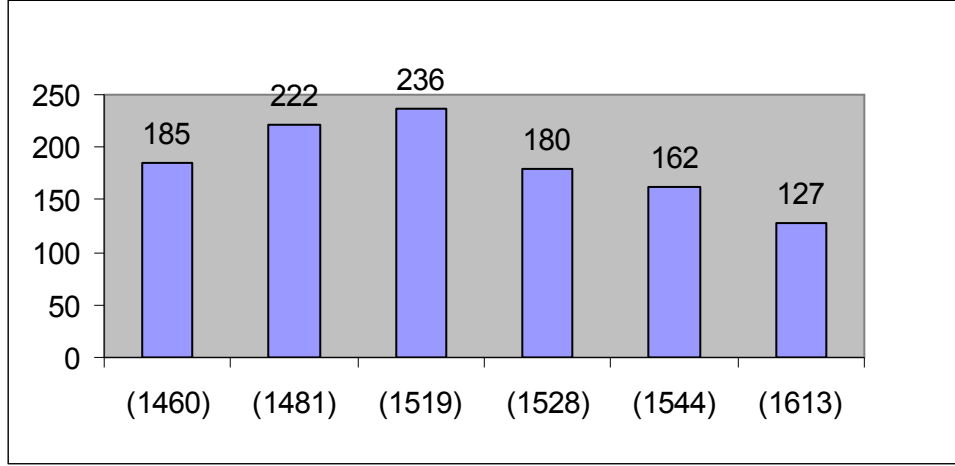
17. yüzyılda Balkanların hemen tümünde görülen İslamlaşma hareketine bağlı olarak Manastır'daki Hıristiyan hane sayısında ani bir düşüş yaşanmıştır. Zira Hıristiyan hane sayısındaki düşüşün aksine Müslüman hane sayısındaki artış da bu tezi destekler niteliktedir. 1613'e ait bir tahrire göre şehirdeki Hıristiyan haneleri 119, bive sayısı ise 8'dir (TD 722).

edemiyoruz. Ancak Kaleşi'nin verdiği rakamın 73 nolu tahrir defteriyle uyuşmasından bilginin bu defterden alındığı ancak tarihin yanlış kaydedildiği anlaşılmaktadır.

¹³¹ Buradaki veride görülen ciddi artışta şehre yerleşen Yahudilerin önemli bir katkısı olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla verilen rakamın Hıristiyan hane sayısını ne ölçüde yansıttığını tespit etmek güçtür. Yine de bir fikir vermesi açısından burada yer verdik.

Buna göre Manastır'daki Hıristiyan hanelerinin sayıları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil 21: Manastır Şehrinde Hıristiyan Hane Sayıları

2.4.2.1. Manastır'da Hıristiyan Mahalleleri

Osmanlı Devleti'nin Balkanlara hâkim olması sonrasında buraya yerleştirdiği Türk İslam kültürü ve yaşam tarzı, Müslüman yerleşimler ile Gayr-ı Müslimlerin yerleşim tarzlarını birbirine yaklaştırmıştır. Bu manada Müslüman mahallelerinin bir cami ve pazar etrafında gelişen düzenleri Hıristiyanlarca da kabul görmüş ve bu yönde bir eğilim gösterilmiştir.

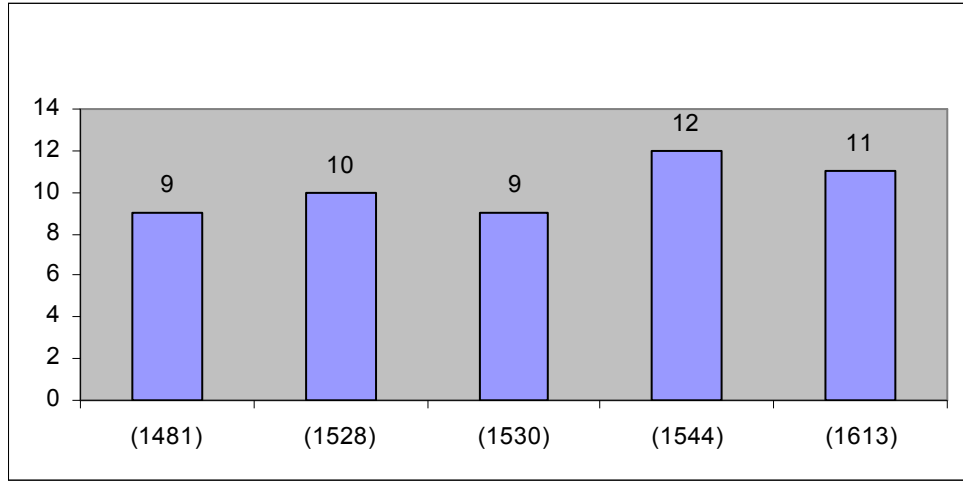
Manastır şehrindeki Hıristiyan yerleşimine dair kayıtlar incelendiğinde iki önemli nokta dikkat çekicidir. Öncelikle şehirde gayr-ı Müslimler ile Müslüman mahallerinin birbirlerinden ayrı tutulurken diğer taraftan bazı Müslüman mahallelerinde Hıristiyanlarla Müslümanların birlikte yaşamaları, Osmanlı idari düzeninin zaman zaman ve gereklilikler noktasında esneklikler içerdiğini göstermektedir. Ancak bu esneklik gerekçelerini tespit etmek ya da net çıkarımlar yapmak maalesef kanıtlanması oldukça zor varsayımlarda bulunmaktan öteye geçemeyecektir. Zira büyük ölçüde istatistiki verilere dayanan, çalışmamızın da ana kaynağını oluşturan tahrirler konu ile alakalı açıklayıcı veriler sunmamaktadır.

Manastır'a ait tahrirlerde gayr-ı Müslim derken kastedilen, çoğu zaman Hıristiyan aileler olurken, *gebr* başlığının son kısmına Yahudiler ve Çingenerler de dâhil

edilebilmiştir. Ancak çingenelerin Müslüman oluşu gebr kavramının sadece inanç merkezli değil etnik manada da bir ayıraç olduğunu göstermiştir.

Manastır'ın Hristiyan mahalleleri nicelik olarak tarihi süreç içerisinde değişimler göstermişlerdir. Bu manada 1481 yılına ait kayıtlarda şehirde 9 mahalle(TD 16M), 1528'de 10 mahalle(TD 149), 1530'da 9 mahalle (RMD, 370), 1544'te 12 mahalle (TD 232) ve 1613'e ait kayıtlarda ise 11 mahalle (TD 722) kaydedilmiştir. Dikkat edildiğinde Hristiyan mahallelerinin adedinin muhafazasına çalışıldığı ve bu manada şehrin etnik dokusuna en azından Hristiyanlar noktasında hassasiyet gösterildiği görülmektedir.

Şekil 22: Farklı Tarihlerde Manastır'daki Hristiyan Hane Sayıları

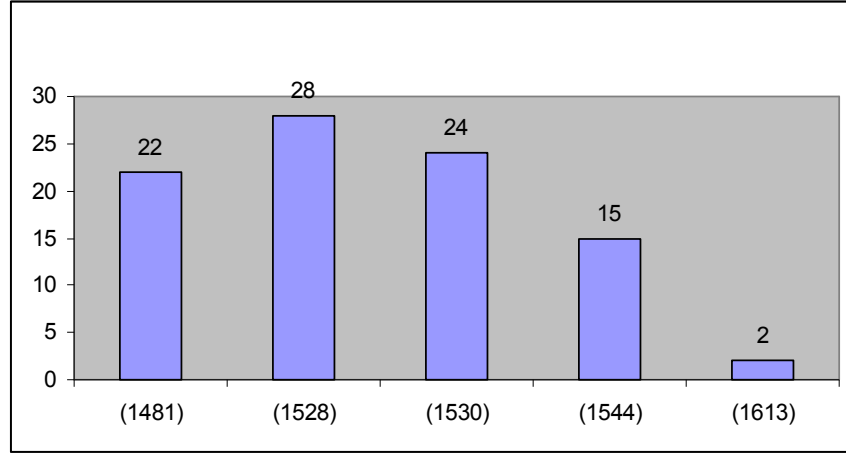

Manastır Hristiyan mahalleleri de Müslüman mahalleleri gibi bir mabet etrafında teşekkül etmiş bir faaliyet alanıdır. Dolayısıyla Osmanlı idaresi bu karaktere uygun bir düzen kurarak Gayr-ı Müslim tebaanın yaşam standardında önemli bir değişim yapmamıştır. Buna göre Manastır'da Hristiyan mahalleri şu şekilde tesis edilmiştir:

2.4.2.1.1. Kolo Dimo Mahallesi

Manastır'da sürekli ancak küçülerek varlığını sürdürmüş ve 17. yüzyıl başlarında ortadan kalkmış bir mahalledir. İslamlaşmadan en fazla etkilenen mahallelerdendir. 15. yüzyıl sonlarından 16. yüzyıl ortalarına kadar istikrarlı bir şekilde niceliksel büyüklüğünü devam ettiren mahalle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir küçülmeye uğramış ve 17. başlarında -1613'te- 2 hane olarak kaydedilmiştir.

Şekil 23: Kolo Dimo Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Manastır'da bulunan Hıristiyan mahallelerinin tümünde dikkat çeken önemli unsurlardan biri de bive yani dul hanelerdir. Bu manada da Kolo Dimo'da da 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar değişen sayılarda dul hanelerine rastlanmıştır.

Osmanlı şehirlerinde rastladığımız çiftliklerin muadili sayılabilecek ancak belirli noktalarda bu topraklardan ayrılan *baştineler* Manastır'da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Genellikle taşrada rastladığımız baştinelere nadir de olsa da Manastır şehir merkezindeki Hıristiyan mahallelerinde de tesadüf edebiliyoruz. 1530 tarihine kadar Kolo Dimo'da rastlamadığımız baştinelerle, sonraki dönemlerde sıklıkla karşılaşılmaktadır.

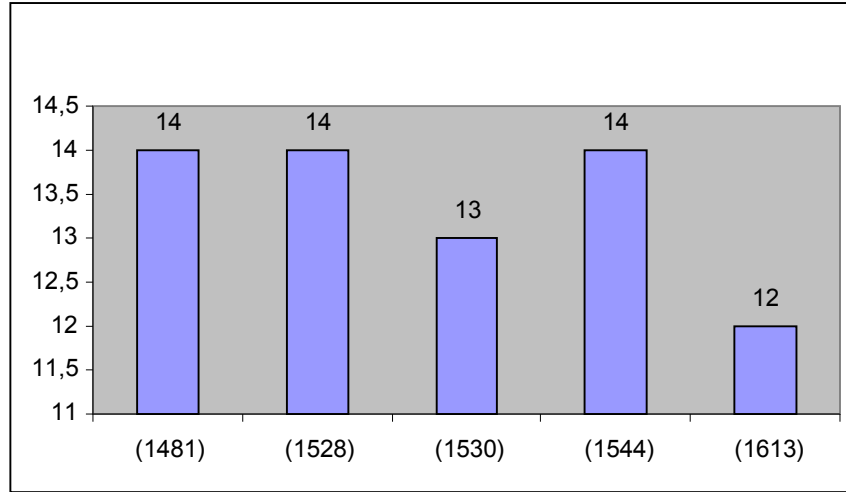
Kayıtlarda mahalledeki meslek grupları ya da mahallenin etrafında teşekkül ettiği mabet/mabetlere rastlayamamakla birlikte Hıristiyanların da Müslümanlarla hemen hemen aynı uğraşlara sahip olduğunu düşünüyoruz. Zira coğrafi olarak kendine has bir yapıya sahip olan Manastır'ın bu özelliğinden dolayı uğraş alanlarını da net bir şekillendirdiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu manada hayvancılık ve ticaretin şehrin özelliklerine bağlı olarak Hıristiyanların da en önemli uğraş alanları olduğu açıktır.

2.4.2.1.2. Todor Miço nam-ı diğer Lukaç Mahallesi

Manastır'daki Müslüman mahallelerini incelerken bazı mahalle isimlerinin zamanla değiştiğini görmüştük. Aynı durum Hıristiyan mahalleri için de mevzu bahistir. Örneğin bu mahalle 1528'de *Todor Miço nam-ı diğer Lukaç* iken 1530'da mahalle *Todor veled-i Maslo* olarak kaydedilmiş; 1544'te yeniden *Todor Maslo nam-ı diğer Yohami* olarak kaydedilmiş olan mahalle 1613'te ise bir kez daha *Todor Maslo* şeklinde ifade edilmiştir. Muhtemelen tahrir kâtipleri kendilerine göre bir kayıt şekli geliştirerek yerel isim ağırlıklı mahalle adlarını bu şekilde kaydetmişlerdir.

Mahallenin nüfusa ait kayıtlarına baktığımızda nicelik olarak oldukça istikrarlı bir yapısı olduğunu görüyoruz. Buna göre mahallenin nüfusu 1-2 hanelik bir azalma haricinde hiçbir değişikliğe uğramamıştır.

Şekil 24: Todor Maslo Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

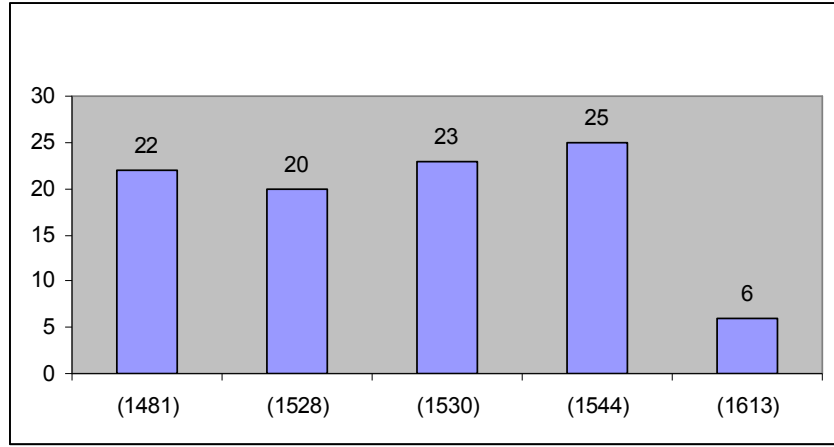
Mahallede bulunan baştinelerden biri *Nikola*'ya ait olarak uzunca bir süre bu şahıs üzerinde kalmıştır. Buradan baştinelerin şartları yerine getirdikleri takdirde sahiplerinde uzun süre kalabildiğini göstermektedir. Burada bulunan baştineler 17. yüzyılda da var olmaya devam etmiştir.

2.4.2.1.3. Dolye Niko(la) / Niko Dolye Mahallesi

Mahallenin isminde görülen *dolye* kelimesinin yerel dilde yazılışı *dolje* olup aşağı manasına gelmektedir. Yani aslında Dolye Niko(la) Mahallesi, *Aşağı Niko* mahallesi manasına gelmektedir. Aşağı yâda yukarı ifadeleri genelde mahalleye yakın bir

akarsuya göre verilirken burada *aşağı* ifadesinin nereden geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca *dolje* yani *aşağı* kelimesinin zıttı olarak kullanılan *Gorno* yâda *Gorna* yani yukarı ifadesiyle oluşmuş bir Gorno Niko Mahallesi de bulunmamaktadır. Muhtemelen şehrin Osmanlı fethi sonrasında şekillenen yapısında Yukarı Niko Mahallesi de var olmuş ancak zamanla ortadan kalkmıştır. Aslında mahallenin hane sayısının fazlalığı Aşağı ve Yukarı Niko mahallelerinin zamanla birleşmiş olabileceği fikrini de vermektedir. Buna göre mahallenin nüfus durumu aşağıdaki gibidir:

Şekil 25: Dolje Niko(la) Mahallesi'nin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Grafikte de görüldüğü gibi Manastır'da 17. yüzyılda görülen Müslüman nüfus artışı ve ihtida hareketi bu mahalleyi de ciddi bir şekilde vurmuştur.

2.4.2.1.4. Niko Veled-i Maslo, Kon, Koliç, Dadye ve Diğer Kraliç Mahalleleri

Manastır şehir merkezindeki Hıristiyan mahallelerini bütüncül bir şekilde incelediğimizde bazılarının varlıklarının 16. yüzyıla ulaşmadığını görüyoruz. Bahsi geçen mahallelerden Niko veled-i Maslo 1481 yılında(TD 16M) 15, Kon 15, Koliç 23, Dadye 34 ve Diğer Kraliç de 6 hane olarak kaydedilmişlerdir. Yani aslında 15. yüzyıla ulaşamayan toplam 93 hane bulunmaktadır. Bunların ne şekilde bir iskâna tabi tutulduklarını elde ettiğimiz veriler dâhilinde tespit etmek oldukça zordur. Bu manada hanelerin farklı bölgelere kaydırılmış olmaları, ihtida sonucu sayıca azalarak diğer mahalleler arasında paylaştırıldıkları yâda bir salgın sonucu ciddi kayıplarla karşılaşmış olmaları ihtimallerden bazılarıdır.

2.4.2.1.5. Peyo veled-i Dayco ve Yovan Dede Mahallesi

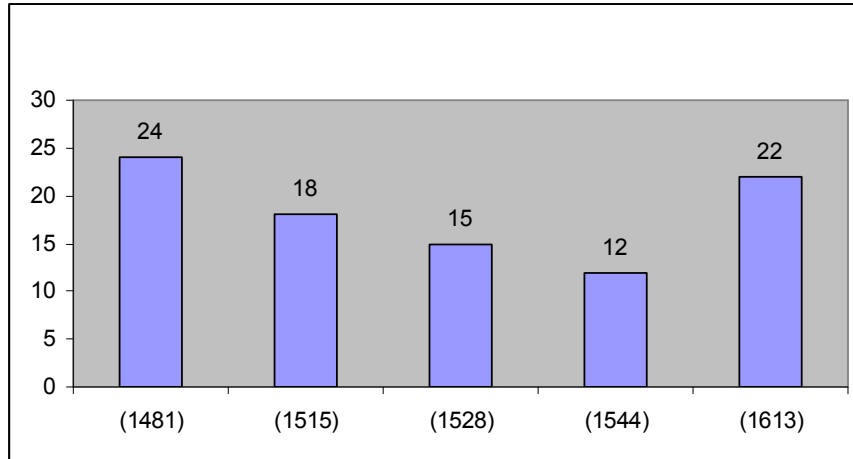
Kayıtlarda sadece kısa bir süreliğine rastlanan ve muhtemelen varlıklarına devam ettirilmeyen mahallelere de rastlıyoruz. Örneğin *Peyo veled-i Dayco* sadece 1528 yılına ait bilgiler veren 149 nolu tahrirde karşımıza çıkmaktadır. Bu kayda göre 2 baştine ve 13 haneden oluşan mahalleye(TD 149: v 365) bu tarihten sonra kayıtlarda rastlanılmamıştır. Yine sadece bir kayıta karşımıza çıkan diğer bir mahalle de *Yovan Dede* mahallesi'dir. Kısa bir süre varolmuş daha sonra kayıtlarda görülememiştir.

2.4.2.1.6. Tornik nam-ı diğer Kaliç Mahallesi

Manastır'ın önemli Hıristiyan yerleşim birimlerindedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında şehrin Hıristiyan nüfusunun belirli merkezlerde toplandığı görülmektedir. Bu manada mahallelerin hane sayılarını göz önüne aldığımızda Tornik mahallesinin Hıristiyanlar için önemli bir yerleşim olduğu söylenebilir.

Mahalle 15. yüzyıldan itibaren Manastır'da sürekli olarak var olmuş sadece 16. yüzyılın 2. yarısında bir küçülme yaşamıştır. Mahallenin nüfus hareketlerinin haneler bazındaki durumu aşağıdaki gibidir:

Şekil 26: Tornik Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

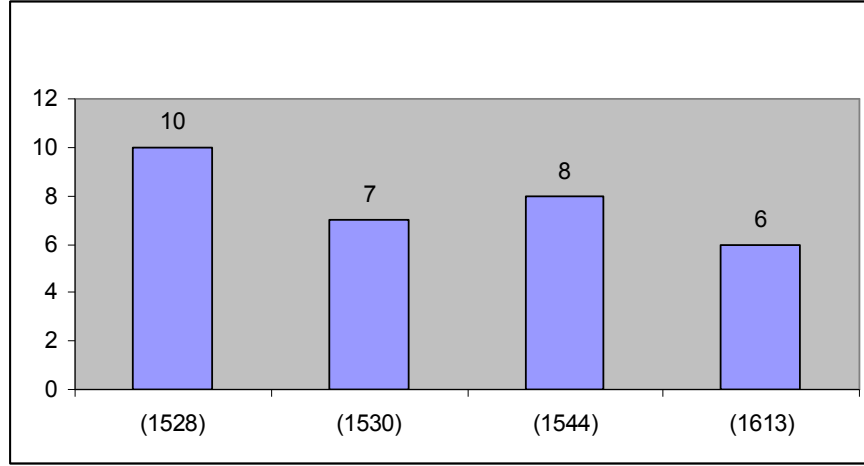

Mahallenin nüfusunda ciddi bir değişim yaşanmamış olmakla birlikte fiziki yapısında bazı değişimler yaşandığı özellikle tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. Örneğin 1528 yılında mahallede bulunan baştineyi(TD 149: v. 365) sonraki döneme ait kayıtlarda göremiyoruz. Netice itibari ile mahallenin nüfus açısından gösterdiği istikrar ile şehir için mühim bir merkez olduğunu söylemekle beraber fiziki yapısındaki değişiklikten, zaman zaman yenilediğini anlıyoruz.

2.4.2.1.7. Peyo Nikola nam-ı diğer Peyo Pop

Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi Manastır'da Müslüman mahallelerinde ve nüfusunda sağlanmaya çalışılan nüfus istikrarı Hıristiyanlar için sağlanamamıştır. Bu istikrarsızlık özellikle idari yapılanmada sıklıkla görülen değişikliklere sebebiyet vermiştir. Çok az Hıristiyan mahallesi birkaç yüzyıl var olabilirken çoğunluğu ortalama olarak yarım asırda kayıtlardan silinmiştir. Bu manada bazı kayıtlar bu mahallelerin ortadan kalkışı periyodik bir düzen içerisinde vermiştir.

Şekil 27: Peyo Nikola nam-ı diğer Peyo Pop Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Yukarıda da görüldüğü üzere mahalle tesis edildiği dönemden itibaren büyük hüviyetine kavuşamamış zamanla da küçülerek ortadan kalkmıştır. Mahalle ile alakalı en enteresan nokta ise ahalisi olan 10 hanenin 6 tanesinin 2 şerli olarak aynı aileden olmasıdır. Bunu baba isimlerinin aynı olmasından çıkarmak güç değildir.

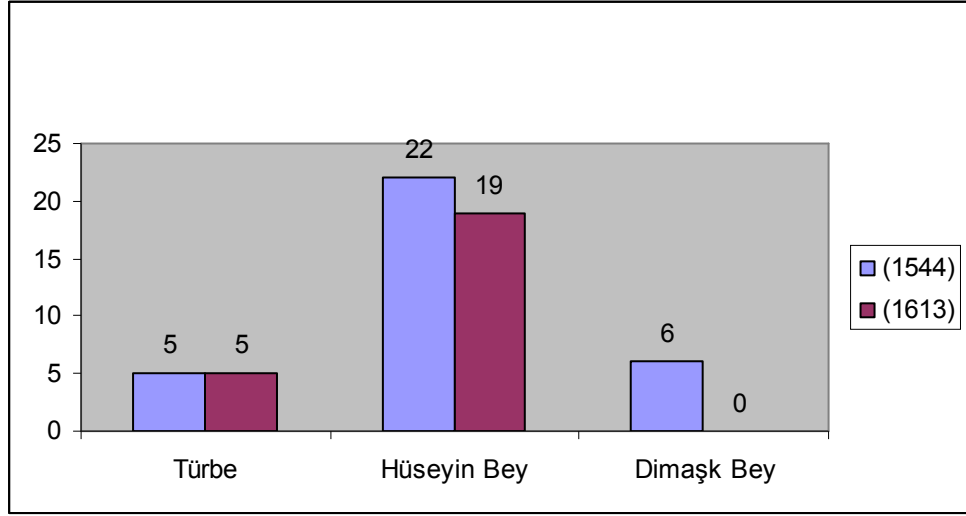
2.4.2.1.8. Todor Patak, Dimaşk Bey, Hüseyin Bey ve Türbe nam-ı diğer Sozanbolid Mahalleleri

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında tesis ettiği ve genel manada popülasyona dayalı denge politikasının bir uzantısı yâda izlediği hoşgörü politikasının bir sonucu olarak bazı şehirlerde istisnai de olsa Müslümanlar ile gayr-ı Müslimler aynı mahallede yaşayabilmişlerdir. Manastır'da da bu tip bir yerleşim örneğine 3 merkezde rastlıyoruz: Dimaşk Bey, Türbe ve Hüseyin Bey mahalleleri.

3 mahallede de 16. yüzyıldan itibaren Müslüman ve gayr-ı Müslimlerden oluşan müşterek bir görüntü çizilmiştir. Hüseyin Bey Mahallesi hâlihazırda geç tesis edilmiş

bir mahalle olduğundan başlangıcında bu şekilde bir iskâna tabi tutulduğu fikri ağırlık kazanmıştır. Öte yandan Türbe Mahallesi ve Dimaşk Bey, Manastır'ın en eski ve önemli mahallelerinden biri olduğu için bu iskân tipinin ne niyetle yapıldığını tespit etmek zordur. Ancak durum, sonuçları itibari ile değerlendirildiğinde Osmanlı medeniyetinin Balkan şehirlerinde meydana getirdiği bütüncül ve barışçıl yapı net bir şekilde görülecektir.

Şekil 28: Türbe, Hüseyin Bey ve Dimaşk Bey Mahallesinde İkamet Eden Gayr-ı Müslim Nüfus

16. yüzyıl ortalarından itibaren kayıtlarda rastladığımız diğer bir mahalle Todor Patak Mahallesi'dir. 10 hanelik bir küçük mahalle olan merkeze ismini veren Todor Patak'ı kim olduğuna dair bir veri bulunmamaktadır.

2.4.2.1.9. Maliçyami Dadye nam-ı diğer Daç İstayko

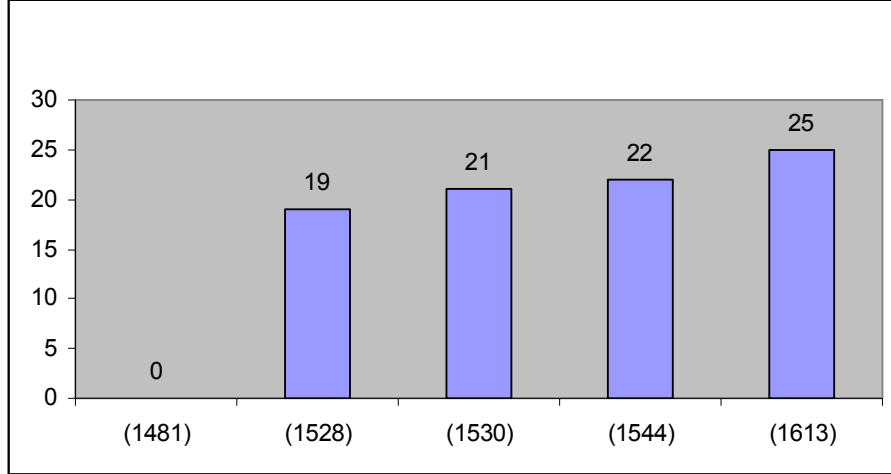
16. yüzyılda tesis edilmiş olup Manastır'ın en büyük Hıristiyan mahallelerinden biridir. 1528 yılı kayıtlarında görülen 5 baştine, mahallenin coğrafi olarak geniş bir alana yayıldığı ve toprağa dayalı bir karaktere sahip olduğu fikrini vermektedir.

1544'te mahalle sadece Daç İstayko olarak kaydedilmiştir. Hane sayısı olarak artış gösteren Daç İstayko'da baştineler, kayıtlarda yer almamaktadır. Burada 2 ihtimal mevcuttur: Baştinelerin yerleşim merkezi haline getirildiği ya da mahallenin konumunda değişiklik yapıldığı. Ancak her iki ihtimalde de mahallenin üretim karakterinde değişiklik olduğu açıktır.

17. yüzyıla gelindiğinde mahallenin hane sayısında ciddi bir artış görülmektedir. Ayrıca mücerret (bekar) sayısı da 14'e ulaşır ki yine bu da dikkat çekici bir durumdur.

Mahallenin nüfus hareketleri aşağıdaki gibidir:

Şekil 29: Daç İstayko Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Yukarıda da görüldüğü gibi mahalle nüfusu düzenli bir şekilde artış göstermiştir. Bu şekilde 17. yüzyıla önemli bir nüfus artışı giren sadece 1 mahalle daha vardır: Tornik mahallesi. Her iki mahallenin de Manastır'ın önemli bir Hıristiyan nüfus bölgesi olduğu açıktır.

2.4.2.1.10. Todor Batova Mahallesi

Manastır'da bulunan Hıristiyan mahalleleri ile Müslüman mahalleleri arasındaki en önemli fark, Müslüman mahalleleri genel olarak uzunca bir süre varlıklarını belirli bir nüfus artış oranına göre sürdürürken Hıristiyan mahallelerinin bu istikrara sahip olamamalarıdır. Dolayısıyla kimisi sadece 20-25 sene var olabilirken, bazıları bu kadar bile varlıklarını devam ettirememişlerdir. Todor Batova mahallesi de bu tip kısa ömürlü mahallelerdendir. 1528 ve 1530 tarihli kayıtlarda (TD 149 ve RMD 370) 18 ve 15 hane olarak kaydedilen 1544 tarihli tahrirde(TD 232) mahalleye rastlayamıyoruz.

1530 tarihli defter bir icmal olduğu için mahalle ile alakalı tafsilatlı bir bilgiye ulaşamıyoruz. Ancak 1528'de mahallenin 6 baştineyi barındırdığını düşünmek buranın da çiftliklerle çevrili olduğu fikrini güçlendirmektedir.

2.4.2.1.11. Pato Dabno Mahallesi

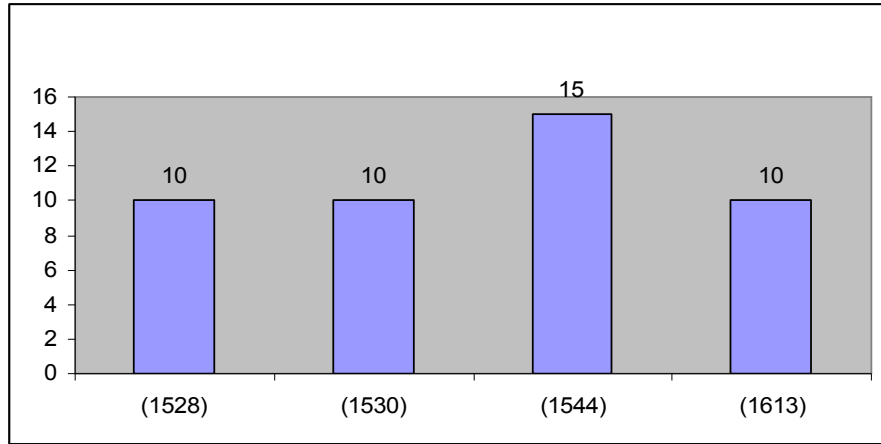
17. yüzyılda tesis edilmiş yeni mahallelerde biridir. Tesis edildiğinde sadece 3 hane olan mahallenin sonraki dönemlerdeki akibeti ile alakalı bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4.2.1.12. Cedid Çömlekçiyan ve Kürkçüyan Mahalleleri

Manastır'da bir meslek grubu adı ile anılan 2 mahalle vardır. Bunlardan biri Çömlekçiyan diğeri ise Kürkçüyan'dır.

Çömlekçiyan (Çömlekçiler) mahallesi, Kürkçüyan (Kürkçüler) mahallesinin aksine 1528'den itibaren hemen hemen aynı nüfus büyüklüğünde var olmuştur.

Şekil 30: Çömlekçiyan Mahallesinin Farklı Tarihlerdeki Hane Sayıları

Mahallenin ismine uygun olarak çömlekçilerden oluşup oluşmadığını maalesef kayıtlardan anlayamıyoruz. Keza Kürkçüler Mahallesi'nin de durumu aynıdır. Ancak en azından bu mahalle adlarının Türkçe olması Balkanlarda şehirleşme noktasında zaman zaman özel durumlara izin verildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 4: Manastır'da Hıristiyan Mahallelerinin Nüfus Dökümleri

	Hane					Bive					Mücered					Bennak					Baştine				
	1481	1528	1530	1544	1613	1481	1528	1530	1544	1613	1481	1528	1530	1544	1613	1481	1528	1530	1544	1613	1481	1528	1530	1544	1613
Koyodav	22	28	24	15	2	3	5	5	1	-	-	-	1	1	3	-	-	-	-	-	-	3	-	1	-
Todor (veled-i) Maslo nam-ı diğer Yohami	14	14	13	14	12	4	3	3	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	2
Dolye Niko(la) (Niko Dolye)	22	20	23	25	6	6	2	2	1	-	-	-	1	10	-	-	-	-	-	-	-	4	-	4	-
Niko veled-i M(h)aslo	15	-	-	-	-	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kon	15	-	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Koliç	23	-	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dadye	34	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kraliç <i>diğer</i>	6	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tornik nam-ı diğer Kaliç	24	18	15	12	22	5	2	2	-	3	-	-	3	3	6	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Malo Veled -i Cand	-	13	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-
Malo Nikola nam-ı diğer Poyup	-	10	7	8	6	-	4	4	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-
Todor Patak	-	-	-	9	10	-	-	-	1	2	-	-	-	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Todor (veled-i) Yano	-	18	15	-	-	-	7	7	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Pato Dabno	-	-	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yovan <i>Hisse</i>	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Maliçyami Dadye nam-ı diğer Daç İstayko	-	19	21	22	25	-	2	2	-	1	-	-	1	5	14	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-
(Cedid) Çömlekçiyan	-	10	10	15	10	-	-	-	-	1	-	-	-	4	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dimaşk Bey	-	3	2	6	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hüseyin Beg (y)	-	-	-	22	19	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Türbe nam-ı diğer Sozandolid	-	-	-	5	5	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kürkçüyan	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	175	153	130	157	119	46	27	25	5	8	-	-	8	23	58	-	-	-	2	-	-	25	-	7	2

2.4.3. Manastır'da Çingene Nüfusu

16. ve 17. yüzyıllarda Manastır şehir merkezinde yaşayan topluluklardan biri de çingenelerdir. Çingenelerin anayurtları olduğu düşünülen Hindistan'dan orta ve batı Avrupa'ya kadar süren göçlerinin önemli bir kısmı Balkanlar üzerinden olmuş bu sayede göz ardı edilemeyecek bir Çingene nüfusu buralarda kalmıştır.

2.4.3.1. Çingenelerin Balkanlara Gelişi

Çingenelerin Balkanlara ne zaman geldiklerine dair net bir tarih bulunmamakla birlikte takribi olarak 9.-11. yüzyıllar arasında buraya ulaştıkları kabul edilmektedir (Marushiakova-Popov, 2006: 9). Ancak çingenelerin Avrupa içlerine geçişleri yaklaşık 300 seneyi bulmuş ve 15. yüzyıl başlarından itibaren Batı Avrupa'da görülmeye başlamışlardır.

Çingenelerin doğudan Anadolu'ya gelerek Bizans'a ulaştıklarına dair kat'i olan ilk tespiti tahmini olarak 1100 yıllarında kaleme alınmış olan ve Bizanslı bir azizin hayatını anlatan "Life of St George of Athos (Aynarozlu Aziz Georgios'un Yaşamı)" adlı eserde rastlıyoruz. Esere göre 1054 yılında imparator Konstantinos IX Monomakhos döneminde önemli ölçüde *atsingani* İstanbul'a gelerek başıboş bir şekilde yaşamaya başlamışlardır (Marushiakova-Popov, 2006: 15). Ancak kesin olmamakla birlikte çingenelerin buraya gelişini 9. yüzyıl başına tarihlenen tarihçiler de mevcuttur. Bu tarihlerde şehre gelen çingenelerin aniden ortaya çıkan bir ayaklanmayı, sahip olduklarını iddia ettikleri güçleri ile bastırmaya muvaffak olunca istedikleri yere gitme hakkına sahip olmuşlar ve bugünkü Plovdiv'e (Filibe) yerleşmişlerdir.

Çingenelerin muhtemelen göçer yapıları dolayısıyla tespit edilemeyen konum ve hareketleri zaman zaman kesintiye uğrayan tarihi vurgularla tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bu manada 11. yüzyıl sonu 12. yüzyıl başlarında Ohri Başpiskoposu Theophilact'ın I. Aleksios Komnenos'a yazdığı mektuptan (Marushiakova - Popov, 2006: 17) Osmanlı Türklerinin bölgeye gelmesinden yaklaşık 200 yıl önce *sigani* denilen çingene atalarının Makedonya'ya ulaştığını anlıyoruz. Ayrıca yaklaşık olarak aynı yüzyıllarda özellikle Mora'da yaşayan çingenelerin Bizans'tan bir takım vergi ayrıcalıkları elde edecek kadar önemsenen bir etnik grup oldukları kaydedilmektedir.

Çingenerin 14. yüzyılda İstanbul ve Mora'da sürdürdükleri hayatları bu yüzyıllarda gerçekleşen iki göç dalgası ile Balkanlar'a doğru kaymaya başlamıştır. Anca bu sefer çingenerler arasında önemli etnik ayrıma gidilir. Buna göre Mısır'dan geldiklerine inanılan çingenerler ile yukarıda ifade ettiğimiz Hint kökenli olan çingenerler birbirlerinden farklı şekilde ifade edilir hale gelir. Dolayısıyla özellikle Makedonya'da Mısır'dan buraya göç ettiğine inanılan çingenerlere Mısırlı manasında *Egyuptsı* (*güpsi* yada İngilizcede ki *gypsi* gibi) denmiştir.

14. yüzyılda artık eski Yugoslavya bölgesine iyice yerleşen çingenerlerin hayatlarını demir işlemeciliği ve deri süslemeciliği ile geçirdikleri anlaşılmaktadır. Sırp kralı Stephan Duşan'ın 1348'de bu işler ile uğraşan çingenerlerin vergi hususiyetleri ile alakalı olarak Prizren idarecilerine gönderdiği berat bunun en önemli kanıtlarından biri olarak görülür(Marushiakova-Popov, 2006: 22). Bundan başka daha birçok belge 14. yüzyılda çingenerlerin artık eski Yugoslavya bölgesinde bir halk unsuru olarak kendilerini kabul ettirdiklerine kanıt olarak gösterilebilmektedir.

2.4.3.2. Osmanlı Hâkimiyeti'nde Manastır'da Çingenerler

Osmanlı ordularının Balkanlarda gerçekleştirdikleri fetihlerin sosyo-kültürel yapıda gerçekleştirdiği değişim şüphesiz ki çingenerleri de etkilemiştir. Buna göre burada bulunan çingenerlere eklenen yenileri ve devam eden fetih hareketleri sonucu buradan gidenlerle birlikte çingenerlerin yaşam tarzlarında gözle görülebilir değişimlerin yaşandığı kaydedilmektedir. Öncelikle artık *sigani* yada *egyuptsı* kelimesi yerine kıpti kelimesi kullanılmıştır. Kelime Hıristiyanlığın Mısır'a ulaştığı dönemde bu dini kabul eden Mısır halkını belirtmek için kullanılırken zamanla buranın tümünün de bu isimle anıldığı görülmüştür. Örneğin 7. yüzyılda Mısır'a ulaşan Müslümanlar buraya *darul kıbt* demiştir (DİA, XXV: 424).

Osmanlı resmi kayıtlarında çingenerlere ilk kez Niğbolu sancağına ait 1430 tarihli bir tahrirde rastlanmaktadır(431 hane) (Marushiakova-Popov, 2006: 31). Bununla birlikte Balkanların birçok farklı bölgesinde farklı inanç ve yaşam şekillerine sahip çingenerlerin yaşadığı ayrıca belirtilmelidir. Osmanlı idaresi de bu hassasiyete dikkat çekerek özellikle Müslüman ve Hıristiyan çingenerlerin birlikte yaşamamaları

konusunda bir dizi tedbir almıştır. Bunun yanında çingenelerin şehir yaşamının belirli kaidelere göre düzenlemiş organize haline ısrarla göstermek istemedikleri uyum yukarıda belirttiğimiz tedbirleri zaman zaman sertleştirmiştir. Kanuni dönemine ait bir hüküm bu tarz tedbirlere örnek gösterilebilir. Bu dönemde özellikle hırsızlık ve soygunculuk konusunda çingenelerin sıklıkla anılması üzerine Kanuni, Rumeli Eyaleti kadılarına şu emri yollamıştır(Şerifgil, 1981: 120-121):

Rumeli Kadılarına Hüküm ki,

Haliya taht-ı hırsızlık ve haramiliği sabit ve zahir olan Çinganelerin küreğe gönderilmesini emr eyleyüb buyurdum ki: Vardıkda her biriniz taht-ı kazanızda hırsızlığı sabit ve zahir olmuş Çinganeleri kaçır nefer ise, Çingane haracisi olan kıdvetü'l emasil ve'l ekran fodula katibi Ahmed Çelebizade kadrehuya küreğe göndermek için teslim eyleyüb cerimleri ne ise sicillat suretini ibraz eyleyüb, imzalayub, mühürleyüb bile viresiz ki müşarünileyh küreğe göndere;

Ve ne mikdar çingane virilür ise isimleriyle defter idüb mühürleyüb, arzınızla dergah-ı muallama gönderesiz; amma bu bahane ile kendü halinde olanlara hilaf-ı şer dahl olunub akçeleri alınmaktan ve zulüm ve teaddi olunmaktan ziyade hazer idesiz.

Yazıldı. Fodula Katibi Ahmed Çelebi'nin ademi Yahya'ya verildi. Fi 4 Ra 959 / 13 Mart 1551

Çingenelerin Müslümanlığı seçenleri zamanla Osmanlı ordusunda da kendilerine yer bulmuşlardır. Ancak bunun ne şekilde bir düzen dâhilinde gerçekleştirildiği net bir şekilde açıklanmamaktadır. Bazı yabancı araştırmacılara göre Osmanlı ordusundaki çingene sayısının 16. ve 17. yüzyıllarda 15.000 – 20.000 arasında olması gerekmektedir(Marushiakova - Popov, 2006: 41). Bununla birlikte örneğin kayıtlarda mehteran işlerini gören İlbasan çingenelerinden de bahsedilmektedir(Ardel, 2006: 317).

Manastır kazasındaki çingenelerin buraya ne zaman geldiklerine dair bir değerlendirme yapmak için tahrir kayıtlarına baktığımızda, çingenelerin buraya 15. yüzyılın son 15 yılı ile 16. yüzyılın ilk çeyreği arasında bir dönemde geldiklerini anlıyoruz. Zira kazaya ait ilk tahrirlerde çingenelere ait bir ifadeye rastlayamıyoruz.

1528 yılında *cemaat-i çinganiyan der nefsi-i Manastır* şeklinde karşımıza çıkan çingene kaydından bu tarihte şehirde 20 hane çingene yaşadığını anlaşılmaktadır. Bunlar içerisinde 5 mücerretin bulunduğunu belirtirken şahıs isimlerinden de çingeneler arasında ihtidanın yaşandığının anlaşıldığını söylemek gerekmektedir.

1544 yılına gelindiğinden devletin artık bir cihan imparatorluğu haline gelmesi ile gözle görünür derecede yaşanan değişimin kurumlar bazında da etkili bir şekilde yaşandığı hemen fark edilmektedir. Zira çingeneler tahrirlerde artık *cemaat-i müselman kıptiyan iskan-ı der nefsi-i Manastır* şeklinde ifade edilir olmuştur. 16 hane ve 10 mücerretten müteşekkil olan çingenelerin *Nasreddin Mescidi* namıyla bilinen ve *Nasreddin Halife*'nin imamlık yaptığı bir mabet etrafında yaşadıkları da yine tahrir kaydından anlaşılmaktadır(TD 232).

17. yüzyıl başlarında halen *Nefraldin* mahallesinde ikamet eden çingenelerin 2 cemaate ayrıldıkları görülmüştür. Buna göre 44 hane ve 10 mücerretlik ilk kısım büyük grubu oluştururken, Hacı Abdullah ismi ile bilinen diğer cemaat 9 hane ve 5 mücerretten oluşur ki bunların tümünün baba adlarının Abdullah şeklinde kaydedilmesi Hacı Abdullah cemaatinin tamamı ile yeni Müslümanlardan oluştuğunu göstermektedir(TD 722).

2.4.4. Manastır'da Yahudi Nüfusu

Manastır şehri daha evvelde belirttiğimiz jeopolitik özellikleri ile birçok farklı grubun yerleşimine açık olmuştur. Bu gruplardan biri de Yahudiler'dir.

Makedonya'daki geçmişleri MS. 200'lü yıllara kadar inen Yahudilere ait en kapsamlı Makedonya göçü, Osmanlı idaresi sırasında İspanya ve Portekiz'den gerçekleşmiştir¹³². Sefaratlar olarak bilinen bu Yahudi grupları¹³³ Makedonya sınırlarında kalan Üsküp ve Manastır şehirleri ile Yugoslavya sınırlarında kalan Belgrat ve Bosna Hersek'te kalan Saraybosna şehirlerine yerleşmişlerdir(Benbassa-Rodrigue, 2001:89, <http://www.wcdarc-ohrid.org/Default.aspx?id=62>). Tabi bu durum Makedonya'nın hâlihazırdaki etnik

¹³² Her ne kadar bahsi geçen Yahudi göçleri yoğun olarak 16. yüzyılda gerçekleşmişse de bundan çok daha önce Macaristan ve Fransa'dan Osmanlı topraklarına Yahudi göçlerinin gerçekleştiği ve bu göçmenlerin Edirne şehrine yerleştirildikleri kaydedilmiştir; bkz. (Benbassa-Rodrigue, 2001:79)

¹³³ Sefarat İbranice de İspanyol demektir, bkz. Benbassa-Rodrigue, 2001:13

karmaşasına tesir edecek ve bölgede İspanyol-Portekiz Yahudileri çekişmesi yaşanacaktır(Benbassa-Rodrigue, 2001:101).

Seferatların İspanya'dan, Sicilya'dan ve Portekiz'den kovularak Balkanlara gelmeleri bölge ticaretinde ciddi bir değişime sebebiyet vermiştir. Özellikle hızla artan nüfusları ile bir anda dokumacılık sanayinin hâkimi olan Yahudiler, Makedon, Bulgar ve Arnavut yün üretiminin beşte birini kendilerine özel bir tarife ile alma hakkına sahip olmuşlardır(Adanır, 2001: 54).

Burada Yahudilerin neden Osmanlı himayesini seçtiklerini ve neden kitleler halinde Müslüman bir devletin sınırlarına göç ettiklerini de açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Bu konu ile alakalı olarak haham İzak Sarfati'nin din kardeşlerine yazdığı mektubu önemlidir(Lewis, 1984:80):

“Almanya'daki kardeşlerimizin ölümden beter acılar içinde bunaldığını biliyorum... Öğrendiğime göre bir yerden kaçtıklarında gittikleri yeni yerde kendilerini daha trajik şartlar bekliyormuş... her yerden ruhlarına iç sıkıntısı verildiğini, vücutlarına ise işkence edildiğini zalimlerin ezici haraçlar topladığını biliyorum. Din adamları ve keşişler, bu yalancı rahipler Allahın zavallı kavmi karşısında acımasızlaşıyorlar... Bir kanun çıkartmışlar Doğu'ya yelken açmış bir Hıristiyan gemisinde bulunacak her Yahudi denize atılacakmış. Ne yazık! İsrailoğullarına Almanya'da ne kadar kötü davranılıyor; artık dayanacak güçleri kalmamış! Oradan oraya sürülüp duruyorlar ve ölümlerine kadar takip ediliyorlar... Kardeşlerim, dostlarım! Ben, İzak Sarfati, Fransız atalarımın, Almanya'da dünyaya geldim, orada yüce hocaların elinde büyüdüm. Sözlerime kulak verin, size sesleniyorum, Türkiye, eğer isterseniz, huzur bulabileceğiniz bereketli bir ülke. Buradan Kutsal Topraklar yolu açık. Hıristiyanlardansa Müslümanların egemenliğinde yaşamak daha iyi değil mi? Burada her insan kendi dikili ağacının gölgesinde huzur içinde kendi hayatını yaşayabilir. Burada istediğiniz süsleri takabilirsiniz. Oysa Hıristiyanlık boyunduruğundayken hakaret ve tartaklamalara maruz kalacaklar korkusu ile çocuklarınıza gönül verdiğimiz kırmızıları ve mavileri giydiremiyor, sefiller gibi koyu renkli giysilere mecbur kalıyorsunuz... Ey İsrail! Neden uyumaktasın? Neden suskunsun? Kalk ve bu rezil ülkeyi temelli terk et...”

Görüldüğü üzere Osmanlı idaresinin gayr-ı Müslimlere gösterdiği hoşgörü Yahudilerce de fark edilmiş ve bizzat kendi din adamları tarafından Osmanlı topraklarına davet edilmişlerdir.

Musevi¹³⁴ ve Yahudilerin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devlet idaresi de dâhil olmak üzere birçok alandan var oldukları tarihi bir gerçektir. Orhan Bey döneminde Bursa'nın fethi ile burada Bizans baskısı ile var olmaya çalışan bir Musevi cemaatinin devlet tarafından korumaya alındığı bilinmektedir(Eroğlu, 1996: 23)¹³⁵.

I. Murat döneminde fetihlerle genişleyen sınırlarda Musevi nüfusu artmaya başlamış ve 1376'da Macaristan'dan kaçan Museviler Rumeli'ye ve Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir. Hatta bu Musevilerin Türkçe öğrenebilmeleri için Bursa'dan getirilen dindaşları kullanılmıştır (Osmanlı Padişahları Ve Musevi Tebaları¹³⁶, 1999: 26).

Osmanlı toprakları Musevi ve Yahudiler için her daim sığınacak bir kapı gibi olmuştu. Yıldırım döneminde 1394'te Fransa kralı VI. Şarl'ın Musevilere uyguladığı baskı dolayısıyla buradaki Musevi halkın önemlice kısmı Fransa'dan kaçmış ve Osmanlı topraklarına sığınmışlardır. Bunlarda yine Balkanlarda iskân edilmişlerdir(OPMT, 1999: 30).

Musevilerin Osmanlı idaresinde sürekli olarak sorunsuz bir şekilde yaşadıklarını söylemek mümkün değildir. Zira kuruluş devrinde Osmanlı Devleti'ni en fazla uğraştıran iç isyanlardan Şeyh Bedrettin İsyanı'nın en önemli figürlerinden Torlak Kemal aslen bir Musevi'dir.

Kuruluş devrinin sonlarına doğru Yahudiler Osmanlı idaresinde kendilerine önemli yerler edinmişler ve II. Murad devrinde İshak Paşa ile Yakup isimli iki hekim, sarayda hekimbaşılık ile taltif edilmişlerdir.

¹³⁴ Musevilik ve Yahudilik birbirlerinden ayrı kavramlar olmakla birlikte çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanılabilmişlerdir. Dolayısıyla belgelerde de bu tip bir eşleşme olabileceği göz önüne alınarak her iki topluluktan bahsedeceğiz.

¹³⁵ Yahudilerin Bizans hâkimiyeti döneminde özellikle ekonomik manada sıkıntılar yaşadıkları, devletin tüm vergilerin dışında sırf Yahudi oldukları için kendilerinden ayrıca bir vergi topladığına dair kayıtlar mevcuttur. Zihne Yahudileri ile alakalı bu tarz bir vergi tahsili için bkz. Peter Charanis, The Jews in the Byzantine Empire under the First Palaeologi, *Speculum*, Vol. 22, No. 1. (Jan., 1947), pp. 75-77.

¹³⁶ Bundan sonra "OPMT"

Fatih devrinde artık Osmanlı için altın bir çağ başlamış ve her açıdan sağlam temelli bir devlet organizesi kendisini ciddi bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Bu devir Yahudiler için de önemli bir dönüm noktası olmuş ve Fatih'in ünlü ifadesi ile Osmanlı Devleti toprakları artık tam bir Yahudi vatanı haline gelmiştir:

“Memleketimde oturan İbranilerin ahfadı... dinleyin. Her arzu edeniniz Konstantiniye'ye gelsin... ve milletinizin bakiyesi burada bir sığınak bulsun”(OPMT, 1999: 44).

Bu tarihlerde İtalyan Fransisken papaz Jean de Kapistrano'nun kışkırtmaları ile Baviera Kralı III. Ludwig Yahudileri topraklarından kovunca Osmanlı topraklarına sığınan Yahudiler yine Tuna boyuna iskân edilmişlerdir (OPMT, 1999: 44). Hatta bunlar daha sonrasında *“Evlad-ı Musa Gariban Alayı”* adı ile bir birlik teşkil edilerek kendilerini yurtlarından eden Jean de Kapistrano'ya karşı bir sefer düzenlemeleri sağlamıştır.

15.yüzyıl sonlarında başlayan göçler ile İtalya, İspanya ve Portekiz'den büyük gruplar halinde gelen Yahudiler çaresiz kaldıkları bir anda Kemal Reis'in yardım taleplerine verdiği cevapla Osmanlı topraklarına sığınacak ve bu vesile ile 150.000 kadar Yahudi Osmanlı idaresine geçeceklerdir. Bunların önemlice bir kısmı Balkanlarda iskân edilirken bir kısmının da Anadolu'nun batı kısımlarına bilhassa İzmir'de iskan edildikleri kaydedilmiştir (Frangakis-Syrett, 2007: 295).

Yahudilerin bugünkü topraklarına geçişleri de yine Osmanlı idaresinde ve Yavuz döneminde gerçekleşmiş Mısır seferi sonunda Filistin bölgesine Yahudiler yerleşmeye başlamışlardır.

Kanuni devrinde de bu iskân faaliyeti devam etmiş, onarılan Kudüs surları ile bölge güvenli hale getirildikten sonra buraya önemli sayıda Yahudi gönderilmiştir. Ayrıca saraydaki Yahudi hekimlerin sayısı da önemli ölçüde artarak Musa Hamon, Avram Levi Migas, Tam Ben Davit Yahya ve Menaşe gibi dönemin önemli tıpçıları sarayda istihdam edilmişlerdir (OPMT, 1999: 66)

II. Selim döneminde saray hekimi Nathan Eskenazi Osmanlı sefiri olarak Venedik ile bir barış anlaşması imzalamıştır.

Yahudilerin Osmanlı son dönemine kadar bu şekilde varlıklarını devam ettirdikleri ve zaman geçtikçe mevki ve kudretlerini arttırdıkları belgelerle sabittir¹³⁷.

Yahudilerin Selanik çevresinde gümüş madenlerinin, Rodos'ta Kükürt, Korint'te alüminyum yataklarının işletmesinde, yiyecek endüstrisinde, sabunculukta, deri tabakacılığında ve pek çok küçük zanaat kollarında çalışmış olsalar da hiçbir ekonomik alanda dokuma alanında oldukları kadar güçlü konuma gelip tek söz sahibi olmamışlardır. Zira Manastır şehrinden alınan vergiler bizlere kökboyası ve kebe gibi dokuma sanayine ait kavramlarla Yahudilerin dokumacılıkta ilerlemelerinin paralellliğini ortaya koymuştur. Ancak ilerleyen dönemlerde dokumacılık sanayinde meydana gelecek olan çöküş Selanik dokuma sanayisinin en önemli besleyicisi olan Manastır şehrinde de buhranlara sebebiyet verecektir (Benbassa-Rodrigue, 2001:141).

Osmanlı tapu tahrirlerine göre 1528'de Manastır'da 47 Yahudi hanesinin(TD 149: 363)¹³⁸, 1544'te 59¹³⁹(TD 232: 408-409)¹⁴⁰ 1591'de 200 Yahudi hanesinin dökümü yapılmıştır. Lewis çalışmasında 1520-1530 tarihleri arasında Manastır'daki Yahudi hane sayısını 34 olarak verir (Lewis, 1984:118). Ayrıca 1597'de de 250 Yahudi nefer sayılmıştır.

Cemaat kendi askamotlarını basarak Selanik'in vesayetinden kurtulmaya da ciddi çaba sarfetmişlerdir. Bununla birlikte Bernardeu'ya bakılırsa, 1591'de Manastır'daki Yahudi cemaatinin başkanı haham Samuel Nahmias, Selanik cemaati başkanı haham Abraham Nahmias'ın kardeşinden başkası değildir (Veinstein, 1999: 248).

Ostrovo panayırında Yahudilerin yeri şu olayla ifade edilebilir: 1582'de Selanik Yahudileri Ostrovo panayırını boykot etme kararı alırlar, çünkü halk panayırın Yahudilerin büyük bahar yortularına yakın bir tarihte yapılmasında ısrarlıdır; bütün Makedonya Yahudilerinin özellikle de Manastır'dakilerin panayıra katılması yasaklanır. Ostrovo'nun pes etmekten başka çaresi kalmaz ve panayırın tarihi değiştirilir (Veinstein, 1999: 249).

¹³⁷ Konu ile alakalı kronolojik bir değerlendirme için bkz., Osmanlı Padişahları Ve Yahudi Tebaları, 500. Yıl Vakfı, İstanbul 1999.

¹³⁸ G. Veinstein 1529'da 48 hanelik bir Yahudi nüfusu verir ki muhtemelen aynı tahrir üzerinden bu rakamı vermiştir zira arada sadece İhanelik bir fark vardır, Veinstein, 1999: 249

¹³⁹ 59 hanenin yanı sıra 37 de mücerred yani bekar mevcuttur, bkz, TD 232, 408-409

¹⁴⁰ Veinstein da aynı rakamı verir.

Manastır'daki Yahudilerin zaman zaman Osmanlı idaresi tarafından kontrol edildiği hatta şehirde güvenliklerinin temini için bazı tedbirler alındığı kaydedilmektedir. Örneğin 5 numaralı mühimme defterinde bulunan 675 nolu hükümde 1565 yılında Manastır'daki Yahudilerin subaşılar tarafından Müslümanlara şarap satmakla haksız yere itham edildiği belirtilmiş ve subaşılardan cezalandırılması istenmiştir(5 numaralı mühimme, 675 nolu hüküm).

Yahudiler Balkanlarda çoğu zaman cemaat-i Yahudiyan şeklinde ayrıca bir cemaat olarak ifade edilirken özellikle ferdi bilgilerin verildiği hane reisleri kaydında şahsın Yahudi olduğu net bir şekilde ortaya konmaktadır. Ancak cemaat-i Yahudiyan'dan başka Frenk cemaati, Yahudi Taifesi ve Alaman Cemaati gibi başka ıstılahların da Yahudileri ifade etmekte kullanıldığını kaynaklardan anlayabiliyoruz (Gradeva, 2004: 228-230.).

2.5. 16. ve 17. Yüzyıllarda Manastır Şehir Merkezinde İktisadi Hayat

Şehirler insanların vücuda getirdikleri, inşa ettikleri, içinde yaşadıkları yapılardan, evlerden, mahallelerden, çalışma yerlerinden, alışveriş alanlarından, eğitim, kültür ve sağlık yapılarından, bunların gerektirdiği ulaşım v.s altyapı tesislerinden oluşur. Daha evvelde Manastır şehir merkezine yaptığımız değerlendirme de verdiğimiz bu tanımın en önemli noktası şüphesiz ki şehre dair her uğraşın birbiri ile ilintili ve sonuçları itibari ile bağlantılı olmasıdır. Bu manada Manastır şehri de hem fiziki özellikleri hem de demografik yapısında görülen çeşitlilik ile iktisadi manada da kendine has bazı özelliklere sahip olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı fethi sonrasında burada uygulanan şehirleşme politikası ile kendine has özelliklerinin yanına Türk-İslam karakteri de şehre kazandırılmıştır. Özellikle fiziki özelliklere bağlı olarak geniş çaplı tarıma müsait olmayan yapısına rağmen geçmişten gelen askeri ve ticari kavşak hüviyeti şehri eski dönemlerden itibaren bir ticaret merkezi haline sokmuş ve sonraki dönemlerde de bu özellik devam ede gelmiştir¹⁴¹.

¹⁴¹ Wilkinson'ın Edward Lear'dan yaptığı bir alıntıda ifade ettiği şekli ile şehir 20. yüzyıl başlarında dahi adeta "*küçük bir metropolis*"tir. Özellikle eski Via Egnatia yolunun bu yüzyıl başlarında Arnavutluk'un tesisi ile rotasını değiştirerek Manastır ile kesişmesi şehri tam bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Wilkinson şehirde çok sayıda dükkan, pazar ve ticarethanenin var olduğunu ifade ederken Manastır'ın bu

Yukarıda ifade ettiğimiz iktisadi potansiyele bağılı olarak Manastır şehir merkezi fethinden itibaren önce zeamet sonrasında ise hass-ı hümayun olarak kaydedilmiştir. Sadece bu özelliği bile şehrin önemini ortaya koyar bir delildir.

Burada şehrin has olarak niceliksel değerini ortaya koymadan evvel kısaca Osmanlı tımar sisteminde has toprakları ile alakalı bilgi vermek faydalı olacaktır.

Has; Osmanlı Devleti toprak rejiminde, yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan dirlik toprakları için kullanılan tabirdir. Haslar, dirlik sisteminin en mühim kısmını teşkil etmekte olup, Osmanlı'ya Harzemşahlar, Memlûklar ve Anadolu Selçuklu Devleti gibi Türk devletlerinden tevarüs etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen yerlerin tahriri yapılırken arazi; tımar, zeamet ve has olarak üç kısma ayrılırdı. Fatih Kanunnamesi'ne göre yıllık vergi geliri 100.000 akçeyi geçen mîri topraklar, has statüsünde olup bu arazilerden padişah için ayrılanlarına "Hass-ı Hümâyûn" tabiri kullanılırdı.

Hass-ı Hümayun gelirin bir kısmı devlet hazinesine girerken, bir kısmı ise padişaha ait olurdu. Valide ve hanım sultanlar ile padişahların kızlarına ve kız kardeşlerine ait olan haslara ise "paşmaklık" denilirdi. Beylerbeyi, sancakbeyleri ve vezirlere tahsis olunan haslara ise "havâss-ı vüzerâ" adı verilirdi. Bu hasların yıllık gelirleri, bir milyonla bir buçuk milyon akçe arasında değişirdi.

Has sahiplerinin vergilerini toplamak üzere, "voyvoda" denilen görevliler tayin edilir, bunlar haraççılar ve cizyedârlarla birlikte has gelirlerini tahsil ederlerdi. Has sahibi, arazisini kullanan köylü düzenli olarak işlemezse, elinden alıp başkasına verebilirdi.

Sefer vukuunda, bütün has sahibi paşalar ve sancak beyleri, hassının miktarına göre, Anadolu'da her 3000 akçesi için, Rumeli'de 5000 akçesi için, tam teçhizatlı ve savaşmaya kadir bir atlı askeri savaşa götürmeye mecburdular. Sulh zamanında bu

dönemde Ohri, Debar ve Struga ile tam bir Pazar organizasyonu oluşturduğunu ifade etmektedir (Wilkinson, 1952: 398).

paşaların ve sancak beylerinin maiyetinde, “daire halkı” denilen bir kısım kuvvet bulunurdu. Bunlar, çevrelerinde asayişini temin ederlerdi. Kısaca jandarma ve polis görevini yerine getirirlerdi.

Has, zeamet ve tımar arasındaki tek fark şuydu: Has, memuriyetin bitmesiyle sahibinin elinden alınır, fakat zeamet ve tımar, evlâda intikal edebilirdi. Diğer hukukî menfaatler bakımından, haslarla zeamet ve tımarın bir farklılığı yoktur¹⁴².

16. yüzyıldan itibaren *hass-ı hümayun* olarak kaydedilen Manastır şehrinin hasıl olarak verilen geliri (*hasıl-ı nefis-i Manastır*) 1468’de 59.867 akçedir(TD 993)¹⁴³. Şehrin özellikle nüfus olarak büyümesine paralel olarak gelirinde de ciddi bir artış yaşanmış ve 1481’de rakam 76. 930 akçeye çıkmıştır(TD 16M).

16. yüzyılın hemen başlarında şehrin *hasha-i hazret-i alempenah* şeklinde kaydedildiğini ve gelirinin 126.113 akçe olduğunu (TD 73: 282), 1528 yılında ise gelirin 131.226 akçeye(TD 149: 367) ulaştığını görüyoruz. İki sene sonunda yani 1530’da gelirden gözle görülür bir azalma fark edilmiştir. 1530 yılında yaklaşık 10.000 akçelik bir azalma ile Manastır şehir merkezinin geliri 121.276 akçe olarak ifade edilmektedir. Ancak burada özel bir işlem yapılarak şehir merkezinin hâsılına Rumeli beylerbeyi Ali Paşa’nın mukataalarının gelirleri de eklenir ve hâsıl 261.325 akçe olarak kaydedilir.

1542 yılında şehrin nüfusunda yaşanan sebebinin tespit edemediğimiz önemli ölçüdeki azalmaya paralel olarak gelirinde de bir düşüş yaşanmış ve 101.336 akçelik bir gelir kaydedilmiştir(TD 217). Bu arada Manastır şehir merkezinin bu dönemde Hüsrev Paşa’ya ait bir has olduğu görülmektedir.

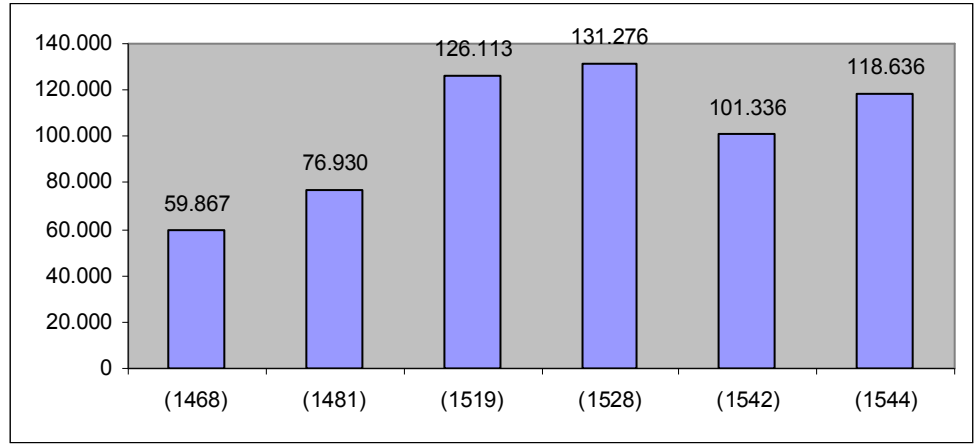
¹⁴² Konu ile alakalı tafsilatlı bilgi için bkz., Barkan, Ö. L., “Tımar”, İA, XII / I, Eskişehir 2001, ss. 286-333; Kurt, Yılmaz, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, Osmanlı, III, Ankara 1999, ss.59-65; Şahin, İlhan, “Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale”, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, Uzunçarşılı Hatıra sayısı, Sayı:32, İstanbul 1979, ss. 905–935.

¹⁴³ Burada sadece hâsıl olan miktarı vereceğiz. Hasıl içerisinde yer alan gelir kaynakları ile alakalı olarak sonraki başlıklarda teferruatlı bilgiler verilecektir.

İki sene sonra muhtemelen bir salgınla yaşanan kayıpların bünyesinde yarattığı sarsıntıyı atlatarak gündelik yaşamına dönen şehir gelirini de arttırarak 1544 kayıtlarında 118.636 akçelik bir hâsıla ulaşmıştır(TD 232).

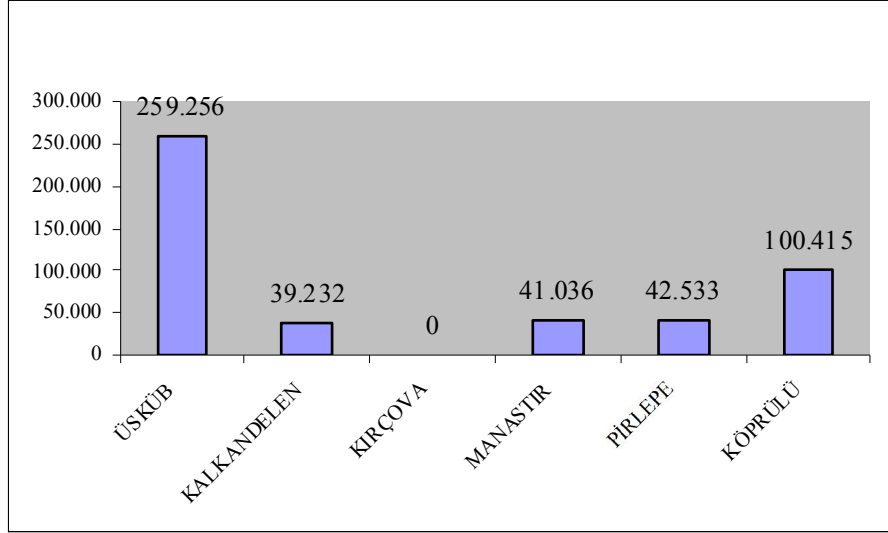
17. yüzyılın ilk çeyreğinin sonların ait bir tahrirde şehrin hâsılı verilmemiş buna karşılık gelir kalemleri tek tek ifade edilmiştir. Buna göre yaptığımız hesapta şehrin gelirini 93.376 akçe olarak tespit ettik. Ancak bu tip bir durum sık karşılaşılan bir hadise olmadığı için gelir kalemlerinin eksik kaydedildiği fikrindeyiz. Zira 16. yüzyılın ortalarından itibaren Manastır'da görülen nüfus artışının geliri düşürmesini beklemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Şekil 31: 15. Ve 16. Yüzyıllarda Manastır Şehrinin Hasılları

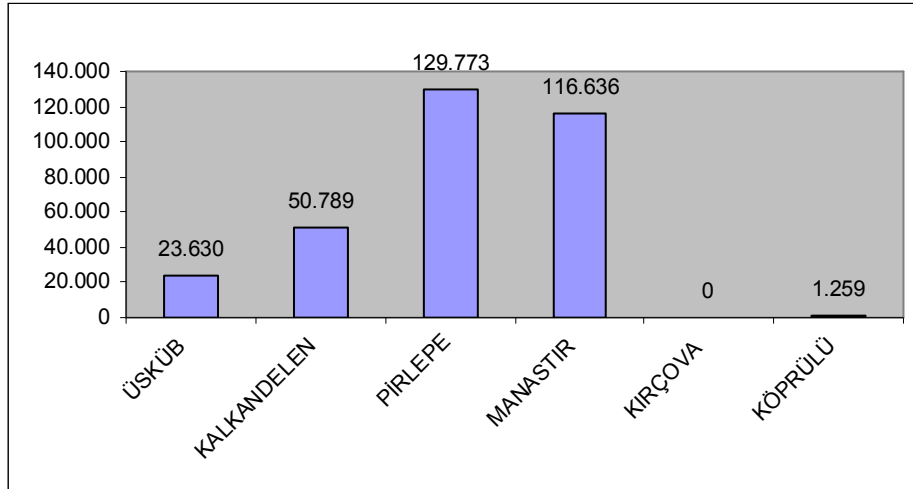
Bu arada genel bir karşılaştırma yapılabilmesi ve Manastır şehri ile aynı dönemde diğer Makedonya şehirlerinin genel durumu hakkında fikir vermesi açısından aşağıdaki iki tabloyu görmek faydalı olacaktır. Zira bu tablolarda Manastır'ın da içinde bulunduğu 6 kazada padişah ve vüzera haslarının gelir toplamları yer almaktadır.

Şekil 32: 1542 Yılında Makedonya'da Padişah Haslarının Gelirleri (TD 217)

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Makedonya bölgesinde has dağıtımı büyük oranda dengeli bir şekilde yapılmaya gayret edilmiştir.

Şekil 33: 1542 Yılında Makedonya'da Vüzera Haslarının Gelirleri

1542’de Manastır şehir merkezindeki Vüzera hassının sahibi Hüsrev Paşa kaydedilmiştir. Burada kaydedilen Hüsrev Paşa’nın tarihsel bir değerlendirme yapıldığında Deli namı ile bilinen Hüsrev Paşa olması muhtemeldir. Hüsrev Paşa sırasıyla Konya, Diyarbakir, Halep, Şam ve Rumeli beylerbeyliği yaptıktan sonra 943’de (1536 / 37) saraya gelerek ikinci vezir olmuştur. 1544’de vefat ettiği bilinmektedir (Süreyya, 1996: 684).

2.5.1. Manastır Şehrinin İktisadi Hayatına Şekil Veren Fiziki Özellikleri

Sanayileşmenin henüz gelişmediği ve üretimin genel manada toprağa dayalı olduğu ortaçağ şehirlerinde sahip olunan coğrafi konum ve özellikler iktisadi yaşamı iki ana kaynağa dayatır: tarım ve hayvancılık. Bunlar ile birlikte coğrafi konumun el verdiği ölçülerde ticaret hayatına yakın olmak yâda ticaret yolları sayesinde doğal olarak müdahil olmak da yine iktisadi hayatın en önemli kaynaklarıdır.

Bu değerlendirme sonrasında Manastır şehrini öncelikli olarak kendine ait özellikleri ile değerlendireceğiz.

Manastır şehrinin 16. ve 17. yüzyıllardaki konumu aslında günümüzdeki konumundan çok da farklı değildir. Heraklea antik kentine 2 km mesafede, Makedonya’nın hemen hemen merkezi sayılabilecek bir konumda olan Pelagonya Ovası’nın bir kısmını içine alarak Dragor nehrinin 2 yakasında kurulmuştur. Bu bilgiler ışığında şehrin, sanki bir ova içerisinde kurulduğu, dolayısıyla tarıma son derece uygun geniş topraklara sahip bir konumda olduğu fikri ön plana çıkabilir. Ancak durum böyle değildir. Şehre ulaşabilmek için Prespa Havzası ve Pelagonya arasındaki 1.160 metre yüksekliğinde bir geçitten geçmek gereklidir (Lory ve Popovic, 1999:61). Ve şehrin denizden yüksekliği 610 metredir.

Evliya Çelebi şehrin, 17. yüzyılda, bir dağ eteğinde (Perister Dağı [Acaroğlu, 2006: 172]) ve bir nehrin (Dragor Çayı [Acaroğlu, 2006:172]) iki yakasını içerisine alacak şekilde kurulduğunu ve buraya ulaşmanın 10 farklı köprüden geçerek mümkün olduğunu ifade eder. Kaynaklar bahsi geçen Dragor (Drahor [Prifti, 2003:562]) Çayı’nın, Perister Dağı’nın doğu eteğinde olduğunu ve Crna Reka (Karasu)’ya karıştığını kaydetmektedirler (Meydan Larousse,Tarihsiz: VIII / 315). Ayrıca Dragor

Nehri Pelagonya Ovası'nı sulayan Crna (Kara) ve Şemnika nehirleri ile bir sistem oluşturarak onlarca koldan oluşan bir sulama ağının da parçasıdır(Anastasovski, 2005: 175).

Özetle ifade etmek gerekirse; Manastır şehri en azından su gereksinimi konusunda tarıma oldukça müsait bir görüntü çizerken, coğrafi koşulların dağlık ve parçalı bir yapı arzemesi bu imkânı geniş tarım alanları içerisinde kullanmasını imkânsız kılmıştır.

Peki şehir merkezinin geniş sahalı tarıma izin vermeyen bu yapısı sonucunda Manastır şehir merkezinde iktisadi hayat ne şekilde gelişmiştir?

Öncelikle geniş sahalı tarımın burada mümkün olamaması şehirde toprağa dayalı üretimin olmadığı manasına gelmemelidir. Manastır'da şehir hayatının yaşam tarzı ve yukarıda ifade ettiğimiz coğrafi özelliklerine rağmen belirli ölçüde tarımsal üretim görülmektedir. Ancak bu üretim genel manada konutların yaşam alanı içerisinde büyük ölçüde münferit ve aile içi tüketime dayalı olup ağırlıklı kısmı gayr-ı Müslim tebanın ihtiyaçlarına yöneliktir¹⁴⁴.

Manastır şehir merkezinde tarımsal faaliyetlerin coğrafi manada büyük ölçüde kısıtlanması halkın hayvancılık ve buna bağlı üretim anlayışına yönelmesine sebebiyet vermiştir. Gerçi büyük yâda küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine dair herhangi bir ize tahrir kayıtlarında rastlanmazken, arıcılığın dağlık özellikler gösteren şehirde önemli bir kaynak olduğu açıktır.

Tahrir kayıtlarında hayvancılık yapıldığına dair geniş çaplı veriler bulunmamakla birlikte mühimme kayıtlarında zaman zaman karşımıza çıkan bazı hükümlerden Manastır'ın özellikle başkentin et ihtiyacına cevap veren önemli merkezlerden biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre 1565-1566 yıllarına ait hükümleri içeren 5 numaralı mühimme defterinde bulunan 159 ve 787 nolu hükümlerde İstanbul'da baş gösteren et sıkıntısının giderilebilmesi için Drama, Zihne, Siroz, Yenice-i Vardar, Avrethisarı, Karaferye, Filorina, Cumapazarı, Timurhisar, Kesterye, Dobniçe, Ilca, Pirlepe, Kırçova, Köprülü, **Manastır**, Nevrekop, Sofya, Selanik, Kavala, Yenice-i Karasu, Gümölcine, Yenişehir, Alasonya, Serfice, Sidrekapısı, Çatalca, Gerniş, Fener, Tırhala, Ağrafa, İştib, Salina, Tatarpazarı, Üsküp, Drama, Kratova, Köstendil Ilcası, Radomir, Samakov, İzladı, İvranya ve Berkofça gibi Rumeli şehirlerden et talep

¹⁴⁴ Şarap üreticiliğinin temelini oluşturan üzüm bağları gibi.

edilirken bu talebe uymayan ceplerin cezalandırılması istenmektedir (5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm no: 159, 787). Yine aynı döneme ait 1570-72 yıllarına ait hükümleri içeren 12 numaralı Mühimme defterinde bulunan 810 nolu hükümde de “*bir an tehir u terahi itmeyüp taht-ı kazanızda ne mikdar celep var ise üzerlerine takdir olunan koyunlardan eger mevsim koyunlarıdır ve eger uhdelerinde baki kalan koyundur, defter mücebince yarar nayiplerünüz ile ve sürüciler ile muaccelen bit-tamam ihrac eyleyüp..... İstanbul’a koyun eminine teslim itdüresiz*” ifadeleri ile İstanbul’a Manastır ve diğer Rumeli şehirlerinden koyun talep edilmektedir (12 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 810).

Diğer taraftan eski bir şehir yerleşimi olan Manastır merkezi, buna bağlı olarak meslekleşme ve şehir içi paylaşımını önemli ölçüde sağlamış ve sanayi öncesi dönemde el işçiliğine bağlı birçok üretim şekli geliştirmiştir. Bu meslek grupları incelendiğinde hemen hepsinin hayvancılığa bağlı ürünler üzerinden geliştirildiği görülecektir.

Bu manada Manastır şehir merkezinde iktisadi hayatın üç önemli başlığı tarımsal üretim, hayvancılık ve sanayi öncesi dönemde el işçiliğine dayalı iş kolları ayrı ayrı incelenmesi gereken konulardır.

2.5.2. Manastır Şehir Merkezinde Toprağa Bağlı Üretim

Şüphesiz ki tarımsal üretim, hem boyutları hem de şartları söz konusu olduğunda coğrafi koşullardan büyük ölçüde etkilenir. Buna bağlı olarak da tarih boyunca hemen hemen tüm büyük uygarlıklar su kaynaklarına yakın hatta su kaynaklarını içerisine alacak şekilde kurulmuşlardır. Manastır şehri de Dragor nehrinin iki yakasında kurularak bunun en tipik örneklerinden birini oluşturmuştur.

Tarımsal üretimin en temel taşı şüphesiz ki tarım ehli olan çiftçilerdir. Osmanlı idaresi de bu manada vergi sisteminin merkezine ziraat ile meşgul olan reayayı koymuş ve I. Murat devrine kadar herhangi bir ayırım yapmaksızın çift resmi, sonraki dönemlerden itibaren de gayr-ı Müslimlerden ispence, Müslümanlardan ise çift resmi adı altında bir toprak vergisi alınmaya başlanmıştır.

İspence ve çift vergisinin tahsili başı başına incelenmesi gereken önemli bir mevzudur.

2.5.2.1. Manastır Şehrinde Çift ve İspence Resmi

Osmanlı Devleti'nin özellikle Batı yönlü fetihlerle kısa süre içerisinde sahip olduğu önemli sayıdaki gayr-ı Müslim halkın, Müslüman halkla dengeli bir şekilde vergilendirilmesi önemli bir mesele olmuştur. Bu manada ilk yazılı kanunnamesi olan Fatih Kanunnamesi'nde bu sorun şu şekilde bir düzen dâhiline alınmıştır:

“Her müzavvec kafir ispence için suvarına yirmi beş akça vere, ve haraca yarar oğlanına dahi tamam ispence ve duldan ki çifti olmaya, yılda altı akça, ve suvari evinde kullanmaya ve iplik iğirtmeye, meğer ki ücretiyle işlede.” “Ve süvari(ye) hasıl yazılmış beğlik bağ varsa raiyyetleri ol beğlik bağa yılda üç gün işlede”, “ve derziden ve cullahdan ve kürekciden ve papuccudan ve at işledenden ve gayrı sanat ehli kafirden yirmi beş akça ispence aldıktan sonra bunlar sanat ehlidir deyüb nesnelere almayalar, üzerlerine iş güc bırakmayalar, meğer ki kendüler il-narhına razı olalar, ol vakit işleyeler ” (İnalcık, 1959: 602).

Yani özetle gayr-ı Müslim hane reisi yıllık 25 akçe, dul ise yani bive ise 6 akçe vermekle yükümlü idi.

İspence'de diğer Osmanlı vergileri gibi genel manada bir standarda sahip olmakla birlikte bazı bölge ve şartlara göre değişiklikler arz edebilmekte idi. Örneğin hayatını ikame edebilecek yetiye ulaşmış her gayr-ı Müslim, ister Hıristiyan ister Yahudi olsun ispence ödemeye mecburdu. Fakat 16. yüzyılda Avlonya bölgesindeki Yahudilerin bir süreliğine bu vergiden muaf tutuldukları kaydedilmektedir. Muhtemel ki bu muafiyetin sebebi bölgeye yeni ulaşmış Seferatların yerleşim sürecinde çektikleri sıkıntıyı asgariye indirmektir.

İspencenin varlığı bazı Osmanlı hukukçuları tarafından şer'i hukuka aykırı bulunmuştur. Zira cizyenin var olduğu bir yerde ayrıca bir de ispencenin alınması bidat sayılıyordu (İnalcık, 1959: 603). Osmanlı idaresi yine de ispencenin bir baş vergisi değil Müslümanlardan alınan çift vergisinin muadili olduğu şeklindeki bir anlayışla vergiyi tahsil etmeye devam etmiştir.

İspenceyi sadece toprak işleyen köylü değil gayr-ı Müslim olan her türlü halk grubu ödemekle yükümlü idi. Hatta kocası ölmüş dul kadınlar dahi bive statüsüne alınarak ispenceye göre oldukça düşük olmakla birlikte (6 akçe) vergiyi ödemekle yükümlü tutulmuştur.

Çift resminde olduğu gibi ispencenin de tahsil dönemi her yıl 1 Mart'a denk gelmektedir. Ancak Aynî Ali Efendi'nin Kanunname-i âli Osman'ın da çift resmi olarak alınan verginin bölgeler arasında değişiklikler arzettiği ve 30 akçe ile 57 akçe arasında bir değere sahip olduğu belirtilmektedir. Buna mukabil reayanın gayr-ı Müslim olması durumunda alınan verginin 25 akçe olduğu açıkça ifade edilmektedir (Aynî Ali Efendi, 1962: 53). Biraz gerilere gidildiğinde I. Selim kanunnamesinde de durum şöyle ifade edilir:

“İmdi reyalardan resmi çift martta alınur ve resmi çift dahi bazı livada otuz altı akçedir...

..... reaya kafir olsa her bir müzevec kafirden sipahi yılda yigirmi beş akçe ala...(Pulaha-Yücel, 1988: 21)”

Manastır'a ait kayıtları incelediğimizde tarihi 1468 olarak tahmin edilen 993 nolu tahrirde şehir merkezindeki ispence geliri 4.530 akçe olarak verilmiştir(TD 993: 10). Bunun 4.000 akçelik kısmı 160 hanelik gayr-ı Müslimlere aittir. Yani 15. yüzyıl ortalarında şehirde ispence vergisi olarak hane başına 25 akçe alınmıştır. 15 bive hanesi için 6 akçeden toplam 90 akçe alındığını düşünürsek geriye kalan 440 akçelik kısmın 10 mücerret için alındığı anlaşılacaktır. Bu durumda mücerret başına 44 akçenin alındığı anlaşılmaktadır.

1481 yılına ait kayıtlarda (TD 16M) ispence geliri hasıl kısmında verilmemiştir. Ancak gayr-ı Müslim hane sayısında bir hesaplama yapıldığı takdirde; $222 \times 25 = 5525$ akçelik bir gelir elde edilir. Bu gelire $48 \times 6 = 576$ akçe bive geliri ilave edildiğinde elde edilen rakam 6.101 akçeye çıkmaktadır. Bu kayıтта mücerretler bulunmamaktadır.

1519 tarihli icmal defterde (TD 73) de yine ispence resminden bahsedilmemektedir. Ancak hane, mücerret ve bive sayılarından yapılan bir hesaba göre elde edilen ispence resmi geliri 6.955 akçedir. Ancak burada mücerret resminin hane resmine denk hale getirildiğini de söylemekte fayda vardır.

1528 yılına ait olan 149 nolu tahrir defterinin oldukça kötü durumda olduğunu daha evvel de ifade etmiştik. İspence resmine ait kayıтта bu manada okunamayacak kadar

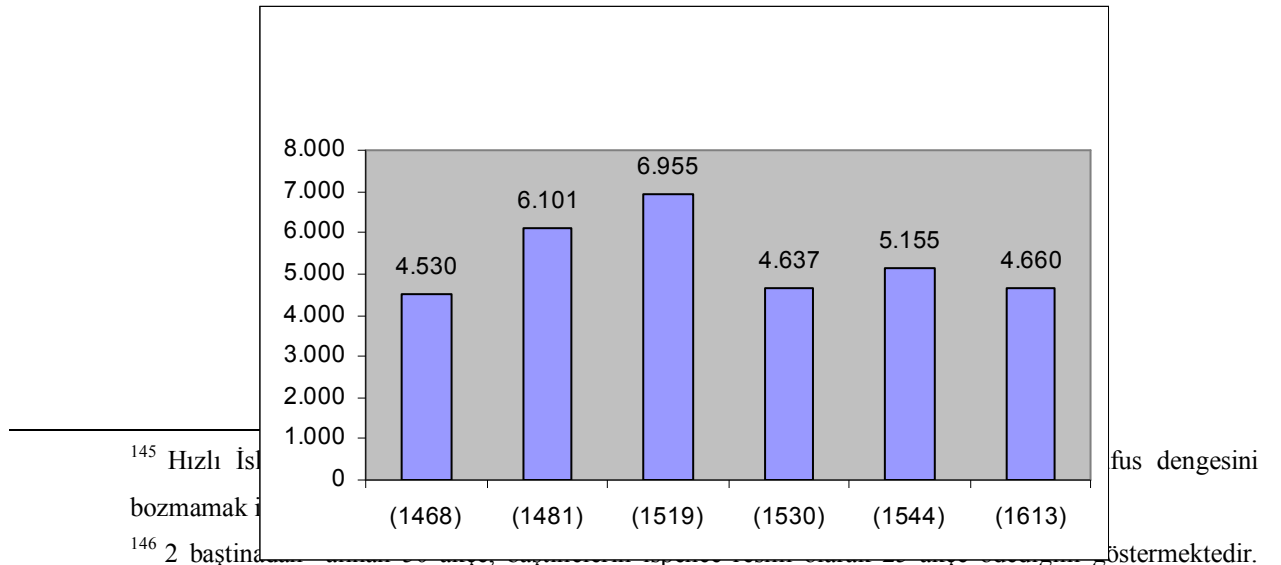
silik ve kirli olduğundan vergi hasılı hane ve bive sayılarından yola çıkarak tespit etmeye çalışacağız. Buna göre 153 hanelik gayr-ı Müslim nüfustan 3825 akçe, 27 biveden de alınan 162 akçe ile toplam 3.987 akçelik bir gelir elde edilmektedir.

İki sene sonra 1530 tarihinde İslamlaşmadan dolayı olduğu muhtemel bir değişiklik yaşanmış ve gebr nüfusu 153'den 171'e ulaşmıştır¹⁴⁵. Dolayısıyla İspence resminin artışı da gayet normaldir. Buna göre 1530 yılında Manastır şehir merkezinden tahsil edilen ispençe vergisi 4.637 akçedir.

1544 yılında ispençe geliri 5.155 akçedir. Bu gelirin 4.500 akçelik kısmı 180 haneden, 30 akçelik kısmı 5 biveden ve geriye kalan 625 akçelik kısmı ise 25 mücerretten gelmektedir(TD 232).

17. yüzyıla gelindiğinde ispençe vergisinde önemli bir değişme yaşanmamıştır. Ancak vergi mükelleflerinde çok ciddi bir değişim yaşandığı da açıktır. Zira bu tarihe kadar sürekli olarak 150 handen fazla bir büyüklükte olan gebr nüfusu bu dönemde mücerretten yana değişerek 86 hane ve 96 mücerret haline gelmiştir. Bu arada ispençe vergisi içerisine baştine de dahil edilerek verginin içeriği genişletilmiştir. Buna göre hane reislerinden 2.150 akçe, mücerretlerden 2.400 akçe, baştinelerden 50 akçe¹⁴⁶ ve bivelerden de 60 akçe alınmıştır ve böylece şehirden tahsil edilen ispençe miktarı 4.660 akçe olarak kaydedilmiştir.

Şekil 34: Manastır Şehriden Tahsil Edilen İspence Vergisi Hasılları (akçe)

Buna göre dollar haricinde tüm reyanın ispençe vergisi olarak 25 akçe ödediği anlaşılmaktadır.

Çiftlik, Farsça Cuft / çift ile Türkçe *-lik* ekinden meydana gelmiş olup bir çift öküzle sürülebilecek büyük toprak parçalarını ifade eder(İnalçık,1993: 313). Nitekim nim/yarım çift için tek öküzle sürülebilecek toprak manasında öküzlük tabiri de kullanılmıştır(Kütükoğlu, 2000: s.118).

Çiftlik, önceleri tımar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük ziraî işletmeleri ve malikâneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Osmanlı arazi sistemi içerisinde bir çiftlik kanunnamelerle belirlenmiş olup arazinin verimliliğine göre 60–150 dönüm arasında bir alanı kapsıyordu. Bu haliyle çiftlik, tımar, vakıf ve mülk topraklarda ziraat (tarım) yapılan toprakların temel ünitesi özelliğini taşırdı. Reaya genel adıyla bilinen, Müslüman ve gayrimüslim köylüler, ellerindeki topraklarını tapu ile tasarruf edebilirler ve karşılığında tayin edilmiş vergiyi (çift resmi) elde ettikleri mahsulün vergileri (öşr) ile birlikte toprağın intifa hakkı (has, tımar, vakıf veya mülk) kime verilmişse ona ödemekle yükümlü olurlardı.

Çift resmi tüm özellikleri ile hatta tahsil zamanı ile ispençe vergisinin Müslüman halktan alınan halidir. Bölgeler arasında toprak büyüklüğü ve medeni hale göre farklılıklar arz eden çift resmi kanunnamelerde sınırları net bir şekilde çizilen önemli ve hususi bir vergidir. I. Selim kanunnamesinde 36 akçeden 27 akçeye kadar farklı miktarlarda tahsili emredilen vergiden muaf olanlar da net bir şekilde belirtilmiştir.

Buna göre hanede kendi hayatını ikame ettirme yetisine sahip olamayan kanunnamedeki ifadesi ile “*kisbe kadir olmıyan*” bekar erkekler (mücerretler) bu vergiyi vermekle yükümlü değillerdir¹⁴⁷. Ancak bir gelire sahip olan kanunnamedeki ifadesi ile *ehl-i kesb olan* kişiler çift vergisini tamamıyla (25 akçe) vermek zorunda idiler. Bu arada defterde mücerret iken yeni evlenirse bennak statüsüne geçer ki bu durumda vermekle yükümlü olduğu miktar bir çiftin yarısı yani 12 akçedir (Pulaha-

¹⁴⁷ Elinde tam veya yarım çift arazi bulunmayan kâr ü kisbe kadir ehli, ayrı bir yerde veya babasının yanında oturan reayaya bennâk denirdi(Taşkın, 2007: 636)

Yücel, 1988: 21). Ayrıca deftere mücerret kaydedilmiş iken babası vefat ederek malı kendisine intikal eden kişi de yine çift vergisini vermekle yükümlü idi(Aynî Ali Efendi, 1962: 53).

Manastır şehrindeki Müslüman nüfusu tespit edebildiğimiz ölçüde tahsil edilen çift resminin miktarı şu şekildedir.

Lory ve Popoviç'in çalışmalarında verdikleri 1460 yılına ait 295 hanelik Müslüman hane sayısının (Lory–Popoviç, 1992: 62) vergi olarak karşılığı 7.375 akçedir. Ancak bu rakam içerisine elimizde veri olmadığı için *ehl-i kesb olan reayayı* ve *bennakları* ekleyemediğimizden dolayı bu rakamın eksik olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz.

Daha evvelde bahsi geçen ve özellikle 14. ve 15. yüzyılda Makedonya'da nüfus hareketleri ile alakalı bir çalışma hazırlayan Gligor Todorovski Osmanlı kaynaklarının aksine fert olarak verdiği rakamda, 1465-68 yılları arasında şehrin Müslüman nüfusu olarak 1390'ı verir ki (Todorovski, 2000: 97), bu durumda hane başına ortalama 5 kişilik nüfus kabul edildiğinde hane sayısı olarak 278 sayısı karşımıza çıkar; ki bu rakamı hemen hemen 993 nolu tahririn verdiği değerlerde karşılamaktadır. Bu rakamı mücerret ve bennaklar haricinde baz aldığımızda 1468 yılında şehirden tahsil edilen çift resminin 6.950 akçe olduğu anlaşılmaktadır.

1481 yılına gelindiğinde –nüfus bahsinde de bahsettiğimiz şekli ile- şehrin Müslüman nüfusunda ciddi bir artış yaşanmıştır. Müslüman hane sayısının 390'a ulaştığı bu tarihte mücerret ya da bennaklar hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durumda sadece hane sayısından yola çıkarak yaptığımız hesaba göre çift resmi geliri bu tarihte 9.750 akçeye ulaşmaktadır.

1519 yılına gelindiğinde(TD 73) Manastır şehrinde oldukça hızlı bir İslamlaşma yaşanmış ve Müslüman hane sayısı hemen hemen 3 katına çıkmıştır. Bu tarihte 617 olan hane sayısına 139 da mücerret eklenmiştir. Buna göre bu tarihte 126.113 akçe olan şehir hâsılının 18.850 akçelik kısmı çift resminden gelmektedir. Bu da şehrin hâsılının %14,9'unun çift resminden geldiğini göstermektedir.

1528 yılına ait bilgilerimizin en önemli kaynağı olan 149 nolu tahrir defterinin okunmasını oldukça zor olması dolayısıyla bu defterden sağlıklı veriler elde etmekte oldukça zorlanıyoruz. Tüm olumsuzluklara rağmen buradan tespit edebildiğimiz

Müslüman hane sayısı 586, mücerret sayısı da 192'dir. Buna göre yaptığımız hesapta bu tarihte tahsil edilen çift vergisi miktarı 24.250 akçedir.

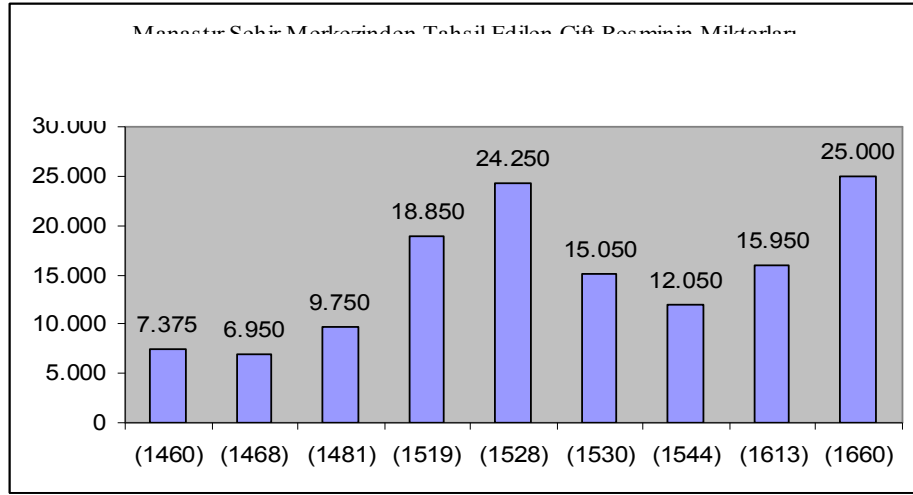
1530 yılına ait bir muhasebe defterine göre Manastır şehrinde 432 hane Müslüman ve 170 de mücerret bulunurdu. Mücerret olarak kaydedilenlerin kaçının gelir sahibi olduğu bilinemediğinden tümünün vergi mükellefi olduğunu var sayıyoruz ve buna göre bir hesap yapıyoruz. Bu durumda 1530 yılında Manastır şehir merkezindeki çift resmi hâsılının 15.050 akçe olduğunu varsayabiliriz.

16. yüzyılın ortasına gelindiğinde Manastır şehir merkezindeki nüfus yapısında önemli değişimler yaşanmıştır. Muhtemelen bir salgın ya da göç dalgası ile düşen nüfusa bağlı olarak çift resmi geliri de düşmüştür. 390 hane ile 92 mücerretin karşılığı olan vergi hasılı 12.050 akçedir.

1613 yılına kadar ki nüfus tahminlerinin çok net olmamasından dolayı ortalama bir tahmin yapmak oldukça zordur. Ancak şunu söylemek mümkündür ki 16. yüzyılın ortalarından itibaren şehirdeki Müslüman nüfusu sürekli olarak artmıştır. 1613 yılında şehirde yaşayan Müslümanların hane olarak yekûnu 590'dır. Bunun yanında defterlerde sadece mim harfi ile gösterilen ve çoğu zaman ayrıca yekûnu verilmeyen mücerretlerin sayısı ise 48'dir. Bu durumda çift resmi gelirinin 17. yüzyıl başlarında yaklaşık olarak 16.000 akçeye(15.950) ulaştığını düşünüyoruz.

Manastır'ın 17. yüzyılına ait bilgilerinin en azından tahrirlerle alakalı kısmının oldukça kısıtlı olduğunu ifade etmiştik. Bu manada yine daha evvel Evliya Çelebi'nin kayıtlarından yola çıkarak yaptığımız değerlendirme ile yaklaşık 1.000 hanelik bir Müslüman hane sayısı tespitinde de bulunmuştuk. Bu tahminden hareketle 17. yüzyıl sonuna gelindiğinde Manastır şehir merkezinden elde edilen çift resmi hâsılının 25.000 akçeye ulaştığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Şekil 35: Manastır Şehir Merkezinden Tahsil Edilen Çift Resminin Miktarları (akçe)

Tarıma en azından iklim açısından oldukça müsait olan Manastır şehrinde yetiştirilen tarım ürünleri şu şekilde sıralanabilir:

2.5.2.2. Buğday

Manastır'da hem taşrada hem de şehir merkezi dâhilinde yaygın olarak yetiştirilen buğday, geniş bir adaptasyon yeteneğine sahip olmasına rağmen fazla sıcak ve nemden hoşlanmayan bir serin iklim tahılıdır. Özellikle gelişiminin ilk dönemlerinde (çimlenme -kardeşlenme) sıcaklığın 8-10 °C, bağıl nemin % 60'ın üzerinde olması yeterlidir. Yetiştirmesi için, 10-15 °C sıcaklık, % 65 nem, az ışıklı ve yarı kapalı havalar uygundur.

Başaklanma döneminin hemen öncesinde bağıl nemin yüksek olması buğday verimini olumlu yönde etkiler. Döllenme ile birlikte, düşük nem ve yüksek sıcaklık tanenin niteliğini yükseltir. Gelişme dönemine uygun dağılmış 500 mm bir yağış maksimum verim için yeterlidir. Buğday değişik tip topraklarda yetişebilen bir bitkidir. Verimsiz kıraç topraklarda ve verimli taban alanlarda yetiştirilebilen birçok buğday çeşidi vardır. Bununla birlikte buğday için en uygun topraklar, drenajı yeterli olan derin killi-tınlı topraklardır. Su tutma kapasitesi % 25-30 olan toprak buğday için uygundur.

Yukarıda teknik olarak yetiştirilme koşulları verilen buğday, Manastır'da sıklıkla karşımıza çıkan bir tarım ürünüdür. 15. yüzyıl kayıtlarında *hın̄ta* (TD 993; TD 16M), sonraki dönemlerde *gendüm*(TD 149; TD 232; TD 722) olarak kaydedilen buğday mısır ve darı ile karşılaştırıldığında bazı araştırmacılar için *zengin yiyeceği* olarak ifade edilmiştir(Faroqhi, 2006: 68). Osmanlı'nın buğday üretimde ciddi bir yer edinmesinde özellikle Meriç vadisi ve Filibe'nin fethi önemli rol oynamıştır(Başar, 1998: 52).

Buğdayın ölçülmesinde kullanılan ölçü birimi *himl*dir. Himl kilogram olarak karşılığı ile alakalı olarak net bir bilgi maalesef bulunmamaktadır. Çünkü İnalçık'ın da ayrıntılı bir şekilde incelediği *himl* yani *yük* ölçüsü farklı coğrafyalar değer olarak değişiklikler göstermiştir. Dolayısıyla himlin karşılığın ne kadar olduğu ile alakalı tespitler yaklaşık tahminlerden öteye gidememektedir.

İnalçık'ın özellikle Osmanlı öncesi Balkanlarda çoğunlukla Duşan kanunlarına bağlı olarak kullanılan ağırlık ölçüleri ile alakalı çalışmasında, himlin aslında yaygın olarak madencilikte kullanıldığı ve esas olarak bir hayvan yükü kastedildiği ifade edilmektedir. Bölgeye ait yerel ölçü birimleri ile karşılaştırmalı olarak hazırlanan çalışmada himl ile kabal bir tutulmuş ve yapılan hesapla 1 himlin 65,664 kg olduğu hükmü verilmiştir (İnalçık, 1991: 16). Ancak İnalçık burada Sırbistan'da madencilikte kullanılan Osmanlı ölçü birimlerini verirken 1 himlin 4 kile olduğunu da belirten kaynaklar olduğunu belirtir ki; bu durumda Fekete'nin 1 İstanbul kilesinin 22- 28 kg olduğuna dair tespitinden yola çıkarak 1 himlin zaman zaman 89,12 kilograma kadar çıktığını söyleyebiliriz. Bu arada İnalçık da 1 İstanbul kilesinin –hububat ölçüsü olarak yaklaşık olarak 10 kg geldiğini belirtir ki bu durumda 1 himl 40 kg civarına çıkar. Bu durumda Fekete ile İnalçık arasında %50'den fazla bir fark oluşur. Sonuç olarak Manastır'da buğday gibi tahılların ölçümünde himl kullanılır, fakat himlin kilogram karşılığı ile alakalı net bir yargıya ve araştırmacılar arasında mutabakata varılamamıştır.

Manastır şehir merkezinde 1468 yılında toplam Buğday üretimi 210 himl'dir. Bu rakam 1481'de 214 himle çıkarken 16. yüzyılda buğday üretiminin ani bir düşüş yaşadığı görülmektedir. Şehirde buğday üretimi 1528'de 30, 1544'te 25 ve 1613'te 25 himle düşmüştür ki, buradan Manastır buğdayının üretim sonrasında iç piyasa kullanılmadan hemen diğer bölgelere dağıtıldığı ve devletinin bir anlamda buğday piyasasını 30 ila 25 himl arasında sabitlediğini anlıyoruz.

2.5.2.3. Mahlût

Manastır'da sıklıkla karşılaştığımız bir diğer zirai ürün de mahlût'tur. Bugün melez olarak da bilinen buğday ve arpa karışımına verilen isimdir. Genellikle hayvan yemi olarak kullanılan mahlût, hayvancılığın önemli yer tuttuğu Manastır şehrinde de yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak Manastır'a ait tahrirlerde bu ürüne 16. yüzyıl ortalarına kadar rastlayamıyoruz. 1544 tarihinde ilk kez rastladığımız mahlûtun miktarı 30 himl kadardır. 1613 yılına gelindiğinde bu miktarın halen aynı kalmasından üretimin devlet

tarafından kotalandığını göstermektedir. Bir anlamda devlet piyasada fiyat dengelerini sağlama adına üretime müdahale etmiştir.

2.5.2.4. Şair (Arpa), Çavdar, Yulaf, Burçak

Manastır'da 15. yüzyıl sonlarına kadar kayıtlarda yer alan *şair* yani arpa ortalama olarak 27 ila 45 himl arasında üretilmiştir. Himl başına 10 akçe ile fiyatlandırılan arpanın Manastır şehri için önemli bir ürün olduğu söylenebilir.

Çavdar, Manastır'da uzun zaman aralıkları ile rastladığımız bir üründür. 1468 yılına ait olan 993 nolu tahrirde şehirde 21 himl çavdar yetiştirildiği kaydedilmişken akabinde 20 yıl gibi kısa bir süre sonra tutulan 16M nolu tahrirde çavdardan bahsedilmez. Ancak bundan kırk sene sonra hazırlanmış 1528 yılına ait 149 nolu tahrirde şehirde 35 himl çavdar yetiştirildiği ifade edilir ki bu durumda çavdarın himlinin 10 akçe den 13 akçeye yükseldiği görülür. Bu artışa sebep olan şeyin buğday sıkıntısı çekilen bir dönemde çavdara duyulan ihtiyaç olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır düşüncesindeyiz.

Yulaf, Manastır'da kısa bir süre ekilmiş ve 1468 yılında 4 himl kadar bir verim alınmış üründür. Sonraki dönemlerde neden yetiştirilmediğine dair bir bilgiye rastlayamadık.

Burçak baklagillerden bir ürün olup taneleri hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Manastır'da muhtemelen hayvan yemi olarak kısa bir süre yetiştirilen burçaktan 1481 yılında 33 himlik bir verim alınmış ve karşılığında 330 akçe vergi alınmıştır.

2.5.2.5. Keten (Ketan), Giyah (Ot)

Keten hem sağlık sektöründe hem de boya imalatında kullanılan bir çeşit özel bitkidir. Manastır sürekli var olmuş önemli bir üründür. Ancak bir besin kaynağı olmadığı için buğday ya da diğer ürünlere göre oldukça ucuzdur. Kayıtları incelediğimizde ketenden elde edilen gelirin sürekli olarak arttığı görülecektir. 1468 yılında ketenden elde edilen gelir 25 akçe iken bu miktar 20 sene zarfında 2 katına çıkmış, 1528'de ise gelir 770 akçeye ulaşmıştır. 1544 yılında yine sadece hayvan yemi olarak kullanılan giyah ile birlikte kaydedilen(*öşr-ü ketan ma'a giyah*) ketenden elde edilen gelirin 1800 akçeye ulaştığı görülmektedir.

2.5.3. Manastır Şehir Merkezinde Diğer Üretim Şekilleri ve Gelir Kaynakları

Buraya kadar ki kısımda ağırlıklı olarak ortaya konan Manastır şehrindeki tarımsal üretimin yanında dönemin şartlarına göre sürdürülen endüstriyel üretim, hayvancılığa

dayalı gelirler ve özellikle farklı inanç sistemlerine göre belirlenen vergilere dayalı gelirler şehrin göz ardı edilemeyecek gelir kaynaklarıdır.

2.5.3.1. Manastır Şehir Merkezinde Endüstriyel Faaliyetler

Manastır'ın şehri ve taşrasının sıklıkla karşılaşılan ve farklı amaçlarla kurulmuş değirmenler dönemin endüstriyel faaliyet olarak nitelendirilebilecek en karakteristik birimleridir. Hububat yetiştiriciliğinin ciddi bir yaygınlık gösterdiği şehirde hububat ürünlerinin öğütülerek un ya da hayvan yiyeceği haline getirilmesi ancak bu değirmenler vesilesi ile gerçekleşmektedir. *Asiyab* olarak bilinen bu değirmenler, şehrin içinden ve yakınından geçen birçok akarsu sayesinde su gücü ile çalışmakta ve şehir merkezinde sıklıkla rastlanılmaktadır. Osmanlı tahrirlerinde genelde kapı hesabı yani *bab* sayısı ile belirtilen değirmenlerin bazı bölgelerde taş adedi ya da kapasiteleri ile de kaydedildiği vakidir.

Manastır'da kaydedilen değirmenler bab yani kapı hesabına göre kaydedilmiştir. Buna ya öğüttükleri materyal (çavdar, buğday, arpa gibi), yada kapasitelerine göre farklı değerlere sahip olmuşlardır. Buna göre şehir merkezlerindeki değirmenlerin 15, 25, 30, 45 ve 60 akçe gibi birim vergi değerlerine sahip oldukları tahrir kayıtlarında görülebilmektedir. Bunların haricinde kaydın yapıldığı dönemde kullanılmayacak kadar kötü durumda olan ve *asiyab-ı harab* şeklinde kaydedilen değirmenlerin ise 1 akçe ile vergilendirildikleri görülmektedir.

Bahsi geçen hububat değirmenlerinin haricinde dikkati çeken bir başka değirmen kaydı da *asiyab-ı kebe* olarak kaydedilen değirmenlerdir. Kebe Anadolu'da çobanların giydikleri bir çeşit kalın aba yani kumaş olarak bilinmekle birlikte Balkanlarda kebe battaniye olarak kullanılan bir örtüyü ifade eder. Her halükarda kebenin bir kumaş çeşidi olduğu düşünüldüğünde kebe değirmenlerinin de (*asiyab-ı kebe*) o dönemlerde kullanılan kebe atölyeleri oldukları düşünülebilir. Bu düşüncüyü destekleyen bir diğer veri de Manastır'a ait tahrirlerde karşımıza çıkan *öşr-ü boya-i sürh*'tür. Kök boya olarakta bilinen doğal bir boya maddesi olan ve özellikle kırmızı renk boya için kullanılan sürhün Manastır'da karşımıza çıkması dokumacılık endüstrisi ve dolayısıyla kebe atölyelerinin varlığını kanıtlar niteliktedir.

Manastır merkezinde karşımıza kebe değirmenlerinin (asiyablarının) çıkmamasından kebelerin taşrada *Laboniç*, *Esmulik* ve *Gabrova* gibi karyelerde dokunarak şehre getirildiği ve burada dikildiği fikrini uyandırmaktadır.

2.5.4. Manastır Şehir Merkezinde Meslek Grupları

Manastır şehir merkezi bahsinde ayrıntılı bir şekilde üzerinde durduğumuz Osmanlı şehir kavramının en önemli özelliklerinden birisi, üretime dayalı olarak oluşan, tarım dışı ancak birçok noktada tarıma dayalı esnaf ve ticaret örgüsüdür. Çoğunlukla bölgenin üretim ve yetiştiricilik yelpazesi ile paralel olarak işleyen bu mekanizma şehrin günlük yaşamı ve diğer merkezlerle olan bağında önemli bir misyon üstlenmiştir.

Osmanlı şehirlerinin meslek grubu ve üretim kollarını şehir ya da kasabaların kendi fiziki ve nüfusa dayalı özellikleri belirlerdi. Örneğin coğrafi olarak dağlık ve engebeli bir özellik gösteren Diyarbakır'da 16. yüzyılda mimarlık, taşçılık, taş yontuculuk, kiremitçilik, kireççilik, demircilik ve marangozluk yaygın mesleklerdi(Ünal, 1999: 187). Buna mukabil engebeli ve tarıma elverişsiz bir coğrafyada kurulan Manastır şehrinde meslek gruplarının hemen hemen tamamının hayvancılık ve buna bağlı endüstri alanlarına bağlı olarak geliştiğini görmekteyiz.

Şehirlerin üretim karakterini belirleyen diğer bir kıstas ta şüphesiz ki coğrafik özelliklerinin yanında coğrafik konumlarıdır. Bilhassa anayol ya da ticaret yolu olarak ifade edilen geçiş noktalarına yakın olan şehirlerin bu yolu kullanan asker veyahut tüccarların ihtiyaçlarına cevap verebilmek amacı ile gösterdikleri çaba buraların zamanla esnaf çeşitliliği ve ticari hareketlilik noktasında ciddi bir inkişaf geçirmesini kaçınılmaz kılacaktır (Faroqhi-Elder, 1980: 300). Orhonlu bu durumu bahsi geçen şehirlerin tesis edildiği bölgelerin iyi seçilmeleri ve ulaştırma şebekesini kontrol edebilecek konumda olmalarıyla alakalı olduğu şeklinde yorumlamıştır (Orhonlu, 1984: 5).

Deri ve yan ürünlerinin yine hayvancılık ve günlük hayata yönelik işlemeciliğinin ciddi bir gelişim gösterdiği Manastır'da iş kollarının geneli bu yönde bir eğilim göstermektedir. Bu manada saraçlık, başmakçılık ve debbağlık Manastır'da en fazla karşılaştığımız iş kolları arasındadır.

Debbağlık ya da tabakçılık ham deriyi kullanım alanına göre terbiye etme ve işleme işine verilen isimdir¹⁴⁸. Saraçlık debbağlardan gelen deriyi genellikle hayvan koşumu ya da buna benzer bir ürüne çevirmekle uğraşan sanatçıların yaptığı iştir. Atlara [amut](#) yapma, koyunlara [cıngırak](#), kemerlik, [hasır](#) işleme, [sarka](#), atlara başlık, hayvan süslemeleri, [heybe](#) ve benzeri malzemeleri yapmak yine saraçlıkla alakalı uğraşlardır. Başmakçılık ise bunların dışında tamamı ile günlük hayata yönelik olarak başmak adı verilen bir çeşit ayak giyeceğinin imalat işidir.

Bilhassa Müslüman mahallelerinde yaygın olarak görülen bu iş kollarının başlı başlarına bir mahalle dahi oluşturdukları görülmektedir. Hatta bu debbağların bazılarının mahallelere isimlerini verdiği de Manastır'da vakidir, Kara Debbağ ve Yusuf Debbağ gibi...

Kanunnamelerde debbağların işledikleri deriler ile alakalı olarak bazı düzenlemeler ve kurallar tesis edilmiştir. Aynî Ali'nin 17. yüzyıla ait Kanunname-i Ali Osman'ında bu konu ile alakalı olarak şunlar söylenir:

“Dabaklar (tabak yada debbağ) deriyi iyice işlemeden kimseye veremezler. Satın alanlar bu deriyi alıp başka yere götüremezler. Eğer götürürse cezası vardır. Kırmızı veya al keçi derisinin iyisi 22, ortası 18, fenası 12 akçedir (Aynî Ali Efendi, 1962: 50-51)”

Kanunnamelerde sadece ham derinin imali ile alakalı değil aynı zamanda işlenmiş derinin de standardı ile alakalı bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle saraç ve keçecilerin at eğeri ve koşum takımlarını hazırlarken yapmaları gerekenler oldukça net bir şekilde ortaya konmuştur.

“Saraçlar kontrol edilsin, eğerlerin sahtiyani çok güzel olmalı ve fiyatı da 120 akçe olmalıdır. Eğer yaptıranlar aradaki anlaşmaya göre yaptırmalıdırlar ki sonradan kavga etmesinler. At başlıkları da iki taraflı yapılmalı ve iki katlı olmalıdır(Aynî Ali Efendi, 1962: 51)”

¹⁴⁸ Debbağlık ile alakalı münferit çalışmalar ülkemizde oldukça kısıtlıdır. Konu ile alakalı bilgilere genellikle bölük pörçük olarak rastlıyoruz. Bu manada konu ile alakalı olarak bilgi edinilebilecek nadir eserlerden biri olarak bak., Zeki Tekin, “İstanbul Debbağhaneleri”, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Sayı: 8 Yayın Tarihi: 1997, ss. 349-364.

15. yüzyılın 2. yarısında -1468 yılında- Manastır'da 7 Müslüman debbağ ve 2 başmakçı tespit edilmiştir. Burada Müslüman olduklarını özellikle vurguluyoruz zira tahrirlerde gayr-ı Müslimlerin meslekleri ile alakalı bilgiler oldukça kısıtlı hatta çoğunlukla yoktur. Şehirde artan Müslüman nüfus ile birlikte meslek grubunun da niceliğinde önemli bir artış görülmüş ve 1481 yılında debbağ sayısı 29'a çıkarken 11 de saraç tespit edilmiştir.

1528 yılına gelindiğinde tahrir defteri kötü durumda olduğu için sağlıklı bir değerlendirme yapılamamakla birlikte şehirde 39 debbağ, 8 de saraç bulunmaktadır. Bu anlamda ham madde ile işlenmiş ürünün bir arada bulunduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

1544 yılında iş kolları çeşitlenirken deri ve deri ürünlerine bağlı meslek sahiplerinde artışlar görülmüştür. Bu tarihte şehirde 5 başmakçı, 6 pabuççu¹⁴⁹, 5 saraç, 1 keçeci¹⁵⁰ ve 21 debbağ tespit edilmiştir.

17. yüzyılda özellikle ticaret hayatının gelişmesi ile meslek grupları dışarıdan gelen ucuz mallara yenik düşmeye başlamış hem çeşit olarak hem de adet olarak düşüş yaşamıştır. 1613 yılında şehirde 14 debbağ, 1 pabuççu ve 2 başmakçı bulunmaktadır. Bu ani düşüşe değişik sebepler gösterileceği gibi tahrir kâtiplerinin kayıtlarda tasarrufta bulunarak bazı meslekleri yazmamış olabilecekleri de düşünülebilir. Bu arada bu tarihlere ait kayıta 2 de Hristiyan semerciye rastlanır ki bu durum deri ile alakalı mesleklerin giderek zenginleştiğini göstermektedir.

Manastır'ın tam bir şehir organizasyonu olduğunu gösteren önemli unsurların başında günlük hayata dair meslek gruplarının varlığıdır. Kasaplar, helvacılar, bozacılar, kuyumcular, sabuncular, hayatlar (terziler), atarlar, bakkallar ve berberler bunların en önemlilerindendir. Şüphesiz ki bu iş kolları içerisinde bilhassa sayıları açısından en dikkat çekenleri hayyat yani terzilerdir. 15. yüzyılda sayıları 10'a kadar çıkan terzilerin 1528'e ait 149 nolu tahrire göre 24 âdete yükseldiği görülmüştür.

¹⁴⁹ Pabucun başmaktan farklı olarak tabanı kösele olan ve refah düzeyi yüksek kişilere ait bir giyecek olduğunu düşünüyoruz.

¹⁵⁰ Keçenin bugün de eğer ile binek hayvanının derisi arasına serildiğini düşünürsek keçecinin de saraç ile birlikte çalıştığını varsaymak yanlış olmayacaktır.

1544 yılında sadece 1 adet terzinin kaydedilmesi diğerlerinin bilinmeyen bir sebepten dolayı deftere alınmadığı fikrini uyandırmaktadır. Ancak 1613'te de terzilerin sadece 2 tane olarak verilmesi terzi sayısının ciddi bir azalmaya uğradığını göstermektedir.

Manastır şehrinde bir endüstri kolu olarak görülen sabunculuk da yine zaman zaman karşımıza çıkan mesleklerdendir. Sabunun tarihi çok eskilere gitmekle beraber ortaçağ boyunca bilhassa bir çeşit dezenfektan olarak kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle ortaçağ sonlarında salgın hastalıkların artması ile birlikte Bizans'ta sabunculuğun ciddi manada geliştiği ve sabuncu localarının kurulduğu vakidir. Osmanlı devletinde de sabuncu esnaflarının önemli merasimlerde diğer esnaf grupları ile birlikte yerlerini aldıkları bilinmektedir. Üretilen sabunlar içinde en kaliteli ve tercih edilenlerin zeytinyağından yapılanlar olması sabun üretimini genellikle batı Anadolu ve Halep gibi merkezlerde yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla Manastır şehrindeki sabunculuğun üretim değil tamamı ile ticari bir meta olarak var olduğunu düşünüyoruz. Kanunnamelerden anlaşıldığına göre sabuncular genellikle mumcular ile birlikte çalışmaktadır:

“Mumcular ve sabuncular en iyi mumu ve sabunu yapsınlar. Mumlar çürük ve kokar yağdan olmasın, sabun da iyi pişmiş olsun, uydurma yapılmamasın (Aynî Ali Efendi, 1962: 52) ”

Şehirde 1468 yılında 5, 1544 yılında ise 2 sabuncunun kaydına rastlanmıştır (TD 993, TD 232).

Boza, Osmanlı kültüründe çok eski dönemlerden itibaren var olmuş ve bilhassa imali sırasında oluşan alkole rağmen Müslümanlara satışının serbest olması ile dikkat çekmiş bir içkidir. Darı irmiği, şeker ve sudan imal edilen boza bir kış içeceği olarak Osmanlı yemek kültüründe önemli bir yer edinmiştir. Evliya Çelebi 17. yüzyılda İstanbul'da 300'den fazla boza dükkânının ve 1100'den fazla bozacının olduğunu ifade eder ki bu önemli bir rakamdır. Ayrıca bazı imalatçıların bozayı fazla mayalarak içine afyon kattıklarının anlaşılması üzerine zaman zaman bu konuda düzenlemeler yapıldığı da

vakidir¹⁵¹. Manastır şehrinde de boza geleneği var olmuş ancak sadece 15. yüzyıl kayıtlarında bir adet bozacıya rastlanmıştır.

Attarlık özellikle İslamiyet sonrası Türk kültüründe önem kazanmış genel olarak güzel koku ve kokulu şeker satışına dayalı bir iş koludur. Ancak kanunnamede bu meslek erbaplarının özellikle adil ve sıhhatli bir satış yapmalarına dair önemli uyarılar yapılmıştır:

“Aktarlar (attarlar) sattıkları şeyler boyalı, yağlı olmasın ne satarlarsa ona aldıklarını onbire satsınlar. Külâh şekerine üçkâğıttan fazla satılmaz (Aynî Ali Efendi, 1962: 52)”

Manastır şehrinde 1481’de 1, 1544’de 4 ve 1613 yılında 1 adet attar bulunmaktadır.

Manastır’daki meslek grupları içerisinde inşaat sektörüne ait olanların oldukça fazla olduğu görülmektedir. Neccar yani marangoz, boyacı ve yolcular bu manada şehirde karşılaştığımız meslek gruplarıdır. Bilhassa marangozluğun her daim şehirde var olması buranın marangozluğun hammaddesi olan kereste konusunda zengin olduğunu göstermektedir. Bu manada Evliya Çelebi’nin Manastır çevresindeki ağaçlıklara yaptığı vurgu önemlidir.

İslam kültürünün en önemli özelliklerinden biri olan temizliğin Türk kültürüne kattığı en dikkat çekici unsur şüphesiz ki hamam kültürüdür. Hamamlar ve buralarda görev yapan tellaklar sıklıkla karşımıza çıkan figürlerdir. Müslümanlara ait kurumlardan bahsederken Manastır’da da hamamların var olduğunu ifade etmiştik. Bu hamamlarda çalışanlarda yine zaman zaman tahrirlerde belirtilmiştir. Bu arada kanunnamede hamamlardan Hıristiyanlarında istifade edebileceği belirtilmiş ancak bu durumda Hıristiyanlar ile alakalı özel bir hassasiyet gösterilmesi tembih edilmiştir:

“Hamamcılar hamamlarını temiz tutup suları ılık olsun, sıcaklığı normal ve tellaklar temiz, berberleri iyi olsun. Hıristiyanlara hamamlarda verilen havluların markaları bulunsun. Berber Hıristiyan başını traş ettiği ustura ile Müslümanın başını yapmasın

¹⁵¹ Boza ile alakalı ayrıntılı bilgi ve Osmanlı kültüründe bozanın yeri için bakınız, Ahmet Nezih Turan, Acısıyla Tatlısıyla Boza: Bir İmparatorluk Meşrûbatının Tarihi, Coğrafyası, Kimyası, Edebiyatı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2007.

ve onun sildiği havlu ile Müslüman kurulanmasın. Hıristiyan usturası ve havlusu ayrı olsun. (Aynî Ali Efendi, 1962: 52)”

Yukarıda ifade ettiğimiz meslekler haricinde çömlekçilik, kazancılık, kirişçilik ve değirmencilik Manastır’da karşımıza çıkan iş kollarıdır. Ayrıca özellikle Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilerden yola çıkılarak verilen bir bilgiye göre 1660 yılında şehirde 40’tan fazla kahvehane bulunmaktadır. Bugün dahi şehirde kahvehaneler önemli bir yer tutmakta ve çay yerine kahve tüketimi şehir halkı için oldukça önemli bir yer tutmaktadır(Jezernik, 2006: 188).

Tablo 5: Manastır Şehrinde Bulunan Meslek Grupları

MESLEKLER	1468	1481	1528	1544	1613		1468	1481	1528	1544	1613
Debbağ	7	29	39	21	14	Bakkal	-	-	-	1	-
Başmakçı	2	-	-	5	2	Attar	1	-	-	4	1
Saraç	-	11	8	5	-	Berber	-	-	-	4	2
Pabuççu	-	-	-	6	1	Sabuncu	5	-	-	2	-
Keçeci	-	-	-	1	-	Neccar	-	2	1	4	10
Semerci	-	-	-	-	2	Boyacı	-	-	-	2	1
Kasap	6	3	-	2	-	Yolcu	1	-	-	-	-
Helvacı	4	1	-	-	-	Hamamcı	1	-	-	1	1
Bozacı	1	-	-	-	-	Tellak	1	2	2	-	2
Kuyumcu	4	1	-	-	-	Berber	-	-	-	4	2

Tablo 6: 1569 Yılında Manastır’da Meslek Kolları ve Adetleri¹⁵²

MESLEKLER	Adet	MESLEKLER	Adet	MESLEKLER	Adet	MESLEKLER	Adet
Akıncılar	72	Kürekçi	1	Dellal	3	Hatib	5
Arabacı	1	Mumcu	1	Demirci	2	İmam	46
Attar	5	Muytab	1	Dülger	7	Kadı	4
Papuççu	5	Nalband	5	Haddad	2	Katib	5
Balıkçı	1	Nalçacı	3	Halvai	8	Kayyım	1

Tablo 6’nın Devamı

Basmacı	6	Neccar	9	Hammami	2	Muhassıl	33
Berber	2	Semerci	3	Harrat	3	Mühtesib	1
Celeb	31	Serrac	6	Hayyat	3	Muhzır	5
Cerrar	1	Şemci	2	Hubbaz	1	Müderriş	1
Cüllah	20	Tahtacı	4	Kalaycı	1	Müezzin	26
Çanakçı	1	Terzi	14	Kassab	1	Mülazım	3
Çerçi	1	Yamak	2	Kazzaz	2	Mütevelli	4

¹⁵² Bu tablo Prof. Dr. Bahaettin Yediyıldız’ın Atatürk Ve Manastır Sempozyumu’na sunduğu bildirden özetlenmiştir, bkz. Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlılar Döneminde Manastır”, Atatürk Ve Manastır Sempozyumu, 12-13 Ekim 1998, Manastır/Bitola, ss. 21-35

Debbağ	30	Zenger	2	Kılınçcı	1	Naib	1
Değirmenci	2	Danişmend	1	Kılları	1	Sipah	1
Dellak	2	Eşkinci	2	Kilimci	1	Sipahizade	1
Kirişci	1	Subaşı	1	Kuyumcu	1	Yamak	2

BÖLÜM 3: MANASTIR'DA TAŞRA TEŞKİLATI

Taşra ifadesi genel manada bir ülkenin başkenti haricinde kalan topraklarını ifade etmek için kullanılan bir kavram olmakla birlikte, bir şehrin merkezi haricinde kalan kırsal alanını ifade etmek için de kullanılabilir. Osmanlı idari teşkilatında da taşra genelde şehir karakteri göstermiş bir yerleşim biriminin, merkezi(nefs) haricinde kalan topraklarını ifade etmek amacı ile kullanılır¹⁵³. Dolayısıyla taşranın, şehir merkezine belirli uzaklıklarda bulunan köylerin ve diğer küçük yerleşimlerin bir bütünü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, tımar sisteminin en karakteristik uygulama sahasıdır. Has, zeamet ve tımar vd. olarak ayrılan toprak parçaları devlet görevlilerine tevcih edilerek bilhassa üretimde bir süreklilik sağlanmaya çalışılmıştır. Bizim taşra olarak ifade ettiğimiz birim de, çoğunluğu has ve zeametlerin dışında kalan ve tımarlı sipahi olarak ifade edilen görevlilere tevcih edilen karye yani köylerin oluşturduğu bütünlüktür. Ancak ağırlıklı kısmı şehir merkezi olmakla birlikte taşrada yer alan karyelerin bir bölümünün has ve zeamet olarak kaydedildiğini görmekteyiz. Bu uygulama bazı karyelerin hususi durumları ve gelişmişlik düzeyleri açısından diğer karyelerden ayrıldığını göstermektedir. Bu gelişmişliğin en önemli göstergesi sahip olunan demografik büyüklüktür ki, has olarak tahsis edilen toprakların ve karyelerin gelirlerin has seviyesine ulaşmasının en önemli sebebi de bu büyüklüktür.

Manastır'ın daha evvel ifade ettiğimiz coğrafi ve ekonomik özellikleri yukarıda belirttiğimiz duruma dair örnekleri karşımıza çıkarmaktadır. Örneğin Manastır'da, 1530 ve 1544 yıllarında padişah, beylerbeyi ve diğer divan üyelerine ait birçok has karye kaydı bulunmaktadır. Bu durum Manastır'ın sadece şehir merkezi ile değil taşrası ile de önemi haiz bir bölge olduğunu gösterir bir hususiyettir.

Tablo 7: 1530 yılında Manastır'da Has Olarak Kaydedilen Köyler(RMD 370)

Padişah-ı Alempenah	Peribliçi
	Çukur

¹⁵³ Son dönemde Osmanlı taşrası adı altında gerçekleştirilen çalışmalarda özellikle bu tanıma uygun bir tavir sergilenmiş ve hatta başkent haricinde kalan tüm bölgeler taşra olarak tanımlanmıştır, örneğin bkz., Alaaddin Aköz, Doğan Yörük, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s14/akoz.pdf>.

	Ostrofçe
	İsmolik
	Leskova
Behram Paşa Mir Miran-ı Rumeli ¹⁵⁴	Edina Kofçe
	Timur Hisar
	Braliçe
	Likovarda Hamza nam-ı diğer Çukçi
	Optiçar
	Brod
	Pusta nam-ı diğer Selçe
	Boldaşk
	Tranil Dol
	Paraliva
	Brusnik
Molla Mühiddin Çelebi Kazaskeri-i Rumeli	Gorna Peykari
	Saranliç
	Dolna Peykari
	Mokri

1530 yılına ait bu tablo incelendiğinde padişah ile birlikte hem Anadolu hem de Rumeli beylerbeyliği yapmış olan Behram Paşa ve Rumeli kazaskeri Molla Muhiddin Çelebi'nin de burada has sahibi olduğu görülmektedir. Bu önemli bir hususiyettir çünkü bu özellik Manastır bölgesini özellikle diğer Makedonya merkezlerinden ayırmaktadır.

Tablo 8: 1544 yılında Manastır'da Has Olarak Kaydedilen Köyler(TD 232)

Padişah-ı Alempenah	Zagorniçe
	Peribliçi
	İsmolik
	Hamud
	Saboniç
	Nefuçani
Hüsrev Paşa ¹⁵⁵	Vranofçe
	Orta Bekri
	Dolna Bekri
	Mokri(<i>Bukri</i>)
	Sırniçe

¹⁵⁴ Bahsi geçen Behram Paşa Rumeli beylerbeyliği öncesinde Anadolu beylerbeyliği yapmış olan, aynı zamanda özellikle Kanuni ile birlikte Mohaç Meydan Muharebesi'ne katılarak önemli yararlılıklar göstermiş bir Osmanlı Karamandanıdır. Kalenderî İsyanı sırasında Anadolu beylerbeyi olan Behram Paşa'nın bu isyan sırasında oldukça sıkıntılı bir duruma düştüğü ve ancak Pargalı İbrahim Paşa'nın yardımı ile isyanı bastırıldığı kaydedilmektedir. Zaten bu isyandaki başarılı müdahalesi ile kısa bir süre sonra Rumeli beylerbeyi olmuştur, (Tezcan, 2004: 19)

¹⁵⁵ Bu Hüsrev Paşa'nın 1531-32 yıllarında Halep beylerbeyi iken daha sonra Rumeli beylerbeyliğine kadar yükselen Deli Hüsrev Paşa olması gerekmektedir. Sicil-i Osmaniye göre tahririn yapıldığı 1544 yılında vefat etmiştir, **bkz.** Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmani, II, İstanbul 1996, s. 684.

	Paraleva
	Dihova
	Nefs-i Timur Hisar
	Brusnik
	Çer
Mehmet Çelebi Efendi Defterdar	İsnvugova
	Sarı Saferlü
	Rahovinta
	Kovorcani
	Baldinçe

1544 yılına gelindiğinde Manastır taşrası için fiziki manada önemli bir değişimin olmadığı görülmektedir. Yine Padişah, Rumeli beylerbeyi Hüsrev Paşa ve defterdar Mehmet Çelebi Efendi'nin has sahibi olduğu şehir Osmanlı Balkan şehirleri içerisinde halen önemli bir yere sahiptir.

Yukarıda ifade ettiğimiz özel durum sadece haslar için geçerli değildir. Zeamet olarak kaydedilmiş karyelerde de durum aynıdır. Dikkat çekici olan nokta ise zaimlerin bir kısmının Manastır'da değil de örneğin Kalkandelen ve Morava gibi başka merkezlerde ikamet etmeleridir.

Tablo 9: 1544 yılında Manastır'da Zeamet Olarak Kaydedilen Köyler(TD 232)

Mehmet Çelebi Efendi Defterdar ¹⁵⁶	İstina
	Dragavina
Moralı Mustafa Hizane-i amire	Valovişte
Recep Çelebi Efendi Ser Katiban-ı Dergâh-ı Ali	Barişati
	Sarani
	İspiliça <i>tabi-i Timur Hisar</i>
	Patavçe <i>tabi-i nahiye-i Morohva an- manastır</i>
	Makareva
Mahmud b. Kasım Paşa	Gradeşniçe
Haydar der Kalkandelen	Trin
İlyas	Çırna (Sırna) Bukna

Tımarlara gelindiğinde ise Kolupuçişte, Dragovişte, Optiçar, Petrostran ve Novak gibi bazı karyelerin büyüklüklerine göre 3 veya 4 hisseye bölüldüğü görülmektedir. Bunlar genellikle meslek yada rütbeleri belirtilmemiş sipahilere tevcih edilmiş ve *tımar-ı...* şeklinde belirtilmiştir. Bu durum özellikle gelir tespitlerinde ciddi sıkıntılar yaratmaktadır. Ancak bir karyenin dört hissedara bölünmesi de oranın büyüklüğü ile alakalı fikirler vermektedir.

¹⁵⁶ 1530 yılında (RMD 370) Manastır'da has sahibi olan Mehmet Çelebi Efendi'nin 1544 yılında bir zaim olarak kaydedilmesi gelirinin düştüğü şeklinde yorumlanabilir.

Aşağıdaki tabloda 1544 yılında Manastır'da bulunan tımarlı sipahiler gösterilmiştir:

Tablo 10: 1544 yılında Manastır'da Tımar Olarak Kaydedilen Köyler(TD 232)

Hurpişteli Kasımzade	Sanfedol <i>tabi-i nahiye-i Morceva an Manastır</i>
	Barunbik <i>an nahiye-i Timurhisar tabi-i Manastır</i>
Korkudzade	Vardin <i>tabi-i nahiye-i Timurhisar tabi-i Manastır</i>
	Kolupuçişte hisse <i>an mahalle-i Kupek</i>
Silahtar Oğlu Davud	Deyuyakan
	Suhudol <i>tabi-i nahiye-i Timur Hisar</i>
Yusuf an çavuşan-ı mirmiran	Kolupuçişte hisse
	Kolupuçişte hisse
	Kolupuçişte hisse
Bali Bey	Kalıştine
Kasım b. İskender	Kuçuştine <i>nam-ı diğer Dobreva</i>
	Katişe
Çoban oğlu Mehmet	Apolaşçi <i>tabi-i Timur Hisar an- Manastır</i>
	Zaplanina <i>tabi-i Timur Hisar an- Manastır</i>
	Keşava
Çavuş Hızır an Çavuşanı mirmiran	Apolaşçi
	Kayalu (Kınalı) <i>nam-ı diğer Topçalı</i>
	Gabrova
	Colan
	Kucişte
Piri Karındaşı Mefuşan?	Babena Kebir ve Sagir <i>nahiye-i Timur Hisar tabi-i Manastır</i>
	Hrastani
Nasuh b. Yusuf	Azala Kokani
	Valce <i>der nahiye-i Timur Hisar tabi-i Manastır</i>
Kasım	Krastaviçe <i>tabi-i Timur Hisar tabi-i Manastır</i>
Ali b. Mehmet zade	Drogradaye
Çavuş Senad oğlu Ali zade	Baldoniçe <i>tabi-i nahiye-i Morohova</i>
Derviş oğlu Ahmet zade	Akkeçilü
Bekçi Ali oğlu Kasım	Kudrettin <i>tabi-i Timur Hisar tabi-i an nahiye-i Manastır</i>
Ali b. Mehmet	Dragovişte hisse
Hamza-i Eğrigöz an Çavuşanı mirmiran	Ribarçe
Tablo 10'un Devamı	
Mir Ahmet Sinan Paşa adamesi Murad deyu Hamza	Porodim
	Banuşa
	Deyuyakan
	Likovarda <i>nam-ı diğer Çökerekçi hisse</i>
Yusuf merdüm Mustafa Paşa Hızır	Karaman
	İsliviçe
Çavuş İlyas oğlu Balizade	Çerna Vrah
	Optıçar hisse
Ahmet b. Hızırşah Bey	Petrostran hisse
	Doyka
	Oblakeva <i>nam-ı diğer Kalopetriç</i>

Mahmut Mustafa b. Mehmet	İlya Derbend
	Obşirina
Süleyman	Çerova
	Groyas
Mehmet b. Musazade	Zapyati
	Kravari
	Kebire poli
Hüsrev b. Hüseyin	Ostrofçe
Abdi B. Hüseyin Kerim	Çeltükçi
	Manastırçe
	Pelog
Hamza b. Yusufzade	Ezmirnok <i>hisse</i>
Hazma oğlu Yusuf	Selçe
Ahmet b. Ali	Dolna Virova
Ali b. Murad	Murgaşova <i>tabi-i nahiye-i Timur Hisar an Manastır</i>
Mehmet b. Ali Mehmet	Aknaş <i>an nahiye-i Morohova tabi-i Manastır</i>
	Doliçe
	Kraguy
Ali Bey oğlu Mehmet <i>an çavuşan-ı mir miran</i>	Holvati
	Karkarine
Mustafa oğlu Ali	
Mustafa	Dobromir
	Hrastor
	Vrbiça
	Paniçar
Kuboğlu	Nogilani-i Büzürg
Bali Bey oğlu Yusuf Mehter İdris	Kenagotin
	Nova Slani
	İskoçovir
مدی وراسای	Joraçi
Tımar-ı Yusufzade İshak Musa	Çernofçe
	Mogila <i>nam-ı diğer Öbek</i>
Ali Yusuf zade	Çekal
	İvranova
	Velyosalu
İnal, El-Cüнди	Novak <i>hisse</i>
	Simogırlo
	Tırnova
	Leskofçe
Mahmut b. Mehmet Kahya Yusuf	Laska
	Lipoviçe
	İsladofçe
Hüseyin	Edinakofçe
	Obşirina
	Obesenik
Mustafa Yeniçerizade Mehmet	Dragina
	Popştina <i>nam-ı diğer Selçe</i>

Çavuş Ali	Novak
	İsveti Nika
	İsveti Nika <i>hisse</i>
	İsveti Nika <i>hisse</i>
	İsveti Nika <i>hisse</i>
Yusuf	Borakova
	Rakitniçe
	Naldoniç <i>hisse</i>
Mahmud Subaşı	Radova
	Leşniçi
	Pozdeşova
	Tranlı Dol
	Brod <i>nam-ı diğer</i> Gradilova
Derviş Bey Ali Ömer	Lasolami
	Usturgova
	Gorna Vırbova
Ali tercüman-ı Dergah- ı Ali	Novodil
İskender oğlu Mehmet	Brezova
İskender b. Mustafa دىنىر	İstanişte <i>nam-ı diğer</i> Rahova
Abdurrahman	Gradişte
Ömer b. Seydi	Yun
Mehmet b. Hızır	Leskova
Mahmut an Florina	Lübaniçe
Kasap Yusuf	Dravnik
An Zevaid-i Voynugan	Mensuh ki der karye-i Premibelçi... Sipahi Nusret İskender an kadim
Mehmet an Kırçova	Dolna Çereşkova
İbrahim ve Ali b. İlyas an Pirlepe	Gorna Çereşkova
Ferhat Mahmut an Florina	Çernova
Katip Yusuf	Zaşli
Mustafa Bali	Voynuğan-ı Musafi
	Podgrad <i>nam-ı diğer</i> Belareka
	İsmolik <i>nam-ı diğer</i> İsmolçe
	Lesfa
	Çereşniçe
	Bivolıçe
	Manastırçe <i>hisse</i>
Ali b. Ömer	Havalova
Derviş oğlu Ahmet	Suhudol <i>hisse</i>

Görüldüğü üzere tımar tevcihlerinde genel manada hiyerarşik bir standart bulunmamaktadır. Yani sipahilerin genelde sadece baba isimleri ile kaydedilmesi bu hiyerarşik standartın tespitini olanaksız kılmaktadır. Yine de zaman zaman düşülen küçük notlar bazı değerlendirmelere olanak sağlayabilmektedir. Mesela *Katib Yusuf*, *Kasap Yusuf*, *Mustafa Yeniçerizade*, *Mahmud Subaşı* gibi kayıtlar meslekler ve bazı yerel görevlilerin sipahi olarak olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızın

içeriğinin bu tarz bir değerlendirmeye uygun olmadığını belirtmekle birlikte, konu ile alakalı ileride yapılacak çalışmalar yukarıda ifade ettiğimiz standartın tespiti konusunda önemli bir boşluğu dolduracaktır.

3.1. Taşrada İdari Birimler ve Toprak Yönetimi

Manastır, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki şehirleri içerisinde şehir karakterini en erken oluşturmuş merkezlerdendir. Ancak bu şehir karakterinin yanında oldukça büyük sayılabilecek bir alan içerisinde yayılmış *karye(köy)* örgüsü ile tam bir taşra merkezidir de... Zaman zaman iki yüzü aşan karye sayısı ile toprağa dayalı üretim anlayışının Balkanlardaki en önemli kavşak noktalarından biri olan şehrin taşra örgüsü sadece karyelerden müteşekkil değildir.

Manastır, özellikle üzerinde bulunduğu farklı ticaret yolları ve askeri sefer güzergâhları sayesinde zaman içerisinde geniş bir yerleşim alanı haline gelmiştir. Bu sebeple diğer birçok Osmanlı nahiyesinin / kazasının aksine, buranın merkezi haricinde, mahalleler halinde teşkil edilmiş başka yerleşim birimleri de mevcuttur. Bu yerleşim birimleri şehrin merkezinin (nefs-i Manastır) aksine tamamı ile gayr-ı Müslimlerden oluşmuştur. Bunun sebebi olarak, Osmanlı idaresinin şehir merkezini özellikle ticari manada kontrol altında tutabilmek için, Türk İslam nüfusunu arttırma politikası izlemesi düşünülebilir. Ayrıca 16. yüzyılda henüz Balkan şehirlerinin Türkleşme süresinin tamamlanmadığı ve Sefaratların Balkanlara gelmeye başlaması ile değişen dengelerin Türk İslam nüfusu lehine muhafaza edilmeye çalışılması gibi ihtimaller de göz ardı edilmemelidir.

Manastır taşrasının diğer bir idari birimi de *mezralar*dır. Mezralar terminolojik manada, tamamı ile ziraata ayrılmış geniş tarım alanlarıdır (Pakalın, 1993: 528–529). Ancak bunun yanında, mezra'a kavramı, tahrir defterlerinde ahali dağılmış yerleşim yerlerini de ifade edebilmektedir (Genç, 1988: 5). Bu manada bir yerin ekinlik mi yoksa halî bir mezra mı olduğunu tayin etmek için harabesi, suyu veya mezarlığının olup olmadığını tespit etmek gerekmektedir. Ayrıca bir mezranın bir tımar sahibine gelir olarak yazılması buranın yakın bir köyün ekinliği olduğu ya da tımarlı sipahinin üzerine yazılmayan *hariç raiyetin* işlediği bir toprak parçası olduğu manasına da gelebilir (İnalçık, 1987: XXIX). Zira Manastır'da bulunan mezraların tümü geliri ile birlikte kaydedildiğinden birinci ihtimalin kuvvetle muhtemel olduğu düşünülebilir.

Manastır taşrasının birim birim ve daha derinlemesine incelenmesi bölge ile alakalı daha net çıkarımların yapılmasını sağlayacaktır.

3.1.1. Manastır'a Bağlı Taşra Şehirleri

Tahrir defterleri başta olmak üzere bir yerleşim yerine ait taşra ve şehir yerleşimini gösteren arşiv kaynakları genel olarak bir nahiyeye ait bir tek merkez (nefs) ifade etmişlerdir. Ancak zaman zaman fiziki manada büyük yerleşim merkezlerinde, asıl merkeze bağlı olan ve *nefs* olarak ifade edilmemekle birlikte mahalleler bütünü halinde bulunan şehirlere de rastlanılmaktadır. Manastır nahiyesi de bu duruma örnek teşkil eden önemli Rumeli şehirlerindedir.

Manastır'da *nefs* haricinde var olan bu şehirler ve mahalleler genellikle gayr-ı Müslimler tarafından iskân edilmişlerdir. Manastır merkezi, nefis olarak ifade edilirken, merkez dışında kalan bu yerlerin statü olarak karye kabul edildikleri, bu şekilde kaydedilmelerinden anlaşılmaktadır. Zira bu sayede idari düzende oluşması muhtemel karışıklıkların da önüne geçilmiş olunuyordu.

Manastır'da asıl şehir merkezi haricinde kaydedilen şehir karakterli orta büyüklükteki kasabalar şunlardır:

1544 yılında bu şehirler ve nüfuslarına ait veriler aşağıdaki şekildedir(TD 232):

Tablo 11: Deyuyakan Karyesine Tâbi Mahalleler

	Hane	Mücerred	Bive
Hiroş	20	3	2
Yukarı Diyobak	28	4	-
Arhangol	14	2	-
Maladibka	16	2	-

Tablo 12: Gradeşniçe Karyesine Tâbi Mahalleler

	Hane	Mücerred	Bive
Evvel	45	9	2
Mogol	25	6	1
Arhangol	34	7	1
İyas	52	8	2

Tablo 13: Kolupuçişte Karyesine Tâbi Mahalleler

	Hane	Mücerred	Bive
Yandım	48	5	4
Gabır	26	4	2

Tablo 14: Sabonıç Karyesine Tâbi Mahalleler

	Hane	Mücerred	Bive
Odar	52	5	2
Raho	37	5	2
Dranova	37	3	-
Çarhova	21	3	1

Tablo 15: Novodil Karyesine Tâbi Mahalleler

	Hane	Mücerred	Bive
Mahalle-i Gorna (Gorna Malo)	24	5	1
Mahalle-i Dolna (Dolna Malo)	44	6	1

Yukarıdaki bilgileri elde ettiğimiz defterde(TD 232) *valovişte* ismi ile maruf bir karyeye tabi Katib Hızır, Pod Malobin ve Mustafa Bey mahallelerine de rastlamaktayız. Ancak diğerlerinin aksine bu mahallelerin nüfus bilgilerine tahrir defterimizde rastlayamadık. Muhtemelen bu karyeler sayımın yapıldığı dönemde halî haldedir ve burada yerleşik bir nüfus bulunmamaktadır.

Novodil karyesini oluşturan Mahalle-i Gorna ve Dolna'nın Anadolu'da sıklıkla karşılaşılan aşağı ve yukarı mahalle kavramını ifade ettiğini daha evvel belirtmiştik. Bu manada bu karyenin Manastır ve civarını sulayan nehirlerden birinin üzerinde kurulduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Zira coğrafi isimlerdeki aşağı ve yukarı ön adlarının, yerleşimin kurulduğu bölgede bulunan bir akarsunun akış yönüne göre verildiği herkesçe bilinmektedir.

3.1.2. Manastır'a Bağlı Karyeler

Karyeler Osmanlı idari taksimatının en alt kısmında yer almakla birlikte bu idari mekanizmanın en önemli yapı taşlarıdır. Genel olarak bugünkü köy yerleşimlerine denk bir statüye sahip olan karyelerin şehir merkezi haricinde kalan ancak idari olarak şehre bağlı olan taşra yerleşimleri olduğu söylenebilir. Karyeler zamanla gelişim göstererek büyüyebilir ve kaza haline de gelebilirdi. Bu durumda tahrir kaydı sırasında bu gelişim bir kanunname ile ifade edilerek idari taksimatta yapılan değişikliklere uygulamaya konurdu. Bu tip değişimlerin tespit edilebilmesi için bir bölgeye ait tahrirlerin bir süreç dahilinde incelenmesi gerekmektedir.

Karyeler zaman zaman köy olarak da ifade edilebilmektedir. Ancak bu daha çok "*köy ahalisi*" ya da "*mezkur köy*" olarak karşımıza çıkmaktadır(Çalık, 2005: 33)

Tahrir defterleri incelendiğinde karye kavramının standart bir hane sayısına bağılı olmaktan öte, yaşam tarzı ve kırsal özelliklerine göre şekillendiğini göstermektedir. Zira bazen, bir kazaya bağılı 7 hanelik bir karye karşımıza çıkabilirken, aynı kazaya bağılı bir başka karyenin 159 haneye kadar ulaştığını da görebilmekteyiz. Bazen de terkedilmiş ve dolayısıyla nüfus barındırmayan köylerde karşımıza çıkabilmektedir. Bunlar da “*halidir*” ya da sadece “*hali*” ibaresi ile gösterilmektedir. Bu tip idari merkezler çoğunlukla bir sonraki tahrirde yer almaz ya da yerleşime açıldı ise nüfus haneleri ile birlikte verilmektedir.

Karyeler mufassal defterlerde çoğunlukla tımar sahibinin ismine göre kaydedilirken bazen defterlerin hemen başında bir indeks halinde de bulunabilmektedir. Bu indekslerde çoğunlukla karye sayıları ve sıra numaraları verilirken zaman zaman – özellikle icmal defterlerde – hane sayıları da verilebilmekte idi. Örneğin 1544 yılına ait Manastır şehri ile alakalı oldukça ayrıntılı bilgiler veren 232 numaralı tahrir defterinin hemen başında bu uygulamaya ait bir kayıt bulunmaktadır.

Şekil 36: 232 Nolu Tahrir Defteri’nde Manastır Karyelerini Gösterir İndeks¹⁵⁷

¹⁵⁷ Görüldüğü gibi listenin en sonunda *yekün* olarak hane, cemaat ve mezra sayısı net bir şekilde verilmiştir.

Manastır Şehri ile alakalı ilk bilgileri veren 1468 tarihine ait tahrir defterinde (TD 993)			
100	99	98	97
101	100	99	98
102	101	100	99
103	102	101	100
104	103	102	101
105	104	103	102
106	105	104	103
107	106	105	104
108	107	106	105
109	108	107	106
110	109	108	107
111	110	109	108
112	111	110	109
113	112	111	110
114	113	112	111
115	114	113	112
116	115	114	113
117	116	115	114
118	117	116	115
119	118	117	116
120	119	118	117
121	120	119	118
122	121	120	119
123	122	121	120
124	123	122	121
125	124	123	122
126	125	124	123
127	126	125	124
128	127	126	125
129	128	127	126
130	129	128	127
131	130	129	128
132	131	130	129
133	132	131	130
134	133	132	131
135	134	133	132
136	135	134	133
137	136	135	134
138	137	136	135
139	138	137	136
140	139	138	137
141	140	139	138
142	141	140	139
143	142	141	140
144	143	142	141
145	144	143	142
146	145	144	143
147	146	145	144
148	147	146	145
149	148	147	146
150	149	148	147

Manastır şehri ile alakalı ilk bilgileri veren 1468 tarihine ait tahrir defterinde (TD 993) şehre bağlı karye sayısı 150'dir. Bunlar içerisinde bazıları sonraki kayıtlarda yer almamışlar bazıları da zamanla büyüyerek kaza statüsüne geçmişlerdir. Bu tarihte bazı karyelerin bölgede bulunan akarsulara bağlı olarak aşağı (dolna) ve yukarı (gorna) şeklinde de kaydedildiğini görebiliyoruz: *Dolna Kranina, Dolna / Gorna Yergi, Dolna / Gorna Sırsko*

16. yüzyıl başlarında (1519) karyelerin sayısı 194'e çıkar. Bu dönemde kaydedilen karyeler incelendiğinde özellikle hane sayısı olarak ciddi büyüklüklere ulaştıkları görülmüştür. Bunların ileriki dönemlerde şehir formuna ulaşarak kaza statüsüne ulaştıkları düşünülebilir. Örneğin bu tarihte Rumeli beylerbeyi *emir'ül ümerası* uhdesinde olan *Deyuyak* karyesi 241 haneden (TD 73: 282), *Gradisiç* karyesi de 175 haneden oluşmaktadır (TD 73: 282).

Manastır'da şehir merkezi haricinde Müslüman yerleşimine sık rastlanılmamaktadır. Ancak yine de zaman zaman taşrada bazı karyelerde az sayıda Müslüman hanesine bulunabilmektedir. Örneğin 1519 yılına ait 73 numaralı tahrir defterinde bazı karyelerde birer adet Müslüman hanenin yaşadığını görüyoruz. Bu karyeler şunlardır: *Bukri*, *Edina Kofçe*, *Nekoçami*, *Novak*, *İsvato*, *İvranova*, *İsloviç*, *Miraluk*, *Eskovamiçe*. Bu karyelerin Balkanlarda Türk İslam / gayr-ı Müslim kaynaşması ve uyumunun sağlanması için pilot bölgeler olarak seçildiğini düşünebiliriz.

1542'ye ait kayıtlarda (TD 217) karye sayılarında önemli bir değişim yaşanmadığı görülmüştür. 2 hanelik azalmanın artık Manastır'da idari istikrarın sağlandığı manasına geldiği açıktır. Ancak kaydın icmal bir gelir defteri olması hane sayısı olarak karyeler ile alakalı değerlendirme yapmamıza engel olmaktadır. Dolayısıyla bu kayıttan hareketle Manastır taşrasının 192 karyeden müteşekkil bir bölge olduğu söylenebilir.

1544 yılında (TD 232) karye sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır. 153 karyeden oluşan Manastır'da bazı karyelerin yine hane sayısı olarak oldukça büyük olduğu görülmektedir. Saboniç (155 hane), Nefuçani (124 hane), Yofurçami (137 hane), Valovişte (116 hane), Gradeşniçe (156 hane) bu tip büyük karyelere örnek olarak gösterilebilir. Karyelerin hemen hemen hepsi gayr-ı Müslimlerce yerleşime tabi tutulmakla birlikte Nefuçani, Sarı Seferlü, Dragavina, Valovişte, Krastaviçe, Kınalı¹⁵⁸, Akkeçilü, Çökerekçi¹⁵⁹, İptiçar ve Mogyala'da¹⁶⁰ Müslümanlarda yaşamaktadır. Ayrıca bunlardan Sarı Seferlü, Kınalı, Akkeçilü, Çökerekçi ve Çeltükçü tamamı ile Türklerden oluşmaktadır. Hâlihazırda bu isimlerin Anadolu'da bulunan birçok aşiret ve köy isimleri ile eşleştiği de vakidir.

¹⁵⁸ Buranın diğer adı H(t)ocalı'dır.

¹⁵⁹ Buranın diğer adı Likovarda'dır.

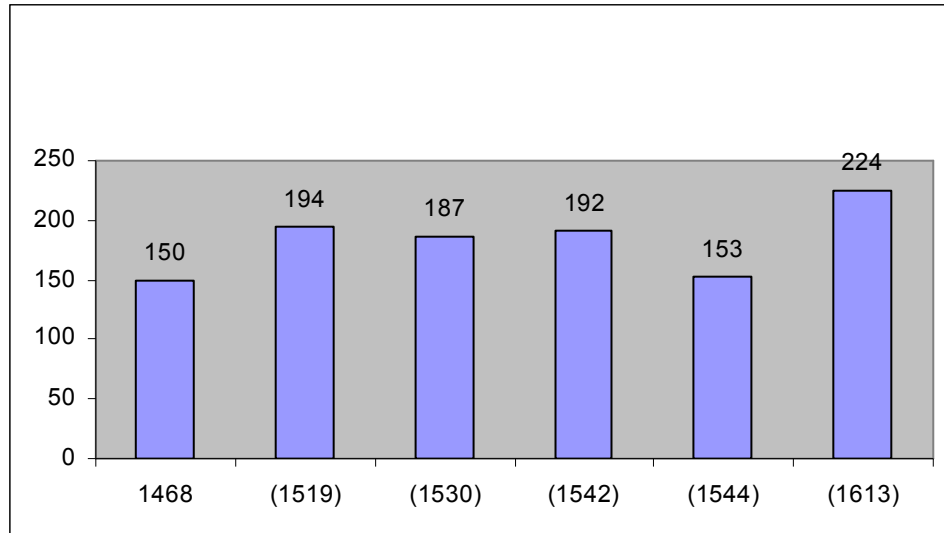
¹⁶⁰ Buranın diğer adı Öbek'tir.

17. yüzyıla gelindiğinde özellikle Türk-İslam nüfusunun bölgede artması ile birlikte karye sayısında yeniden bir artış görülmüş ve bu artışın sebebi olarak da -Türkçe yer isimlerine dayanarak- bölgeye gelen Anadolu Türkleri düşünülmüştür. Zira hemen hemen bu dönemlerde etkisini ciddi manada hissettiren Anadolu isyanları ve büyük kaçgunun bölgeye olan göç dalgasını önemli ölçüde arttırdığı düşünülebilir. 1623 yılında 224 karyeye sahip olan Manastır şehrinin artık tam bir Türk-İslam şehri olduğu açıktır. Köy isimlerinin verilmesinde kullanılan yerel ifadelerin Türkçeleşmesi(Dolna/aşağı, Gorna/yukarı) bu etkiyi net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Karye sayısı bir yerleşim merkezinin büyüklüğü, gelişmişliği ve nüfusu ile alakalı olarak önemli çıkış noktaları sunmaktadır. Karye sayısında meydana gelen düşüşler, artışlar ya da istikrarlı duruş, siyasi tarihe ait veriler ile birleştirildiğinde önemli bir değerlendirme noktası olabilmektedir. Manastır şehrinin de coğrafi manada ulaştığı büyüklük ile alakalı olarak bir fikir vermesi açısından şehre bağlı karye sayısının yıllara göre dağılımını görmekte fayda vardır.

Bu veriler ışığında Manastır taşrasının karye sayısı olarak dökümü şu şekildedir:

Şekil 37: 14., 15. ve 16. Yüzyıllarda Manastır'a Bağlı Karye Sayıları

Todorov'un önemli çalışması The Balkan City'de verdiği bilgiye göre 1530 yılında Manastır'ın da içinde bulunduğu Paşa sancağının Sağ kolunda toplam 35 şehir, 32 kadılık, 9 kale ve toplam 3.859 köy(*karye*) bulunmaktadır(Todorov, 1983: 24). Bahsi geçen 35 şehrin 15'i Makedonya sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Ancak burada önemli olan Todorov'un verdiği 3,589 köy sayısıdır. Hemen yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere bu tarihte Manastır'a ait olarak tespit ettiğimiz köy sayısı 187'dir.

Manastır'a bağlı karyelerin farklı tarihlerdeki dökümü aşağıdaki gibidir:

Tablo 16: Manastır'da Köy (Karye Ve Mezraa) İsimleri

	1468 ¹⁶¹	1542 ¹⁶²	1544 ¹⁶³	
1622-23 ¹⁶⁴				
1	Apostol el meşhur Dipka	Afsaklu Nohisye	Aknalaş	Akça
2	Alinitsi	Ahva	Aksalani	Akkeçili
3	Arzahovetsi	Akkeçilü	İlya derbend	Armenhor
4	Babino	Akovardar nam-ı diğer Mızrakçı	An-mahsul-ı Serasat	Asmalık
5	Baldovenitsi	Aktaş	Apolaşci?	Aşağı Bekri
6	Baldoventsi(<i>Voyniçi</i>)	Alduyiç	Ardamay	Aşağı Cihetli
7	Bareşami	Alumir dol	Aslonmik	Avralık
8	Barokovo	Anuk binci	Azala Kokani	Aşağı Divnak
9	Bazernik (<i>Baçirnik</i>)	Armariva	Baldiçe	Aşağı Hançerli
10	Bela Sırkva (<i>Ak Manastır</i>)	Arnu Kugami	Baldoviçe	Aşağı Yogurdlu
11	Belguşte	Asafva	Baryaşani	Ayvalıkça
12	Beliçino	Asfasomir	Bayaçar	Bari şan (Bareşani)
13	Belitsa	Asliç	Berusralan	Bekri
14	Berantse	Asrik	Bodişte nam-ı diğer Selçe	Bela Çırkva
15	Birusnik (<i>Apya</i>)	Asumi	Boluğ	Boşyal (Poşyal)
16	Birezovo	Aşçı	Brezova	Besni
17	Bistritsa	Aynaluliç	Colan	Betaska
18	Bituşa (<i>Bituşa</i>)	Balduyiç	Çaltukçı	Birasıldol
19	Bogoveni	Bekri Bala	Çekal	Birinci
20	Bohorin (<i>Pogodin</i>)	Beluşe	Çer	Bobniranı
21	Borotino	Berinavi	Çeraşpiç	Bodimol
22	Bratindol	Çatlar	Çernofçe	Bogospali
23	Çagor	Dahu dol	Çerok	Bolosniça

¹⁶¹ BOA, TD, 988-993

¹⁶²BOA, TD, 217

¹⁶³BOA, TD, 232

¹⁶⁴ Manastır 2 nolu Şeriyeye Sicili

24	Çeltikçi (<i>Orizari</i>)	Dakiç	Çırna Levna	Brusnik
25	Çenged	Daradin	Çırna Vomiriğ	Bostan
26	Çer	Darakva	Dabyani	Bovlan
27	Çernovetse	Daylami	Deyuyakan	Brançe
28	Çernovitsa	Dekan	Deyuyakan?	Bratindol
29	Çernovo Brod	Denvakan	Ribarçe	Budak
30	Daziste	Derçiste	Dihuk	Buf
31	Demir Hisar (<i>Timur Hisar</i>)	Derunik	Doçiste	Bukova
32	Dihovo	Diğer Kalu Nohisye	Doliçe	Büyük Demirhisar
33	Disoday	Dinarcı	Dolna Çereşkova	Covak
34	Dobrevo (<i>Koçište</i>)	Dobraguşte	Dolna Yenri	Çagor
35	Dobromir	Dobrimar	Dolusiye	Çakan
36	Dogradetsi (<i>Mala Peka</i>)	Dolıncı	Dobromir	Çapari
37	Dolentsi	Dolse	Donla Vomirik	Çarlu
38	Dolna kranina	Dolu Makan	Doraçi	Çayırılı
39	Dolna Peykari (<i>Voyniçi</i>)	Dolye Kraşıkva	Doyka?	Çekülü
40	Dolna Sırsko	Dolye Tarkan	Dragadipna?	Çeltikçi
41	Dragarino (<i>Dragalino</i>)	Dolye Vomriden	Dragradişte?	Çer
42	Dragne	Dorsarin	Dragovişte	Çıkrıkçı
43	Dragoşani	Doye	Dravnik	Çırnabor
44	Dragoşino	Dörti Yukarı	İçtina?	Çırnabuka
45	Dragovişte	Dragomişte	Esfoçamir	Dakova
46	Drşe Pole	Dragorsiye	Eslaviç?	Dalbey
47	Drevenik	Dragovişte	Esmalik	Daminah
48	Edinakovitsi	Dragye	İsmolik	Demirhisar
49	Erekovitsi	Drayva	İspiliça	Demiristan
50	Esmileva(o)	Drugorami	Esuntepika	Dihlova (Dihova)
51	Evlaşçi (<i>Vlaşçi</i>)	Duvarcı	Esuntepika	Dirinar
52	Gavrovo	Elvancı	Ezyadonik	Dirokos
53	Ginileş (<i>Ginlaş</i>)	İsmolik	Gelişbolu	Dob'a (Dobga)
54	Gorno Sırsko	Eyutalinçe ma'a ber hama-i mezkurin	Gorna Çereşkova	Dobramir
55	Gorno Yegri	Gayruva	Gorna Vırbova	DoTranil
56	Gradeşnitsa	Geşava	Gradisçe	Dobrinol
57	Gradişte	Gıyanlumi	Gradisye	Dobruşovo

58	Greetino (<i>Gragotna</i>)	Golye Rosin	Hamud	Dolga
59	Grimazi	Gorna Kreşfeva	Hrasdatiçe	Dolıca-i Temürhisar
60	Havretovo (<i>Havretva</i>)	Gorna Vomruva	Hrastani	Dragana
61	Hrastavitsa	Gradmas	Hrastor	Dragarina
62	Hraştani	Gradmişte	İsladoviçe	Dragora
63	İlino	Gralumi	İsnanisyev livadan nam-ı diğerv Ravok	Dragoş (Dragos)
64	İsladofçe	Hamavaryeva	Kanarlu	Ebâbekrî
65	İzvişte	Hatiye	Kara Vadisi	Ednakofça
66	Kaleştino	Hurtin	Kraguy	Eflahçe
67	Kalobuçište	İbramoriva	Karkarine	Eflahçe-i Büzürk
68	Kalugeritsa (<i>Oblokovo</i>)	İladomiç	Katline	Eflahçe-i Küçük
69	Kanino	İsma	Kenagotina	Eğri (Eski Davud Paşa)
70	Karaman	İstanyi nevad nam-ı Diğerv Dakva ma'a mezraa-i Raçova	Kenaru Hisar	Eline
71	Kırakalino	Kalişte	Kılaştine	Emir Hüseyne
72	Kırstohor	Kalitami	Kınalı nam-ı Tuhalu	Erekler
73	Koçişte	Kalu nosiye	Kışak?	Esengova (Esenguva)
74	Kokureçani	Kaluyosid	Kuçişte	Esmilu (Esmelü)
75	Krabuy	Kara Vadi	Kokurçani?	Esnikova
76	Kravarina (<i>Kravari</i>)	Karudim	Kolupuçişte?	Esoviye
77	Kutretino	Kenaguşit	Kolupuçişte?	Evirnik
78	Leskovo (<i>Liskva</i>)	Keyvalumi	Kudrin	Evrimek (Evrimik)
79	Lezkovar (<i>Çıkrıkçı</i>)	Kınalı	Karaman	Garomar
80	Liska	Kır	Laska	Gıradısne
81	Liskovetse	Kırastumiçe	Lasolay	Gıradısne
82	Lopatitsa	Kırlumiçe	Lipoviçe	Givan
83	Lopatitsa	Kırlumiçe	Edinakofçe	Gölençe
84	Lotovitsa (<i>Lokvitsa / Lulokoviça</i>)	Kırye Vomirih	Lesfa	Gornabekri
85	Manastırçe	Kirman	Leskofıçe	Gradeşniça
86	Mirenovo	Kişeva	Leşci	Gradice
87	Mirgaşevo (<i>Mirgaşva</i>)	Kohisyev	Levak	Hagor
88	Mogila (<i>Mogula</i>)	Kragomi	Likovarda?	Hanali
89	Negoçani	Kuvat	Leskova	Hanya
90	Nişo Pole (<i>Kinaşe Pole</i>)	Kuvik	Bivoliçe	Harasova

91	Novak (<i>Novaçi</i>)	Kuyva	Lübaniçe	Karıkça
92	Novoselani	Lefukami	Magadik	Harman
93	Oleveni (<i>Holevyani</i>)	Lenfudardin nam-ı diğer Hoframcı	Manastırçe	Hasanobası
94	Opsirino	Liduliç	Manastırçe	Holedoni
95	Opsirino (<i>Opsirina</i>)	Lidye kadamiç	Memadranik	Holomi
96	Optıçari	Lifsiye	Simogırlo	Hraştani
97	Orehovo	Manarva	Tranlı	İçviran
98	Ostretsi	Manastırçe	Miranik Dol	İline
99	Ostroveç (<i>Voyniçi</i>)	Maradnik	Mirdusnik	İnsulağı
100	Ovednik (<i>Ovadnik</i>)	Maralka	Çernova	İrina
101	Pancar	Merkurhami	Çernova	İskocovir
102	Paralovo	Merud nam-ı Diğer Asdilva	Brod nam-ı diğer Ardanlık	İsmilova
103	Pilaşe (<i>Zaplanina</i>)	Mezra'a-i Kasin	Mortemask	İştibçe
104	Piresil	Mezra'a-i Raçova	Muayala	Joyga
105	Piribiltsi	Mirusnik	Muayalani	Kaddurumca
106	Pirivilitsi	Mir Ovası	Mukri	Kaloş
107	Polog	Miranit	Naldoniç	Kanatlar
108	Poodin	Miri Bilici	Nefsihor Hisar	Karaman
109	Poploşani (<i>Popolşani</i>)	Mirsahur	Obdenik	Kastohor
110	Porodin	Mokri	Oblakak nam-ı diğer Kaludemiriç	Katani
111	Pozdişivo	Moravari	Okkemallu?	Kayalı
112	Prostran	Mugilami Buzurki	Opiçar	Kaymakçalan (Tepesi)
113	Rahotino	Mugilami nam-ı diğer Utak	İvranova	Kınalı
114	Rakitnitsa	Murgaşva	Osdeliç	Kleştina
115	Ribaritsi	Naldeviç	Osorak	Kleştina-i bâlâ
116	Sarı Hızırlı	Namı Kenar ma'a Safer	Ospadine	Kocaman
117	Sekirani	Nayhar	Osprine	Kohişte
118	Seltse	Neduliç	Paldiçe	Kokraman
119	Sırnabuki	Nefuhami (Nefuçani)	Paralık	Kolobocişte
120	Sırno Vuki (<i>Voyniçi</i>)	Nefur	Pazardik?	Kolobohsına
121	Sırpeşi	Niç	Perhadim	Kornobil
122	Sikoçivir	Nivaynik nam-ı diğer Babalu Ali Çiftliği an vakf-ı Piri Paşa	Peribliçi?	Kostenovo
123	Silivitsa	Nodgrad	Podgorlu	Kostbal
124	Silivnitsa	Nogodin	Purdaşık	Koztil

125	Similevo	Nok	Puşi	Krastahor
126	Sinegovo	Norakva	Radova	Kraveldi
127	Sireşnitsa	Novaslami	Rahonli?	Lagar
128	Sitanişa Livada	Noydeşva	Ralniç	Leskofça
129	Sivan	Omri	Saboniç	Leşrani
130	Siveta	Opetçar	Suhudol	Lizçe
131	Siveta Petka	Oracı	Suhudol	Lobatniça
132	Strugovo (<i>Istrugra</i>)	Oraçova	Suhudol	Lorbalı
133	Suho Gırlo	Orakva	Selçe	Lorka
134	Suhodol	Orayumiçe	Sanrani?	Losince
135	Şaşıl	Oslarlıç	Serpiçe	Magarevo
136	Şurçe	Osray	Solak	Manastırca
137	Tepavitsi	Osrugva	Trin	Maraş
138	Turin	Osturrağva	Tımamruk	Mercii
139	Vardino	Oylakva	Valçe?	Mesihor
140	Vaşeretsa	Öğürlü	Vranofçe	Mesir
141	Vdaşçi	Ragoriç	Vardin	Mesliç
142	Velmeritse	Rakeva	Velyosalu	Mıravari
143	Velyo Selo	Rakitmiçe	Vomirbiç	Mirosran
144	Virovo	Rakva	Vragone	Mogila (Mogla) Nijepoli (Nijeboli)
145	Vranovitsi	Rantami	Yenri	Ninosa
146	Vrevitsa	Rasvid	Novodil	Noçan
147	Yabcani	Raşlı	Borakova	Nogorlu
148	Yergi (<i>Yagri</i>)	Roydanik	Yovak	Nogoyin
149	Zagoriç	Rusvim	Yun	Novisek
150	Zimirno (<i>İzmirniva</i>)	Sahu dol	Zagorniçe	Obdinak
151		Sahutborlu	Zaplanina?	Odon
152		Sahva	Zasli	Ohtina
153		Sakrami	Nefuçani (Nefuhani)	Optiçar
154		Salhu		Oracık
155		Saluyiç		Oranofça
156		Salyokici		Orbah
157		Sarı Saferlu		Osrine
158		Sarhaye Derbend		Osterec

159		Sariç		Ostrilice
160		Sariç		Oşimar
161		Serasnami		Oyrisan
162		Seruva		Ömerli
163		Sifomiçe		Parsan
164		Solin		Persel
165		Soluma		Postal
166		Sulunami		Pralova
167		Sulvami		Praslavin
168		Suvan		Prasva
169		Taritva		Predoli
170		Temur Saftari		Radna
171		ToPusta		Radobor
172		Tonisye		Radof
173		Tude mol		Radoslav
174		Tulami		Ragoziç
175		Tursarin		Rahova
176		Tuvak		Rahsam-ı Küçük
177		Upsuyante		Rahukna
178		Uyhar		Rakitniça
179		Valuvişte		Rakova
180		Varadomiç		Rakunga
181		Varladin		Rasik
182		Velpuslu		Rasli
183		Velyuslu		Rasohtine
184		Vomiranye		Ribarca
185		Vırbiça		Rostine
186		Yanavasye		Rumlehan
187		Yarancı		Ruzice
188		Yarşami		Sagari
189		Yelovdol		Saklu
190		Yolumiç		Sarı
191		Yorakva		Sarıca
192		Yuvak		Serbanovo

193				Serik
194				Sırpçe
195				Sırpçe-i Küçük
196				Soğanca
197				Sucular
198				Suhogırla
199				Suhodol
200				Suşıça
201				Sututan
202				Sveti Dodor
203				Sveti Petka
204				Tırnova
205				Topalçani
206				Tophane
207				Trpn (Trıp)
208				Vakf-ı Bekirli
209				Varınca
210				Vilamir
211				Viran-ı Ekşi Su
212				Viranofça
213				Vloşna
214				Vudînani (Vodnani)
215				Yapınca
216				Yaşıllica
217				Yayla
218				Yedinci
219				Yogurdcu
220				Yurdum
221				Zabîrdan
223				Zagradvor
224				Zoşice

Manastır'a ait karyeler incelendiğinde hemen hemen tümünün gayr-ı Müslimler ile iskân edildiği görülmektedir. Bu manada tahrirlerde karye nüfusları ile alakalı kayıtlarda Müslüman nüfusun varlığını ancak çift ifadesinden anlayabiliyoruz. Zira Manastır'da özellikle taşrada Türkçe yer adlarına rastlamak oldukça zordur. Bunu şehrin eski bir yerleşim olmasıyla izah etmek mümkün iken bazı karyeler içerisinde iskân edilen Müslümanların, buraya Anadolu'dan göç ettirilip şehir merkezinde değil de taşrada ikamet etmeye mecbur edilmeleri ile izah etmek mümkündür. Ya da gelenlerin toprağa dayalı bir hayat düzenine sahip olmaları idarecileri bu tarz bir yerleşime mecbur bırakabilir.

Karyeler içerisinde ahalsinin tamamı Müslüman olanlar olduğu gibi müşterek bir yaşam alanı oluşturanlara da rastlayabiliyoruz: *Nefuçani*, *Valovişte*, *İspiliça* vd.(TD 232) Bu karyelerde Müslüman ve gayr-ı Müslimler birlikte yaşamaktadırlar.

Manastır'daki karyeler zaman zaman eski ve yeni adları ile birlikte de kaydedilmişlerdir. Bu durumda önce eski adı sonrasında da *nam-ı diğer* bağlacı ile de yeni adı verilmiştir: *Likovarda nam-ı diğer Çıkrıkçı* (TD 232) gibi... Ancak bazen de yerel dil ile ifade edilen iki farklı dilde kullanılabilir: *Oblakeva nam-ı diğer Kalopetriç*, *Popştina nam-ı diğer Selçe* vd.(TD 232)¹⁶⁵.

Tahrir kayıtları tımar sisteminin uygulanış metoduna bağlı olarak sipahilerin tasarruflarına göre tutulduğu için, zaman zaman bir karyede birkaç sipahi tasarruf edince karye adı sipahi sayısınca kaydedilirdi. Bu durum da her sipahinin burada hissesi olduğunu belirtmek için ismin yanına *hisse* ibaresi eklenir. Bu manada *İsveti Nika* ve *Naldoniç* gibi karyeler mükerreren kaydedilmişlerdir. Bu durumda zaman zaman *hisse* ibaresinin eklenmemesi özellikle gelirlerin belirlenmesinde sıkıntılar yaratmaktadır.

¹⁶⁵ Bunlar yukarıdaki tabloda parantez içinde belirtilmiştir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında Manastır'a ait genel bir değerlendirme imkânı vermesi için 1468, 1530 ve 1544 tarihlerine ait nüfus tabloları aşağıdaki gibidir:

Tablo 17: 1468 Yılında Manastır'da Taşra Nüfusu											
	Defter no¹⁶⁶	KARYE	GEBR	MÜSLM	ÇİFT	ÇİFT EŞKNC	NİM	BENNAK	HANE	MÜCRRD	BİVE
1	993	Nefs-i Manastır	160	-	-	-	-	-	278	10	15
2	993	Dipka el meşhur Apostol	-	-	-	-	-	-	17	2	-
3	993	Esmileva	-	-	-	-	-	-	13	-	-
4	993	Çernovo Brod	-	-	-	-	-	-	67	-	1
5	993	Velyo Selo	-	-	-	-	-	-	16	1	-
6	993	Porodin	-	-	-	-	-	-	68	4	-
7	993	Novak (<i>Novaçi</i>) ¹⁶⁷	-	-	-	-	-	-	60	4	4
8	993	Kokureçani	-	-	-	-	-	-	150	8	3
9	993	Evlaşçi (<i>Vlaşçi</i>)	-	-	-	-	-	-	20	-	1
10	993	Polog	-	-	-	-	-	-	10	-	-
11	988	Kanino	-	-	-	-	-	-	23	2	1
12	988	Rahotino	-	-	-	-	-	-	33	2	4
13	988	Grimazi	-	-	-	-	-	-	18	1	-
14	988	Beliçino	-	-	-	-	-	-	120	7	3
15	988	Bratindol	-	-	-	-	-	-	30	1	1
16	988	Gradeşnitsa	-	-	-	-	-	-	130	9	4
17	988	Daziste	-	-	-	-	-	-	M 1 ¹⁶⁸ / H 80	4	-

¹⁶⁶ Daha evvelde ifade ettiğimiz gibi tabloya kaynaklık eden 2 tahrir parçasının tarihsiz olması dolayısıyla biz de genel kabul olarak 1468 tarihini baz alıyoruz.

¹⁶⁷ Türksi Documenti, II, s. 148

¹⁶⁸ Bir Müslüman hanesi bulunmaktadır.

18	988	Pozdişivo	-	-	-	-	-	-	M 1 / H 45	2	3
19	988	Sivan	-	-	-	-	-	-	60	1	4
20	988	Manastırçe	-	-	-	-	-	-	42	1	-
21	988	Disoday	-	-	-	-	-	-	70	6	1
22	988	Çenged	-	-	-	-	-	-	5	2	-
23	988	Vdaşçi	-	-	-	-	-	-	33	-	1
24	988	Sırpçi	-	-	-	-	-	-	88	3	4
25	988	Berantse	-	-	-	-	-	-	110	2	11
26	988	Rakitnitsa	-	-	-	-	-	-	33	3	-
27	988	Yabcani	-	-	-	-	-	-	60	3	4
28	988	Optıçari	-	-	-	-	-	-	150	10	9
29	988	Hraştani	-	-	-	-	-	-	25	1	1
30	988	Silivitsa	-	-	-	-	-	-	15	1	1
31	988	Borotino	-	-	-	-	-	-	50	7	6
32	988	İsladofçe	-	-	-	-	-	-	5	-	-
33	988	Piresil	-	-	-	-	-	-	57	5	1
34	988	Bela Sırkva ¹⁶⁹	-	-	-	-	-	-	24	1	1
35	988	Liskovetse	-	-	-	-	-	-	15	1	-
36	988	Demir Hisar ¹⁷⁰	-	-	-	-	-	-	115	8	2
37	988	Mirenovo	-	-	-	-	-	-	20	4	5
38	988	Babino	-	-	-	-	-	-	27	2	-

¹⁶⁹ Ak Manastır

¹⁷⁰ Timur Hisar

39	988	Çeltikçi (Orizari)	-	-	-	-	-	-	21	2	-
40	988	Saro Hızırılı	-	-	-	-	-	-	M 10	-	-
41	988	Lezkovar (Çıkrıkçı)	-	-	-	-	-	-	M 43	-	3
42	988	Dobromir	-	-	-	-	-	-	65	2	1
43	988	Poodin	-	-	-	-	-	-	60	4	8
44	988	Drevenik	-	-	-	-	-	-	22	1	1
45	988	Yegri (Voyniçi) ¹⁷¹	-	-	-	-	-	-	6	1	-
46	988	Ostroveç (Voyniçi)	-	-	-	-	-	-	4	1	-
47	988	Sırno Vuki (Voyniçi) ¹⁷²	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48	988	Baldoventsi (Voyniçi)	-	-	-	-	-	-	4	-	-
49	988	Negoçani	-	-	-	-	-	-	190	12	1
50	988	Çagor	-	-	-	-	-	-	23	2	-
51	988	Koçište	-	-	-	-	-	-	44	2	2
52	988	Virovo	-	-	-	-	-	-	15	2	4
53	988	Edinakovitsi (Aydınakviçe)	-	-	-	-	-	-	40	2	1
54	988	Şaşil	-	-	-	-	-	-	21	2	-
55	988	Suhodol	-	-	-	-	-	-	44	4	3
56	988	Liska	-	-	-	-	-	-	14	-	-
57	988	Bogoveni	-	-	-	-	-	-	120	6	-
58	988	İzvište	-	-	-	-	-	-	-	-	-
59	988	Arzahovetsi	-	-	-	-	-	-	11	1	-

¹⁷¹ Bu ve akabinde gelen 3 karye voynuk karyesidir.

¹⁷² Her hangi bir bilgi yok, Türksi Documenti, II, s. 180

60	988	Zimirnovo (<i>İzmirniva</i>) ¹⁷³	-	-	-	-	-	-	30	3	2
61	988	Siveta	-	-	-	-	-	-	48	3	5
62	988	Krabuy	-	-	-	-	-	-	15	1	-
63	988	Karaman ¹⁷⁴	-	-	-	-	-	-	33	2	2
64	988	Sırnabuki	-	-	-	-	-	-	95	4	5
65	988	Bareşani	-	-	-	-	-	-	85	5	4
66	988	Kıristohor	-	-	-	-	-	-	55	3	3
67	988	Gorno Yegri	-	-	-	-	-	-	80	8	2
68	988	Vaşeretsa	-	-	-	-	-	-	M 11	-	-
69	988	Oleveni(<i>Holevyani</i>)	-	-	-	-	-	-	41	2	5
70	988	Çer	-	-	-	-	-	-	58	3	2
71	988	Mirgaşevo (<i>Mirgaşva</i>)	-	-	-	-	-	-	32	3	4
72	988	Çernovitsa	-	-	-	-	-	-	23	2	-
73	988	Dolentsi	-	-	-	-	-	-	5	-	-
74	988	Sireşnitsa	-	-	-	-	-	-	12	2	-
75	988	Dragoşino	-	-	-	-	-	-	18	1	-
76	988	Sekirani	-	-	-	-	-	-	45	1	2
77	988	Sitanişa Livada	-	-	-	-	-	-	44	2	3
78	988	Dolna kranina	-	-	-	-	-	-	16	2	-
79	988	Mogila (<i>Mogula</i>)	-	-	-	-	-	-	90	5	8

¹⁷³ Bu karye ile İzmir'in eski adı Smyra'nın benzerliği dikkat çekicidir.

¹⁷⁴ Balkanlara geçirilen ilk Türkmen grubunun Karaman bölgesinden Konyarlar olduğu düşünüldüğünde(Halaçoğlu, 1989: 637) bu karye adının basit bir ses benzeşmesi olmadığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

80	988	Kalobuçište	-	-	-	-	-	-	59	6	7
81	988	Çernovetse	-	-	-	-	-	-	90	6	5
82	988	Strugovo (<i>Istrugra</i>) ¹⁷⁵	-	-	-	-	-	-	30	2	1
83	988	Pancar	-	-	-	-	-	-	16	1	1
84	988	Havretovo (<i>Havretva</i>)	-	-	-	-	-	-	7	1	-
85	988	Siveta Petka	-	-	-	-	-	-	69	5	3
86	988	Kutretino	-	-	-	-	-	-	26	2	3
87	988	Belitsa	-	-	-	-	-	-	17	1	1
88	988	Kırakalino	-	-	-	-	-	-	55	4	2
89	988	Belğuşte	-	-	-	-	-	-	20	2	1
90	988	Dragovişte	-	-	-	-	-	-	18	-	3
91	988	Opsirino	-	-	-	-	-	-	12	1	-
92	988	Kravarina (<i>Kravari</i>)	-	-	-	-	-	-	33	2	-
93	988	Leskovo (<i>Liskva</i>)	-	-	-	-	-	-	37	2	2
94	988	Bazernik (<i>Baçirnik</i>)	-	-	-	-	-	-	18	1	1
95	988	Opsirino (<i>Opsirina</i>)	-	-	-	-	-	-	16	2	2
96	988	Piribiltsi	-	-	-	-	-	-	23	3	4
97	988	Alinitsi	-	-	-	-	-	-	11	1	-
98	988	Lopatitsa	-	-	-	-	-	-	6	1	-
99	988	Dihovo	-	-	-	-	-	-	80	4	10
100	988	Nišo Pole (<i>Kınaşe Pole</i>)	-	-	-	-	-	-	22	1	1
101	988	Bistritsa	-	-	-	-	-	-	90	3	6
102	988	Draşe Pole	-	-	-	-	-	-	10	1	-

¹⁷⁵ Bu karyenin bugün Makedonya'nın önemli şehirlerinden Struga'nın ilk merkezlerinden biri olduğunu düşünüyoruz.

103	988	Erekovitsi	-	-	-	-	-	-	15	1	-
104	988	Gradište	-	-	-	-	-	-	22	1	2
105	988	Greotino (<i>Gragotna</i>)	-	-	-	-	-	-	63	4	3
106	988	Ribaritsi	-	-	-	-	-	-	76	4	1
107	988	Similevo	-	-	-	-	-	-	55	3	1
108	988	Ostretsi	-	-	-	-	-	-	30	1	1
109	988	Vranovitsi	-	-	-	-	-	-	26	1	1
110	988	Baldovenitsi	-	-	-	-	-	-	11	-	1
111	988	Novoselani	-	-	-	-	-	-	33	1	1
112	988	Seltse	-	-	-	-	-	-	30	2	-
113	988	İlino	-	-	-	-	-	-	56	3	
114	988	Sinegovo	-	-	-	-	-	-	36	2	1
115	988	Turin	-	-	-	-	-	-	36	2	6
116	988	Birezovo	-	-	-	-	-	-	35	4	-
117	988	Prostran	-	-	-	-	-	-	61	4	3
118	988	Velmeritse	-	-	-	-	-	-	15	2	-
119	988	Vardino	-	-	-	-	-	-	33	2	2
120	988	Ginileş (<i>Ginlaş</i>)	-	-	-	-	-	-	17	2	1
121	988	Sikoçivir	-	-	-	-	-	-	11	1	-
122	988	Tepavitsi	-	-	-	-	-	-	15	2	1
123	988	Orehovo	-	-	-	-	-	-	30	2	2
124	988	Vrevitsa	-	-	-	-	-	-	26	2	-
125	988	Şurçe	-	-	-	-	-	-	55	3	16
126	988	Pilaşe (<i>Zaplanina</i>)	-	-	-	-	-	-	35	5	
127	988	Hrastavitsa	-	-	-	-	-	-	24	2	2

128	988	Suho Gırlo	-	-	-	-	-	-	13	1	1
129	988	Dragoşani	-	-	-	-	-	-	25	2	4
130	988	Barokovo	-	-	-	-	-	-	4	-	-
131	988	Lotovitsa (<i>Lokvitsa / Lulokoviça</i>)	-	-	-	-	-	-	13	1	-
132	988	Kaleştino	-	-	-	-	-	-	59	3	3
133	988	Gorno Sırsko	-	-	-	-	-	-	14	1	-
134	988	Silivnitsa	-	-	-	-	-	-	8	-	2
135	988	Dolno Sırsko	-	-	-	-	-	-	15	2	-
136	988	Pirivilitsi	-	-	-	-	-	-	12	2	-
137	988	Lopatitsa	-	-	-	-	-	-	6	1	-
138	988	Dragne	-	-	-	-	-	-	50	6	-
139	988	Gavrovo	-	-	-	-	-	-	23	2	-
140	988	Paralovo	-	-	-	-	-	-	33	2	1
141	988	Ovednik (<i>Ovadnik</i>)	-	-	-	-	-	-	64	-	1
142	988	Zagoriç	-	-	-	-	-	-	25	3	2
143	988	Dragarino (<i>Dragalino</i>)	-	-	-	-	-	-	21	4	3
144	988	Yergi (<i>Yagri</i>)	-	-	-	-	-	-	55	4	-
145	988	Bitoşa (<i>Bituşa</i>)	-	-	-	-	-	-	36	3	-
146	988	Dogradetsi (<i>Mala Peka</i>)	-	-	-	-	-	-	23	2	-
147	988	Dobrevo (<i>Koçişte</i>)	-	-	-	-	-	-	25	2	-
148	988	Kalugeritsa (<i>Oblokovo</i>)	-	-	-	-	-	-	22	2	-
149	988	Birusnik (<i>Apya</i>)	-	-	-	-	-	-	18	2	-
150	988	Bohorin (<i>Pogodin</i>)	-	-	-	-	-	-	40	5	11
151	988	Poploşani (<i>Popolşani</i>)	-	-	-	-	-	-	124	-	-

Bu tablodan hareketle yapılacak bir hesaplamada bu tarihlerde şehrin taşrası ile birlikte nüfusunun 6.000 haneyi geçtiği görülmektedir. Bu durumda net bir şekilde tanımlanamamakla birlikte, 5 kişilik hane nüfusu sayısı ile yapılacak bir hesaplamada¹⁷⁶ mücerred ve bive ile birlikte yaklaşık olarak 30.000'i aşkın bir nüfusun Manastır şehri ve taşrasında yaşadığı görülmektedir.

Faroqhi'nin Anadolu şehirleri ve kırsal yaşamı ile alakalı 16. yüzyıla ait değerlendirmesi incelendiğinde ortalama olarak 1.000 hanelik kasaba ya da şehirlerin orta büyüklükte sayıldığını, ancak 3.500 ve daha büyük hane sayısına sahip şehirlerin ise büyük şehirler olduğu ifade edildiği görülmektedir. Faroqhi bu büyüklükte şehirlerin 16. yüzyılda sadece Anadolu'da değil Avrupa'da da olduğunu belirtmektedir (Faroqhi, 2006: 14). Ancak Todorov daha farklı bir değerlendirme yaparak hane değil birey hesabı yaparak 10.000 ila 50.000 arası birey barındıran şehirlerin¹⁷⁷ (Todorov, 1983: 28) özellikle 16. yüzyılda küçük şehirler olarak adlandırıldığını ifade etmektedir. Ancak bu değerlendirmenin hemen ardından verdiği bilgide araştırmacıların çoğunun, ortaçağ şehirlerinin 2.000'den fazla 10.000'den az nüfusa sahip olanlarını orta büyüklükte şehirler olarak ifade ettiklerini belirtmektedir (Todorov, 1983: 28).

¹⁷⁶ SuraiyaFaroqhi'nin Bruce McGovan'dan faydalanarak hane sayısı ile alakalı yaptığı bir değerlendirme için bkz, Faroqhi, 2006: 98.

¹⁷⁷ Todorov'un şehir derken kastının şehir ve taşrası mı yoksa sadece şehir merkezi midir, bu çalışmasında net bir şekilde ortaya konmamıştır.

Tablo 18: 1530 Yılında Manastır'da Taşra Nüfusu

	KARYE	MÜSL. HANE	NİM HANE	HANE	MÜCERRED	BİVE	EŞKÜNCÜ	VOYNUK
1	Peribiliçi	-	-	70	11	7	-	-
2	Çukur	-	-	74	6	-	-	-
3	Ostrofçe	-	-	67	6	2	-	-
4	İsmolik	-	-	18	4	3	-	-
5	Leskova	-	-	48	1	-	-	-
6	Edina kofçe	-	-	76	9	3	-	-
7	Timur Hisar	-	-	40	6	2	-	-
8	Braliçe	-	-	116	13	3	-	-
9	Likovarda Hamza nam-ı diğer Çukçi ¹⁷⁸	-	30	-	7	-	-	-
10	Optiçar	-	-	162	15	12	-	-
11	Brod	-	-	83	9	8	-	-
12	Pusta nam-ı diğer Selçe	-	-	115	12	3	-	-
13	Boldaşk	-	-	63	6	5	-	-
14	Tranil Dol	-	1	45(g)	5	-	-	-
15	Paraliva	-	-	57	5	2	-	-
16	Brusnik	-	-	30	4	1	-	-
17	Gorna Peykari	-	-	130	10	2	-	-
18	Saranliç	-	-	112	11	9	-	-
19	Dolna Peykari	-	-	68	9	5	-	-
20	Mokri	-	-	64	5	2	-	-
21	Dihuk	-	-	81	7	2	-	-
22	Kıyatimunil	-	-	138	15	2	-	-
23	Gradsiliç	-	-	218	20	14	-	-
24	Solami	-	-	103	10	5	-	-
25	Manastırye	-	-	11	2	-	-	-

¹⁷⁸ Karye isminden buranın bir Müslüman köyü olduğu anlaşılıyor.

26	Sosorhami	-	-	140	14	4	-	-
27	Moğolami	-	-	153	11	7	-	-
28	Soyliç	-	-	191	13	3	-	-
29	Lesraliç	-	-	102	9	3	-	-
30	Solakmi	-	-	57	2	4	-	-
31	Astine	-	-	85	4	1	-	-
32	Tulin	-	-	48	4	1	-	-
33	Bradisyne	-	-	46	3	1	-	-
34	Dragarisye	-	-	21	3		-	-
35	Yarasmi	-	-	113	8	3	-	-
36	Asliçe	-	-	100	8	1	-	-
37	Sarami	-	-	56	8	5	-	-
38	Benadiçe	-	-	63	5	1	-	-
39	Alye Derbend Şah Derbend Alin -----	-	-	106	13	4	-	-
40	Gorna Vomirok	-	-	34	6	2	-	-
41	Sarak	-	-	10	5	1	-	-
42	Soçe	-	-	25	4	4	-	-
43	Danyoki	-	-	102	17	2	-	-
44	Dobromir	-	-	90	7	4	-	-
45	Oylakan nam-ı diğere Kalumirçe	-	-	23	5	4	-	-
46	Suhami	-	1	292(g)	16 (g)	12	-	-
47	VaPusta	-	-	163	16	8	-	-
48	Duyasliç	-	-	73	8	3	-	-
49	Sarık	-	-	79	3	2	-	-
50	Asnovarak nam-ı diğere Sandalci ¹⁷⁹	-	25		7	1	-	-
51	Astarçe	-	-	146	9	3	-	-
52	Mirkosye	-	-	77	12	5	-	-

¹⁷⁹ İsminden bu karyenin Prespa nehri kıyısında bulunduğuna düşünülebilir.

53	EvRadova	-	-	52	5	2	-	-
54	Velyolid	-	-	57	5	4	-	-
55	Solin	-	-	29	3	-	-	-
56	Nefodin	-	-	94	7	5	-	-
57	Ersarik	-	-	37	3	1	-	-
58	Derayoliç	-	-	49	2	-	-	-
59	Rayodami Revand ve Sugan	-	-	16	1	-	-	-
60	Ragobirilçe	-	-	38	2	1	-	-
61	Asıcı	-	-	92	8	3	-	-
62	Somirdol	-	-	75	5	4	-	-
63	Suhudol	-	-	8	1	-	-	-
64	Dolye	-	-	19	3	1	-	-
65	Gorna Virbiça	-	-	21	4	-	-	-
66	Bazernik	-	-	29	3	1	-	-
67	Seva	-	-	14	9	5	-	-
68	Arla Dokami	-	-	31	5	2	-	-
69	Dalomiçe	-	-	78	7	5	-	-
70	Kolıncı	-	-	63	9	-	-	-
71	Kragomir	-	-	12	2	-	-	-
72	Hrasiç	-	-	26	3	-	-	-
73	Avendik	-	-	76	9	1	-	-
74	Serman	-	-	39	5	7	-	-
75	Beremdim	-	-	106	7	5	-	-
76	Malo Nahusye	-	-	105	8	6	-	-
77	Alulascı	-	-	33	3	1	-	-
78	Salu nam-ı diğeri Tuhalu	-	4	2	-	-	17	-
79	Amirok	-	-	29	2	-	-	-
80	Suvaliç	-	-	2	1	3	-	-
81	Yuvak	-	-	55	5	1	-	-
82	Evsariye	-	1	15	2	-	-	-

83	Manastırçe	-	-	57	10	5	-	-
84	Salukçı	-	20	-	2	1	-	-
85	Masiye	-	-	7	-	-	-	-
86	Dragovişte	-	-	75	5	3	-	-
87	Miraslaviç	-	-	39	1	-	-	-
88	Keşavan	-	-	33	6	-	-	-
89	Manye	-	-	30	4	1	-	-
90	Kırlu Luhisye	-	-	20	1	1	-	-
91	Esvomiçe	-	-	11	1	1	-	-
92	Esvomiçe	-	-	13	1	1	-	-
93	Esvlascı	-	-	31	3	1	-	-
94	Raylasye	-	-	50	2	5	-	-
95	Mirosran	-	-	103	6	5	-	-
96	Nurahak	-	-	18	2	-	-	-
97	Hatiye	-	-	49	1	2	-	-
98	Kalisye	-	-	57	3	1	-	-
99	Dolna Vomirovan	-	-	29	2	2	-	-
100	Malo Luhisye	-	-	7	-	-	-	-
101	Huhisye	-	-	99	2	4	-	-
102	Hersahor	-	-	54	5	2	-	-
103	Doracı	-	-	74	4	3	-	-
104	İsnahomir	-	-	27	3	-	-	-
105	Drayvanik	-	-	15	3	-	-	-
106	Drahya	-	-	87	8	1	-	-
107	Sohisye nam-ı diğer Sermirak	-	-	30	4	-	-	-
108	Bayhar	-	-	38	3	-	-	-
109	Resm-i Talyan (Dalyan ¹⁸⁰) mezra'a-i	-	-	-	-	-	-	-

¹⁸⁰ Belki *Dalyan*, 370 Muhasebe s. 161a / satır 4

	Serkadar							
110	Lesfak	-	-	40	1	-	-	-
111	Liyoliç	-	-	21	3	1	-	-
112	Oslarok	-	-	42	2	1	-	-
113	Mamavrik	-	-	14	-	-	-	-
114	Kara Vadi	-	-	28	3	1	-	-
115	Mekanlumi	-	-	13	5	-	-	-
116	Morgasuk	-	3	43	3	1	-	-
117	Mezra'a-i Leskay	-	-	-	-	-	-	-
118	Sahurlu	-	-	30	3	-	-	-
119	Tonik	-	-	22	5	3	-	-
120	Mualla	-	29	10	-	-	8	-
121	Baldaviliç	-	-	58	4	1	-	-
122	Solid	-	-	43	3	1	-	-
123	Suhudol	-	-	31	2	1	-	-
124	Esvomiçe	-	-	41	4	1	-	-
125	Brezova	-	-	77	7	7	-	-
126	Asloviç	-	-	48	3	2	-	-
127	Hırok	-	-	23	2	-	-	-
128	Yodbravoh	-	-	19	8	1	-	-
129	Balonih	-	-	10	3	2	-	-
130	Bunsalami	-	-	26	3	2	-	-
131	İladomiç	-	-	13	-	-	-	-
132	Varvin	-	-	46	3	1	-	-
133	Aboniçe	-	-	7	-	-	-	-
134	Aktogur	-	14	-	-	-	44	-
135	Dradami	-	-	35	5	3	-	-
136	Biliç	-	-	44	5	1	-	-
137	Aklaş	-	-	38	3	2	-	-
138	Vırbıça	-	-	17	1	1	-	2

139	Raynami	-	-	78	6	3	-	-
140	Asiyami Luliçe	-	-	35	11	3	-	-
141	Daliyami	-	-	22	1	1	-	-
142	Yofa	-	-	35	2	1	-	-
143	Kovarin	-	-	27	2	-	-	-
144	Maliç	-	-	41	4	-	-	-
145	Ragiç	-	-	47	4	-	-	-
146	Rakin	-	-	27	2	1	-	-
147	Baldaviç	-	-	6	1	-	-	-
148	Asçe	-	-	49	2	1	-	-
149	Rakusyeye	-	-	20	-	-	-	-
150	Esnovik	-	-	19	-	-	-	-
151	Saru Hızır	17	-	-	-	-	-	-
152	Avustriye	-	-	35	4	2	-	-
153	Rasiç	-	-	20	-	-	-	-
154	Dolna Dalik	-	-	38	3	2	-	-
155	Koluyohusyeye	-	-	3	-	-	-	-
156	Gorna Dalik	-	-	39	9	3	-	-
157	Bilos	-	-	31	4	3	-	-
158	Deyuyakan	-	-	115	58	-	-	-
159	Deyubakır	-	-	39	19	-	-	-

1530 yılına gelindiğinde yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere karye sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Karye sayısındaki artış ile birlikte karyelerin hane sayısında da önemli bir yükseliş göze çarpmaktadır. 1468’de 6.000 civarında olan Manastır merkezi ve taşra nüfusu yaklaşık 100 yıl içerisinde % 50 civarında artmış ve 9.000 haneye kadar ulaşmıştır. Bu durumda birey olarak nüfusunun da 45-50.00’e ulaştığı anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki hesaplama sonrasında şehrin büyüklüğü ile alakalı fikir vermesi açısından yaklaşık aynı dönemlerde İstanbul ve bazı Avrupa şehirlerinin nüfuslarını görmekte fayda vardır. İstanbul’un 16. yüzyıl ortalarındaki nüfusu 400.000 civarı, Londra’nın nüfusu 150.000, Paris nüfusu 350.000¹⁸¹, Amsterdam 100.000 (Güran, 2004: 96) civarındadır.

Manastır ve civarında 100 yıllık bir süreçte yaşanan bu nüfus artışının sebebini iktisat tarihçileri Avrupa genelindeki nüfus artışı ile birleştirerek bir takım çıkarım ve sebepler ortaya koymuşlardır¹⁸². Ancak bu sebeplerin bölgesel olarak değişim gösterdiği de ayrıca vurgulanmıştır. Dolayısıyla Manastır şehrinin nüfusunda görülen bu artışın Avrupa genelinde yaşanan artıştan öte Osmanlı fetih politikası ve iktisadi zihniyetinin bir sonucu olarak gerçekleştiğini kabul etmek daha doğru olacaktır. Kaldı ki bu dönemde bilhassa Sefaratların Balkanlara gelerek yerleşmeleri bu artışın en spesifik sebeplerinden birini teşkil eder.

¹⁸¹ Bu şehirlerin farklı tarihlerdeki nüfuslarını görmek için bkz. Faroghi, 2006: 44.

¹⁸² Avrupa’daki bu nüfus artışının sebepleri ile alakalı olarak kısa bir değerlendirme için bkz. (Güran, 2004: 96-97)

Tablo 19: 1544 Yılında Manastır'da Taşra Nüfusu

	KARYE	MÜSL.	ÇİFT	Çft. EŞKÜNCÜ	NİM	BNNAK	HANE	MÜCRRD	BİVE
1	Zagornıçe	-	-	-	-	-	19	3	-
2	Peribliçi	-	-	-	-	-	43	11	-
3	İsmolik	-	-	-	-	-	28	7	1
4	Hamud	-	-	-	-	-	30	3	-
5	Saboniç	-	-	-	-	-	155	16	5
6	Nefuçani	-	1	-	-	3	124	15	2
7	Vranofçe	-	-	-	-	-	26	4	1
8	Orta Bekri	-	-	-	-	-	81	5	2
9	Dolna Bekri	-	-	-	-	-	55	3	-
10	Mokri (<i>Bukri</i>)	-	-	-	-	-	32	7	-
11	Seriçe	-	-	-	-	-	66	6	-
12	Paralva	-	-	-	-	-	27	9	-
13	Dihva ¹⁸³	-	-	-	-	-	58	15	3
14	Nefsigor Hisar	-	-	-	-	-	35	5	-
15	Brusnik	-	-	-	-	-	26	2	1
16	Çer	-	-	-	-	-	78	12	2
17	Asnogva	-	-	-	-	-	19	4	1
18	Sarı Saferlü	-	14	-	-	-	-	2	-
19	Rahobinte	-	-	-	-	-	21	2	2
20	Yofurçami	-	-	-	-	-	137	11	1
21	Baldinçe	-	-	-	-	-	71	13	-
22	İçtina	-	-	-	-	-	49	11	2
23	Dragavina	-	-	-	-	-	14	1	-
24	Valovişte	-	3	-	-	-	116	25	7
25	Barişati	-	-	-	-	-	89	10	-

¹⁸³ Değirmen çok burada

26	Sarani	-	-	-	-	-	37	5	4
27	İspiliça	-	1	-	-	-	84	7	-
28	Patavçe	-	-	-	-	-	46	4	-
29	Makareva	-	-	-	-	-	15	-	1
30	Gradeşniçe	-	-	-	-	-	156	30	6
31	Suhudol	-	-	-	-	-	53	8	3
32	Bazarnik	-	-	-	-	-	12	4	-
33	Vardın	-	-	-	-	-	23	8	3
34	Kolupuçiște hisse	-	-	-	-	-	11	1	-
35	Deyuyakan	-	-	-	-	-	78	10	2
36	Suhudol	-	-	-	-	-	14	5	-
37	Kolupuçiște	-	-	-	-	-	67	9	6
38	Kolupuçiște hisse	-	-	-	-	-	10	-	-
39	Kolupuçiște hisse	-	-	-	-	-	4	-	-
40	Kaliştine	-	-	-	-	-	40	10	2
41	Kuçiște nam-ı diğeri Dobreva	-	-	-	-	-	20	4	1
42	Katişe	-	-	-	-	-	31	4	1
43	Apolaşçi	-	-	-	-	-	13	4	1
44	Zaplanina	-	-	-	-	-	33	5	4
45	Azala Kokani	-	-	-	-	-	18	5	1
46	Valce	-	-	-	-	-	33	3	1
47	Krastaviçe (Cemaat-i Müslümanan)	-	6	-	-	-	4	-	1
48	Keşava	-	-	-	-	-	22	4	2
49	Apolaşçi	-	-	-	-	-	21	3	1
50	Kayalu (Kımalu) nam-ı diğeri Topçalı	-	9	-	-	-	-	-	-
51	Gabrova	-	-	-	-	-	17	3	1
52	Colan	-	-	-	-	-	30	3	1
53	Kuçiște	-	-	-	-	-	9	-	-
54	Baştine-i ??	-	-	-	-	-	24	3	4
55	Hrastani	-	-	-	-	-	27	3	-

56	Drogradae	1	2	-	-	-	19	-	1
57	Baldoviçe <i>tabi-i nahiye-i Morohova</i>	-	-	-	-	-	47	6	1
58	Akkeçilü	-	16	22	2	7	-	10	-
59	Kudrin	-	1	-	-	-	12	2	-
60	Dragovište	-	1	-	-	-	52	10	2
61	Ribarçe	-	-	-	-	-	82	22	3
62	Porodim	-	4	-	-	-	61	14	-
63	Banuşa	-	-	-	-	-	20	5	1
64	Deyuyakan	-	-	-	-	-	44	1	-
65	Likovarda <i>nam-ı diğer Çökerekçi</i>	-	48	-	1	3	-	3	-
66	Karaman	-	-	-	-	-	39	5	-
67	İsliviçe	-	1	-	-	-	14	1	-
68	Çerna Vrih	-	-	-	-	-	9	-	-
69	Optıçar	-	11	-	-	-	139	23	3
70	Petrostran	-	-	-	-	-	36	7	-
71	Doyka	-	-	-	-	-	16	2	-
72	Oblakeva <i>nam-ı diğer Kalopetriç</i>	-	-	-	-	-	11	2	-
73	İlya derbend	-	-	-	-	-	32	5	2
74	Obşirina	-	-	-	-	-	16	3	-
75	Çerova	-	-	-	-	-	9	4	1
76	Groyas	-	-	-	-	-	5	1	-
77	Zapyati	-	2	-	-	-	71	4	-
78	Kravari?	-	1	-	-	-	19	-	1
79	Kebire Poli	-	-	-	-	-	12	1	1
80	Ostrofçe	-	-	-	-	-	35	5	1
81	Çeltükçi	-	-	-	-	-	-	-	-
82	Manastrırçe	-	-	-	-	-	35	7	-
83	Pelog	-	-	-	-	-	7	3	1
84	Ezmirnok	-	2	-	-	-	6	2	-
85	Selçe <i>tabi-i nahiye-i Timur Hisar</i>	-	-	-	-	-	27	5	-

86	Dolna Virova	-	-	-	-	-	20	2	
87	Murgaşova <i>tabi-i nahiye-i Timur Hisar an Manastır</i>	-	2	-	-	-	22	4	1
88	Aknalaş <i>an nahiye-i Morohova tabi-i Manastır</i>	-	-	-	-	-	12	4	1
89	Doliçe	-	-	-	-	-	29	11	2
90	Kraguy	-	-	-	-	-	7	3	-
91	Holvati	-	-	-	-	-	41	5	-
92	Karkarine	-	1	-	-	-	64	6	5
93	Dobromir	-	1	-	-	-	40	12	1
94	Hrastor	-	-	-	-	-	42	3	1
95	Virbiça	-	-	-	-	-	11	2	1
96	Paniçar	-	-	-	-	-	14	6	
99	Mogilani-i Büzürg	-	-	-	-	-	95	16	1
100	Kenagotin	-	-	-	-	-	61	14	2
101	Nova Slani	-	-	-	-	-	19	2	1
102	İskoçovir	-	-	-	-	-	12	-	-
103	Joraçi	Bennak 1	-	-	-	-	44	4	-
104	Çernofçe	-	-	-	-	-	63	7	4
105	Mogyala <i>nam-ı diğer Öbek</i>	-	36	-	1	-	-	1	-
106	Çekal	-	-	-	-	-	5	1	-
107	İvranova	-	-	-	-	-	28	7	1
108	Velyosalu	-	-	-	-	-	24	6	-
109	Novak <i>Hisse</i>	-	-	-	-	-	17	6	3
110	Simogirlo	-	-	-	-	-	20	3	1
111	Tırnova	-	-	-	-	-	20	3	1
112	Leskofçe	-	-	-	-	-	13	3	-
113	Laska	-	-	-	-	-	7	2	-
114	Lipoviçe	-	-	-	-	-	17	4	-
115	İsladofçe	-	1	-	-	-	2	-	-
116	Edinakofçe	-	1	-	-	-	17	4	-
117	Obşirina	-	-	-	-	-	8	2	-

118	Obesenik	-	-	-	-	-	36	7	1
119	Dragina	-	-	-	-	-	66	11	2
120	Popştina nam-ı diğer Selçe	-	1	-	-	-	13	-	-
121	Novak	-	-	-	-	-	40	11	3
122	İsveti Nika	-	-	-	-	-	28	4	1
123	İsveti Nika Hisse	-	-	-	-	-	8	1	-
124	İsveti Nika Hisse	-	-	-	-	-	7	3	1
125	İsveti Nika Hisse	-	-	-	-	-	6	-	-
126	Borakova	-	-	-	-	-	11	2	-
127	Rakitmiçe	-	-	-	-	-	12	4	1
128	Naldoniç hisse	-	-	-	-	-	7	1	-
129	Radova	-	-	-	-	-	5	1	-
130	Leşniçi	-	2	-	-	-	44	3	-
131	Tranlı Dol	-	1	-	-	-	27	2	5
132	Brod nam-ı diğer Gradilova	-	-	-	-	-	79	12	3
133	Lasolami	-	-	-	-	-	62	8	3
134	Usturgova	-	-	-	-	-	23	5	2
135	Gorna Virbova	-	-	-	-	-	27	3	1
136	Novodil	-	-	-	-	-	68	11	2
137	Brezova	-	-	-	-	-	42	14	1
138	İstanişte Livada nam-ı diğer Radova	-	-	-	-	-	21	5	1
139	Gradişte	-	-	-	-	-	19	5	-
140	Yun	-	-	-	-	-	24	5	2
141	Leskova	-	-	-	-	-	19	8	-
142	Lübaniçe	-	-	-	-	-	49	6	-
143	Dravnik	-	-	-	-	-	6	2	-
144	درونا مسیح کی دروہ: پوئی پوئی کالہ ساہن ندرہ ندرہ و ندرہ	-	-	-	-	-	7	1	-
145	Dolna Çereškova	-	-	-	-	-	23	10	1

146	Gorna Çereşkova	-	-	-	-	-	25	4	2
147	Çernova	-	-	-	-	-	39	6	1
148	Trin	-	-	-	-	-	55	8	2
149	Zaşli	-	-	-	-	-	20	3	-
150	Çırna (Sırna) Bukna						90	13	7
151	Soşye (Voynuk)						3	1	1
152	Viliç (Voynuk)	-	-	-	-	-	4	-	-
153	Kayagonin (Voynuk)	-	-	-	-	-	2	-	-
154	Suhudol	-	-	-	-	-	7	-	-
155	Podgrad <i>nam-ı diğer Maloreka</i> ¹⁸⁴	-	-	-	-	-	21	6	1
156	Esmalik <i>nam-ı diğer İsmolik</i>	-	-	-	-	-	31	-	1
157	Lesfa	-	-	-	-	-	-	-	-
158	Çereşniçe	-	-	-	-	-	36	-	-
159	Budaliç	-	-	-	-	-	6	1	-
161	Manastırçe <i>hisse</i>	-	-	-	-	-	11	2	-
162	Havatova	-	-	-	-	-	6	1	-
163	Suhudol <i>hisse</i>	-	-	-	-	-	8	3	-
164	Pozdeşova	-	2	-	-	-	44	3	-

¹⁸⁴ Malo reka slav dilinde “küçük köprü” demektir ki bu da yine Manastır civarında bulunan bir akarsu üzerinde kurulduğunu göstermektedir. Ancak defterde kaydedildiği yeni ismi Podgrad da “yeni şehir” manasına geldiğinden buranın eskiden bir köprübaşı olan *Maloreka* karyesi yerine kurulduğu fikrini uyandırmaktadır.

1544 yılına gelindiğinde 1530 yılından bugüne kadar ki 15 yıl içerisinde hane sayısında çok ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Ancak asıl açıklanması gereken nokta karye sayısı artarken nüfusun nasıl düştüğüdür. 1530'da Manastır'da merkez ile birlikte hane sayısı 9.000 haneyi geçerken 1544'te bu sayı 5.500 haneye kadar düşmüştür. Bu durumda yaklaşık olarak 17.500 kişilik bir kayıp ortaya çıkmaktadır. Bu kaybın yeni fethedilen bölgelere yapılan nüfus takviyeleri, salgın hastalıklar ya da idari taksimata göre yapılan yeni düzenlemeler sonucunda bazı karyelerin yeni birimlere bağlanması ile gerçekleştiği düşünülebilir.

* * *

Yukarıdaki tablolar ışığında Manastır'da taşra nüfusunun hemen hemen tamamının gayr-ı Müslimlerden oluştuğu görülecektir. Ancak bununla beraber zaman zaman tamamı ya da bir kısmı Müslümanlardan oluşan köylerin varlığı da vakidir. Bu manada bazı karyelerin Osmanlı idaresi zamanında tesis edildiği açık iken seyrek de olsa kaynaklarda rastladığımız bazı Türkçe ya da köken olarak bu izlenimi veren yer adlarından Osmanlı öncesi Türk yerleşimine dair bir takım çıkarımlarda bulunabilmekteyiz¹⁸⁵.

3.1.2.1. Manastır Taşrasında Karye Gelirleri

Çalışmamızın önceki bölümlerinde de ifade ettiğimiz gibi taşra idaresinin en önemli birimi şüphesiz karyelerdir. Tahrir kayıtlarında -özellikle mufassal olanlarında- karyeden tahsis edilen vergiler kalem kalem yazıldıktan sonra “*yekün*” ibaresi altında toplam gelirleri verilirdi. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki tahrir kayıtlarının tümünde geçerli olan güvenilirlik problemi söz konusu olduğunda bu yekünlerin de tam manası ile gerçek geliri yansıttığını düşünmek mümkün değildir. Yine de özellikle bahsi geçen yekün meblağlarının incelenmesi karye büyüklüğü ile alakalı çıkarımlar yapmamızda kolaylıklar sağlayacaktır düşüncesindeyiz. Ayrıca ortalama gelir hesapları ile de bu dönemde taşra gelirlerinin ortalaması hakkında fikir sahibi olunabilir.

Yukarıda ifade edilen değerlendirmeler açısından farklı tarihlerdeki Manastır karye gelirlerini aşağıda veriyoruz.

Tablo 20: 1468 Yılında(TD 988-993) Manastır'da Karye Gelirleri(Akçe)

	Defter no	KARYE	YEKÜN (akçe)
1	993	Nefs-i Manastır	59.867
2	993	Dipka el meşhur Apostol	1.421
3	993	Esmileva(o)	0 ¹⁸⁶
4	993	Çernovo Brod	6.850

¹⁸⁵ Konu ile alakalı olarak bkz. Galip Çağ, “Makedonya Yer İsimlerinde Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Hakimiyeti Sırasında Türk Yerleşimine Dair İzler”, Ed. E. Sofuoğlu, Şar Dağındaki Şifreler Gora Abidesi, UKİD, İstanbul 2007, ss. 121-129.

¹⁸⁶ Hasıl bulunmamaktadır, TT 993, s. 11.

5	993	Velyo Selo	1.039
6	993	Porodin	11.900
7	993	Novak (<i>Novaçi</i>)	6.328
8	993	Kokureçani	25.978
9	993	Evlašçi (<i>Vlašçi</i>)	1.646
10	993	Polog	456
11	988	Kanino	2.635
12	988	Rahotino	2.405
13	988	Grimazi	750
14	988	Beliçino	16.550
15	988	Bratindol	2.200
16	988	Gradešnitsa	14.884
17	988	Daziste	9.889
18	988	Pozdişivo	6.389
19	988	Sivan	4.647
20	988	Manastırçe	38.158
21	988	Disoday	8.769
22	988	Çenged	421
23	988	Vdaşçi	3.788
24	988	Sırpçi	12.220
25	988	Berantse	11.099
26	988	Rakitnitsa	2.480
27	988	Yabcani	7.617
28	988	Optiçari	19.367
29	988	Hraştani	2.286
30	988	Silivitsa	3.945
31	988	Borotino	6.405
32	988	İsladofçe	225
33	988	Piresil	6.950
34	988	Bela Sırkva (<i>Ak Manastır</i>)	3.554
35	988	Liskovetse	4.236
36	988	Demir Hisar (<i>Timur Hisar</i>)	8.957
37	988	Mirenovo	1.366
38	988	Babino	2.005
39	988	Çeltikçi (<i>Orizari</i>)	1.486
40	988	Saro Hızırh	715
41	988	Lezkovar (<i>Çıkırkçı</i>)	3.466
42	988	Dobromir	5.681
43	988	Poodin	6.551
44	988	Drevenik	1.331
45	988	Dolna Peykari (<i>Voyniçi</i>)	442
46	988	Ostroveç (<i>Voyniçi</i>)	499
47	988	Sırno Vuki (<i>Voyniçi</i>)	106
48	988	Baldoventsi(<i>Voyniçi</i>)	301
49	988	Negoçani	19.801
50	988	Çagor	1.380
51	988	Koçişte	3.885
52	988	Virovo	1.475
53	988	Edinakovitsi	2.950
54	988	Şaşil	1.476
55	988	Suhodol	4.880
56	988	Liska	1.202
57	988	Bogoveni	9.224
58	988	Arzahovetsi	451
59	988	Zimirnovo (<i>İzmirniva</i>)	2.507
60	988	Siveta	4.773
61	988	Krabuy	1.035
62	988	Karaman	3.215

63	988	Sırnabuki	8.964
64	988	Bareşani	7.924
65	988	Kristohor	4.364
66	988	Gorno Yegri	6.849
67	988	Vaşeretsa	781
68	988	Oleveni (<i>Holevyani</i>)	16.154
69	988	Çer	4.278
70	988	Mirgaşevo (<i>Mirgaşva</i>)	2938
71	988	Çernovitsa	1.640
72	988	Dolentsi	296
73	988	Sireşnitsa	3.227
74	988	Dragoşino	1.672
75	988	Sekirani	6.347
76	988	Sitanişa Livada	2.356
77	988	Dolna kranina	9.331
78	988	Mogila (<i>Mogula</i>)	14.099
79	988	Kalobuçište	5.961
80	988	Çernovetse	9.910
81	988	Strugovo (<i>Istrugra</i>)	2.294
82	988	Pancar	1.183
83	988	Havretovo (<i>Havretva</i>)	657
84	988	Siveta Petka	6.387
85	988	İzvişte	-
86	988	Kutretino	1.861
87	988	Belitsa	1.150
88	988	Kırakalino	5.125
89	988	Belguşte	1.995
90	988	Dragovişte	1.220
91	988	Opsirino	1.247
92	988	Kravarina (<i>Kravari</i>)	1.895
93	988	Leskovo (<i>Liskva</i>)	2.310
94	988	Bazernik (<i>Baçirnik</i>)	2.020
95	988	Opsirino (<i>Opsirina</i>)	3.999
96	988	Piribiltsi	2.356
97	988	Alinitsi	1.608
98	988	Lopatitsa	740
99	988	Dihovo	9.350
100	988	Nişo Pole (<i>Kinaşe Pole</i>)	10.350
101	988	Bisritsa	9.575
102	988	Draşe Pole	521
103	988	Erekovitsi	701
104	988	Gradişte	1.781
105	988	Greotino (<i>Gragotna</i>)	6.000
106	988	Ribaritsi	8.200
107	988	Similevo	2.270
108	988	Ostretsi	1.317
109	988	Vranovitsi	1.485
110	988	Baldovenitsi	603
111	988	Novoselani	1.598
112	988	Seltse	1.460
113	988	İlino	910
114	988	Sinogovo	1.556
115	988	Turin	2.280
116	988	Birezovo	3.085
117	988	Prostran	6.278
118	988	Velmeritse	820
119	988	Vardino	3.061
120	988	Ginileş (<i>Ginlaş</i>)	995

121	988	Sikoçivir	1.104
122	988	Tepavitsi	1.483
123	988	Orehovo	2.677
124	988	Vrevitsa	2.200
125	988	Şurçe	5.224
126	988	Pilaşe (<i>Zaplanina</i>)	3.595
127	988	Hrastavitsa	2.348
128	988	Suho Gırlı	1.165
129	988	Dragoşani	2.144
130	988	Barokovo	321
131	988	Lotovitsa (<i>Lokvitsa / Lulokoviça</i>)	1.040
132	988	Kaleştino	2.446
133	988	Gorno Sırsko	999
134	988	Silivnitsa	799
135	988	Dolno Sırsko	1.098
136	988	Pirivilitsi	1.202
137	988	Lopatitsa	1.115
138	988	Dragne	4.095
139	988	Gavrovo	2.260
140	988	Paralovo	2.410
141	988	Ovednik (<i>Ovadnik</i>)	4.560
142	988	Zagoriç	2.172
143	988	Dragarino (<i>Dragalino</i>)	4.029
144	988	Yergi (<i>Yagri</i>)	5.890
145	988	Bituşa (<i>Bituşa</i>)	4.400
146	988	Dogradetsi (<i>Mala Peka</i>)	1.295
147	988	Dobrevo (<i>Koçişte</i>)	1.080
148	988	Kalugeritsa (<i>Oblokovo</i>)	820
149	988	Birusnik (<i>Apya</i>)	710
150	988	Bohorin (<i>Pogodin</i>)	8.356
151	988	Poploşani (<i>Popoşani</i>)	13.460

Tablodan yola çıkarak yaptığımız değerlendirmeler ışığında şehir merkezi ile birlikte Manastır şehrinin toplam gelirinin 704.345 akçe olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tarihte karye gelirlerinin ortalaması da 4.355 akçedir. Buna göre 51 karyenin ortalamasının üzerinde bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Bu miktar 15. yüzyıl ortalarındaki bir Balkan şehri için şüphesiz ki oldukça önemli bir miktardır.

Tablo 21: 1530 Yılında(RMD 370) Manastır'da Karye Gelirleri

	KARYE	YEKÜN (akçe)
1	Peribiliçi	7.375
2	Çukur	5.228
3	Ostrofçe	2.877
4	İsmolik	1.485
5	Leskova	3.322
6	Edina kofçe	4.563
7	Timur Hisar	3.601
8	Braliçe	12.000
9	Likovarda Hazma nam-ı diğer Çukçi	3.785
10	Optiçar	10.397
11	Brod	5.645
12	Pusta nam-ı diğer Selçe	5.304
13	Boldaşk	4.679
14	Tranil Dol	3.121

15	Paraliva	3.009
16	Brusnik	1.982
17	Gorna Peykari	8.000
18	Saranliç	11.758
19	Dolna Peykari	3.921
20	Mokri	4.670
21	Dihuk	10.000
22	Kiyatimunil	10.000
23	Gradsiliç	22.000
24	Solami	13.068
25	Manastırye	1.419
26	Sosorhami	21.477
27	Moğolami	19.615
28	Soyliç	15.204
29	Lesraliç	13.050
30	Solakmi	9.130
31	Astine	7.948
32	Tulin	6.143
33	Bradısye	5.375
34	Dragarısye	3.323
35	Yarasmi	10.000
36	Aslıçe	9.500
37	Sarami	5.028
38	Benadiçe	3.500
39	Alye Derbend Şah Derbend Alin -----	2.890
40	Gorna Vomirok	1.537
41	Sarak	1.500
42	Soçe	2.048
43	Danyoki	16.144
44	Dobromir	9.674
45	Oylakan nam-ı diğeri Kalumirçe	1.404
46	Suhami	29.200
47	VaPusta	21.336
48	Duyasliç	7.602
49	Sarik	5.655
50	Asnovarak nam-ı diğeri Sandalcı	2.313
51	Astarçe	12.466
52	Mirkosye	9.563
53	EvRadova	4.877
54	Velyolid	3.829
55	Solin	2.942
56	Nefodin	11.312
57	Ersarik	3.855
58	Derayoliç	4.313
59	Rayodami Revand ve Sugan	1.773
60	Ragobirilçe	3.850
61	Asıcı	12.350
62	Somirdol	7.258
63	Suhudol	2.000
64	Dolye	1.929
65	Gorna Vırbiça	1.580
66	Bazernik	1.424
67	Seva	7.850
68	Arla Dokami	2.450
69	Dalomiçe	13.521

70	Kolncı	7.815
71	Kragomir ¹⁸⁷	1.465
72	Hraşiç	1.400
73	Avendik	9.411
74	Serman	6.900
75	Berendim	12.900
76	Malo Nahusye	9.788
77	Alulasçı	3.588
78	Salu nam-ı diğır Tuhalu	3.084
79	Amirok	2.315
80	Suvaliç	504
81	Yuvak	4.929
82	Evsariye	2.086
83	Manastırçe	4.339
84	Salukçı	2.928
85	Masiye	286
86	Dragovişte	7.815
87	Miraslaviç	3.546
88	Keşavan	2.954
89	Manye	2.006
90	Kırlu Luhisye	1.580
91	Esvomiçe	1.320
92	Esvomiçe	1.128
93	Asulancı	4.209
94	Raylasye	3.025
95	Mirosran	5.799
96	Nurahak	1.701
97	Hatiye	3.052
98	Kalisye	10.299
99	Dolna Vomirovan	1.753
100	Malo Luhisye	489
101	Huhisye	6.000
102	Hersahor (Hirashor)	4.880
103	Doracı	5.664
104	İsnahomir	1.724
105	Drayvanik	800
106	Drahya	8.400
107	Sohisye nam-ı diğır Sermirak	1.875
108	Bayhar	1.293
109	Resm-i Talyan (Dalyan ¹⁸⁸) mezra'a-i Serkadar	1.830
110	Lesfak	3.247
111	Liyoliç	2.279
112	Oslarok	3.603
113	Mamavrik	1.938
114	Kara Vadi	4.500
115	Mekanlumi	3.000
116	Morgasuk	4.706
117	Mezra'a-i Leskay	429
118	Sahurlu	2.416
119	Tonik	1.564
120	Mualla	3.259
121	Baldaviliç	4.900
122	Solid	4.781

¹⁸⁷ Önünde bir mezra vardır; Ganyariç Kohisye nam-ı diğır Karine Draod.

¹⁸⁸ Dalyan gibi, 370 Muhasebe s. 161a / satır 4.

123	Suhudol	2.537
124	Esvomiçe	4.033
125	Brezova	4.000
126	Asloviç	2.203
127	Hırok	1.442
128	Yodbravoh	1.977
129	Balonih	934
130	Bunsalami	2.477
131	İladomiç	1.381
132	Varvin	3.196
133	Aboniçe	851
134	Aktogur	3.932
135	Dradami	3.031
136	Biliç	3.430
137	Aklaş	2.020
138	Virbiça	948
139	Raynami	6.896
140	Asiyami Luliçe	3.697
141	Daliyami	2.747
142	Yofa	2.903
143	Kovarin	2.352
144	Maliç	2.344
145	Ragiç	2.938
146	Rakın	1.658
147	Baldaviç	716
148	Asçe	4.900
149	Rakusye	1.363
150	Esnovik	1.200
151	Saru Hızır	821
152	Avustriye	3.674
153	Rasiç	1.236
154	Dolna Dalik	3.865
155	Koluyohusye	370
156	Gorna Dalik	3.928
157	Bilos	4.477
158	Deyuyakan	9.000
159	Deyubakır	3.000

1530 yılına gelindiğinde karye gelirlerinde ve ortalamada önemli bir yükseliş göze çarpmaktadır. Toplam karye geliri 802.926 akçeye ulaşırken ortalama gelir de 5.050 gelire ulaşmıştır. Buradan karye gelirlerindeki artışın 158.448 akçe olduğu görülür ki bu önemli bir artış olarak düşünülebilir.

Tablo 22: 1544 Yılında(TD 232) Manastır'da Karye Gelirleri

	KARYE	YEKÜN(akçe)
1	Nefs-i Manastır	118.636
2	Zagorniçe	3.131
3	Peribliçi	6.908
4	İsmolik	3.595
5	Hamud	3.616
6	Saboniç	19.002
7	Nefuçani	19.914
8	Vranofçe	5.379
9	Orta Bekri	6.000
10	Dolna Bekri	3.629
11	Mokri (Bukri)	3.600
12	Seriçe	10.000

13	Paralva	3.009
14	Dihva	8.000
15	Nefsigor Hisar	3.509
16	Brusnik	1.982
17	Çer	6.317
18	Asnogva	1.020
19	Sarı Saferlü	910
20	Rahobinte	1.045
21	Yofurçami	1.610
22	Baldinçe	1.200
23	İçtina	6.437
24	Dragavina	3.208
25	Valovişte	20.132
26	Barişati	7.744
27	Sarani	4.845
28	İspiliça	8.236
29	Patavçe	2.510
30	Makareva	1.552
31	Gradesniçe	20.085
32	Sancu dol	6.496
33	Bazarnik	5.993
34	Vardin	2.685
35	Kolupuçişte hisse	1.128
36	Deyuyakan	6.436
37	Suhudol	2.564
38	Kolupuçişte hisse	8.140
39	Kolupuçişte hisse	545
40	Kolupuçişte hisse	226
41	Kaliştine	9.389
42	Kuçişte <i>nam-ı diğer Dobreva</i>	3.000
43	Katişe	2.500
44	Apolaşçi	2.974
45	Zaplanina	2.458
46	Azala Kokani	1.834
47	Valce	2.313
48	Krastaviçe	2.741
49	Keşava	4.586
50	Apolaşçi	3.835
51	Kayalu (Kınalu) <i>nam-ı diğer Topçalu</i>	3.205
52	Gabrova	1.922
53	Colan	5.911
54	Kuçişte	4.000
55 Kebir ve Sagir	2.397
56	Hrastani	3.759
57	Drogradaye	2.786
58	Baldoviçe <i>tabi-i nahiye-i Morohova</i>	5.200
59	Akkeçilü	4.897
60	Kudrin	2.152
61	Dragovişte	6.529
62	Ribarçe	12.031
63	Porodim	10.196
64	Banuşa	4.000
65	Deyuyakan	3.267
66	Likovarda <i>nam-ı diğer Çökerekçi</i>	7.472
67	Karaman	6.068
68	İsliviçe	1.034
69	Çerna Vrih	1.833
70	Optiçar	19.835

71	Petrostran	5.877
72	Doyka	1.464
73	Oblakeva <i>nam-ı diğer Kalopetriç</i>	661
74	İlya derbend	5.724
75	Obşirina	1.500
76	Çerova	1.500
77	Groyas	754
78	Zapyati	7.014
79	Kravari?	4.189
80	Kebire Poli	3.985
81	Ostrofçe	3.000
82	Çeltükçi	2.244
83	Manastırçe	4.980
84	Pelog	733
85	Ezmirnok	2.825
86	Selçe <i>tabi-i nahiye-i Timur Hisar</i>	3.057
87	Dolna Virova	1.535
88	Murgaşova <i>tabi-i nahiye-i Timur Hisar an Manastır</i>	4.706
89	Aknalaş <i>an nahiye-i Morohova tabi-i Manastır</i>	1.985
90	Doliçe	7.997
91	Kraguy	2.503
92	Holvati	9.130
93	Karkarine	5.266
94	Dobromir	9.044
95	Hrastor	2.910
96	Vırbiça	1.571
99	Paniçar	1.502
100	Mogilani-i Büzürg	16.058
101	Kenagotin	7.042
102	Nova Slani	2.612
103	İskoçovir	1.093
104	Joraçi	4.762
105	Çernofçe	12.260
106	Mogyala <i>nam-ı diğer Öbek</i>	3.000
107	Çekal	351
108	İvranova	4.014
109	Velyosalu	2.080
110	Novak <i>Hisse</i>	3.738
111	Simogırlo	2.177
112	Tırnova	1.600
113	Leskofçe	1.630
114	Laksa	2.766
115	Lipoviçe	2.592
116	İsladofçe	464
117	Edinakofçe	3.141
118	Obşirina	1.605
119	Obesenik	6.049
120	Dragina	9.530
121	Popştina <i>nam-ı diğer Selçe</i>	1.500
122	Novak	7.089
123	İsveti Nika	3.702
124	İsveti Nika <i>Hisse</i>	1.291
125	İsveti Nika <i>Hisse</i>	1.155
126	İsveti Nika <i>Hisse</i>	985
127	Borakova	1.823
128	Rakitmiçe	4.967
129	Naldoniç <i>hisse</i>	831
130	Radova	1.521

131	Leşniçi	6.537
132	Tranlı Dol	2.574
133	Brod <i>nam-ı diğer Gradilova</i>	5.936
134	Lasolami	11.220
135	Usturgova	2.558
136	Gorna Virbova	2.232
137	Novodil	9.114
138	Brezova	4.054
139	İstanişte Livada <i>nam-ı diğer Radova</i>	2.522
140	Gradişte	4.570
141	Yun	2.469
142	Leskova	2.874
143	Lübanıçe	6.321
144	Dravnik	554
145	درونا مسیحا و دروڤا = چوئیکه سارو کوهه کوهه و دروڤا	452
146	Dolna Çereşkova	3.529
147	Gorna Çereşkova	2.865
148	Çernova	4.206
149	Trin	8.296
150	Zaşli	1.343
151	Çırna (Sırna) Bukna	15.505
152	Soşye (Voynuk)	491
153	Viliç (Voynuk)	387
154	Kayagonin (Voynuk)	171
155	Suhudol	551
156	Podgrad <i>nam-ı diğer Maloreka</i>	1.617
157	Esmalik <i>nam-ı diğer İsmolik</i>	2.995
158	Lesfa	424
159	Çereşniçe	1.208
160	Budaliç	308
161	Manastırçe <i>hisse</i>	yazılmamış
162	Havatova	1.306
163	Suhudol <i>hisse</i>	671
164	Pozdeşova	6.537

1544 yılında gelirlerde 108.983 akçelik bir düşüş yaşanmıştır. Ayrıca ortalama gelir de yeniden 4.500 akçenin altına düşmüştür ki(4.337) bu durumda düşüşün genel bir durum olduğunu düşünebiliriz.

3.1.3. Manastır’da Çiftlikler ve Baştınalar

Baştına ve çiftlikler tamamı ile inanç merkezli bir miri arazi rejimi tasnifidir. Buna göre çiftlikler Müslümanlara tasnif edilen miri arazi parçaları iken baştineler, özellikle Balkanlarda Osmanlı öncesinde devlet arazileri için kullanılan çiftlik muadili birimlerdir.

Çiftlik terimini Manastır şehir merkezindeki çiftlikler bahsinde açıklamaya çalışmıştık. Ancak yine de, özellikle çiftlik ve baştine kavramlarının neden ayrı bir toprak birimi olarak ifade edildiğini anlamak açısından, Osmanlı Devleti’nin miri arazi rejimi ile alakalı kısa bir değerlendirme yapmakta fayda vardır.

Osmanlı Devleti'nde toprağa dayalı üretimin kontrolü konusunda gösterilen hassasiyetin en önemli sebebi şüphesiz ki, devletin giderlerini ve sipahilere yaptığı harcamaları karşılamak için tarımsal üretime mutlak bağımlı olmasıdır(İnalcık, 1998: 17). Bu açıdan bakıldığında sistemin işlemesi noktasında bir problem teşkil etmediği sürece kiracılar bazen ömür boyu hatta verasete dayalı bir şekilde nesiller boyu toprak sahibi olabilirlerdi. Ancak 16. yüzyıldan itibaren bilhassa Anadolu topraklarında yaşanan suistimaller büyük ölçekli tarım alanları ve bunlara sahip toprağa dayalı bir özel sektör oluşturmuştur. Zira çiftliklerin bir problem haline gelişi de bu döneme rastlamaktadır.

Çiftlik, daha evvel de ifade edildiği şekli ile önceleri tımar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük ziraî işletmeleri ve malikâneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Osmanlı arazi sistemi içerisinde bir çiftlik kanunnamelerle belirlenmiş olup arazinin verimliliğine göre 60–150 dönüm arasında bir alanı kapsıyordu. Bu haliyle çiftlik, tımar, vakıf ve mülk topraklarda ziraat (tarım) yapılan toprakların temel ünitesi özelliğini taşırdı. Reaya genel adıyla bilinen, Müslüman ve gayrimüslim köylüler, ellerindeki topraklarını tapu ile tasarruf edebilirler ve karşılığında tayin edilmiş vergiyi (çift resmi) elde ettikleri mahsulün vergileri (öşr) ile birlikte toprağın intifa hakkı (has, tımar, vakıf veya mülk) kime verilmişse ona ödemekle yükümlü olurlardı.

Baştina¹⁸⁹ ise, Slav dilinde “miras” manasına gelmektedir. Türkçe’de ise gayr-ı Müslimlere verilen ve bir çeşit mülk toprak anlamına gelen çiftlik yerine kullanılmıştır(Yavuz, 1989: 84). Genel manada Müslümanların kullanımında olan çiftlikten çok büyük bir farkı yoktur. Bu açıdan bakıldığında “*reaya çiftliği*” terimi de baştinalar için kullanılabilir.

Baştinalar, Balkanların Türkleşmesinden önce bölgede kullanılan bir toprak birimi olmakla beraber, bölgenin Türkler tarafından fethi ile İslam hukukundaki çiftlik kriterlerine yaklaştırılarak muhafaza edilmiştir.

Baştinalar Türkleşme öncesinde Balkanlarda kral tarafından bir takım hizmetler karşılığında ve hizmetin büyüklüğüne göre verilirdi. Bu manada Osmanlı toprak sistemindeki tımar ve zeametlere ya da temliklere(Emecen, DİA/5: 135) benzemekteydi. Ancak baştinalar kişiye

¹⁸⁹ Defterlerde bu kelime Baştina ve baştine şeklinde kaydedilmiştir. Biz Baştina şeklini kullanacağız.

mülk olara verildiğinden satılabilir ve miras bırakılabilir idi. Buna karşın tımar ve zeametler mülk olmadığından satılamaz ve miras bırakılmazdı. Bu konuda sadece Bosna Hıristiyanlarına kısmi bir esneklik sağlanmıştır (Pakalın, 1993:170). Miras hukuku söz konusu olduğunda ise baştinalar sadece oğula miras bırakılabilirdi. Diğer akrabalar, akrabalık dereceleri ne olursa olsun baştinadan hak sahibi olmazlardı. Bu durumda baştina mülkü sipahiye kalırdı (Ercan, 1989:86). Ayrıca baştinalara Anadolu’da da rastlanırken, defterlere filori, haraç ve ispençeye göre kaydedildiğinden “*filoriciyan yerleri*” ya da “*haraçlı baştina*” şeklinde kaydedilirdi.

Baştinaların Balkanlarda en fazla karşılaşılanı voynuk baştinasıdır. Bu yüzden voynukların bulunduğu kayıtlarda baştinalarla da karşılaşılmaktadır. Zira özellikle voynuklara verilen baştinaların verimli topraklara sahip olmasına dikkat edilmektedir (Ercan, 1989:88-89). Ayrıca bu tip baştinalar uygulamada çiftliklere benzeseler de ebat olarak çiftliklerden büyüktüler.

Sofya Kanunnamesi’ne göre baştina sahibi yetiştirdiği ürünün vergisini verdikten sonra ayrıca ek olarak 2’şer kile buğday ve arpa vermekle mükellefti. Yine her baştina başına 10 akçe otlak resmi, 2 akçe bostan resmi, 2 akçe kenevir resm-i ödeniyordu. Ayrıca beslenen domuzların 2’si başına 1 akçe ödeniyordu (Emecen, DİA/5: 135).

Manastır taşrasında baştinelere sıklıkla rastlanmaktadır. Hatta bazen bir karyede hem çiftlik hem de baştine statüsündeki topraklar aynı anda bulunabilmekteydi. Ancak tahrirlerin kayıt şekli bunların tümünün tespitine izin vermemektedir. Yine de baştine ve çiftliklerin Manastır taşrasında dağılımı ile alakalı olarak bir fikir vermesi açısından 1544 yılında buradaki baştine ve çiftliklerin dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 23: 1544 Yılında Manastır’da Bulunan Baştine ve Çiftlikler

Karye	Baştineler	Çiftlikler
Nefs-i Manastır	6	-
Zagorniče	-	-
Peribliçi	4	-
İsmolik	-	-
Hamud	3	-
Saboniç	12	-
Tablo 23 Devamı		
Nefuçani	8	1
Vranofçe	-	-
Orta Bekri	-	-
Dolna Bekri	2	-
Mokri	4	-

Seriçe	2	-
Paralva	-	-
Dihva	3	-
Nefsigor Hisar	-	-
Brusnik	-	-
Çer	1	-
Asnogva	-	-
Sarı Saferlü	-	14
Rahobinte	-	-
Yofurçami	7	-
Baldinçe	4	-
İçtina	3	-
Dragavina	3	-
Valuşte	7	3
Barişati	1	-
Sarani	-	-
İspiliça	5	1
Patavçe	2	-
Makareva	1	-
Gradeşniçe	19	-
Sancu dol	1	-
Bazarnik	-	-
Vardin	1	-
Kolupuçişte <i>hisse</i>	-	-
Deyuyakan	-	-
Suhudol	-	-
Kolupuçişte <i>hisse</i>	17	-
Kolupuçişte <i>hisse</i>	-	-
Kolupuçişte <i>hisse</i>	-	-
Kaliştine	8	-
Kuçište nam-ı diğer Dobreva	1	-
Katişe	4	-
Apolaşçi	2	-
Zaplanina	-	-
Azala Kokani	-	-
Valce	-	-
Krastaviçe	-	6 ¹⁹⁰
Keşava	-	-
Tablo 23 Devamı		
Apolaşçi	-	-
Kayalu (Kınalı) nam-ı diğer Topçalı	-	10 / 4 ¹⁹¹
Gabrova	-	-
Colan	4	-
Kuçište	-	-
Baştine-i?	-	-

¹⁹⁰ Cemaat-i Müslüman, BOA, TD 232, s. 451.

¹⁹¹ Cemaat-i Yamak ve Eşkinciyan, BOA, TD 232, s. 454.

Hrastani	4	-
Drogradaye	-	2
Baldoviçe <i>tabi-i nahiye-i Morohova</i>	-	-
Akkeçilü	-	46
Kudrettin	2	1
Dragovište	2	1
Ribarçe	2	-
Porodim	9	4
Banuşa	6	1
Deyuyakan	-	-
Likovarda <i>nam-ı diğer Çökerekçi</i>	-	48
Karaman	3	-
İsliviçe	-	1
Çerna Vrh	3	-
Optıçar	4	6
Petrostran	-	-
Doyka	6	-
Oblakeva <i>nam-ı diğer Kalopetriç</i>	-	-
İlya derbend	-	-
Obşirina	2	-
Çerova	1	-
Groyas	1	-
Zapyati	12	2
Kravari?	3	1
Kebire Poli	-	-
Ostrofçe	-	-
Çeltükçi	-	13
Manastırçe	2	-
Pelog	-	-
Ezmirnok	-	2
Selçe <i>tabi-i nahiye-i Temur Hisar</i>	-	-
Dolna Virova	-	-
Murgaşova <i>tabi-i nahiye-i Timur Hisar an Manastır</i>	3	2
Aknalaş <i>an nahiye-i Morohova tabi-i Manastır</i>	-	-
Doliçe	1	-
Kraguy	-	-
Holvati	1	-

Tablo 23 Devamı

Karkarine	9	1
Dobromir	1	1
Hrastor	9	-
Virbiça	4	-
Paniçar	-	-
Mogilami Bozorki	36	4
Kenagotin	4	-
Nova Slani	1	-
İskoçovir	2	-
Joraçi	5	-

Çernofçe	3	-
Mogyala nam-ı diğer Öbek	-	26 ¹⁹²
Çekal	-	-
İvranova	2	-
Velyosalu	-	-
Novak hisse	-	-
Simogirlo	1	-
Tırnova	-	-
Leskofçe	-	-
Laska	-	-
Lipoviçe	-	-
İsladofçe	-	1
Edinakofçe	2	1
Obşirina hisse	3	1
Obesenik	-	-
Dragina	-	-
Popştina nam-ı diğer Selçe	-	1
Novak	2	-
İsveti Nika	5	-
İsveti Nika hisse	2	-
İsveti Nika hisse	1	-
İsveti Nika hisse	1	-
Borakova	2	-
Rakitmiçe	2	-
Naldoniç hisse	-	-
Radova	-	-
Leşniçi	6	-
Tranlı Dol	11	-
Mirand Dol	-	1
Brod nam-ı diğer Gradilova	2	-
Lasolami	2	-
Usturgova	1	-
Gorna Vırbova	1	-
Novodil	-	-
Brezova	1	-
İstanişte Livada nam-ı diğer Radova	-	-
Gradişte	-	-
Yun	-	-
Leskova	-	-
Lübanıçe	1	-
Dravnik	1	-
دروناہ ہسبہ اور وہ = پونہ چاکہ سٹون ہسبہ ہسبہ ہسبہ	-	-
Dolna Çereşkova	-	-
Gorna Çereşkova	-	-
Çernova	1	-

¹⁹² Defterde 36 olarak yanlış kaydedilmiştir, BOA, TD 232, s. 494.

Trin	-	-
Zaşli	-	-
Çırna (Sırna) Bukna	10	-
Soşye (Voynuk)	-	-
Viliç (Voynuk)	-	-
Kayagonin (Voynuk)	-	-
Suhudol	-	-
Podgrad nam-ı diğer Maloreka (Küçük Dere)	1	-
Esmalik nam-ı diğer İsmolik	-	-
Lesfa	-	-
Çereşniçe	-	-
Budaliç	-	-
Manastırçe hisse	-	-
Havatova	-	-
Suhudol hisse	-	-
Pozdeşova	6	2
TOPLAM	343	162

Görüldüğü üzere bölgede 16. yüzyıl ortalarında çiftliklerin baştinelere olan oranı yaklaşık olarak %50'dir. Buradan merkezde görülen yoğun Müslüman nüfusun taşrada hissedilmediğini ve ağırlığın Hıristiyanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

3.2. Manastır Taşrasında Zirai Üretim

Manastır taşrası her ne kadar coğrafi manada geniş ölçülü tarıma izin vermese de, su kaynaklarının fazlalığı sayesinde var olan sulama kolaylığı çok çeşitli bir zirai üretim yelpazesi sunmaktadır.

Kayıtlarda özellikle buğday ve mahlütun başını çektiği hububat üretimi dikkati çekerken, mercimek, mürdümek ve nohut ile çeşitlenen baklagiller hemen hemen tüm Manastır köylerinde yetiştirilmektedir.

Baklagiller ve hububatlardan sonra kayıtlarda düzenli olarak rastladığımız diğer bir zirai ürün de daha çok sınaî üretimde kullanılan ketan, kenevir ve kendir üçlüsüdür. Bunlar öncelikle ilaç yapımında kullanılırken, Yahudilerin Balkanlara ve Manastır'a gelmesi ile gelişen dokumacılık ile bağlantılı olarak kök boya yapımında, kumaş üretiminde ve bir çeşit kalın ip (urgan) üretiminde de kullanıldıkları bilinmektedir.

Büyük oranda tahrir defterlerinden elde ettiğimiz Manastır ziraatine ait bilgiler, şehrin taşrasında bağlar, bostanlar ve buraların haricinde tamamı ile iç tüketime dayalı olarak kapalı bir tarım anlayışı ile yetiştirilen piyaz(soğan), armut ve ceviz ağaçları ile elma (sib) üretiminin yaygın bir geçim kaynağı olduğunu göstermektedir.

Bu genel bilgiler ışığında Manastır taşrasında zirai üretim ve buna bağlı gerçekleştirilen faaliyetler hububat yetiştiriciliği, baklagiller, meyve – sebze yetiştiriciliği ve diğerleri şeklinde incelenebilir.

3.2.1. Manastır Taşrasında Hububat Yetiştiriciliği

Hububat; tahıl, buğday, arpa, çavdar gibi un veren taneli bitkilerin genel adıdır. Yetiştirilmesi için gerekli iklim şartları büyük oranda aynıdır. Özellikle gelişme döneminde bol yağış ya da sulamaya ihtiyaç duyarlar. Bu manada Manastır bölgesinin yağış için olmasa da sulama imkânları açısından hububat yetiştiriciliğine müsait bir saha olduğunu daha evvel de ifade etmiştik.

Manastır'da yetiştirilen hububatın en önde geleni buğday ya da kayıtlardaki ismi ile *gendüm*'dür¹⁹³. Tahrir kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Manastır'ın hemen her bölgesinde yetiştirilebilen buğdayın yine hemen her karyede bulunan değirmenlerde öğütülerek un haline getirildiği ve bilhassa ekmek yapımında kullanıldığı düşünülmektedir.

Osmanlı kanunnamelerinde hububat nevinden olan diğer ürünlerden ayrılmaksızın buğdaydan aynî olarak 8 kileden her müdde 2,5 kile vergi alındığı ifade edilmekte olup (Pulaha-Yücel 1988: 25), Manastır taşrasında himl ağırlık birimi ile belirlenen ölçüde her himl buğday için 25 akçe vergi alınırdı. Bu mikTrin 17. yüzyılda Manastır'a yakın bir bölgede bulunan Ohri'de 6 İstanbul kilesine 54 akçe olarak belirlendiği tespit edilmiştir (Güçer, 1964:59¹⁹⁴). Ayrıca buna salariye olarak ifade edilen tahsildarların ihtiyacına göre topladıkları ek vergiler de dâhil edilirdi. Fakat burada salariye ile ilgili bir hüküm bulunmadığı için Anadolu'dan bir muadil hüküm baz alınarak (Özdeğer, 1988: 79) salariyenin sadece kendüm, şair, mahlut, çavdar ve aleften alındığını da ifade etmekte fayda vardır.

Bu manada yapılacak küçük bir hesaplama ile 1544 yılında 5536,5 himl olarak belirlediğimiz buğday üretiminden devletin elde ettiği vergi gelirin 143.693,6 akçe olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu tarihte sadece otlak olarak kullanılan *Deyuyakan* karyesinde buğday yetiştirilmemektedir ki bu da buğdayın Manastır'daki yaygın yetiştirme alanını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹⁹³ Buğday aynı zamanda dirhemden oldukça küçük bir ağırlık birimini de ifade etmektedir, bkz., M. Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 86.

¹⁹⁴ Güçer'in, Ö. Lütü Barkan'ın Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki Ve Mali Esasları isimli çalışmasından yola çıkarak hazırladığı tablo için bkz., *aynı eser*, s. 59

Buğday ile birlikte bir nevi yan ürün olarak ve hayvan yemi olarak kullanılan zirai ürün de *mahlût*tur. Ağırlıklı olarak buğday ve çavdar ya da yulaf ile çavdarın eşit miktarda karıştırılmasından oluşan mahlûtun dağlık yapısından dolayı hayvancılığı oldukça müsait olan Manastır'da hayvan yemi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Buğdayın yetiştirildiği her merkezde mahlûtun da yetiştirilmesi ve alınan verginin buğdayın yarısı kadar olması (buğday 25 akçe, mahlût 13 akçe) melez olarak ifade edilen mahlûtun bu bölgede buğdaya göre daha az miktarlarda üretilen yulaf ve çavdarın buğday ile birlikte karıştırılarak düşük kalitede bir besin kaynağı haline getirildiği fikrini uyandırmaktadır.

Mahlûtta alınan verginin Manastır'da himl başına 13 akçe olmasının yanında bu miktarın diğer Avrupa sancaklarında değiştiği görülmektedir. Örneğin Macaristan topraklarında bulunan Kopan Sancağı'nda bu meblağın verginin kile, himl yada yük cinsinden alınmasına bağlı olarak değiştiği görülmüştür¹⁹⁵.

Anadolu ve Rumeli'ye ait farklı tarihlere ait tahrir defterleri incelendiğinde mahlûtun ciddi ekonomik bir değer içermediği daha net bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin 16. yüzyılın 2. yarısında hazırlandığı düşünülen ve İnegöl'e ait olan 1059 nolu tapu tahrir defterine göre şehirden elde edilen mahlût geliri sadece 175 akçedir (Bülbul, 2006: 191).

Manastır'da sıklıkla olmasa bile mercimek ve mürdümek adı verilen bir çeşit iri mercimek türüne de rastlanılmaktadır. Genel manada ancak iç tüketime yetecek miktarda üretilen bilhassa kıraç arazileri değerlendirmek için ekilen mürdümek bugün artık Ege bölgesine (özellikle Burdur, Denizli ve iç kısımlarda Isparta) has bir bakla olarak yemeklik tüketildiği gibi diğer taraftan öğütülme suretiyle bir çeşit ekmek yapımında da kullanılmaktadır. Manastır'da oldukça kısıtlı bir yetişme alanına sahip olan mürdümeğin mercimek ile birlikte ekildiği görülmektedir. Yine bu baklanın yetiştirildiği karyelerin toplam karye sayısının ancak yarısına denk olduğunu da söylemekte fayda vardır.

1544 yılına ait bir Manastır tahriri olan 232 nolu kayda göre şehre bağlı karyelerde toplamda 63 himl mürdümek, 74,5 himl de mercimek yetiştirilmiştir. Himl başına 40 akçe vergi alındığı düşünüldüğünde bu tarihte bu ürünlerden elde edilen gelirin 5.500 akçe olduğu söylenebilir.

Manastır tarım üretiminin bir diğer önemli bir ürünü de *burçaktır*. Burçak bitkisi kurak şartlarda başarıyla yetiştirilen önemli tek yıllık tane yem bitkilerinden biridir. Diğer kültür bitkilerinin ekonomik olarak tarımının yapılamadığı alanlarda, kireççe fakir topraklarda, taşlı, yamaç

¹⁹⁵Ayr. bil. için bkz. Erdal Çoban, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/37.pdf>

tarlalarda burçak tarımı yapılabilir. Köklerindeki *Rhizobium sp.* Bakterilerinin yardımı ile havadaki serbest azotu toprağa aktararak toprağın verim gücünü yükseltmesi, bu bitkinin ekim nöbetindeki önemini arttırmaktadır(Erdoğan, Çöçü, Parmaksız, Sancak, Arslan, 2005: 60). Anadolu'da burçaktan alınan vergilerde vakiyye (vukiyye) birimi kullanılırken Manastır'da diğer hububatta kullanıldığı gibi himl birimi kullanılmıştır. Buna göre hemen hemen aynı dönemlerde birim kıymeti olarak Manisa kazasında burçaktan 12 akçe vergi alınırken Manastır'da bu miktar 2 katı kadar yani 25 akçedir. Aradaki bu farklılığın nereden kaynaklandığı bilinmemekle birlikte ürün kalitesi ve verimlilik nispetinin fiyatın tespitinde önemli bir etken olduğu göz ardı edilemeyecek ihtimallerdir. Buna göre 1544 yılında Manastır'da 308,5 himl burçak yetiştirildiği düşünüldüğünde elde edilen vergi gelirinin 7811 akçe olduğu görülecektir.

Manastır'da Müslim-gayr-ı Müslim birlikteliğinin kaçınılmaz sonuçlarından biri olarak karşımıza çıkan şire resmi ve resm-i (veya öşr-i) bağat önemli bir vergi kalemidir. Çoğunlukla Hıristiyan ahalinin tükettiği şarabı ifade etmek için ancak zaman zaman da Müslümanlar tarafından tüketilen üzüm suyu için kullanılan şıra (yâda şire) müdre¹⁹⁶ olarak bilinen ağırlık ölçüsü ile ifade edilirdi.

Şıra bağlarda üretilen üzümlerin belirli işlemlerden sonra içilebilir hale getirilmesi ile oluşurdu. Ancak işlemler sırasında mayalandığı için alkol ihtiva etmekte sonuç olarak da Müslümanlar tarafından tüketilmesi sakıncalı görülmekteydi.

II. Bayezit dönemi Semendire Kanunnamesi'ne göre 100 müdre şirede 10 müdre öşr ve 3 müdre de masraflar karşılığında salariye alınırđı(Akgündüz, 1990: 58). Bu rakamın akçe olarak karşılığı Dimitsa'da (Mora) müdre başına 20 akçe idi(Kayapınar, 2005: 145). Manastır'da ise 16. yüzyılda müdre başına 6 akçe alınmakta idi. Örnek teşkil etmesi açısından 1544 yılında Manastır taşrasında 18.523 müdre (185.230 kg) şıra üretilmiş, 109.975 akçe gelir elde edilmiştir(TD 232). Buradan Manastır'ın engebeli arazisinin tarımdan elde edilen gelirleri kısıtlamasına rağmen bağ ve bağçe ziraati ile bu açığı kapadığı görülmektedir. Şıra üretiminin hammaddesi sayılan üzümlerin yetiştiricilerinden de öşr-i bağat ya da bağ resmi alınırđı. Tırhala kanunnamesine göre öşr-i bağat ile şire bir tutularak 15 müdre şirede 2 müdre olarak belirtilirken(Akgündüz, 1990: 511), Manastır'da şire (şıra) ve bağ öşrü birbirinden ayrı olarak ancak aynı değerde yani müdre başına 6 akçe olarak kaydedilmiştir. Ayrıca bağat öşrünün tahsil edildiği Likovarda karyesinde bu değerın 4 akçeye düşürüldüğü görülmüştür. Bu düşüşte

¹⁹⁶ Müdre yada medre sıvı maddeleri ölçmek için kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Yaklaşık olarak 10 kg gelmektedir.

ürün kalitesi önemli bir etken olarak düşünülebileceği gibi özel bir durumun varlığına da işaret ediyor olabilmektedir. Manastır'da bağat ve şirenin ayrı ayrı kaydedilmesini şıranın işlenmiş halinin şarab olduğu bağatın ise Müslümanlarca tüketilebilen şurup ya da bu neviden bir içecek olabileceği fikrini doğurmaktadır.

Manastır taşrasında yukarıda bahsi geçen hububat ve baklagiller haricinde *Valovişte*, *Porodim*, *Simogirlo* ve *Obesenik*'te arpa; *Nefuçani*, *Yofurçami*, *Optıçar*, *Kravari*, *Holvati* ve *Trin*'de de nohut yetiştirilmektedir. Ancak eğer 16. ve 17. yüzyıllardaki durum sonraki dönemlerde ciddi bir değişime uğramadıysa hem arpa hem de nohutun bu miktarlar ile sadece Manastır ve çevresinde tüketilmek için yetiştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

3.3. Manastır Taşrasında Bahçe Ziraati

Manastır'ın coğrafik durumundan dolayı geniş alanlara yayılmış bir tarım üretimine sahip olmadığını belirtmiştik. Bu özelliğinden dolayı Manastır'da yeryüzü şekillerinin izin verdiği ölçülerde hanelerin sınırları dâhilinde teşkil edilen bahçe ve bu özelliğe sahip arazilerde sebze meyve yetiştiriciliğinin yaygın olarak yapıldığı kayıtlarla sahiptir.

Resm-i bağçe, resm-i sib (elma), öşr-i meyve, eşçar-ı cevz (ceviz), eşçar-ı dut, eşçar-ı emrud(armut) ve resm-i bostan olarak belirtilen ve hem evlerin yakınında ancak ticari amaçlarla ekilmiş olan ağaçlar ve eğer sayıları fazla ise bu ağaçların oluşturduğu bostanlardan alınan vergilere Manastır taşrasında sıklıkla rastlanabiliyordu. Bostan ifadesi kavun ve karpuz yetiştirilen yerler içinde kullanılabilmekte idi.

Manastır'da bazı karyelerde harab olarak ifade edilen muhtemelen kurumuş ve artık meyve vermeyen ağaçlar da bulunmakta idi. Devlet muhtemelen bunların ıslah edilmesi ve yeniden üretim aracı haline getirilmesini teşvik etmek amacı ile bu harap ağaçlardan da 1 akçe vergi almakta idi¹⁹⁷.

Manastır'da dikkati çeken bir noktada hemen her toprak parçasının bir şekilde gelir getiren bir üretim alanı haline getirildiğidir. Örneğin o yıl ekilememiş bir alan varsa buraların otları büyütülerek biçilmiş ve hayvan yemi olarak kullanılmıştır. Devlet bu gelirleri de vergi dâhiline alarak öşr-i giyah ve öşr-i çayır adı ile bir vergi tahsil ederdi. Ohri kanunnamesinde bu durum şöyle ifade edilmiştir:

¹⁹⁷ Örneğin *Krastaviçe* adı verilen bir Müslüman köyünde eşçar-ı harab olarak belirtilen bir ağaçtan 1 akçe vergi alınmıştır, bkz TD 232.

“Şol çayırlar ki, her yıl çayır olagelmıştır, her kiz ziraat olunmaz, anlar gibilerden ki çok otluklar hâsıl olur, yoksullar tasarrufunda olsa, örf-i padişahî üzere öşür vereler. Amma biçilmeyen otdan öşür yoktur ki, biçilmek kabil olmayub ve bir yer ki dinlediği için boz kala üç yıla değın hâsıl olan otundan öşür yok. Meğer üç yıldan ziyade ola. Ve bir raiyyet ve gayr-ı kim olursa çayırdan ot biçse toprak sahibine biçdüğü otluğun arabasına ikişer akçe vere ve ziraat olunan tarlaları üç yıl durduktan sonra çayır hükmündedir, anlardan dahi resm-i giyah alınır.(Barkan, 2001: 293)”

Bir de Neşet Uluçay’ın bir kanunname çalışmasında ifade ettiği şekli ile (Çağatay, 1945: 343) “otluk ve çalu ve saz arabasından 1 akçe” olarak alınan resm-i ya da öşr-i saz vardır ki 1544 yılında *Selçe, Doliçe, Nogaylami Bozorkî ve Novak*’tan bu verginin tahsil edildiği tahrir kayıtlarınca sabittir.

3.4. Manastır Taşrasında Hayvancılık

Manastır’ın yerleşim bölgesi olarak Balkanların karakteristik özelliğini yansıttığını ve gerek akarsular ve gerekse de yükselti ve vadiler ile parçalandığı daha evvel de ifade etmiştik. Bu parçalanmışlığın kayıtlardan gördüğümüz kadarı ile zirai üretimi etkilemediğini ancak bunun yanında geniş çaplı plantasyon tarımının yerine çok çeşitli bir ürün yelpazesi ile zirai üretimi ortaya çıkardığı açıktır. Bunu kayıtlarda karşımıza çıkan tarım ürünlerinden oldukça net bir şekilde görebiliyoruz.

Bahsi geçen parçalanmışlığın ürün çeşitliliği yanında meydana getirdiği bir başka durum da hayvancılık faaliyetlerinin şeklidir. Tahrir kayıtları üzerinde yaptığımız incelemede Manastır’da arıcılık ve gayr-ı Müslim tebaya yönelik olarak domuz yetiştiriciliğinin oldukça yaygın bir geçim kaynağı olduğunu dahası bunun bilhassa iç piyasaya yönelik bir sektör oluşturduğu görülmektedir.

Arı kovanlarından alınan *resm-i kovan* ya da *öşr-i kovan* resminin bir adı da resmi “Küvvare” dir. Arı kovanlarından alınan ve öşüre benzeyen bir vergidir. Defterlerde nakden tâyin edilmişse nakit olarak alınırdı. Yerine göre kovan başına bir iki akçe arasında değişmektedir. Bazen de öşür gibi onda bir de alınırdı.

Kovan durduğu yere tabidir. Ancak Hamid, Hudavendigâr ve Ankara livaları gibi bazı livalarda, kovan sahibi raiyetin tabi olduğu tımar sahibi kovan resmini alır. Bazı vilâyetlerde ise sahib-i arz iki üç kovanda bir akçe ve sahibi raiyet iki kovanda bir akçe alır. Balı olmıyan kovanlardan bu verginin alınmazdı (Üçok, 1944: 78). Fakat Kanuni döneminde hazırlanan

Seksar Kanunnamesi'ne göre "... on kovandan bir kovan, on kovan olmayan her kovan başına ikişer akçe" alınması emrolunmuştur(Akgündüz, 1994: 478). Sirem sancağı'nda ise daha farklı bir uygulama ile 10 kovandan 1 kovan, 10 ila 5 kovan arasından nısf yani yarım kovan, 5 kovandan aşağı durumlarda ise kovan başına 2 akçe alınmasına karar verilmiştir (Akgündüz, 1994: 488).

Manastır'da resm-i Kovan ve öşr-i kovan adı altında alınan vergilerden elde edilen gelirin 16. yüzyıl ortalarında 5.432 akçe olduğu kayıtlarca sabittir (TD 232). Ancak bu gelirin tahsil edilişi sırasında iç piyasada dengeleri bozacak alım ve satımlarla alakalı da önemli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin bir hükme bağlanması Osmanlı hukuk sisteminin bir sonucudur. Yasa kayıtlarında, bölgeler arası fiyatlandırma ve arz farklarından yararlanarak, para vurmaya çalışan tüccarı spekülasyondan alıkoymaya yönelik önlemler alındığına dair bulgular ile sürekli olarak karşılaşılmaktadır. Mesela 1634 (1043) tarihli bir Manastır sicilinde, tereyağı ve bal gibi temel tüketim ürünlerini kendi memleketleri dışına gönderen bakkallara 3.000 akçeye varan ağır para cezaları getirildiği belirtilir(Murphy, 1999: 195). Buradan Osmanlı iktisadi zihniyetinde iç piyasaya yönelik üretim anlayışının net bir tezahürü görülmektedir ki salt materyalist ticari faaliyetin Osmanlı idaresince inatla kabullenilmediği de ortaya konmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin fethettiği bölgelerde bilhassa gayr-ı Müslim ahalinin ihtiyaçlarını da gözetmiş hatta dinen kendi inançlarına ters olsa da(*haram*) belirli ölçülerde gayr-ı Müslim uygulamalarına izin vermiştir. Bu uygulamaların hayvancılık faaliyetleri açısından en somut örneği şüphesiz ki *domuz yetiştiriciliği*dir.

Manastır şehir merkezi ile alakalı kayıtlarda rastlanamayan ancak taşraya ait veriler içerisinde önemli yer tutan domuz yetiştiriciliği, devlet kontrolünde ve *resm-i bojik*, *resm-i hanazır ma'a bojik* yada *bidat-ı hanazır* adı verilen bir vergi dahilinde yapılmakta idi.

Kanunnamelerde bujik yani domuz resmi için alınan vergi dönem dönem farklılıklar göstermiştir. Fatih devrinde hazırlanan 1481 tarihli Semendire Kanunnamesi'ne göre; "...*kafirlerin bujiklerinde her evden alınan birer flori için kırk beşer akçe ve birer koç için on beşer akçe verirlerdi...*"(Akgündüz, 1990: 527) denmektedir. Kanuni dönemine ait Seksar Kanunnamesi'de *resm-i bidat-ı hanazır* olarak ifade edilen vergi 1 yaşından büyük domuzlar için 2 akçe olarak belirlenirken, 1 yaşından küçük olanlarından alınmaması istenmektedir(Akgündüz, 1994: 478). II. Selim devrinde Sirem Sancağı'na ait kanunname de de "*iki hınzıra bir akçe ve kefere reayası boğazladıklarından resm-i bojik deyü 2'şer akçe veregeldikleri..*" belirtilmektedir(Akgündüz, 1994: 488). Ayrıca bu vergi genelde sonbahar sonu,

kış başı gibi yapılan toplu domuz kesimi sonunda alınırđı(Moacanin, 2006: 46). Avlonya Kanunnamesi'nde ise vergi mevsimi olarak harman sonu belirlenmiş ve 19 Temmuz tarihi kabul edilmiştir(Keser, 1998: 156).

Manastır şehri tahrirlerinde domuz vergisi, 15. yüzyılda *resm-i hunzır*(TD 4), 16. yüzyıl boyunca *bidat-ı hanazır*(TD 232) ve sonrasında da genellikle *bidat-ı hanazır ma'a resm-i bojik* şeklinde gösterilmiştir. 1544 yılına ait 232 nolu tahrir defterinde bazı karyelerde bidat-ı hanazır şeklinde kaydedilen verginin (*Borakova, Rakitmiçe, Naldoniç, Radova, Leşniçi gibi*), bazı karyelerde resm-i bojik ile birlikte kaydedildiği görölmektedir ki (*Optiçar, İlya derbend, Hrastor, Usturgova ve Gorna Virbova gibi*) bu durum bojik resminin alındığı karyelerin domuz kesiminin yapıldığı yerler olduğu fikrini uyandırmaktadır. Örnek teşkil etmesi açısından 16. yüzyıl ortalarına ait bir kayıttan hareketle Manastır'ın taşra kesiminde elde edilen domuz vergisi gelirinin 9.076 akçe olduğu söylenebilir.

Manastır'da her ne kadar kısıtlı da olsa karşımıza ipek böceği yetiştiriciliği de çıkmaktadır. Bir Müslüman köyü olan *Krastaviçe*'den alınan harir yani ipek resminden yaptığımız bu çıkarıma rağmen 20 akçelik gelir, bu uğraşın ciddi bir büyüklüğe sahip olmadığını göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Balkanların dün olduğu gibi bugünde Türkler için ne kadar önemli olduğu herkesçe malumdur. Yaklaşık olarak 550 yıl boyunca bölgeye hâkim olan Osmanlıların burada meydana getirdiği değişim ile birlikte Balkanlar adeta ikinci bir Türk yurdu haline gelmiştir.

Bu çalışmanın ilk kısmında Manastır şehrinin tarihi gelişimi üzerinde tetkiklerde bulunurken, şehrin daha kuruluş aşamasında, henüz Türklerin ve Müslümanların bölgeye ulaşmasından evvel dahi özel bir takım misyonlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hıristiyanlığın ilk yıllarında Roma'nın baskıcı rejimine rağmen adeta bir Katolik dini kompleksi olarak var olan Manastır ya da o zaman ki adı ile Heraklea antik kenti bugüne ulaşan kalıntıları ile özellikle Hıristiyanlığın ilk yılları ile alakalı önemli veriler sunmaktadır. Bu manada Manastır'ın Hıristiyan batı için aydınlatıcı bir kaynak merkez olduğu bu kadar aşikâr iken buraya ait –özellikle 4. yüzyıl- çalışmaların bu derece kısıtlı olması şaşırtıcıdır. Bir öneri olarak Heraklea ile alakalı münferit bir çalışmanın şehrin gelişim sürecinin ortaya konması noktasında önemli bir yapı taşı olacağı düşünülebilir.

Manastır bölgesinin koyu Hıristiyan monark idarenin elinden, Ortodoks Slav idarenin eline geçerek tam bir feodal merkez haline gelişi ve akabinde Kavimler Göçü ile bölgeye ulaşan Hun-Avar Türkleriyle geçirdiği etnik değişim şehri tam bir anakent haline getirmiştir. Ancak yine şehrin bu dönemde hangi Türk toplulukları tarafından iskân edildiği ya da Türkleşmenin tam olarak ne zaman başladığı yine tahmin ve varsayımlardan öteye geçememektedir. Bu açıdan bakıldığında konunun aydınlığa kavuşması ve Türklerin bölgeye ancak Osmanlı idaresi döneminde gelebildiği tezini çürütmek ancak somut ve belgelere dayanan çalışmalarla mümkün olabilecektir. Bu çalışmada elde veriler ışığında varılan sonuç ise Türklerin, Manastır özelinde bakıldığında, bölgeye Osmanlı'dan çok önce ulaştığı, Osmanlı idaresinin bölgeye ulaştığı tarihten itibaren de burada istimalate dayanan bir idari anlayışla hareket ettiği. Bunu, ihtidaya dair izlerin takibi ile desteklemek mümkündür.

Osmanlı idaresinin bölgeye ulaştığı 14. yüzyıl sonlarında bölgenin Sırp hâkimiyetinde olduğu bilinmektedir. Ancak şehrin ne şekilde fethedildiği tek başına yerel kaynaklardan da Osmanlı çağdaş kaynaklarından da net bir şekilde tespit edilememektedir. Bu manada her iki kaynak grubu ile beraber gerçekleştirilen incelemede şehrin fethinin Osmanlı kaynaklarındaki gibi salt bir şehir fethi olmaktan öte mitlerle süslenmiş bir Balkan efsanesi haline gelebildiği görülmüştür. Bu efsanelerin bir kısmı şehrin Osmanlı hoşgörüsüne bağlı olarak gönüllü olarak verildiğini ifade ederken bir kısmı ise uzun mücadeleler sonrasında şehrin bir fetih hadise ile Osmanlı eline geçtiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu konunun net bir şekilde ortaya konması olayın tüm yönleri ve kaynakları ile incelenmesi yolu ile gerçekleştirilebilir.

Manastır şehri fethedildikten sonra nüfus hareketleri incelendiğinde oldukça düzenli bir hareketliliğin yaşandığı görülmüştür. Önceleri Müslüman nüfusun bölgeye ulaşması ile başlayan çeşitlenme sonrasında 16. yüzyıldan itibaren Yahudilerinde Avrupa'nın doğusuna gelerek bölgedeki şehirlere ve Manastır'a yerleştirilmesi bu çeşitliliği arttırmıştır. Tüm bu unsurlar göz önüne alındığında Manastır'da hâkim olan grupların etnik ve inanca yönelik ayrımının Hıristiyan, Müslüman, Yahudi ve Çingene şeklinde sıralandığı söylenebilir. Ayrıca şehir merkezinin bu gruplara ait mahallelere bölünmesinin de Osmanlı şehirciliğinin bir sonucu olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Şehrin Osmanlılar tarafından fethi sonrasında burada başlayan imar faaliyetlerinin özellikle sosyal müesseseler şeklinde yoğunlaştığı bunların da sadece cami ve mescitlerle değil hamam, imaret, çeşme ve çok sonraları saat kuleleri şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Bugün bu eserlerin birçoğunun var olmaması birçoğunun var olmasına rağmen kullanılmaması, eserlerin çoğunun bir envanterinin hazırlanamaması bu tip çalışmalarda kaynaklar dâhilinde özel bir çalışmanın yapılmadığını göstermektedir. Buradan hareketle özellikle tahrir çalışmalarının zenginleştirilmesi noktasında da bir öneri olarak bu kaynaklarda kayıtlı mimari eserlerin bir dökümünün yapılması bu tip şehir çalışmalarına önemli bir katkı yapacaktır.

Manastır şehri geniş bir taşra örüntüsüne sahip olmakla birlikte tam bir Balkan şehridir. Mahalle organizasyonu, iktisadi düzeni ve özellikle oldukça kadim bir geçmişe sahip olması burayı bölgenin en önemli şehir merkezlerinden biri haline getirmiştir. Coğrafi olarak sahip olduğu engebeli ve parçalı yapısı sebebiyle geniş alanlı plantasyon tipi tarımdan öte çok çeşitli bir ürün yelpazesine sahip olan şehrin iç piyasa ile birlikte dış piyasaya da ürünler verdiği ve kendi bölgesi için bir ticaret merkezi olduğu açıktır. Ancak yine de şehrin orman ve geçitlerle donatılmış çevresinin bölgeye ulaşımı zorlaştırması, bu ticari misyonunun olması gereken seviyeye ulaşmasını engellemiştir.

Balkanlara ait klasik dönem Osmanlı çalışmalarının, bölge dair problemlerin çözümü açısından yeterli olmadığı bu çalışma sırasında açıkça görülmüştür. Genel manada Balkanlarda Osmanlı yerleşimi başlığı ve konsepti altında toplanan çalışmaların bölgenin bir özelliği olarak her şehre ait hususiyetleri görmezden gelerek genel çıkarımlar üzerinden hareket etmesi artık burası ile alakalı tespitleri büyük ölçüde tekerrüre çevirmiştir. Bu yüzden bölge çalışmalarının artık şehir şehir ya da en azından bölge bölge gerçekleştirilmesi ve her bölgenin kendi içerisinde bir değerlendirmeye tabi tutulması Osmanlı Balkan klasik dönemi araştırmalarına önemli katkı sağlayacaktır düşüncesindeyiz. Tabii ki bu hüküm istisnalar tenzih edilerek verilmekte, az da olsa buraya ait nitelikli eserlerin bahsi geçen problemlerin çözümüne yaptığı katkılar görmezden gelinmemektedir.

KAYNAKÇA

- ACAROĞLU, M. Türker (2006), *Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- ADANIR, Fikret (2001), *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- AHMET HASAN BEYZADE (2004), *Hasan Bey-zâde Târîhi: cilt 2. Metin (926-1003/1520-1595)*, Yay. Haz. Şevki Nezihî Aykut, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- AHMETBEYOĞLU, Ali (2006), Hun Akınları Çağında Balkanlar, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, *Balkanlar El Kitabı*, I, Ankara, ss. 69–85.
- AKDAĞ, Mustafa (1955), “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar, *AÜDTCF Dergisi*, XIII / 1-2, Ankara, ss. 27-51.
- AKDAĞ, Mustafa (1967), “Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş Devrinde Esas Düzen”, *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Araştırmaları Dergisi*, III / IV-V, Ankara, ss.139-156.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1990), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Osmanlı Hukukuna Giriş Ve Fatih Devri Kanunnameleri*, FEY Vakfı, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1990), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Bayezit Dönemi Kanunnameleri*, FEY Vakfı, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, Kanuni Devri Kanunnameleri(IV)*, FEY Vakfı, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1994), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Selim Devri Kanunnameleri*, FEY Vakfı, İstanbul.
- AKIN, Hicran (1981), “Zotikos’un Varna Savaşı’na Dair Manzumesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, Sayı:25, Ankara, ss.261-281.
- AKÖZ, Alaaddin – Yörük, Doğan, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı’ndaki Taşra Görevlileri, <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s14/akoz.pdf> , 03.03.2009.
- AKÖZ, Alaaddin (2005), “Karamanoğlu II. İbrahim Beyin Osmanlı Sultanı II. Murad’a Vermiş Olduğu Ahidnâme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, Sayı:38, Ankara, ss.71-92.
- AKTEPE, M. Münir, “Osmanlı’ların Rumeli’de İlk Fethettikleri Çimbi Kal’ası”, *Tarih Dergisi*, cilt.1,no:1-2,. İstanbul:1949-1950, ss.283-307.

- ALİ EMİRÎ, Karateke, Hakan T. (1995), *İşkodra Şairleri Ve Ali Emiri'nin Diğer Eserleri*, Enderun Kitabevi.
- ALİMOVSKİ, Safet (2005), *Temettüat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu*, Y. Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- AMERY, Harald François Saphir (1905), *English-Arabic Vocabulary for the Use of Officials of the Anglo-Egyptian Sudan*, Compiled In The Intelligence Department of the Egyptian Army, Cairo: Al-Mokattam Printing Office.
- ANASTASOVSKİ, Nick (2005), *Contestations Over Macedonian Identity 1870-1912*, Ph D, School Of Social Sciences, Melbourne.
- ANONİM OSMANLI TARİHİ (1992), (F. Giese Neşri), Haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul.
- ARASLI, Altan (2001), *Avrupa'da Türk İzleri*, I, Kültür Bak. Yay., Ankara.
- ARDEL, Ayten (2006), ““XVI. Yüzyıl Tahrirlerine Göre İlbasan Sancağı”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu II (Tiran 4-7 Aralık 2003) Tebliğleri*, İRCİCA, İstanbul, ss. 315-320.
- ARIKAN, Muzaffer, Toledof, Paulino (1995), *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri Ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargah Basımevi.
- ARSLAN, H.Çetin (2002), “Erken Osmanlı'nın Fetih Ve Yerleşim Sisteminde Akıncı Beylerinin Stratejik Önemi”, *Türkler, IX*, Ankara, ss.116-121.
- AŞIKPAŞAZADE (1970), *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, MEB, Devlet Kitapları.
- AŞIKPAŞAZADE TARİHİ (1992), (Atsız Neşri), MEB Yay., İstanbul.
- AVRAMEA, Anna (1999), “MÖ. 2. Yüzyıl ile MS. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnati'nın Güzergahı Ve İşlevi”, *Sol Kol, Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. E. A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ss. 3-7.
- AYNÎ Ali Efendi (1962), *Kanunname-i Ali Osman* (Osmanlı Devleti Arazi Kanunları), Çevr. Hadiye Tuncer, Ankara.
- AYSAN Emin, Kan Muzaffer (1990), *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi, Mercidabık (1516) Ve Ridaniye (1517) Meydan Muharebeleri*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- AYVERDİ, Ekrem H.(2000), *Avrupa'da Osmanlı Eserleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- AYVERDİ, Semiha (2004), *Ah Tuna Vah Tuna*, Kubbealtı Neş.,

- BABİNGER, Franz, Hickman, William C., Manheim, Ralph(1992), *Mehmed the Conqueror and His Time*, Çev. Ralph Manheim Edition: 2, reprint, illustrated Yayınlayan: Princeton University Pres.
- BALTACI, Cahit (2005), *XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, MÜ İlahiyat Fak. Vakfi Yay., İstanbul.
- BARIŞ, Y. İzzettin (2002), *Osmanlı Padişahlarının Yaşamlarından Kesitler, Hastalıkları Ve Ölüm Sebepleri*, Bilimsel Tıp Yayınevi.
- BARKAN, Ö. L. (1998), *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri*, Giriş Kısmı, Ankara.
- BARKAN, Ö. L.(2001), *XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî Ve Malî Esasları, Kanunlar*, I, Yay. Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul.
- BARKAN, Ö. Lûtfi (1947), “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus Ve Arazi Tahrirleri Ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I-II) ”, *İÜİFM.*, II / 1-2, İstanbul, ss. 20-59, 214-247.
- BARKAN, Ö. Lûtfi (1953), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İFM*, XIII / 1-4, İstanbul, ss. 524-569.
- BARKAN, Ö. Lûtfi (1953), “Tarihi Demografi Araştırmaları Ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul, ss. 1-26.
- BARKAN, Ö. Lûtfi (2001), “Çiftlik”, *İA*, III, Eskişehir, ss. 393-397.
- BARKAN, Ö. Lûtfi (2001), “Tımar”, *İA*, XII / I, Eskişehir, ss. 286-333.
- BAŞAR, Fehamettin (1998), “Çirmen Savaşı’nın Balkan Tarihindeki Yeri”, *GDAADergisi*, *Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı*, 12, 1982-1998, *İÜEF*, İstanbul, ss. 51-55.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ REHBERİ(2000), II. Baskı, İstanbul.
- BAŞTAV, Şerif (1970), “XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihinin II. Murad (1421-1451) Devri Hadiseleri”, *AÜDTCF Dergisi*, XXVIII / 1-2, Ocak Haziran, Ankara., ss.31-66.
- BAŞTAV, Şerif (1989), *Bizans İmparatorluğu Tarihi, Son Devir 1261-1461, Osmanlı-Türk Bizans Münasebetleri*, T.K.A.E., Ankara.
- BAŞTAV, Şerif (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşunda Bizans ve Avrupa”, *Osmanlı*, I, İstanbul, ss. 169-175.
- BAŞTAV, Şerif (2002), “Avrupa Hunları”, *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 853 – 886.
- BAYKARA, Tuncer (1990), *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

- BAYKARA, Tuncer (1999), "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", *Osmanlı, V, Yeni Türkiye*, Ankara., ss. 528-535.
- BAYKARA, Tuncer (2000), *Türkiye'nin Sosyal Ve İktisadi Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- BAYSUN, M. Cavid (2001), "Ahmed Paşa", *İA, I*, Eskişehir, ss. 193.
- BAYSUN, M. Cavit (1946), *Cem Sultan: Hayati Ve Şiirleri*, Ahmet Halit Kitabevi.
- BELDİCEANU, Nicoara (1985), *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, Çev. M.A. Kılıçbay, Ankara.
- BELVİRANLI, A. Kemal (1980), *Osmanlı İmla Lügatı*, Konya.
- BENBASSA, Esther- RODRİGUE, Aron (2001), *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul.
- BEYSANOĞLU, Şevket (2001), *Anıtları Ve Kitâbeleri İle Diyarbakır Tarihi: Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Diyarbakır.
- BİLGİN, Arif, Özvar, Erol (2008), "Şehir Yönetimi Ve Tarih Üzerine", Ed. Arif Bilgin, Erol Özvar, *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, İstanbul, ss. 15-32.
- BİZBİRLİK, Alpay, Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar), *Bilig*, Güz 2004, Sayı: 31, ss. 51-69.
- BOA, Cevdet Dâhiliye, No. 6095
- BOA, MAD, No. 6874, *Defter-i Tevzî-i Cizye-i Gebran-ı Vilayet-i Rûm-ili ve Anadolu vâcib-i sene 979 el-v'aki' fi 15 Cemaziye'l evvel sene 979*.
- BOA, Muhasebe-i Liva-i Rumeli Defteri, 370
- BOA, Mühimme Defterleri, 2, 3, 5, 6, 12, 44, 90
- BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), 149
- BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), 16M
- BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), 217
- BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), 232
- BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), 4
- BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), 722
- BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), 73
- BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), 988
- BOA, Tapu Tahrir Defteri (TD), 993
- BURMOV, Alaxandre (1949), "Türkler Edirne'yi ne vakit aldılar?", *Bellekten* C.13, Ankara, ss. 97-106

- BÜLBÜL, Zekeriya (2006), “XVI. Yüzyıl ortalarında İnegöl’ün Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16, Konya, ss. 185-204.
- CANSEVER, Turgut, “Osmanlı’da Şehircilik”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ağaç Yay., İstanbul 1993, ss. 154-172.
- CEM, Hasan (2004), *Osmanlı Tarihinde Katledilen Şehzadeler*, Geçit Kitabevi.
- CEZAR, Mustafa (1985), *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı Ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yay., İstanbul.
- CHARANIS, Peter (1947), “The Jews in the Byzantine Empire under the First Palaeologi”, *Speculum*, Vol. 22, No. 1. (Jan), pp. 75-77.
- CHASTENET, Geneviève (2004), *Lucrecia Borgia: Angel O Demonio*, Mexico.
- CİN, Halil (1985), *Osmanlı Toprak Düzeni Ve Bu Düzenin Bozulması*, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- COLEV, Gorgi Dimovski (2000), *Bitola vo XIV-XV vek, Zavladuvanye na Bitola od Türçite*, Bitola.
- ÇABUK, Vâhid, Ayânî, Cafer (1978), *Tiryaki Hasan Paşa'nin Gazaları ve Kanije Savunması*, Tercüman.
- ÇAĞ, Galip (2007), “Makedonya Yer İsimlerinde Osmanlı Öncesi Ve Osmanlı Hâkimiyeti Sırasında Türk Yerleşimine Dair İzler”, Ed. E. Sofuoğlu, *Şar Dağındaki Şifreler Gora Abidesi*, UKİD, İstanbul, ss. 121-129.
- ÇAĞATAY, Neşet (1945), “Osmanlı İl Kanunnamelerinden Örnekler”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2-3, Ankara, ss. 388-408.
- ÇAĞATAY, Neşet (1947), “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜDTCF Dergisi*, TTK Ankara, ss. 483-511.
- ÇAĞLAR, Keyder (1998), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı ?”, *Osmanlı Toprak Mülkiyeti Ve Ticari Tarım*, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 1-17.
- ÇAKAR, Enver (2002), “Kanuni Sultan Süleyman’ın Kanun-Namesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II / I, Elazığ, ss. 260-282.
- ÇAVUŞ, Sinan, (1987), *Tarih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstol(n)i-Belgrad, or Süleyman-name*, Yay. Haz. Süheyla Artemel, Historical Research Foundation, Istanbul Research Center.
- ÇEVİKEL, Nuri (2006), *Kıbrıs: Akdeniz’de bir Osmanlı adası 1570-1878*, 47 Numara Yayıncılık.

- ÇİÇEK, Kemal (1995), “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, *Türk dünyası Araştırmaları*, Sayı:97, İstanbul, ss. 93-111.
- ÇİÇEK, Kemal, Kuran, Ercüment, Göyünç, Nejat, Ortaylı, İlber (2000), *The Great Ottoman-Turkish Civilisation: Politics*, Yeni Türkiye.
- ÇOBAN, Erdal (2009), “Kopan Sancağı'nın (Macaristan) 16. Yüzyıldaki Ekonomik Gelişmesi Üzerine”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/37.pdf>, 12.04.2009.
- DAĞTEKİN, Hüseyin (1961), “I.Murat Zamanında Osmanlı-Bizans Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, *AÜDTCF Dergisi*, XIX / 3-4, Temmuz –Aralık 1961, Ankara, ss. 189-199.
- DANIŞMAN, Zuhuri (1966), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, VII, Z. Danışman Yayınevi.
- DANIŞMEND, İsmail Hami (1971), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- DAŞ, Abdurrahman (2004) , Ankara Savaşı Öncesi Timur İle Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları, *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 15, ss. 141-168
- DAVİD, Geza (1993), “Maliye Tarihi Kaynağı Olarak Tımar Defterleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:85, İstanbul, ss. 223-236.
- DAVİD, Geza (2002), “Osmanlı Avrupa'sında Yönetim”, Ed. M. Kunt-C. Woodhead, *Kanuni Ve Çağı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss.72-91.
- DELİLBAŞI, Melek (1981), “Sultan II. Murad'ın Fetihten Sonra (29 mart 1430) Selanik'te İzlediği Politika Ve Bir Hamam Kitabesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.14, Sayı. 25, Ankara, ss. 361-364.
- DELİORMAN, Altan (1975), *Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe*, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- DEMİR, Abdullah (2006), *Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, Ötüken.
- DEMİR, Mustafa (1998), “Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 27, Ankara, ss. 41-45.
- DEMİR, Mustafa (2002), “Türkiye Selçuklularında Yerleşim Yapısı”, *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 324-334.

- DEMİREL, Ömer (2000), “Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleri İle Bir Osmanlı Mahallesi: *Sivas Küçük Minare Mahallesi*” , Türk Yurdu, sayı: 148-149, Aralık 1999 / Ocak 2000, ss. 140 – 143.
- DEMİRKAN, Tarık (1996), “Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; *Kentler*”, *Cogito, Kent ve Kültür Özel Sayısı*, sayı: 8., ss. 17 – 23.
- DEMİRKENT, Işın (1992), “14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti”, *I. Kosova Zaferi'nin 600. Yıldönümü Sempozyumu (26 Nisan 1989)*, TTK, Ankara, ss. 1-11.
- DENNİS, George T. (1978), “1403 Tarihli Bizans – Türk Antlaşması”, Çev. Melek Delilbaşı, *AÜDTCF Dergisi*, XXIX / 1-4, Ankara, ss. 153-166.
- DİEHL, Charles (1939), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Cevdet R. Yularkıran, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- DİRİMTEKİN, Feridun, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul 1949.
- DOĞRU, Halime (2002), “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, IX, Ankara, ss.164–176.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/23/101.pdf>
- DUKAS (1956), *Bizans Tarihi*, Çev. VI. Mirmiroğlu, İstanbul.
- DÜMEN, Erdoğan (1993), *Denizde Yıllar Boyu Anadolu Türkleri*, 1081-1922, DZ.K.K basımevi.
- EDSON, Charles (1951), “*The Location of Cellae and the Route of the Via Egnatia in Western Macedonia*”, *Classical Philology*, Cilt. 46, No.1, ss. 1-16.
- EKREM, Mehmet Ali (1993), *Romen Kaynak Ve Eserlerinde Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ELTON, Geoffrey Rudolph (1999), *Reformation Europe, 1517-1559*, Wiley-Blackwell.
- EMECEN, Feridun (1998), “*Pirlepe'nin İlk Osmanlı Tahrirleri*”, *GDA*, 12, 1982-1998, Cengiz Orhonlu Armağanı, İstanbul, ss. 63-70.
- EMECEN, Feridun (2000), “*Osmanlılarda Yerleşik Hayat: Şehirliler Ve Köylüler*”, *Yeni Türkiye Osmanlı özel Sayısı*, 32, Ankara., ss. 364-370
- EMECEN, Feridun (2003), “*Baştına*”, *DİA*, V, Ankara, ss. 135-136.
- EMECEN, Feridun, İhsanoğlu, Ekmeleddin(1994), *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA).
- ERCAN, Yavuz (1989), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara.

- ERDOĞAN, Y., S. ÇÖÇÜ, İ. PARMAKSIZ, C. SANCAK ve O. ARSLAN (2005), “*Burçak (Vicia ervilia (L.) Wild.) Bitkisinin Olgunlaşmamış Embriyo Eksplantlarından Adventif Sürgün Rejenerasyonu ve Hızlı Çoğaltım*”, Tarım Bilimleri Dergisi, 11 (1), ss. 60-64.
- ERGENÇ, Özer (1979), “*Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerindeki Bazı Düşünceler*”, VIII. T.T. Kongresi, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, II.Cilt, Ankara, T.T.K Basımevi, naklen Weber, Max., The City, New York, s.65-66.
- ERGENÇ, Özer (1984), “*Osmanlı Şehrindeki “Mahalle” nin İşlev Nitelikleri Üzerine*”, Osmanlı Araştırmaları, IV, ss. 69-78.
- ERGENÇ, Özer (2008), “*Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?*”, Ed. Arif Bilgin, Erol Özvar, Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi, İstanbul, ss. 49-60.
- EROĞLU, Ahmet Hikmet (1996), *Belgeler Işığında Osmanlı Devleti’ndeki Yahudilerin Dini Ve Sosyal Durumu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ERSOYLU, Cem Halil (1981), *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Tercüman Yay.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım (1999), *XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Cülûs Ve Cenaze Törenleri*, Kültür Bakanlığı.
- EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ (1970), Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, IX, Kardeş Matbaası, İstanbul.
- FAROQHİ, Suraiya (2006), “*Onaltıncı Yüzyıl Boyunca Anadolu Ve Balkanlarda Kırsal Toplum-I*”, *Osmanlı Şehirleri Ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara, ss. 57-101.
- FAROQHİ, Suraiya (2006), *Osmanlı Şehirleri Ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı, Mayıs.
- FAROQHİ, Suraiya, Elder, Leila T. (1980), “*The Development of The Anatolian Urban Network During The Sixteenth Century*”, *Journal Of The Economic And Social History Of The Orient*, XXIII, III, ss. 267-303.
- FEKETE, Lajos (1947), “*Türk Vergi Tahrirleri*”, Çev. Sadrettin Karatay, Belleten, XI / 42, TTK, Ankara, ss. 299-328.
- FİNE, John V.(1994), “*The Mediaval And Ottoman Roots Of modern Bosnian Society*”, *The Muslims Of Bosna Herzegovina*, Ed. Mark Pinson, Cambridge and Massachusetts, ss. 1-52.

- FLORESCU, Radu (2000), *Drakula Ya Da Kazıklı Voyvoda: Eflak Prensi III. Vlad Tepeş'in Yaşamı*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- FRANGAKİS- SYRETT, Elena (2007), “*Armenian Grek and Jewish Communities of Smyra In The 18th Century (1690-1820)*”, *Trade and Money: The Otoman Economy In The Eighteenth And Early Nineteenth Centuries*”, The İsis Pres, İstanbul, ss. 291-306.
- FRAZEE, Charles A.(2006), *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge University Press.
- GENÇ, Mehmet (2002), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2002.
- GENÇ, Nevin (1988), *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defterinde Sofya Kazası*, Eskişehir.
- GENÇ, Nevin (1993), *II. Kosova Savaşı*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir.
- GOKHALE, Balkrishna Govind (1966), *A Collection Of Papers On Aspects Of Asian History And Civilization*, Popular Prakashan.
- GOODWIN, Jason (2003), *Lords of the Horizons: A History of the Ottoman Empire*, Picador.
- GÖKBEL, Ahmet (2002), “*Kıpçaklar / Kumanlar*”, *Türkler*, II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 729 – 756.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1952), *XV.-XVI. Asırlarda Edirne Ve Paşa Livası*, İstanbul 1952.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1956), “*Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir Ve Kasabaları*”, *Belleten XX / 78*, Ankara, ss. 247-299.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1957), *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1968), “*Kanuni Sultan Süleyman'ın Tımar ve Zeamet Tevcihi İle İlgili Fermanları*”, *İ.Ü.E.F., Tarih Dergisi*, XVII / 22, İstanbul, ss. 35-48.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (2001), “*Edirne*”, *İA*, IV, Eskişehir, ss.107-127.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (2001), “*Mehmed Paşa (Sokollu)*”, *İA*, VII, Eskişehir, ss. 595-605.
- GÖYÜNÇ, Nejat (2000), “*Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı*”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 31 (*Osmanlı Özel Sayısı*), Ocak-Şubat, ss. 430-441.
- GRADEVA, Rossitsa (2004), “*Jews And Otoman Authority In The Balkans:The Cases of Sofia, Vidin And Rusçuk, 15th-17th Centuries*”, *Rumeli Under The Ottomans, 15th-18th Centuries: Institutions And Communities içinde*, İsis, İstanbul, ss. 225-285.

- GÜRAN, Tefik (2004), *İktisat Tarihi*, Ed. M. Burhan Erdem, Eskişehir 2004.
- H.,T. (2001), “Manastır”, İA, VII, Eskişehir, ss. 274.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet (2003), “Makedonya” mad., *DİA*, XXVII, Ankara, ss. 437–444.
- HACKER, Joseph R. (1982), “*Ottoman Policy Toward The Jews and Jewish Attitudes Toward the Ottomans During The Fifteenth Century*”, *Christians and Jews In The Otoman Empire*, Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis, I, New York, ss. 117-126.
- HADİDİ, *Tevarih-i Ali Osman* (1991), Haz. Nejdet Öztürk, Edeb. Fak. Basımevi, İstanbul.
- HAFIZ HÜSEYİN AYVANSARAYÎ (2000), *The Garden of the Mosques: Hafiz Hüseyin al-Ayvansarayî's Guide To The Muslim Monuments Of Ottoman İstanbul*, Ed. Howard Crane, Brill.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1989), “*XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik Ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri*”, *Bellekten Sayı: 207 – 208*, Ankara, ss.637-652.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1998), *XIV – XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (2002), “*Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskânıyla İlgili Toponomik Bir Değerlendirme*”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu*(Sofya 21-23 Nisan 2000) Tebliğleri, İRCİCA, İstanbul, ss. 3-10.
- HAMMER, J- Gabriel, Albert (1981), *Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un Alınışı, Eski Hali, Türkler İstanbul'a Neler Getirdiler?*, İstanbul.
- HAMMER, J. Von (1985), *Osmanlı Devleti Tarihi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- HAMMER, J. Von (2007), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul.
- HAMMOND, N. G. L. (1974), “*Alexander's Campaign in Illyria*”, *The Journal of Hellenic Studies*, Cilt: 94, ss. 66-87.
- HAMMOND, N. G. L. (1974), *The Western Part of The Via Egnatia*, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 64, pp. 185-194.
- HAMZAOĞLU, Yusuf (2000), *Balkan Türklüğü*, I, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- HAR-EL, Shai (1995), *Struggle For Domination In The Middle East: The Ottoman-Mamluk War, 1485-91*, Brill.
- HASAN RUMLU (2004), *Şah İsmail tarihi: Ahsenü't Tevârih*, Yay. Haz. Cevat Cevan, Ardiç Yayınları.
- HERBERMANN, Charles George (1913), *The Catholic Encyclopedia: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church*, Universal Knowledge Foundation.

- HİBRÎ, Abdurrahman (1996), *Enîsü'l-Müsâmirîn: Edirne Tarihi 1360-1650*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yay.
- Hicri 805 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Haz. İnalçık, Halil, TTK, Ankara 1987.
- HOCA SADETTİN EFENDİ (1999), *Tacü't Tevarih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. I, II, Ankara.
- HOWORTH, Henry H.(1873), “*The Avars, or Eastern Huns*”, The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Cilt. 2, ss. 114-127.
- İDRİSİ BİTLİSİ (2001), *Selim Şah-nâme*, Yay. Haz. Hicabi Kırılancı, Kültür Bakanlığı.
- İDRİZİ, Murtezan, XIV. ve XV. Yüzyıllarda Bitola (Manastır), Yüksek Lisans Tezi, SAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.
- İE. ADL 1/ 43
- İE. ADL 3 / 180
- İMBER, Colin (2006), *The Crusade Of Varna 1443-1445*, Ashgate.
- İNALCIK, Halil (1957), “*Rumeli maddesi*”, İA / 9 (*Promontorio de Campis, Die Aufzetchnungen des Genuesen İacpo de Promo torio Campis,über dem Osmanenstaat um 1475, neşr. F. Babinger, München, , s. 48-55*'den alıntı), ss. 766–773.
- İNALCIK, Halil (1959), “*Osmanlılarda Raiyet Rüsümü*”, Belleten, 23, TTK, Ankara, ss. 575-610.
- İNALCIK, Halil (1987), *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, Ankara.
- İNALCIK, Halil (1991), “*Osmanlı İpek Ticareti, Madencilik Ve Ziraatında Yük (Himl)*”, Türk Dünyası Araştırmaları, 75, Aralık (İstanbul), ss. 9-29.
- İNALCIK, Halil (1992), “*Bayezid I*” maddesi, DİA, V, İstanbul, ss. 231-234.
- İNALCIK, Halil (1993), “*Türkler Ve Balkanlar*”, Balkanlar, İstanbul, ss. 9-32.
- İNALCIK, Halil (1995), *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler Ve Vesikalar*, TTK, Ankara.
- İNALCIK, Halil (1998), “*Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar*”, Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Ed. Ç. Keyder, F. Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ss. 17-35.
- İNALCIK, Halil (1999), “*Osmanlı Fetih Yöntemleri*”, Çev: Hamdi Can Tuncer, COGİTO (Osmanlılar Özel Sayısı), sayı:19, Yaz. s.115-132.
- İNALCIK, Halil (2000), “*Osmanlı İstatistik Metodu Kullandı Mı?*”, Osmanlı Devleti'nde Bilgi Ve İstatistik, Ed. Halil İnalçık, Şevket Pamuk, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, ss. 3-13.
- İNALCIK, Halil (2001), “*İskender Bey*” maddesi, İA / 5², Eskişehir, ss. 1079-1082.

- İNALCIK, Halil (2001), “Mehmet II. maddesi”, İA, VII, Eskişehir, ss. 506-535.
- İNALCIK, Halil (2001), “Murad II” maddesi, İA, VII, Eskişehir, ss. 598-615.
- İNALCIK, Halil (2003), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, Çev. Ruşen Çakır, Yapı Kred. Yay., Ankara.
- İNALCIK, Halil(2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, Çev. Halil Berktaş, Cilt I, Eren Yay., İstanbul.
- İNALCIK, Halil(1993), “Çiftlik” maddesi, DİA, İstanbul, c. VIII.
- İNALCIK, Halil, " Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyasının Menşei", Fatih ve İstanbul, c.1/2 (29 Temmuz 1953), ss. 153-175.
- İNALCIK, Halil, “Eyalet”, EI², II, ss. 722-724.
- İNBAŞI, Mehmet (2002a), “Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti Ve İskan Siyaseti”, Türkler, IX, Ankara, ss. 154-165.
- İNBAŞI, Mehmet (2002b), “Makedonya'da Osmanlı Hakimiyeti: Değişen Ve Değişmeyen Kimlik” Makedonya Sorunu Dünden Bugüne, Derleyen: Murat Hatipoğlu, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, ss. 27-45.
- İNÇİ, Tevfik (1953), Deniz Tarihimizin Şeref Levhaları, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- İNÇİCIYAN P.L., H.D. Andreasyan (1974), “Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2-3, 4-5, Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss. 11-88.
- İNTEGRATED REHABILITATION PROJECT PLAN (2005), *Haydar Kadı Mosque*, Bitola.
- İREÇEK, Konstantin Kosif (1990), *Belgrad İstanbul Roma Askeri Yolu*, Çev. Ali Kemal Balkanlı, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- İSAM (2002), “Kıptiler”, DİA, XXV, Ankara, ss. 424-426.
- İSKİT, Server Rifat (1959), *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, İskit Yayını.
- İSKİT, Server Rifat (1960), *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, İskit Yayını.
- İSKİT, Server Rifat (1963), *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, İskit Yayını.
- İZGİ, Cevat (1997), *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I, İz Yayıncılık, İstanbul.
- JELAVİCH, Barbara (1983), *History of the Balkans: Eighteenth And Nineteenth Centuries*, Cambridge University Press.
- JEZERNİK, Bozidar (2006), *Vahşi Avrupa Batı'da Balkan İmajı*, Çev. Haşim Koç, Küre Yay.
- JORGA, Nicolae, (2005), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul.

- KABASAKAL, Hüseyin (1986), *Kıbrıs'ın Fethi (1570-1571)*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.
- KALEŞİ, Hasan (1972), *Najstari Vakufski Dokumnti u Jugoslaviji na Arapskom Jeziku*, Priština.
- KALEŞİ, Hasan (1979), “*XV. Asırdan XVII. Asrın Nihayetine Kadar Yugoslav Topraklarında Şark Medeniyeti*”, Çev. Ali Aksu, TDA, Yıl:1, Sayı: 1, İstanbul, 73-129.
- KALEŞİ, Hasan (1981), “*Türklerin Balkanlara Girişi Ve İslamlaştırma*”, Çev. Kemal Beydilli, İÜEF Tarih Dergisi, Sayı: 10-11, İstanbul, ss. 177-194.
- KANCHOV, V. (1970), *Makedonia Etnografia i Statistika*, Sofia.
- KARAMAN, Deniz (2004), “*XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler*”, Bilig, Sayı: 29, Bahar, , Ankara, ss. 139-176.
- KARATAŞ, Mehmet, “Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, <http://www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/III1/9.pdf>.
- KARATAY, Osman (2002), “*Ortaçağ'da Makedonya: Bir Siyasi Coğrafyanın Süreklilik Öyküsü*”, Makedonya Sorunu Dünden Bugüne, Der. Murat Hatiboğlu, A.S.A.M, Ankara. ss. 1-27.
- KARATAY, Osman (2006), “*Avar Hâkimiyeti ve Balkanların Slavlaşması*”, Balkanlar El Kitabı, I, Ankara, ss. 86 – 94.
- KARATAY, Osman, Gökdağ, Bilgehan Atsız (2006), *Balkanlar El Kitabı*, İstanbul.
- KARPAT, Kemal (1992), “*Balkanlar*”, DİA, V, İstanbul, ss. 25-32.
- KATİP ÇELEBİ (1972), *Cihannüma*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, no. 640), Rumeli Kısmı, Transk. Metin I, İstanbul.
- KATİP ÇELEBİ (1980), *Tuhfetü 'L-Kibar Fî Esfari 'L-Bihar*, Yay. Haz. O.Ş. Gökyay.
- KAYA, Filiz (2006), *Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti (XV. XVI. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KAYAPINAR, Ayşe (2002a), “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, Türkler, II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 630-640.
- KAYAPINAR, Ayşe (2002b), “Kumanlar Ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)”, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 810-819.
- KAYAPINAR, Ayşe (2006a), Kayapınar, Levent, “Ortaçağ'da Sırlar Ve Devletleri”, Balkanlar El Kitabı, I, Der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Çorum, ss. 129-139.

- KAYAPINAR, Ayşe (2006b) “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti“, Balkanlar El Kitabı, derleyen Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ, Çorum, s. 105-129.
- KAYAPINAR, Ayşe (2006c) “*II. Bulgar Krallığı*”, Balkanlar El Kitabı, I, Derleyen. Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ, Çorum, s. 232–251.
- KAYAPINAR, Levent (2005), “*Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Dimitsana'nın Demografik Yapısı*” A.İ.B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of Social Sciences, Cilt: 2005-2, sayı 11, s. 133-164.
- KAYAPINAR, Levent (2006), “*Bizans'ın Hâkimiyet Sağlama Dönemi: II. Basileos'tan IV. Haçlı Seferine*”, Balkanlar El Kitabı, I, Ankara, ss. 215 – 231.
- KESER, Bilge (1998), *XVI. Yüzyılda Delvine Kazası(1551-1583)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- KILIÇ, Orhan (2002), “*Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikler / Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)*”, *Türkler*, IX, Ankara, ss. 887-897.
- KILIÇ, Remzi (2003), “*Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri*”, Erciye Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 14 Yıl: 2003/1, ss. 95-118.
- KİEL, Michael (1974), “*Some Little-Known Monuments Of Ottoman Turkish Architecture In The Macedonian Province*”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4-5, Yıl: 1974, Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss.123-179.
- KOÇU, Reşat Ekrem (1934), *Osmanlı Muahedeleri Ve Kapitülâsyonlar, 1300-1920: Ve Lozan Muahedesi*, Ahmet Halit Kitaphanesi.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1986), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yay., İstanbul.
- KRİTOVULOS (1967), *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani*, Çev. Muzaffer Gökman, İstanbul.
- KUN, T. Halasi (1964) , “*Sixteenth-Century Turkish Settlements in Southern Hungary*”, *Bellethen*, cilt: XXVIII, Ocak 1964, sayı 109, ss. 1-72
- KUNT, İ. Metin (2002), “*Süleyman Dönemine Kadar Devlet Ve Sultan: Uç Beyliğinden Dünya İmparatorluğuna*”, *Kanuni Ve Çağı*, Ed. M. Kunt, C. Woodhead, İstanbul, ss. 3-31.
- KURT, Yılmaz (1999), “*Osmanlı Toprak Yönetimi*”, *Osmanlı*, III, Ankara, ss.59-65.
- KÜÇÜK, Cevdet (2001), *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi (SAEMK).

- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf (1994), *Vezîr-i Âzam Pîrî Mehmed Paşa (1463?-1532)*, Enes Kitap Sarayı.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (2000), *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir.
- LEE, Egmont(1978), *Sixtus IV And Men Of Letters*, Roma.
- LEGER, Louis, Hill (1889), A.B., *A History Of Austro-Hungary From The Earliest Time To The Year 1889*, G.P. Putnam's Sons.
- LEVEND, Agâh Sırrı, Mihaloğlu, Ali Bey (1956), *Ğazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Ğazavât-nâmesi*, TTK.
- LEWIS, Bernard (1984), *The Jews of İslam*, Princeton Üniversitesi Pres, Princeton.
- LEWIS, Bernard (2003), *Ortadoğu*, İstanbul.
- LİMANOSKİ, N.(1993), *İzlamizacijata i Etnichkite Promeni Vo Makedonija*, Skopje.
- LORY, B.- POPOVİC, A. (1999), “*Balkanların Kavşağındaki Manastır 1816 - 1918*”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Ed. P. Dumont - F. Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ss. 60 - 77.
- LÜTFİ PAŞA (2001), *Tevarih-i Ali Osman*, Yay. Haz. Kayhan Atik, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- LÜTFÜ PAŞA (1990), *Tevarih-i Ali Osman*, Haz. Âli Bey, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- MACEDONİA DOCUMENTS AND MATERIAL (1978), Bulgarian Academy of Sciences, Sofia.
- MANASTIR 2. NUMARALI ŞERİYYE SİCİLİ
- MARUSHİAKOVA, Elena- Popov, Vesselin (2006), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingener, Balkan Tarihine Bir Katkı*, Çev. Bahar Tırnakçı, Homer Yay., İstanbul.
- MATKOVSKİ, Aleksandır – ARUÇİ, Kemal (1979), *Makedoniya vo Türkskata Hronnka Tacüt Tevarih od Hoca Sadettin Efendi(1361-1520)*, İnstitüt za Naçnonadna İstoriija Glasnik, I, Skopje.
- MAZOWER, Mark (2004), *Selanik: Hayaletler Şehri Hıristiyanlar-Müslümanlar-Yahudiler*, YKY, İstanbul.
- MEHMED SÜREYYA (1996), *Sicill-i Osmanî*, II, İstanbul.
- MEYDAN LAROUSSE, “*Manastır*” mad., VIII, Meydan Yayınevi, Tarihsiz, s. 315.
- MİRMİROĞLU, V. (1946), *Fatihin Donanması Ve Deniz Savaşları*, Belediye Matbaası.
- MİROĞLU, İsmet (1986), “*Fetret Devrinden II. Bayezid'e Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi*”, Doğuştan Günümüze Büyük Osmanlı Tarihi, X, İstanbul, ss. 167-275.
- MOACANİN, Nenad (2006), *Town And Country On The Middle Danube, 1526-1690*, Brill.

- MUSTAFA Nuri Paşa (1979), *Netayicül Vukuat*, Yay. Haz. Neşet Çağatay, TTK, Ankara.
- MÜNECCİMBAŞI TARİHİ (Tarihsiz), I, İstanbul.
- NAGATA, Yuzo (1992), “*Manisa Şer’i Mahkeme Sicil Defterlerinden Birkaç Not*”, OTAM, Ankara Ocak, c. III, ss. 285-296.
- NAZİF HOCA (2001), “*Üsküp*” maddesi, İ.A., XIII, Eskişehir, ss. 122-127.
- NEDZIPI, Ljütfi (2006), *XV.-XVI. Yüzyıllarda Makedonya’da Kültür Ve Medeniyet*, Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- NEMETH, Gyula (1982), *Attila ve Hunları*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- NİCOL, Donald M.(1999), *Bizans’ın Son Yüzyılları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- NİŞANCI MEHMET PAŞA TARİHİ (1983), Sad. Enver Yaşarbaş, Kamer Yay., İstanbul.
- OĞUZOĞLU, Yusuf (1996), “*XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler*”, 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Samsun, ss. 140-155.
- OKUR, Münevver (1992), *Cem Sultan: Hayatı Ve Şiir Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- ORHONLU, Cengiz (1984), *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, İzmir.
- ORTAYLI, İlber (1974), “*Eski Türk Şehirlerinde Yapı İşlerinin Fonksiyonel Düzenlenişi Ve Yapı Örgütü*”, Mimarlık Dergisi (TMMOB), Ankara, Temmuz, no: 129, ss.11-16.
- ORTAYLI, İlber (1982), “*17. Yüzyıl Sonlarında Orta Anadolu Vilayetlerinin Toplumsal Ekonomik Konumu Üzerine*”, Toplum Ve Bilim, sayı:15-16, Güz 1981/Kış 1982, ss.33-60.
- ORTAYLI, İlber (1994), “*Kent Tarihinde Kaynak Sorunları*”, Kent Tarihçiliği, Sempozyum / Atölye, Tarih Vakfı, Toplu Konut İdaresi, ss.111-115.
- ORUÇ BEY TARİHİ (2007), Haz. Nejdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul.
- OSMAN AĞA (1971), *Gävurların Esiri*, Milliyet Yayınları.
- OSMAN AĞA (2007), *Bir Osmanlı Askerinin Sıradışı Anıları 1688-1700*, Yay. Haz.: Orhan Sakin, Ekim.
- OSMANLI PADİŞAHLARI VE YAHUDİ TEBALARI (1999), 500. Yıl Vakfı, İstanbul.
- OSTROGORSKY, GEORGE (1959), “*Byzantine Cities in the Early Middle Ages*”, *Dumbarton Oaks Papers*, Cilt. 13, ss. 45-66.
- OSTROGORSKY, George (1995), *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara.
- ÖZ, Mehmet (2000), “*Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler*”, Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik, Ed.H. İnalçık-Ş. Pamuk, DİE Yayını, Ankara, ss. 17-32.
- ÖZDEĞER, Hüseyin (1988), *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası*, I, İstanbul.

- ÖZGÜVEN, Burcu (2001), *Osmanlı Macaristan'ında Kentler, Kaleler*, Ege.
- ÖZKAN, Ali Rafet (2000), *Türkiye Çingeneleeri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1979), *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi: Türkiye'nin Siyasî, Medenî, Kültür, Teşkilât Ve San'at Tarihi*, C. III, Ötüken Yayınevi.
- ÖZTÜRK, Said (1995), *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri: Sosyo-Ekonomik Tahlil*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- ÖZTÜRK, Yücel (1999), “*Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü Ve Çöküşü*”, Türkiye Günlüğü, Kasım – Aralık, ss.133-155.
- ÖZTÜRK, Yücel (2000), *Osmanlı Hakimiyetinde Keefe 1475-1600*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- ÖZTÜRK, Yücel (2005), “*XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası*”, Sakarya İli Tarihi, I, Sakarya, ss. 1-82.
- PAKALIN, M. Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB, İstanbul.
- PAPA II. PİUS(1947), *Commentaries of Pius II*, London.
- PEÇEVİ TARİHİ (1981), Yay. Haz. B. S. Baykal, Başbakanlık Matbaası, Ankara.
- PELAGONİA MARBLE VALLEY (2006), Ed. Vily Palmeyer, Türkçe Çev. Fahriye Recep, A.D. Dandaro, Manastır (Bitola).
- PEPİÇ, Adnan, “*Podgorica'nın Kısa Tarihçesi*”, OTAM, Sayı: 18, Ankara, 2005, ss. 273-283.
- PİRENNE, Henri, ortaçağ Kentleri, Kökenleri Ve Ticaretin Canlanması, Çev. Şadan Karadeniz, iletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul 1994.
- POSSİON, Georges (1950), *Avrupa'nın İskan Tarihi, Bugünkü Durum, Kaynaklar ve Evrim (Etnoloji, Prehistorya, Arkeoloji)*, TTK Basımevi, Ankara.
- PRELİMİNARY TECHNICAL ASSESMENT OF THE ARCHİTECTURAL AND ARCHAEOLOGİCAL HERİTAGE İN SOUTH EAST EUROPE, HERACLEA LYNCESTİS(2005), Bitola “The Former Yugoslav Republic of Macedonia”(14 November 2005).
- PRİFTİ, Kistaq (2003), “*Manastır*” mad., DİA, XXVII, Ankara, ss. 562-563.
- PRİTSAK, Omeljan (2002), “*Türk Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri*”, Çev. Osman Karatay, Türkler, II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 509–521.
- PROKOPİUS (1990), *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Çev. Orhan Duru, Ada Yayınları, İstanbul.

- PULAHA, Selami ve Yaşar Yücel (1988), *I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları*, XXV / Dizi-Sayı. 2, TTK, Ankara.
- RAMADANİ, Naser (1998), *Depërtimi Osman Né Maqedoni Dhe Zhvillimi i Arsimit Islam gjatë shekujve 9-10 h. /XV-XVI*, Shkup.
- RASONY, Laszlo (1984), *Tuna Köprüleri*, Çev. Hicran Akın, Ankara.
- REYNOLDS, Clark G. (1974), *Command of the Sea: The History and Strategy of Maritime Empires*, Morrow.
- RHOADS, Murphey (1999), “17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örünüleri”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699)*, Ed. E. A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ss. 191 – 214.
- ROSSİGNOL, Gilles, Pierre d'Aubusson, "le bouclier de la chrétienté". *Les Hospitaliers à Rhodes* ([La Manufacture](#), [Besançon](#), 1991, cartes, ill. h.t., bibliogr.)
- SANCAR, Erdiñç (2006), *21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- SANDER, Oral (1987), “Anka ’nın Yükselişi Ve Düşüşü”, Ankara Siyasal Bilimler Fakültesi Yay.,Ankara.
- SAYAR, Nihad S. (1977), *Türkiye İmparatorluk Dönemi Siyasî, Askerî, İdarî Ve Malî Olayları*, İstanbul.
- SEİDLER, G. L.(1980), *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev. Mete Tunçay, Ankara.
- SERTOĞLU, Midhat (1958), *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul Matbaası.
- SERTOĞLU, Midhat (1987), *IV.Murat*, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- SEVİM, Fuad (1978), *Dünya Uygarlığı Ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi*, İpek Yayınevi.
- SEZEN, Tahir (2006), *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- SEZGİN, İbrahim (1999), “Osmanlı’ların Rumeli’ye Geçişi ve ilk fetihler”, *Osmanlı*, I, İstanbul, ss. 212-225.
- SHAW, Ezel Kural (1976), *History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey*, Cambridge University Press.
- SHERK, Robert K. (1957), “Roman Imperial Troops in Macedonia and Achaea”, *The American Journal of Philology*, Cilt: 78, No. 1, ss. 52-62.
- SHMUELEVİTZ, Aryeh (1999), *Ottoman History And Society: Jewish Sources*, Isis Pres.
- SİNGH, Nagendra K., (2000), *International Encyclopaedia of Islamic Dynasties*, Anmol Publications PVT. LTD.,
- SOKOLOSKİ, M (1973), *Türski Dokumenti-Opshirni Popisni Defteri od XV vek*, II, Üsküp.

- SOKOLOSKİ, M. (1973), *Türski Dokumenti-Opshirni Popisni Defteri od XV vek*, III, Üsküp.
- SOKOLOSKİ, M. (1984), *Türski Dokumenti-Opshiren Popisen Defter za Skopskiot Sandjak od 1568 / 69 Godina*, IV, Üsküp.
- SOLAKZADE TARİHİ (1989), Yay. Haz. Vahid Çabuk, Kültür Bak. Yay., Ankara.
- STAVRİANOS, L. S., Stoianovich Traian (2000), *The Balkans Since 1453*, C. Hurst & Co. Publishers.
- STEPHENSON, Paul (2003), *The Legend of Basil The Bulgar Slayer*, Cambridge,.
- STOÏNOVİCH, Traian (1999), “*Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia*”, Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), Ed. E. A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ss. 225 – 240.
- STOYANOVSKİ, Aleksandar (1969), *İstoria na Makedonskiot narod*, Skopye.
- STOYANOVSKİ, Aleksandar (1974), “*XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı*”, Çev. İsmail Eren, İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4-5, İstanbul, ss. 213–230.
- STOYANOVSKİ, Aleksandar (1981), *Gradovite na Makedonia od krayot na 14 do 17 vek*, Skopye.
- SUGAR, Peter (1993), *Southeastern Europe Under Ottoman Rule, 1354-1804*, University of Washington Press.
- SUGAR, Peter F., Hanák, Péter, Frank, Tibor (1994), *A History Of Hungary*, Indiana University Pres.
- SÜMER, Faruk (1992), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boyları – Destanları*, T.D.A.V., İstanbul.
- ŞAHİN, İlhan (1979), “*Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale*”, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, Uzunçarşılı Hatıra sayısı, Sayı:32, İstanbul, ss. 905–935.
- ŞAHİN, İlhan (1986), “*Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasi Tarihi*”, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, X, İstanbul, ss. 134-167.
- ŞAHİN, İlhan (1997), “*XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Teşkilatının Özellikleri*”, XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, Ed: Abdülkadir Özcan, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, ss. 233–249.
- ŞERİFGİL, Enver M. (1981), “*Rumeli'de Eşkinici Yürükler*”, Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt II / 12, Haziran 1981, İstanbul, ss. 64–80.
- ŞERİFGİL, Enver M.(1981), “*XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaletindeki Çingeneler*”, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:15, Aralık, İstanbul, ss. 117–144.

- TABAKOĞLU, Ahmet (1998), *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul.
- TAĞIZADE-KARACA (2006), Nesrin, “Batılı Üç Eserde ‘Romantik Kurban’ Cem Sultan”, Bilig, Kış / 2006, Sayı 36:, ss. 167-186.
- TANSEL, Selahattin (1966), *Sultan II. Bâyezit’in Siyasî Hayatı*, M.E.B. Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- TAPPE, Eric Ditmar (1964), *Documents Concerning Rumanian History (1427-1601)*, Mouton.
- TEVFİK, Mehmed (1909 / 1327), *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Manastır: Beynelmilel Ticaret Matbaası.
- TEZCAN, Esmâ (2004), *Pargalı İbrahim Paşa Çevresindeki Edebi Yaşam*, Bilkent Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- THIRKELL, J., “İslamisation in Macedonia As A Social Process”, *İslam In The Balkans*, Edinburg, ss. 43–49.
- THOMPSON, Edward Arthur (1967), *A History of Attila And The Huns*, Ann Arbor, Mich., University.
- TİMUR, Taner (1998), *Osmanlı Çalışmaları*, İmge Yay., Ankara.
- TODOROV, Nikolai (1983), *The Balkan City 1400-1900*, Seattle/London.
- TODOROVSKİ, Gligor (2000), *Demografskite Procesi I Promeni Vo Makedonija Od Krajoj Na XIV Vek Do Balkanskite*, Skopje.
- TOMOVSKİ, Krum (1956/7), “Camiyite vo Bitola”, *Godişen Zbornik na Tekniçkiot Fakultet*, Kniga 2, Tom 2, Skopje.
- TOPKAPI SARAYI ARŞİVİ, *H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, Haz. Sahillioğlu, Halil, İRCİCA, İstanbul 2002.
- TUFAN, Muzaffer (1991), “Göç Hareketleri Ve Yugoslavya Türkleri”, *ERDEM*, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, V / 15, Ankara, ss. 925–977.
- TUNA, Korkut (1987), *Şehitlerin Ortaya Çıkış Ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Edebiyat Fak. Yay., İstanbul.
- TURAN, Osman (2001), “Keykavus II”, *İA*, VI, Eskişehir, ss.642–645.
- TURAN, Şerafettin (1963), “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, Ankara, ss. 201–232.
- TÜLBENTÇİ, F. Fazıl (1943), *Geçmişte Bugün*, Akba Kitabevi.
- TÜLBENTÇİ, F. Fazıl (1960), *Kahramanlar Geçiyor*, İnkılâp Kitabevi.
- TZVETKOV, Plamen S. (2002), “Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni”, *Türkler*, II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 599 – 605.

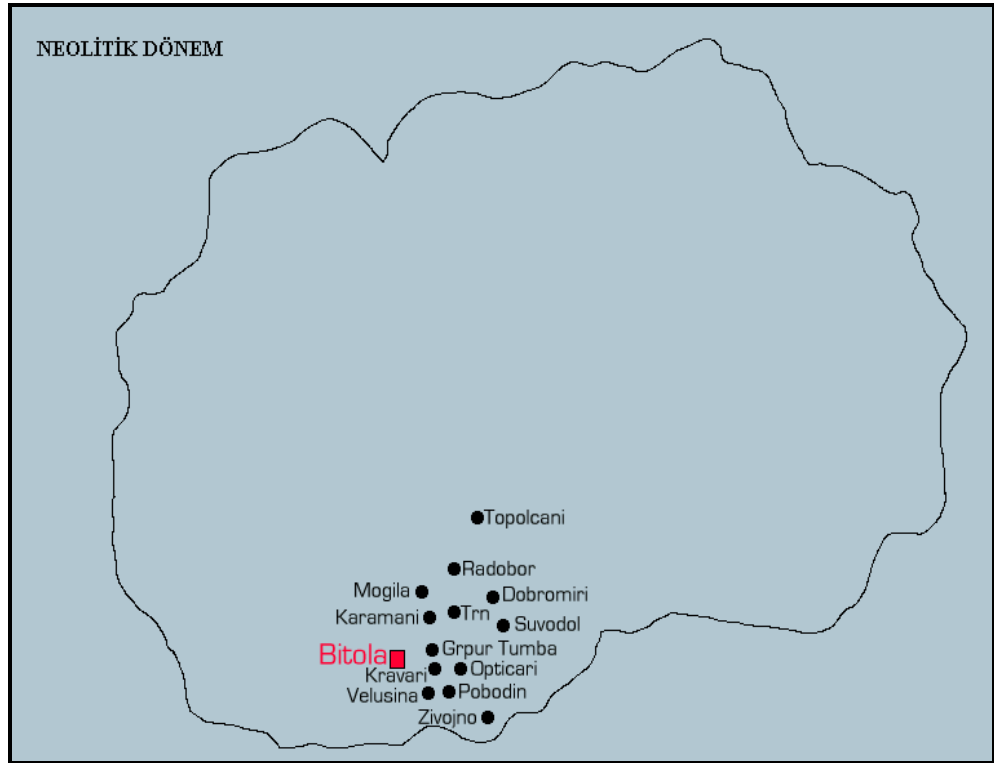
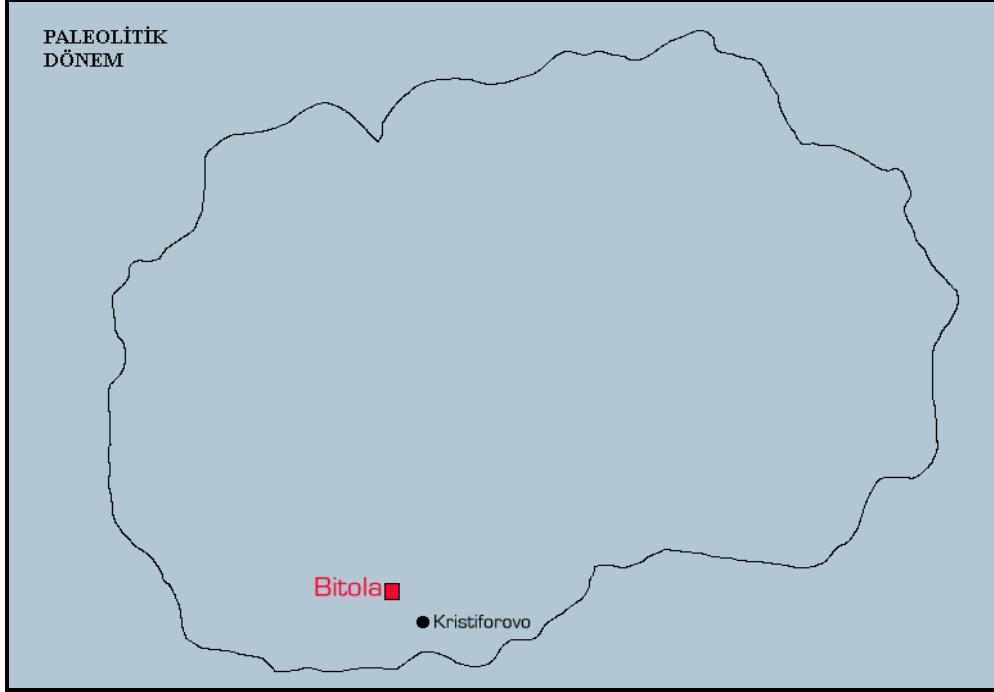
- ULUÇAY, Çağatay (2001), “*Saruhanogulları*” maddesi, İA, X, Eskişehir, ss. 239–244.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1946), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1982), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara.
- ÜÇÖK, Coşkun (1943–1944), “*Osmanlı Devlet Teşkilatında Tımarlar*”, A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, I, (1943) ve II (1944), ss. 75-94.
- ÜLKEKUL, Cevat (2007), XVI. Yüzyılın Denizci Bir Bilim Adamı Yaşamı Ve Yapıtartıyla *Piri Reis*, Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- ÜNAL, M. Ali (1999), “*Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite Ve Taşra Teşkilatı*”, Osmanlı, VI, Ankara, ss. 111–122.
- ÜNAL, M. Ali (1999), “*XVI. Yüzyılda Diyarbekir*”, Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar, Kardelen Kitabevi, Isparta, ss. 179–189.
- ÜNAL, Taşkın (2007), “*1540 (H. 947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid Ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili*”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2 / 2 Spring, ss. 632–653.
- VASARY, İstvan (2008), *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler (1185-1365)*, Çev. A. C. Akkoyunlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- VEİNSTEİN, Gilles (1999), “*Avlonya (Vlora) 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Via Egnatia’da Bir Menzil*”, Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), Ed. E. A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, ss. 241 – 250.
- WEBER, Max, *The City*, New York, 1968.
- WILKINSON, H.R. (1952), “*Jugoslav Macedonia in Transition*”, *The Geographical Journal*, Cilt: 118, No. 4, ss. 389-405.
- WİNNİFRİTH, Tom (1987), *The Vlachs: The History of a Balkan People*, Duckworth.
- WİTTEK, Paul (1971), “*Ankara Bozgunundan İstanbul’un Fethine Kadar (Osmanlı Tarihinde Yarım Asır)*”, Çev. Mualla Süerdem, *Batı Dillerinde Osmanlı Tarihi*, VI, Türkiye Yayınevi, İstanbul, ss. 53-80.
- WİTTEK, Paul (1971), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, İstanbul.
- WİTTEK, Paul (1971), *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri*, İstanbul.
- YALÇIN, Aydın (1943), Şehirlerin Sosyal Fonksiyonları, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2, Ankara, ss. 375-391.
- YALTKAYA, M.Şerafettin (2001), *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedrettin, Hayatı-Felsefesi-İsyanı*, Yay. Haz. İsmail Aka-Mustafa Demir, Temel Yay., İstanbul.

- YARDIMCI, M. Emin (2006), *15. Ve 16. Yüzyılda Bir Osmanlı Livası Bosna*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (1998), “*Osmanlılar Döneminde Manastır*”, Atatürk ve Manastır Sempozyumu, 12–13 Ekim, Manastır, ss. 21–35.
- YOLAK, Seyit (1989), *1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri*, K.K.T.C. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı.
- YÖRÜK, Doğan (2007), “*XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu*”, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, Konya, s.625–652.
- YURDAYDIN, Hüseyin G. (1961), *Kanunî'nin Cülusu Ve İlk Seferleri*, Ankara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- YÜCEL, Mualla U. (2002), “*Balkanlarda Peçenekler*”, Türkler, II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, ss. 714 – 726.
- YÜCEL, Mualla U. (2006), “*Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar*”, Balkanlar El Kitabı, I, Ankara, ss. 185 – 214.
- YÜCEL, Yaşar (1987), *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu.
- YÜCEL, Yaşar- Sevim, A. (1990), *Türkiye Tarihi*, II, TTK, Ankara.
- ZİROJEVIĆ, Olga (2002), “*Vakıflar: Eski Yugoslavya Topraklarındaki Mevcut Şehirlerin Temel Taşı*”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu* (Sofya 21–23 Nisan 2000) Tebliğleri, İRCİCA, İstanbul, ss. 413–425.
- ZÜLFİKAR PAŞA (2007), *Zülfikâr Paşa'nın Viyana Sefâreti Ve Esâreti, 1099-1103/1688-1692: Cerîde-İ Takrîrât-İ Zülfikâr Efendi Der Kal'a-İ Beç*, Yay. Haz. Mustafa Güler, Çamlıca.

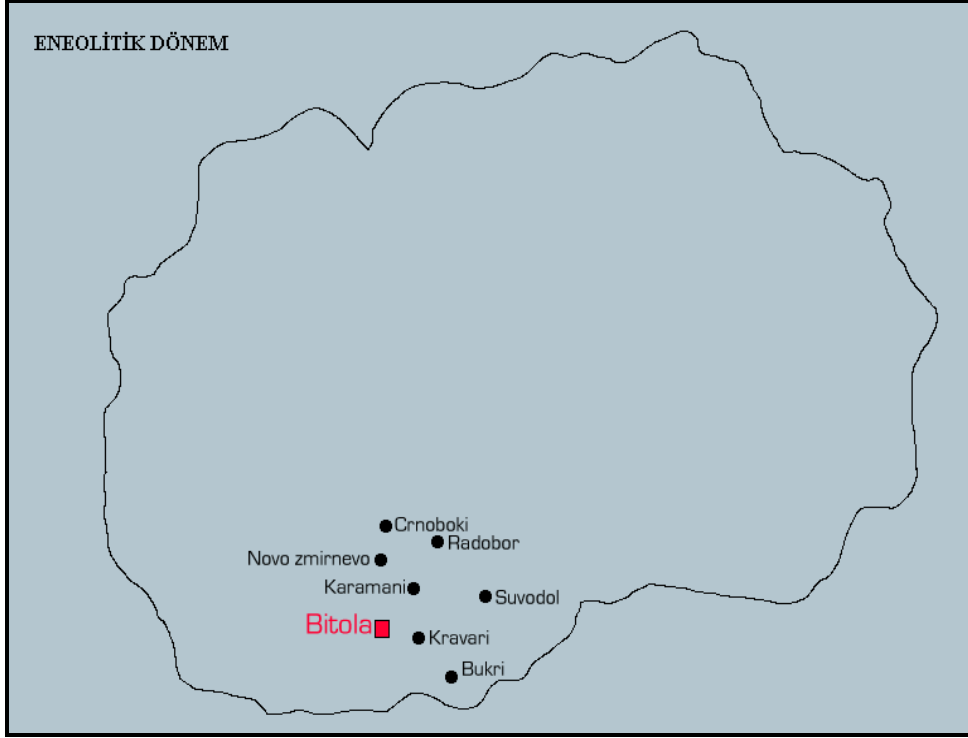
EKLER

A. ESKİ DÖNEMLERDE MANASTIR

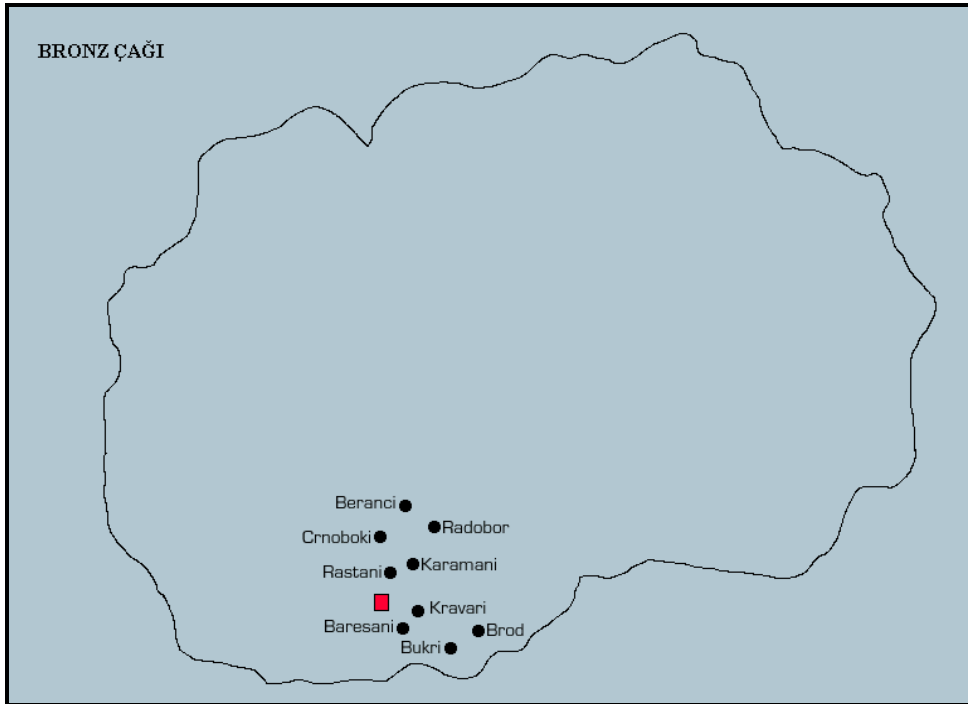
Tarih Öncesi Çağlarda Manastır ve Bölgesinde Önemli Merkezler

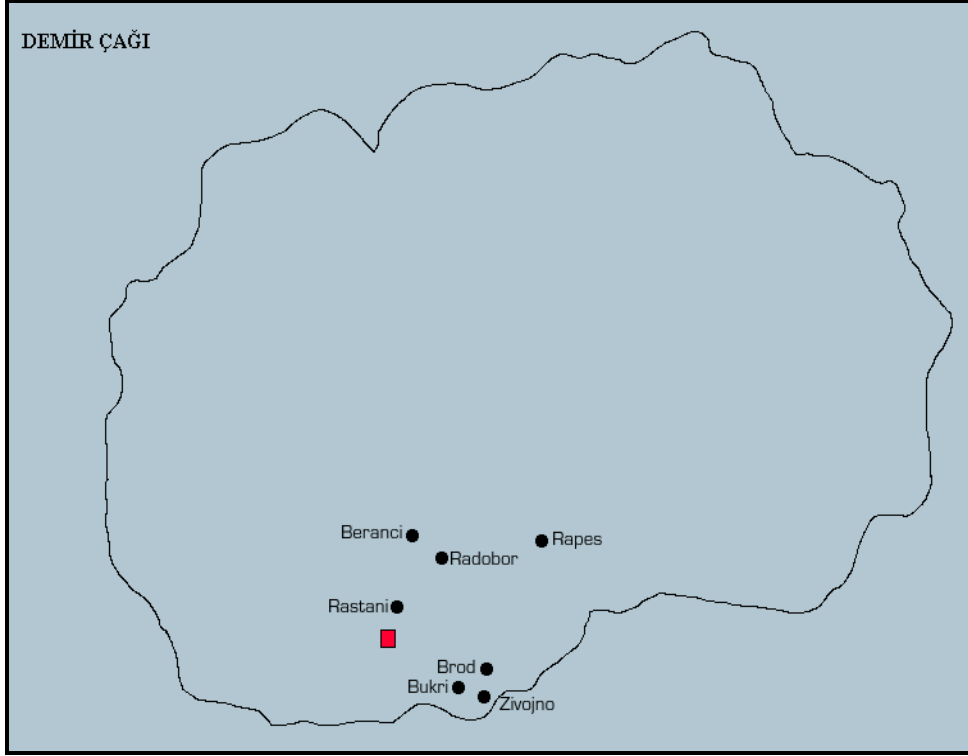

ENEOLİTİK DÖNEM

BRONZ ÇAĞI

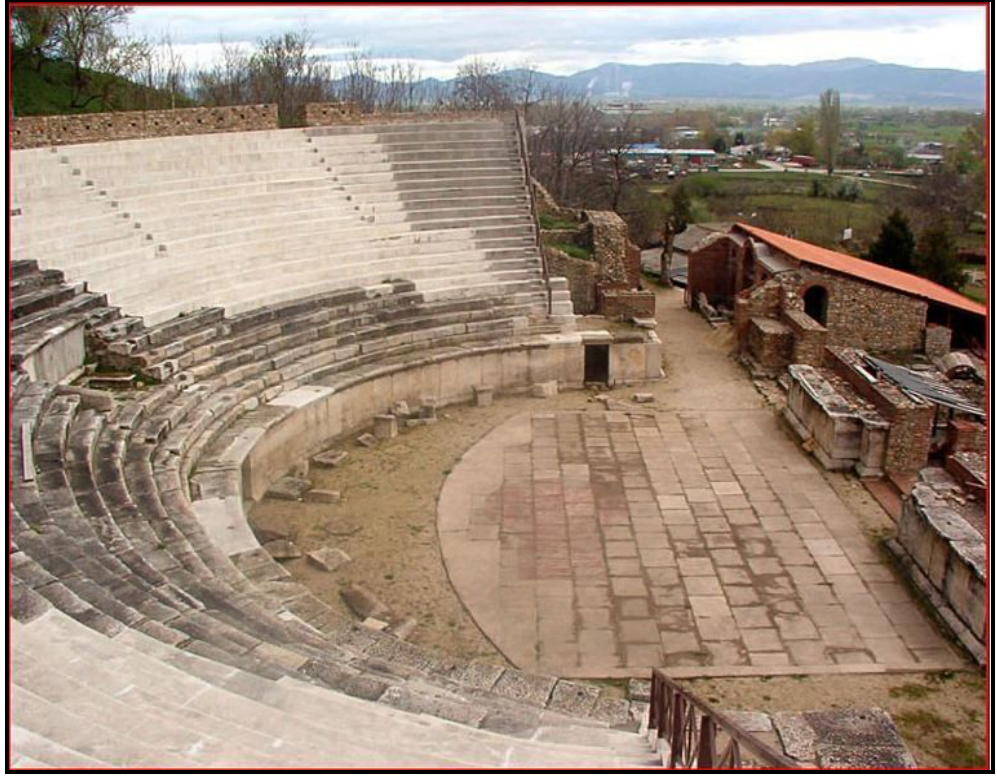

Kaynak: <http://www.bitolaonline.com/maps.htm>

Heraklea Antik Kenti -I-

Heraklea Antik Kenti -II-

Heraklea Antik Kenti -III-

Heraklia Antik Kentinden Bir Duvar Figürü

Via Egnatia'nın Filibe Bölgesinde Bulunan Kalıntıları

Via Egnatia

Kaynak: Hammond, The Western Part of The Via Egnatia.

Via Egnatia Mil Taşları

Kaynak: Hammond, The Western Part of The Via Egnatia,
Makedonya'da Mil Taşları

Ohrid

Struga

Makedonya Hanedanında Bizans İmparatoru II. Basileos'a ait Bir Figür

**Kaynak: Salter of Venice (Cod. Marc. gr. 17), folio 3r, Biblioteca Nazionale Marciana, Venice
B. OSMANLI HÂKİMİYETİNDE MANASTIR**

İshak Çelebi Camii -I-

İshak Çelebi Camii -II-

**Haydar Kadı
Camii'nin Dış ve
İç Görüntüleri**

Kaynak: Preliminary Technical Assesment Of The Architectural And Archaeological Heritage İn South East Europe, Heraclea Lyncestis

Müftü Camii Şerifi

Kaynak: Nedzıpı, XV.-XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür Ve Medeniyet

Koca Kadı Camii

Kaynak: Nedzıpı, XV.-XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür Ve Medeniyet

Yeni Camii Şerif

Kaynak: Nedzıpı, XV.-XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür Ve Medeniyet

Haydar Kadı Camii

Kaynak: Nedzıpı, XV.-XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür Ve Medeniyet

Debboy Hamamı

Kaynak: Nedzıpı, XV.-XVI. Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür Ve Medeniyet

1544 Yılında Manastır Taşrasın İktisadi Dökümü-I																					
KARYE	R. Çift	İспенç	Gendüm			Mahlut			Şıra			Burçak			Mercimek			Mürdümek			R. Dühan
			Himl	Fi	Kıymet	Himl	Fi	Kıymet	Müdre	Fi	Kıymet	Himl	Fi	Kıymet	Himl	Fi	Kıymet	Himl	Fi	Kıymet	
Zagodniç	-	550	30	25	750	48	13	624	110	6	660	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Peribliçi	-	1250	59	25	1475	39	13	507	230	6	1380	-	-	-	-	-	-	-	-	-	86
İsmolik	-	881	45	25	1125	25	13	325	141	6	846	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30
Hamud	-	835	24	25	600	32	13	416	195	6	1170	2	25	50	1	40	40	-	-	-	35
Saboniç	-	4305	165	25	4125	132	13	1716	750	6	4500	19	25	475	2	40	80	-	-	-	-
Nefuçani	-	3533 ¹⁹⁸	355	25	8875	200	13	2600	265	6	1590	-	-	-	3	40	120	4	40	160	120
Varanofiçe	-	1181	69	25	1725	115	13	1495	50	6	300	10	25	250	-	-	-	-	-	-	-
Orta Bekri	-	2162	50	25	1250	80	13	1040	120	6	720	2	25	50	1	40	40	2	40	80	70
Dolna Bekri	-	1450	33 ¹⁹⁹	25	831	29	13	377	63	6	378	-	-	-	3	40	120	2	40	80	-
Mokri (Bukri)	-	850	46	25	1150	35	13	455	-	-	-	4	25	100	2	40	80	4	40	160	30
Seriçe	-	1800	98	25	2450	130	13	1690	285	6	1710	3	25	75	0.5	40	34	3	40	120	-
Paralva	-	900	23	25	575	30	13	39	15	6	90	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dihova	-	1833	54	25	1350	43	13	559	341	6	2046	1	25	25	-	-	-	-	-	-	-
Nefs-i TimurHisar	-	1000	35	25	875	36	13	468	63	6	378	0.5	25	12,5	-	-	-	-	-	-	68
Brusnik	-	731	7	25	175	14 ²⁰⁰	13	188	80	6	480	1,5	25	37,5	-	-	-	-	-	-	-
Çer	-	2262	60	25	1500	75	13	975	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Asnogva	-	581	5	25	125	6	13	78	24	6	144	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarı Saferlü	320	-	3	25	75	3	13	39	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rahovinta	-	587	5	25	125	5	13	65	25	6	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yofurçami	-	3730	186	25	4650	266	13	3464 ²⁰¹	330	6	1980	11	25	275	4	40	160	4	40	160	-
Bandinçe	-	2100	84	25	2100	154	13	2002 ²⁰²	168	6	1008	1,5	25	38 ²⁰³	-	-	-	1	40	40	-
İçtina	-	1512	60	25	1500	70	13	910	233	6	1398	2	25	50	-	-	-	-	-	-	-
Dragavina	-	375	14	25	350	17	13	221	320	6	1920	0,5	25	12,5	-	-	-	1	40	40	-
Valovişte	-	3567	130	25	3250	130	13	1690	850	6	5100	-	-	-	-	-	-	5	40	200	-

¹⁹⁸ Defterde ma'a resm-i bennak şeklinde kaydedilmiştir.

¹⁹⁹ 33 himl ile birlikte 2 keyl de fazlalık eklenmiştir. Hasıldaki fark bundan kaynaklanmaktadır.

²⁰⁰ Yekün yanlış hesaplanmış ve defterde 188 olarak yazılmıştır. Doğrusu 182 olmalıdır.

²⁰¹ Yekün yanlış hesaplanmıştır.

²⁰² Yekün yanlış hesaplanmıştır.

²⁰³ Daha evvel aynı hesap Brusnik karyesinde 37,5 olarak verilmişken burada bir yuvarlama yapılmış ve 38 olarak kaydedilmiştir.

Barişati	-	2250	73	25	1825	70	13	910	255	6	1580	-	-	-	-	-	2	40	80	-
Sarani	-	1378	29	25	725	20	13	260	240	6	1440	1	25	25	-	-	-	-	-	-
Espaliçe	-	2275	75	25	1875	50	13	650	218	6	1308	1	37	37	-	-	-	-	-	-
Patavçe	-	1250	21	25	525	35	13	455	41	6	246	1	25	25	-	-	-	-	-	-
Mukariva	-	381	20	25	500	25	13	325	28	6	148	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gradeşniçe	-	4686	65	25	1625	130	13	1560	611	6	3666	8	25	200	-	-	-	-	-	-
Sahudol	-	1543	66	25	1650	120	13	1560	85	6	510	8,5	25	217 ²⁰⁴	-	-	-	-	-	180
Bazarnik	-	400	97	25	2425	114	13	1482	130	6	780	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vardin	-	793	14	25	350	21,5	13	380	120	6	720	1,5	25	37	-	-	-	-	-	32
Kolupuçište hisse	-	300	11	25	275	10,5	13	136,5	27	6	162	1	25	25	-	-	-	-	-	-
Deyuyakan	-	2212	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sahudol	-	475	20	25	500	34	13	442	100	6	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolupuçište	-	1936	90	25	2250	79	13	1027	253	6	1518	7	25	175	-	-	-	5	40	200
Kolupuçište hisse	-	250	5,5	25	137,5	5,5	13	37,5	-	-	-	-	-	-	-	-	1	40	40	-
Kolupuçište hisse	-	75	4	25	100	2,5	13	32,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kaliştine	-	1262	80	25	2000	126	13	1638	394	6	2364	6	?	210 ²⁰⁵	-	-	-	-	-	-
Koçuştine nam-ı diğer Sumirva	-	606	35	25	875	45	13	585	110	6	660	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Katişe	-	887	28	25	700	15	13	195	77	6	462	2	25	50	-	-	-	-	-	20
Apolaşçi	-	431	20	25	500	16	13	208	150	6	900	2	?	80 ²⁰⁶	-	-	-	-	-	50
Zaplanye	-	974	20	25	500	20	13	260	80	6	480	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Azala Kokani	-	581	11	25	275	33	13	429	24	6	144	-	-	-	0,5	40	20	-	-	-
Valce		906	24	25	600	18	13	234	12	6	72	4	25	100	2	40	80	-	-	60
Hrasnaviçe (Cemaat-i Müslümanan)	132	106	39	25	825	32	13	316	100	6	600	1	25	25	-	-	-	-	-	-
Keşava	-	662	55	25	1375	61	13	793	96	6	576	5	25	125	2	40	80	-	-	-
Apolaşçi	-	606	16	25	400	17	13	221	300	6	1800	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kayalu (Kınalu) nam-ı diğer Tocalu	440	-	63	25	1575	26	13	338	-	-	-	3	25	75	-	-	-	-	-	-
Gaberva	-	481	18	25	450	16	13	208	30	6	180	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Colan	-	831	60	25	1500	70	13	910	281	6	1686	1	25	25	-	-	-	-	-	32

²⁰⁴ 217,5 olmalı iken burada yine bir tama yuvarlama yapılmıştır.

²⁰⁵ Burada bir hata yapımlı, himl ile birim fiyat hesaplandığında 150 akçe olması gerekirken burada 210 olarak hesaplanmıştır.

²⁰⁶ Burada bir hesap hatası yapılmıştır.

Kucište	-	225	70	25	1750	140	13	1820	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Babena kebir ve sagir	-	699	15	25	375	22	13	351	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42
Hrastani	-	625	25	25	625	58	13	754	145	6	870	-	-	-	-	-	-	-	-	42
Drogradaye	-	681	35	25	875	31	13	403	85	6	510	1	25	25	-	-	-	-	-	-
Baldonçe tabi-i nahiye-i Morohova	-	1081	86	25	2150	52	13	676	150	6	900	1	25	25	-	-	-	-	-	-
Akkeçilü	866	-	84	25	1850	80	13	1040	-	-	-	2,5	25	62,5	-	-	-	2	40	80
Kudrin	-	372	20	25	500	36	13	468	60	6	360	1	25	25	-	-	-	-	-	-
Draguşte	-	1562	51	25	1275	93	13	1209	173	6	1038	6	25	130	0,5	40	20	-	-	106
Dıbarçe	-	2618	108	25	2710	101	13	1313	540	6	3240	2	25	50	-	-	-	1	40	40
Pir Kadim	-	1875	102	25	2550	231	13	2873	70	6	420	6	25	150	3	40	120	-	-	-
Banuşa	-	631	30	25	750	23	13	293	270	6	1320	2,5	25	62,5	-	-	-	-	-	-
Deyuyakan	-	1125	-	-	-	-	-	-	20	6	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Likovarda nam-ı diğer Çökerekçi	-	1121	88	25	2200	102	13	1326	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuman	-	1100	44	25	1100	85	13	1105	80	6	480	-	-	-	0,5	40	20	1	40	40
İşloçe	-	297	7	25	125	15	13	195	22	6	132	-	-	-	-	-	-	-	-	30
Çırna Vomiriç	-	225	30	25	750	45	13	575	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Optıçar	-	4068	23	25	5750	200	13	2600	600	6	3600	10	25	250	1	40	40	-	-	-
Perustran	-	1325	73	25	1825	122	13	1586	122	6	732	2	25	50	-	-	-	-	-	-
Doyka	-	450	4	25	100	6	13	78	65	6	390	0,5	25	12,5	-	-	-	-	-	-
Oblakeva nam-ı diğer Kalumiriç	-	325	5	25	125	7	13	91	5	6	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Altı Derbend	-	937	90	25	2250	150	13	1950	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Opşirina	-	475	6	25	150	10	13	130	40	6	240	2	25	50	-	-	-	-	-	-
Çerova	-	331	20	25	500	15	13	195	46	6	276	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Groyas	-	150	12	25	300	17	13	221	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zapyani	-	1931	89	25	2225	92	13	1196	48	6	288	3	25	75	4	40	160	-	-	-
Kravari?	-	503	70	25	1750	60	13	780	-	-	-	2	25	50	-	-	-	1	40	40
Kayrapoli	-	331	59	25	1775	56	13	728	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ostrofçe	-	1006	30	25	750	34	13	442	-	-	-	-	-	-	4	40	160	-	-	-
Çeltükçi	-	328	20	25	500	38	13	494	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Manastırçe	-	1050	20	25	500	30	13	390	376	6	2256	3	25	75	-	-	-	-	-	-

Pelag	-	281	5,5	25	137,5	5	13	65	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ezmirnok	-	219	29	25	725	33	13	429	60	6	360	7	25	175	-	-	-	4	40	160	-
Saliç tabi-i nahiye-i Timur Hisar	-	800	17	25	425	34	13	442	76	6	456	1	25	25	-	-	-	-	-	-	40
Donla Voyruva	-	550	8	25	200	17	13	221	70	6	420	1	25	25	-	-	-	-	-	-	-
Morasva tabi-i nahiye-i Timur Hisar an Manastır	-	700	52	25	1300	62	13	806	70	6	420	2	25	50	1	40	40	1	40	40	44
Aknalaş an nahiye-i Morohova tabi-i Manastır	-	406	19	25	475	45	13	585	30	6	180	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Doliçe	-	1012	85	25	2125	102	13	1326	333	6	1998	3	25	75	3	40	120	-	-	-	-
Karagoy	-	250	25	25	625	41	13	533	24	6	144	1	25	25	-	-	-	-	-	-	-
Holvati	-	1150	75	25	1875	39	13	1157	373	6	2238	3	25	75	1	40	40	1	40	40	-
Karkarine	-	1802	40	25	1000	60	13	780	200	6	800	0,5	25	12,5	-	-	-	-	-	-	-
Domromir	22	1306	112	25	2800	191	13	2353	128	6	768	3	25	75	1,5	40	60				-
Hrastor	-	1137	27	25	675	131	13	423	28	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Vomiriç	-	331	20	25	500	22	13	286	65	6	390	3	25	75	2	40	80				-
Pançar	-	500	10	25	250	10	13	130	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nogilani-i Büzürg	-	2781	243	25	6075	214	13	2782	317	6	1902	14	25	350	1,5	40	60	1	40	40	
Kenagotin	-	1887	81	25	2025	105	13	1365	99	6	594	3	25	75	-	-	-	-	-	-	50
Nova Salami	-	531	17	25	425	32	13	416	63	6	378	1	25	25	-	-	-	-	-	-	
Eskoçamir	-	300	6	25	150	21	13	273	5	6	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18
Joraçi	-	1212	40	25	1000	-	-	-	72	6	432	1	25	25	1	40	40	-	-	-	-
Çernomiçe	-	1774	107	25	2975	120	13	1560	330	6	1980	7	25	175	2	40	80	-	-	-	-
Mogila nam-ı diğer Evbak	809	-	45	25	1165	45	13	585	-	-	-	4	25	100	0,5	40	20	-	-	-	-
Çekal	-	150	5,5	25	137,6	2,5	13	32,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İvranova	-	881	45	25	1125	20	13	260	130	6	480	2	25	50	-	-	-	-	-	-	80
Velyosalu	-	750	15	25	275	28	13	364	50	6	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	46
Novak Hisse	-	593	40	25	1000	104	13	1352	40	6	240	-	-	-	1	40	40	1	40	40	-
Memugorlu	-	581	15	25	375	31	13	403	65	6	390	2	25	50	-	-	-	-	-	-	-
Tirnova	-	581	20	25	500	6	13	78	32	6	192	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Leskofçe	-	400	14	25	350	15	13	195	70	6	420	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Laksa	-	225	40	25	1000	60	13	780	115	6	690	2	25	50	-	-	-	-	-	-	-
Latoviçe	-	535	35	25	875	28	13	364	50	6	300	2	25	50	-	-	-	-	-	-	30
Esladofçe	-	73	5	25	125	2,5	13	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Edinakofçe	-	547	36	25	900	62	13	806	60	6	360	1	25	25	-	-	-	-	-	-	52

Opsrine hisse	-	250	12	25	300	14	13	182	70	6	420	1,5	25	37,5	-	-	-	-	-	-	
Obdanik		1081	54	25	1350	70	13	910	235	6	1410	2	25	50	-	-	-	-	-	-	
Dragone	-	1937	99	25	2475	196	13	2548	100	6	600	3	25	75	1,5	40	60	-	-	-	
Bobuštine nam-ı diğer Salıç	-	347	22	25	550	24	13	312	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	
Novak	-	1293	78		1950	133	13	1729	120	6	720	6	25	150	1	40	40	2	40	80	80
İsveti Nika	-	812	39		975	33	13	429	54	6	324	3	25	75	0,5	40	20	-	-	-	-
İsveti Nika Hisse	-	145	22	25	550	22	13	266	15	6	90	1	25	25	-	-	-	-	-	-	-
İsveti Nika Hisse	-	259	11	25	265	10	13	130	13	6	78	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İsveti Nika Hisse	-	131	14	25	350	17	13	221	15	6	90	3	25	75	-	-	-	-	-	-	-
Yovafik	-	325	17,5	25	437,5	14,5	13	188,5	60	6	360	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rakiç	-	631	55	25	1375	115	13	1495	108	6	648	10	25	250							
Naldoniç hisse	-	200	12	25	300	11	13	143	12	6	72	1	25	25							
Radova	-	150	20	25	500	30	13	390	28	6	168	3	25	75							
Leşniçi		1781	139	25	3475	180	13	2340	390	6	2340										
Mirancı		2175	13,5	25	337,5	122	13	1586	350	6	2100	4	25	100	1,5	40	60				200
Bozdeşva		1219	45	25	1115	84	13	1092	70	6	420	6	25	150				4	40	160	60
Mirancı Dol		777	15	25	375	25	13	325	115	6	690										
Mirod nam-ı diğer Ardalımk		2293	74	25	1850	55	13	715	93	6	552	1	25	25				1	40	40	108
Lasolami		1768	113	25	2825	150	13	1950	490	6	2940	3	25	75	1	40	40	1	40	40	
Usturgova		712	18	25	450	36	13	477	43	6	258	1	25	25							
Gorna Vomirak		756	14	25	350	14	13	182	5	6	30										5
Yordin		1987	96	25	2400	49	13	1534	400	6	2400	3	25	75	1	40	40				
Brezova		1406	36	25	900	60	13	780	60	6	360	2	25	50	1	40	40				40
Asiyabşalulak nam-ı diğer Radova		656	32	25	800	56	13	728				3	25	75							
Gradişte		600	22	25	550	51	13	663	150	6	900	3	25	75							
Yun		737	20	25	500	22	13	286				2	25	50	1	40	40				
Leskova		675	25	25	625	35	13	455	120	6	720										
Lobaniç		1375	70	25	1750	60	13	780	255	6	1530	1	25	25							
Dravomik		200	7	25	175	7	13	91	4	6	24										
بوزدهشوا		200	3	25	75	4	13	52	8	6	48										
Dolna Çereşkova		831	39	25	975	41	13	533				3	25	75							
Gorna Çereşkova		737	39	25	975	42	13	536	10	6	60	1,5	25	37							

Çernova		1131	32	25	800	55	13	715	100	6	600	2	25	50							
Trin		1587	78	25	1950	100	13	1300	172	6	1032	6	25	150	13	40	520				
Zaşlı		575	12,5	25	312,5	13	13	169													
Çırna (Sırna) Bukna		2617	244	25	6100	230	13	2990	355	6	2130	12	25	300	4	40	160	7,5	40	300	
Soşye (Voynuk)		106	25	25	625	5	13	65	14	6	84	1	25	25							
Viliç (Voynuk)		100	4	25	100	7	13	91	7	6	42										8
Kayagonin (Voynuk)		50	2	25	50	3	13	39													
Sahudol		175	6	25	150	9	13	117	6	6	36										
Novograd <i>nam-ı diğer Maloreka</i>		681	15	25	375	30	13	390				2	25	50	1	40	40				
Esmalik <i>nam-ı diğer İsmolik</i>		781	45	25	1125	25	13	325	91	6	546										
Lesfa																					
Çerişniç		975	3	25	75	6	13	78													
Budaliç		175	2	25	50	2	13	26	5	6	30										
Manastırçe <i>hisse</i>									28	6	148										
Mamornik		175	15	25	375	10	13	130	45	6	270							0,5	40	20	6
Sahudol <i>hisse</i>		250	4	25	100	8	13	104	15	6	90										

1544 Yılında Manastır Taşrasın İktisadi Dökümü-II															
KARYE	Ganem	R.Sib	Ö.Sib	Ö. Piyaz	R. Piyaz	R. Gah	Ö. Meyve	R. Meyve	Ö. Gah	Ö. Bostan	Bstan & Dhan	Harir	R. Bostan	Ketn & Bostn	
Zagodniç	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Peribliçi	-	88	-	-	-	160	-	-	-	-	-	-	-	-	
İsmolik	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Hamud	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45	-	
Saboniç	-	150	-	-	-	300	-	20	-	-	-	-	140	-	
Nefuçani	-	80	-	-	-	120	-	-	-	-	-	-	120	-	
Varanofiçe	-	55	-	-	-	35	-	-	-	-	-	-	40	-	
Orta Bekri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	108	-	-	-	-	
Dolna Bekri	-	30	-	30	-	30	-	-	-	30	-	-	-	-	
Mokri (Bukri)	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	
Seriçe	-	130	-	-	-	170	-	-	-	-	-	-	-	-	

Paralva	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dihova	-	84	-	-	-	180	-	120	-	-	-	-	-	-
Nefs-i TimurHisar	-	45	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-
Brusnik	-	20	-	-	-	25	8	-	-	25	-	-	-	-
Çer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Asnogva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-
Sarı Saferlü	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	5	-
Rahovinta	-	6	-	-	-	-	-	12	-	5	-	-	-	-
Yofurçami	-	150	-	-	-	120	-	-	-	150	-	-	-	-
Bandınçe	-	50	-	1820	-	40	150	-	-	-	215	-	-	-
İçtina	-	61	-	-	-	90	-	-	-	-	-	-	-	-
Dragavina	-	28	-	-	-	31	10	-	-	-	-	-	20	-
Valovişte	-	190	-	1593	-	-	163	-	500	-	-	-	190	-
Barişati	-	70	-	114	-	95	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarani	-	-	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-
Espaliçe	-	30	-	-	-	120	26	-	130	-	-	-	-	-
Patavçe	-	-	-	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Mukariva	-	8	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	12	-
Gradeşniçe	-	100	-	185	-	200	50	-	-	-	-	-	252	-
Sahudol	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bazarnik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	150	-
Vardin	-	32	-	-	-	24	-	-	-	-	-	-	46	-
Kolupuçişte hisse	-	10	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Deyuyakan	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	176	-
Sahudol	-	32	-	-	-	10	-	-	-	25	-	-	-	-
Kolupuçişte	-	44	-	-	-	80	-	-	-	-	-	-	30	-
Kolupuçişte hisse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-
Kolupuçişte hisse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kaliştine	-	30	-	-	-	52	-	40	-	-	-	-	-	-
Koçuştine nam-ı diğer Sumirva	-	35	-	-	-	35	-	-	-	-	-	-	18	-
Katişe	-	12	-	15	-	20	15	-	-	-	-	-	-	-
Apolaşçi	-	20	-	-	-	15	10	-	-	-	-	-	20	-
Zaplanye	-	28	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-

Azala Kokani	-	18	-	-	-	11	-	24	-	22	-	-	-	-
Valce	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-
Hrasnaviçe (Cemaat-i Müslümanan)	-	14	-	-	-	15	-	10	-	-	-	20	20	-
Keşava	-	24	-	-	-	40	30	-	-	-	-	-	114	-
Apolaşçi	-	35	-	-	-	23	50	-	-	-	-	-	30	-
Kayalu (Kınalu) nam-ı diğer Tocalu	-	-	-	-	-	55	-	-	-	-	-	-	60	-
Gaberva	-	7	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	30	-
Colan	-	50	-	-	-	80	-	-	-	-	-	-	-	-
Kucişte	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	30	-
...	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
...	-	23	-	-	-	25	-	25	-	-	-	-	55	-
Hrastani	-	25	-	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Drogradaye	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	30	-
Baldonçe tabi-i nahiye-i Morohova	-	30	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-
Akkeçilü	-	-	-	-	-	56	-	-	-	-	-	-	200	-
Kudrin	-	18	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	36	-
Draguşte	-	45	-	-	-	55	-	-	-	-	-	-	60	-
Dıbarçe	-	190	-	-	100	115	-	-	-	-	-	-	150	-
Pir Kadim	-	60	-	120	-	100	15	-	-	100	-	-	-	-
Banuşa	-	24	-	-	-	25	-	-	-	-	-	-	25	-
Deyuyakan	759	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	h 2 / 90	-
Likovarda nam-ı diğer Çökerekçi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	500	-
Kuman	60	35	-	-	-	90	-	-	-	-	160	-	-	-
İsloçe	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çırna Vomiriç	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	-
Optıçar	-	312	-	100	-	202	-	-	-	-	-	-	142	-
Perustran	-	-	-	-	-	30	20	-	-	-	-	-	-	-
Doyka	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-
Oblakeva nam-ı diğer Kalumiriç	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	6	-
Altı Derbend	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	47	-
Opşirina	-	14	-	-	-	14	13	-	-	31	-	-	-	-

Çerova	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	-
Groyas	-	-	-	-	-	10	-	-	-	5	-	-	-	-
Zapyani	-	45	-	75	-	105	-	-	-	-	-	-	75	-
Kravari?	-	-	-	50	-	25	-	-	-	-	-	-	735	-
Kayrapoli	-	-	-	-	-	151	125	-	-	124	-	-	-	-
Ostrofçe	-	-	-	-	-	12	-	81	-	-	-	-	50	-
Çeltükçi	-	-	-	20	-	30	-	-	-	30	-	-	-	-
Manastırçe	-	20	-	-	-	15	-	22	-	-	-	-	50	-
Pelog	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	-
Ezmirnok	-	12	-	-	-	110	-	-	-	-	-	-	110	-
<i>Saliç tabi-i nahiye-i Timur Hisar</i>	-	16	-	-	-	22	-	-	-	45	-	-	-	-
Donla Voyruva	-	16	-	-	-	30	-	-	-	-	-	-	40	-
<i>Morasva tabi-i nahiye-i Timur Hisar an Manastır</i>	-	26	-	-	-	30	6	-	-	-	-	-	83	-
<i>Aknalaş an nahiye-i Morohova tabi-i Manastır</i>	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	40	-
Doliçe	-	30	-	-	-	35	40	-	-	-	-	-	80	-
Karagoy	-	-	-	-	-	110	-	-	-	-	-	-	-	-
Holvati	-	48	-	400	-	95	22	-	-	-	-	-	51	-
Karkarine	-	70	-	40	-	90	12	-	-	-	-	-	40	-
Domromir	-	80	-	-	-	-	-	-	190	195	-	-	-	-
Hrastor	-	35	-	56	-	50	15	-	-	-	-	-	50	-
Vomiriç	-	-	-	-	-	34	-	-	-	26	-	-	-	-
Pançar	-	30	-	-	-	20	11	-	-	50	-	-	-	-
Nogilani-i Büzürg	-	50	-	-	-	40	-	-	-	-	-	-	140	-
Kenagotin	-	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nova Salami	-	20	-	-	-	13	12	-	-	136	-	-	-	-
Eskoçamir	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Joraçi	-	55	-	-	-	152	10	-	-	-	-	-	48	-
Çernomiçe	-	75	-	-	-	125	-	25	-	100	-	-	-	-
<i>Mogila nam-ı diğer Evbak</i>	-	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	30	-
Çekal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-
İvranova	-	20	-	-	-	80	-	-	-	-	-	-	-	-
Velyosalu	-	-	-	-	-	30	-	-	-	-	-	-	25	-

Novak Hisse	-	20	-	-	-	88	-	-	-	-	-	-	40	-
Memugorlu	-	30	-	-	-	19	-	-	-	-	-	-	24	-
Tirnova	-		20	-	-	-	16	-	30	33	-	-		-
Leskofçe	-	20	-	-	-	20	-	20	-	-	-	-	25	-
Laska	-	4	-	-	-	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Latoviçe	-	24	-	-	-	32	-	-	-	-	-	-	-	-
Esladofiçe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	-
Edinakofçe	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	25	-
Oprine hisse		30				9				13				
Obdanik		10				13	15						39	
Dragone		60				15		18					140	
Bobuštine nam-ı diğer Salıç													18	
Novak		29				130								
İsveti Nika		23			25	23							43	
İsveti Nika Hisse		80		2		16							16	
İsveti Nika Hisse		8				16								
İsveti Nika Hisse		4				11							8	
Yovafik						15							45	
Rakiç		16				25		106					27	
Naldoniç hisse		16				16								
Radova		18				30							38	
Leşniçi		80				111							25	
Mirancı		140				132								
Bozdeşva		15				125							300	
Mirancı Dol		32				25							45	
Mirod nam-ı diğer Ardalmık		35				100								
Lasolami		90				168			90				195	
Usturgova		40		46		30	10			53				
Gorna Vomirak						15								
Yordin			64			90							80	
Brezova			40					10					49	
Asiyabşalulak nam-ı diğer Radova						17							32	
Gradişte		26				45							45	

Yun					15								22	
Leskova		15			20								38	
Lobaniç		50			30								120	
Dravomik		4												
Dolna Čereškova					135								165	
Gorna Čereškova		10		30				25	60					
Černova		45			45	20							50	
Trin		43		95	81					182				
Zašli													45	
Čırna (Sırna) Bukna		100			18					40				
Soşye (Voynuk)		10			4					10				
Viliç (Voynuk)		20			5									
Kayagonin (Voynuk)					3					3				
Sahudol										16				
Novograd <i>nam-ı diğer Maloreka</i>													25	
Esmalik <i>nam-ı diğer İsmolik</i>		15												
Lesfa														
Çerişniç														
Budaliç						5								
Manastırçe hisse						5							21	
Mamornik			6		13	15								
Sahudol hisse										30				

1544 Yılında Manastır Taşrasın İktisadi Dökümü-III																	
KARYE	Ö. Saz	Ö. Kendir	R. Giyah	Ö. Giyah	R. Kovan	Ö: Ceviz	Ö. Ketan	R. Ketan	Ö. Kovan	Ö. Bağat	R. Bağat			Bid'at-ı Han.	Nohut		
											Müdre	Fi	Kıymet		Kile	Kıymet	Resm
Zagodniç	-	-	100	-	15	-	100	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-
Peribliçi	-	-	125	-	-	-	32	-	30	-	-	-	-	194	-	-	-
İsmolik	-	-	30	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	35	-	-	-

Hamud	-	-	-	69	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Saboniç	-	740	-	640	-	-	-	-	137	-	-	-	-	204	-	-	-
Nefuçani	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	182	2	16	32
Varanofiçe	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	-	-	53	-	-	-
Orta Bekri	-	-	-	-	-	-	-	-	125	-	-	-	-	170	-	-	-
Dolna Bekri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	98	-	-	-
Mokri (Bukri)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	-	-	-
Seriçe	-	-	-	130	-	-	180	-	-	-	-	-	-	184	-	-	-
Paralva	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-
Dihova	-	-	-	-	-	-	125	-	140	-	-	-	-	25	-	-	-
Nefs-i TimurHisar	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-	-	-	-	123	-	-	-
Brusnik	-	-	-	-	-	-	-	-	21	30	-	-	-	16	-	-	-
Çer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Asnogva	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	25	-	-	-
Sarı Saferlü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rahovinta	-	-	-	15	-	-	17	-	-	7	-	-	-	12	-	-	-
Yofurçami	-	-	-	219	-	-	500	-	23	-	-	-	-	151	9	16	144
Bandinçe	-	-	-	146	-	-	-	166	30	-	-	-	-	165	-	-	-
İçtina	-	120	-	50	-	-	11	-	65	-	-	-	-	120	-	-	-
Dragavina	-	-	-	30	-	-	18	-	10	-	-	-	-	25	-	-	-
Valovişte	-	-	-	-	-	-	-	-	155	268	-	-	-	150	-	-	-
Barişati	-	-	-	74	-	-	-	-	62	-	-	-	-	157	-	-	-
Sarani	-	-	12	-	29	-	-	129	-	-	-	-	-	81	-	-	-
Espaliçe	-	330	-	-	67	-	160	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Patavçe	-	-	-	-	-	-	-	-	18	-	-	-	-	41	-	-	-
Mukariva	-	-	-	-	-	-	-	-	18	-	-	-	-	-	-	-	-
Gradesniçe	-	-	-	4325	-	-	65	-	95	80	-	-	-	295	-	-	-
Sahudol	-	142	-	85	-	-	-	-	-	-	-	-	-	190	-	-	-
Bazarnik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	150	-	-	-
Vardin	-	71	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	-
Kolupuçište hisse	-	-	60	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	22	-	-	-
Deyuyakan	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	130	-	-	-
Sahudol	-	90	-	150	-	-	40	-	-	-	-	-	-	25	-	-	-
Kolupuçište	-	-	-	440	-	-	-	-	35	-	-	-	-	44	-	-	-

Kolupuçište hisse	-	-	-	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolupuçište hisse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-
Kaliştine	-	-	-	575	-	-	-	50	-	-	-	-	-	30	-	-	-
Koçuştine nam-ı diğer Sumirva	-	-	-	-	-	-	-	-	33	-	-	-	-	25	-	-	-
Katişe	-	-	-	30	-	-	-	-	12	-	-	-	-	25	-	-	-
Apolaşçi	-	-	-	140	-	-	-	30	15	-	-	-	-	40	-	-	-
Zaplanje	-	28	-	-	-	-	23	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Azala Kokani	-	-	-	-	-	-	-	50	24	-	-	-	-	25	-	-	-
Valce	-	-	-	-	-	-	-	16	23	-	-	-	-	35	-	-	-
Hrasnaviçe (Cemaat-i Müslümanan)	-	60	50	-	3	-	-	40	-	-	40	6	240	15	-	-	-
Keşava	-	-	-	35	115	10	-	300	-	-	-	-	-	45	-	-	-
Apolaşçi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	350	-	-	-	30	-	-	-
Kayalu (Kınalu) nam-ı diğer Tocalu	-	-	-	-	39	-	-	-	-	250	-	-	-	-	-	-	-
Gaberva	-	-	-	-	-	-	-	-	32	-	-	-	-	15	-	-	-
Colan	-	-	70	-	24	-	-	-	-	-	-	-	-	130	-	-	-
Kucişte	-	-	20	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-	-	-
Београд	-	-	25	-	20	-	-	25	-	-	85	6	510	22	-	-	-
Hrastani	-	-	30	-	-	-	-	-	-	490	-	-	-	15	-	-	-
Drogradaye	-	-	55	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-
Baldonçe tabi-i nahiye-i Morohova	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	43	-	-	-
Akkeçilü	-	-	-	-	213	-	160	-	-	230	-	-	-	-	-	-	-
Kudrin	-	120	-	50	15	-	50	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-
Draguşte	-	-	-	-	-	-	350	-	-	20 / 8 hali	-	-	-	87	-	-	-
Dıbarçe	-	-	170	-	280	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Pir Kadim	-	-	-	243	100	-	240	-	-	-	-	-	-	150	-	-	-
Banuşa	-	-	-	350	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	-	-	-
Deyuyakan	-	-	40	-	-	-	-	45	-	-	-	-	-	118	-	-	-
Likovarda nam-ı diğer Çökerekçi	-	-	-	-	30	-	-	-	-	-	120	4	480	-	-	-	-
Kuman	-	-	-	-	133	-	1050	-	-	-	-	-	-	150	-	-	-
İsloçe	-	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	-

Çırna Vomiriç	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	-
Optıçar	-	-	-	415	-	-	363	-	-	-	-	-	-	90	2	16	32
Perustran	-	-	-	-	52	-	-	-	-	-	-	-	-	53	-	-	-
Doyka	-	-	-	-	-	-	-	-	-	120	-	-	-	22	-	-	-
Oblakeva nam-ı diğer Kalumiriç	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Altı Derbend	-	-	-	-	-	-	-	-	140	-	-	-	-	80	-	-	-
Opşirina	-	-	-	-	-	25	10	-	10	-	-	-	-	43	-	-	-
Çerova	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	13	-	-	-
Groyas	-	-	-	10	-	-	10	-	5	-	-	-	-	10	-	-	-
Zapyani	-	-	170	-	60	-	155	-	-	-	-	-	-	105	-	-	-
Kravari?	-	-	-	-	-	-	50	-	25	-	-	-	-	30	-	-	40
Kayrapoli	-	-	-	125	-	-	-	-	142	-	-	-	-	125	-	-	-
Ostrofçe	-	-	-	-	120	-	-	100	-	-	-	-	-	52	-	-	-
Çeltükçi	-	-	-	20	-	-	-	200	10	-	-	-	100	-	-	-	-
Manastırçe	-	-	50	-	30	-	-	200	-	-	-	-	-	25	-	-	-
Pelog	-	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	16	-	-	-
Ezmirnok	-	-	-	150	-	-	-	100	-	-	-	-	-	12	-	-	-
Saliç tabi-i nahiye-i Timur Hisar	3	450	60	-	5	-	125	-	-	-	-	-	-	42	-	-	-
Donla Voyruva	-	20	-	20	10	-	-	50	-	-	-	-	-	20	-	-	-
Morasva tabi-i nahiye-i Timur Hisar an Manastur	-	350	-	80	-	-	120	-	15	-	-	-	-	45	-	-	-
Aknalaş an nahiye-i Morohova tabi-i Manastur	-	-	44	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	-	-	-
Doliçe	13	20	-	30	150	-	130	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-
Karagoy	-	130	-	-	-	-	140	-	110	-	-	-	-	30	-	-	-
Holvati	-	-	-	-	-	-	1595	-	-	10	-	-	-	82	-	-	40
Karkarine	-	-	-	6	-	10	120	-	-	30	-	-	-	88	-	-	-
Domromir	-	-	-	-	-	-	250	-	-	150	-	-	-	775	-	-	-
Hrastor	-	-	-	20	-	-	27	-	-	40	-	-	-	45	-	-	-
Vomiriç	-	-	-	38	-	-	-	-	27	-	-	-	-	45	-	-	-
Pançar	-	-	-	-	-	-	-	-	12	-	-	-	-	20	-	-	-
Nogilani-i Büzürg	22	-	-	-	-	-	310	-	94	-	-	-	-	96	-	-	-

Kenagotin	-	-	-	-	-	-	-	-	23	-	-	-	-	-	-	-	-
Nova Salami	-	200	-	100	-	-	40	-	120	-	-	-	-	-	-	-	-
Eskoçamir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-
Joraçi	-	300	-	-	-	-	110	-	-	-	-	-	-	56	-	-	-
Çernomiçe	-	85	143	-	-	-	183	-	120	-	-	-	-	125	-	-	-
Mogila nam-ı diğer Evbak	-	-	30	-	22	-	20	-	-	65	-	-	-	-	-	-	-
Çekal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-
İvranova	-	-	-	-	-	-	70	-	130	-	-	-	-	135	-	-	-
Velyosalu	-	-	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	-
Novak Hisse	50	-	-	-	17	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-
Memugorlu	-	-	-	-	-	-	50	-	70	-	-	-	-	35	-	-	-
Tırnova	-	-	-	15	-	-	-	-	10	-	-	-	-	15	-	-	-
Leskofçe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	30	20	-	-	-
Laska	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	8	-	-	-
Latoviçe	-	317	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	-	-	-
Esladofçe	-	36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Edinakofçe	-	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45	-	-	-
Opsrine hisse	-	-	-	-	-	-	180	-	10	-	-	-	-	15	-	-	-
Obdanik	-	-	-	150	-	-	65	-	30	-	-	-	-	85	-	-	-
Dragone	-	-	-	30	-	-	800	-	81	-	-	-	-	141	-	-	-
Bobuştine nam-ı diğer Salıç	-	-	-	-	-	-	35	-	25	-	5	6	30	-	-	-	-
Novak	-	-	266	-	100	-	-	-	-	-	-	-	-	147	-	-	-
İsveti Nika	-	-	20	400	-	-	-	-	17	-	-	-	-	33	-	-	-
İsveti Nika Hisse	-	-	-	-	-	-	136	-	-	-	-	-	-	12	-	-	-
İsveti Nika Hisse	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	79	-	-	-
İsveti Nika Hisse	-	-	-	-	-	-	65	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-
Yovafik	-	150	-	13	-	-	23	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-
Rakiç	-	110	-	30	-	-	135	-	-	-	-	-	-	28	-	-	-
Naldoniç Hisse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-
Radova	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-
Leşniçi	-	50	-	190	-	-	1035	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mirancı	-	180	-	-	-	-	327	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bozdeşva	-	-	-	-	135	-	490	-	-	125	-	-	-	150	-	-	-
Mirancı Dol	-	-	-	-	-	-	50	-	30	50	-	-	-	25	-	-	-

Mirod nam-ı diğer Ardalmık	-	-	-	-	-	-	70	-	-	-	-	-	73	-	-	-
Lasolami	-	268	-	-	-	-	325	-	14	-	-	-	92	-	-	-
Usturgova	-	-	-	-	-	-	150	-	29	-	-	-	40	-	-	-
Gorna Vomirak	-	-	-	20	-	-	50	-	18	-	-	-	35	-	-	-
Yordin	-	90	55	-	-	-	50	-	35	-	-	-	79	-	-	-
Brezova	-	-	-	18	-	-	85	-	44	-	-	-	120	-	-	-
Asiyabşalulak nam-ı diğer Radova	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19	-	-	-
Gradişte	-	875	-	-	-	-	232	-	-	-	-	-	34	-	-	-
Yun	-	-	-	400	-	6	50	-	20	-	-	-	19	-	-	-
Leskova	-	-	-	-	-	-	-	-	45	-	-	-	23	-	-	-
Lobaniç	-	60	-	-	-	-	295	-	50	-	-	-	94	-	-	-
Dravomik	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-	-
<i>Handwritten note</i>	-	15	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	-	-	-
Dolna Çereškova	-	-	-	-	-	-	-	-	250	-	-	-	155	-	-	-
Gorna Çereškova	-	-	-	-	-	-	80	-	25	-	-	-	55	-	-	-
Çernova	-	30	-	50	-	-	125	-	30	-	-	-	85	-	-	-
Trin	-	-	-	-	-	-	-	-	170	-	-	-	125	7,5	16	120
Zaşli	-	-	-	-	-	-	35	-	50	-	-	-	25	-	-	-
Çırna (Sırna) Bukna	-	100	-	-	-	-	210	-	30	-	-	-	46	-	-	-
Soşye (Voynuk)	-	-	-	-	-	-	-	-	70	-	-	-	10	-	-	-
Viliç (Voynuk)	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-
Kayagonin (Voynuk)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	-	-
Sahudol	-	-	-	-	-	-	-	-	12	-	-	-	15	-	-	-
Novograd nam-ı diğer Maloreka	-	-	-	21	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-
Esmalik nam-ı diğer İsmolik	-	-	-	-	-	-	-	-	23	-	-	-	35	-	-	-
Lesfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çerişniç	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-	15	-	-	-
Budaliç	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	7	-	-	-
Manastırçe hisse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mamornik	-	73	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	-	-	-
Sahudol hisse	-	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	-

1544 Yılında Manastır Taşrasın İktisadi Dökümü-IV

KARYE	Asiyab			Asiyab			Asiyab			Asiyab			Asiyab			Asiyab-1 Kebe			Asiyab-1 Kebe			Asiyab			Asiyab			Asiyab			Asiyab H.
	Bab	Fi	Resm	Bab	Fi	Resm	Bab	Fi	Resm	Bab	Fi	Resm	Bab	Fi	Resm	Bab	Fi	Resm	Bab	Fi	Resm	Bab	Fi	Resm	Bab	Fi	Resm	Bab	Fi	Resm	
Zagodniç	-	-	-	-	-	-	1	30	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Peribliçi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
İsmolik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	25	75	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Hamud	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Saboniç	6	15	90	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Nefuçani	6	15	90	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	10	30	-	-	-	-	-	-	
Varanofiçe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Orta Bekri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Dolna Bekri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Mokri (Bukri)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Seriçe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Paralva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Dihova	-	-	-	-	-	-	12	30	360	-	-	-	4	20	80	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Nefs-i TimurHisar	10	15	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	15	105	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	
Brusnik	2	15	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Çer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Asnogva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Sarı Saferlü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Rahovinta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Yofurçami	3	15	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
Bandinçe	7	15	105	-	-	-	40	30	1200	-	-	-	5	20	100	-	-	-	-	-	-	3	10	30	-	-	-	-	-	-	
İçtina	4	15	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Dragavina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Valovişte	1	15	15	6	22	132	5	30	150	-	-	-	3	20	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Barişati	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Sarani	-	-	-	-	-	-	5	30	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	
Espaliçe	2	15	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
Patavçe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Mukariva	2	15	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Gradeşniçe	4	15	60	-	-	-	2	30	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Valovişte	-	-	-	-	455	105	-	-	-	-	10	-	-	-
Barişati	-	-	-	-	153	-	300	-	25	-	-	-	-	-
Sarani	-	-	-	-	173	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Espaliçe	60	-	-	-	200	115	-	-	-	-	-	-	426	-
Patavçe	-	-	-	-	220	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mukariva	-	-	-	-	80	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Gradeşniçe	-	-	-	-	795	90	600	-	40	-	-	-	-	30
Sahudol	-	-	-	-	155	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bazarnik	-	-	-	-	151	-	100	-	-	-	-	-	-	-
Vardin	-	-	-	-	50	-	70	-	-	-	-	-	-	-
Kolupuçişte hisse	-	-	-	-	38	-	40	-	-	-	-	-	-	-
Deyuyakan	-	-	-	-	200	200	-	-	-	-	-	-	1920	-
Sahudol	-	-	-	-	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolupuçişte	-	-	-	-	220	16	110	-	-	-	-	-	-	-
Kolupuçişte hisse	-	-	-	-	31	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kolupuçişte hisse	-	-	-	-	10	6	-	-	-	-	-	-	-	-
Kaliştine	-	-	-	-	-	-	-	-	24	-	-	-	-	-
Koçuştine nam-ı diğer Sumirva	-	-	-	-	98	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Katişe	-	-	-	-	32	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Apolaşçi	-	-	-	-	90	95	-	-	92	-	-	-	-	-
Zaplanye	-	-	-	-	90	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Azala Kokani	-	-	-	-	85	16	-	-	-	-	-	-	-	-
Valce	-	-	-	-	117	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Hrasnaviçe (Cemaat-i Müslümanan)	-	-	-	-	40	-	100	-	-	1	-	-	-	-
Keşava	-	-	-	-	147	55	-	-	-	-	-	-	-	-
Apolaşçi	-	-	-	-	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kayalu (Kınalu) nam-ı diğer Tocalu	-	-	-	-	160	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gaberva	-	-	-	-	80	18	-	-	-	-	-	-	-	-
Colan	-	-	26	-	201	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kucişte	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	-	-	-	40	100	-	90	-	-	-	-	-	-	-

Hrastani	-	-	-	-	123	-	40	-	-	-	-	-	-	-
Drogradaye	-	-	-	-	50	-	90	-	-	-	-	-	-	-
Baldonçe <i>tabi-i nahiye-i Morohova</i>	-	-	-	-	200	35	-	-	-	-	-	-	-	-
Akkeçilü	-	-	-	-	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kudrin	-	-	-	10	68	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Draguşte	-	-	-	-	118	12	230 / 10 hali	-	-	-	-	-	-	-
Dıbarçe	-	-	-	-	295	740	250	-	-	-	-	-	-	-
Pir Kadim	-	-	-	-	227	120	96	-	-	-	400	-	-	-
Banuşa	-	-	-	-	120	-	55	-	100 Emrud 40 / 6 ceviz 24	-	-	-	-	-
Deyuyakan	-	-	-	-	110	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Likovarda <i>nam-ı diğer Çökerekçi</i>	-	-	-	-	210	-	1500	-	-	-	-	-	-	-
Kuman	-	-	-	-	218	30	-	-	-	-	-	-	-	-
İsloçe	-	-	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çırna Vomiriç	-	-	-	-	140	45	-	-	-	-	-	-	-	-
Optıçar	-	-	-	-	280	66	400	-	-	-	-	-	-	-
Perustran	-	-	-	-	28	73	-	-	-	-	-	-	-	-
Doyka	-	-	-	-	51	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oblakeva <i>nam-ı diğer Kalumiriç</i>	-	-	16	-	30	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Altı Derbend	-	-	-	-	170	150	-	-	-	-	-	-	-	-
Opşirina	-	-	-	-	45	25	60	-	20	-	-	-	-	-
Çerova	-	-	-	55	60	12	-	-	-	-	-	-	-	-
Groyas	-	-	-	-	13	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Zapyani	-	-	-	-	279	70	-	-	-	-	-	-	-	-
Kravari?	-	-	-	-	80	100	200	300	-	-	-	-	-	-
Kayrapoli	-	-	-	-	164	155	-	-	-	-	-	-	-	-
Ostrofçe	-	-	-	-	152	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Çeltikçi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Manastırçe	-	-	90	-	28	40	-	-	-	-	-	-	-	50
Pelog	-	-	-	-	50	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Ezmirnok	-	-	-	-	100	-	43	-	-	-	-	-	-	-

Saliç tabi-i nahiye-i Timur Hisar	-	-	-	-	95	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Donla Voyruva	-	-	-	-	90	8	-	-	-	-	-	-	-	-
Morasva tabi-i nahiye-i Timur Hisar an Manastır	-	-	-	-	190	20	kıta 4 / 140	-	-	-	-	-	-	-
Aknaş an nahiye-i Morohova tabi-i Manastır	-	-	-	-	160	40	-	-	-	-	-	-	-	-
Doliçe	-	-	-	170	210	61	-	-	-	-	-	-	-	-
Karagoy	-	-	-	127	240	-	24	-	-	-	-	-	-	-
Holvati	-	-	-	-	100	-	-	-	15	-	-	-	-	-
Karkarine	-	-	-	-	134	-	50	-	12	-	-	-	-	-
Domromir	-	-	-	-	305	130	-	-	-	-	-	-	-	-
Hrastor	-	-	-	-	59	15	-	-	-	-	-	-	-	-
Vomiriç	-	-	-	-	56	35	-	38	-	-	-	-	-	-
Pançar	-	-	-	40	43	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nogilani-i Büzürg	-	-	-	-	130	125	500	-	-	-	-	-	-	-
Kenagotin	-	-	-	-	300	-	100	-	-	-	-	-	-	-
Nova Salami	-	-	-	-	175	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eskoçamir	-	-	-	-	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Joraçi	-	-	-	-	55	53	150	-	40	-	-	-	-	-
Çernomiçe	-	-	-	204	200	22	120	-	-	-	-	-	-	-
Mogila nam-ı diğer Evbak	-	-	-	-	108	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çekal	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İvranova	-	-	-	-	-	110	-	-	-	-	-	-	-	-
Velyosalu	-	-	-	-	165	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Novak Hisse	-	-	-	-	123	28	-	-	-	-	-	-	-	-
Memugorlu	-	-	-	25	95	-	-	-	15	-	15	-	-	-
Tırnova	-	-	-	20	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Leskofçe	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Laska	-	-	-	-	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Latoviçe	-	-	-	-	26	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Esladofiçe	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Edinakofçe	-	-	-	-	91	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Opsrine hisse	-	-	-	-	54	8	-	-	13	-	-	-	-	-

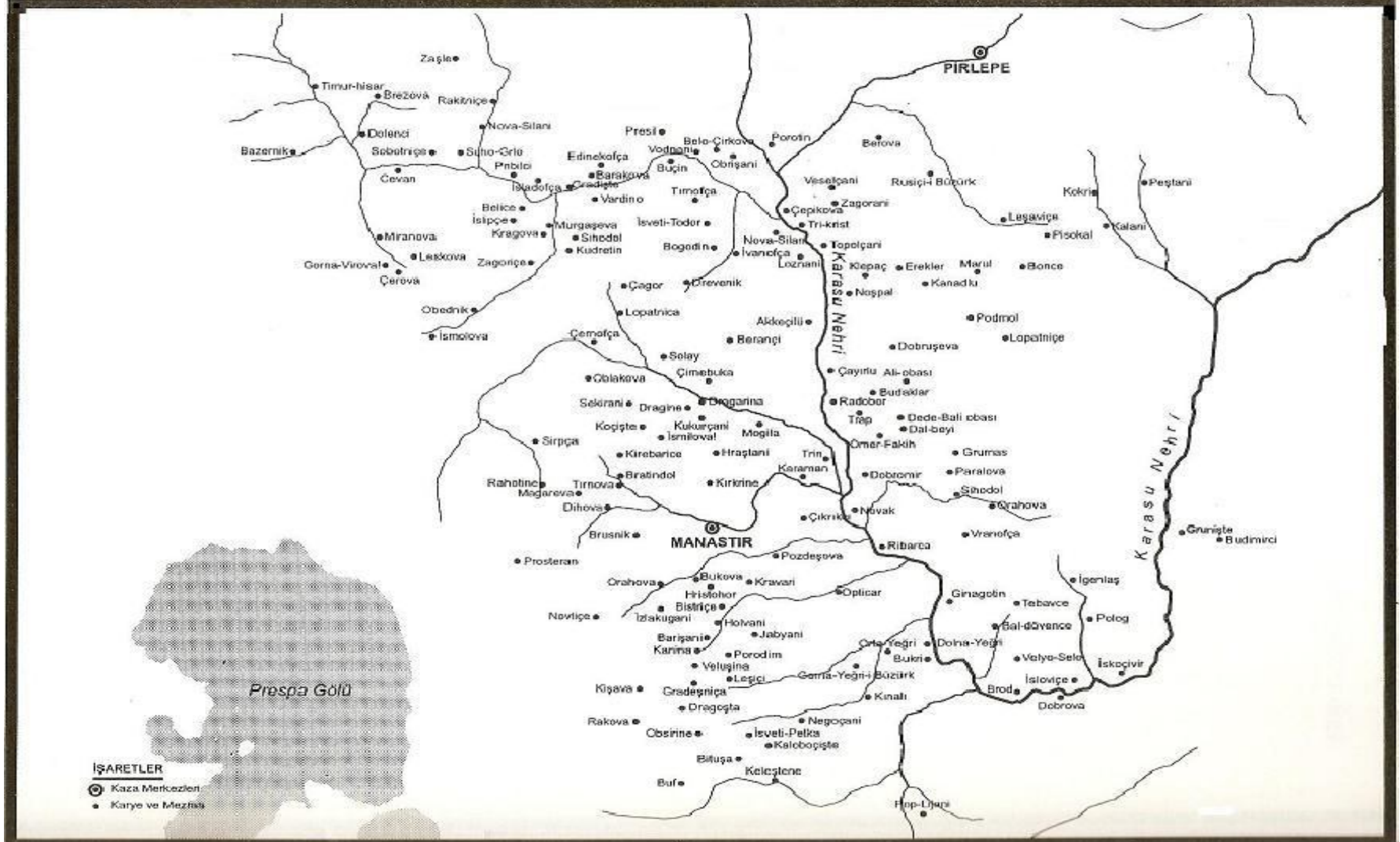
Obdanik	-	-	-	195	180	50	90	-	20	-	100	-	-	-
Dragone	-	-	-	-	130	115	30	-	-	-	-	10	-	-
Bobuštine nam-ı diğer Salıç	-	-	-	-	35	-	10	-	-	-	-	-	-	-
Novak	-	-	-	-	340	75	-	-	-	-	-	-	-	-
İsveti Nika	-	-	-	-	-	25	125	-	-	-	-	-	-	-
İsveti Nika Hisse	-	-	-	-	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İsveti Nika Hisse	-	-	-	-	140	108	-	-	-	-	-	-	-	-
İsveti Nika Hisse	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yovafik	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Rakiç	-	-	-	-	56	12	40	-	-	-	-	-	-	-
Naldoniç hisse	-	-	-	-	40	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Radova	-	-	-	-	137	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Leşniçi	-	-	-	-	325	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mirancı	-	-	-	-	550	320	500	-	-	-	-	-	-	-
Bozdeşva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mirancı Dol	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mirod nam-ı diğer Ardalık	-	-	-	-	102	25	-	-	-	-	-	-	-	-
Lasolami	-	-	-	-	150	-	-	-	14	-	-	-	-	-
Usturgova	-	-	-	54	44	10	100	-	-	-	-	-	-	-
Gorna Vomirak	-	-	-	20	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yordin	-	-	-	-	55	-	-	-	10	-	-	-	-	-
Brezova	-	-	-	-	226	200	-	-	-	-	-	-	-	-
Asiyabşalulak nam-ı diğer Radova	-	-	-	-	125	50	-	-	-	-	-	-	-	-
Gradişte	-	-	-	-	275	-	100	-	-	-	-	-	-	-
Yun	-	-	-	-	174	120	-	-	-	-	-	-	-	-
Leskova	-	-	-	138	138	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lobaniç	-	-	-	30	30	12	40	-	-	-	-	-	-	-
Dravomik	-	-	-	-	20	10	-	-	-	-	-	-	-	-
دولنا چرەشکوا	-	-	-	-	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dolna Çereşkova	-	-	-	-	120	155	40	-	-	-	-	-	-	-
Gorna Çereşkova	-	-	-	-	130	85	-	-	-	-	-	-	-	-
Çernova	-	-	-	95	165	130	-	-	-	-	-	-	-	-

Trin	-	-	-	-	250	146	500	-	-	-	-	-	-	-
Zaşli	-	-	-	-	85	35	-	-	-	-	-	-	-	-
Çırna (Sırna) Bukna	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Soşye (Voynuk)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Viliç (Voynuk)	-	-	-	-	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kayagonin (Voynuk)	-	-	-	-	171	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sahudol	-	-	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Novograd nam-ı diğer Maloreka	-	-	-	-	10	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Esmalik nam-ı diğer İsmolik	-	-	-	-	70	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lesfa	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çerişniç	-	-	-	-	35	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Budaliç	-	-	-	-	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Manastırçe hisse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mamornik	-	-	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sahudol hisse	-	-	-	-	61	-	-	-	-	-	-	-	-	-

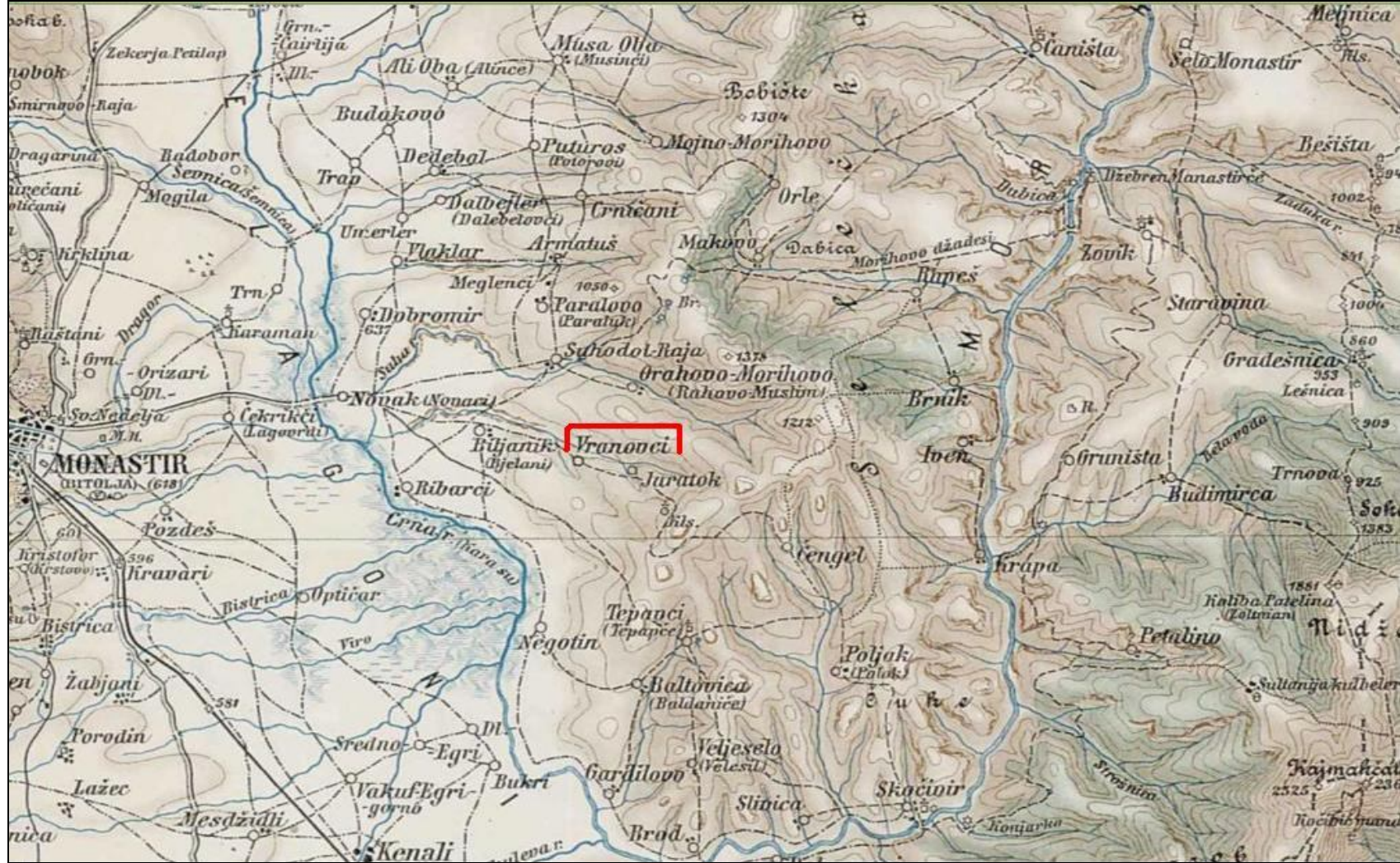
BUGÜNKÜ MAKEDONYA (FYROM) VE ÖNEMLİ ŞEHİRLERİ

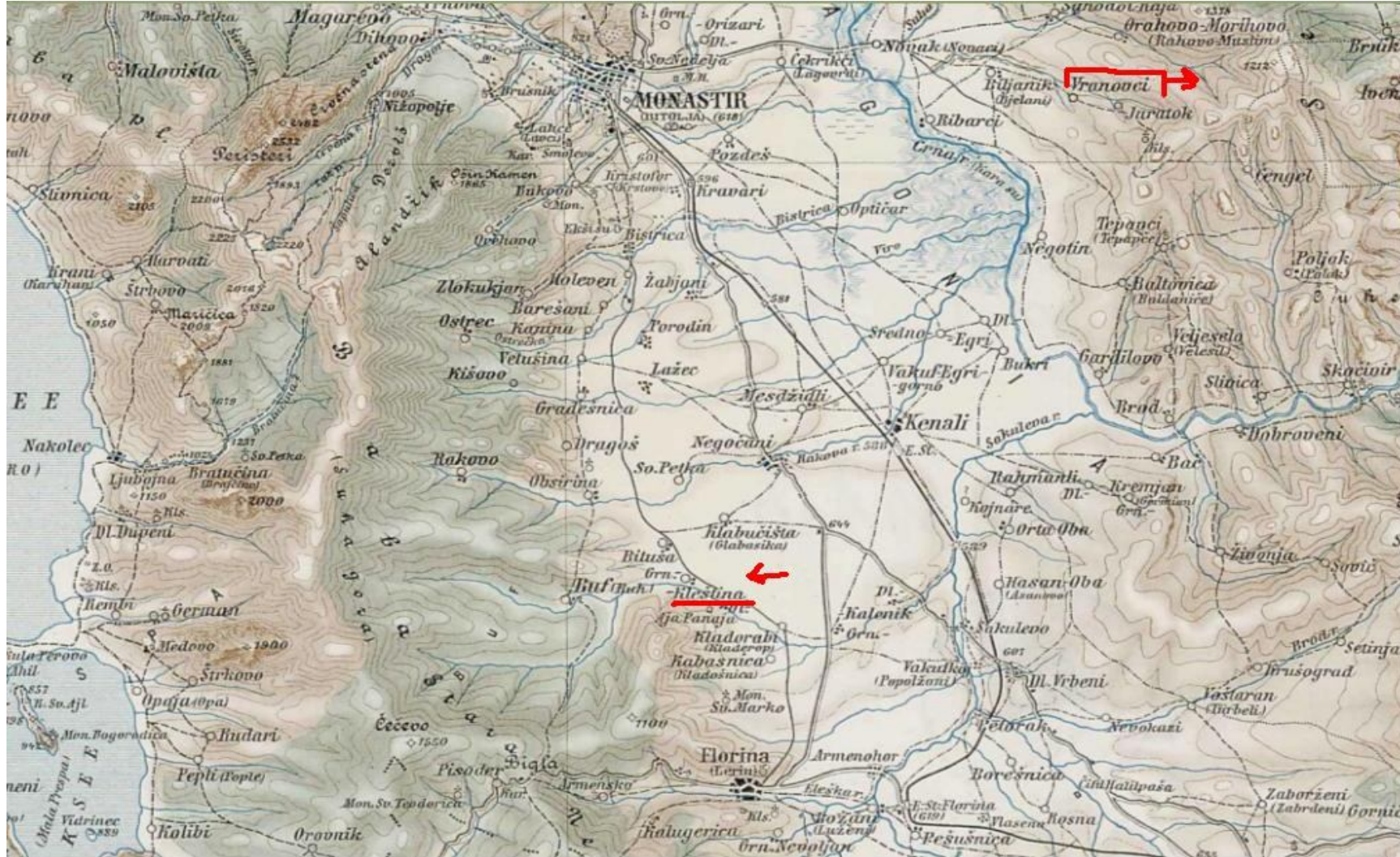
1530 Yılında Manastır ve Çevresi

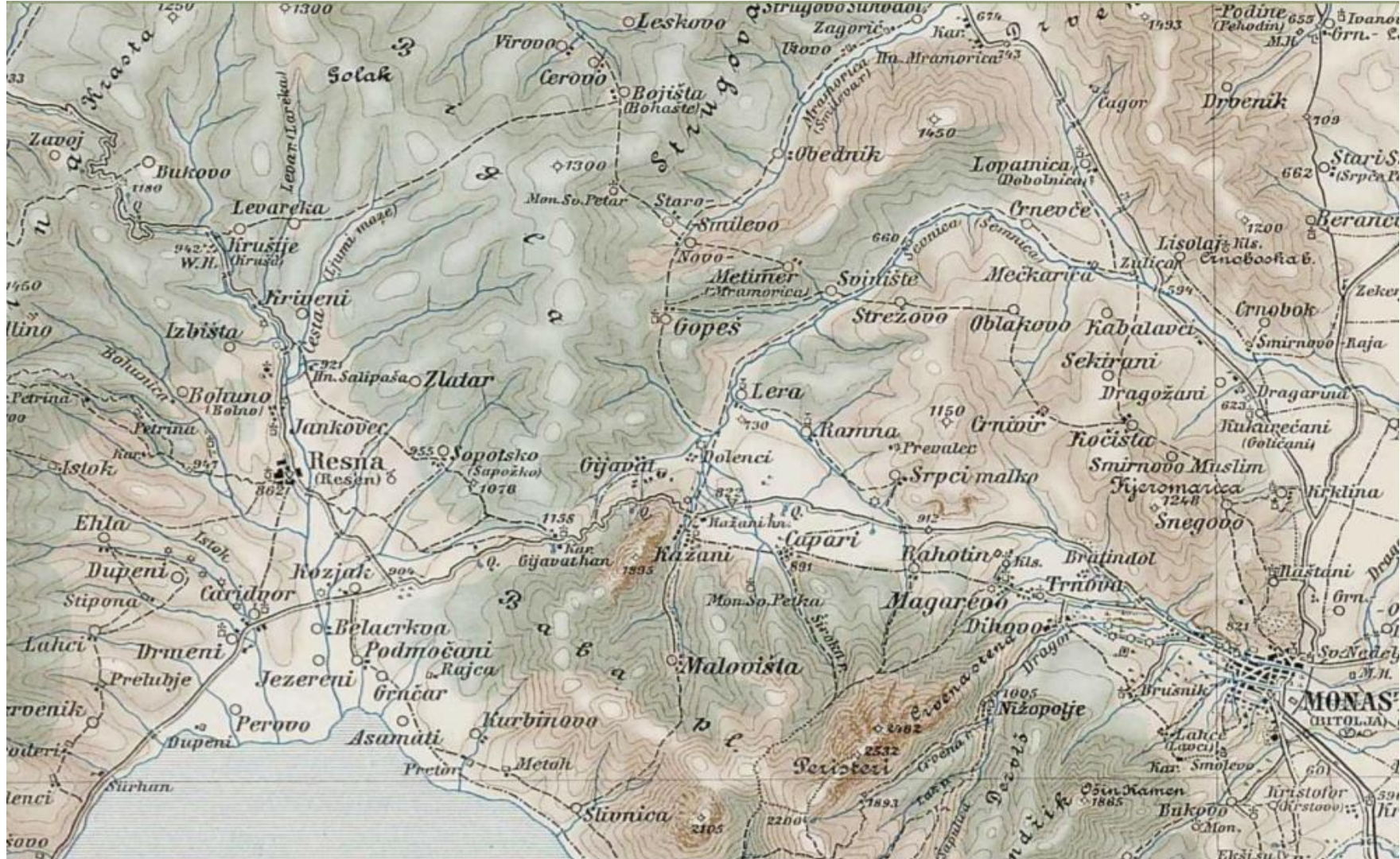
Günümüzde Manastır Şehri ve Çevresi -I-

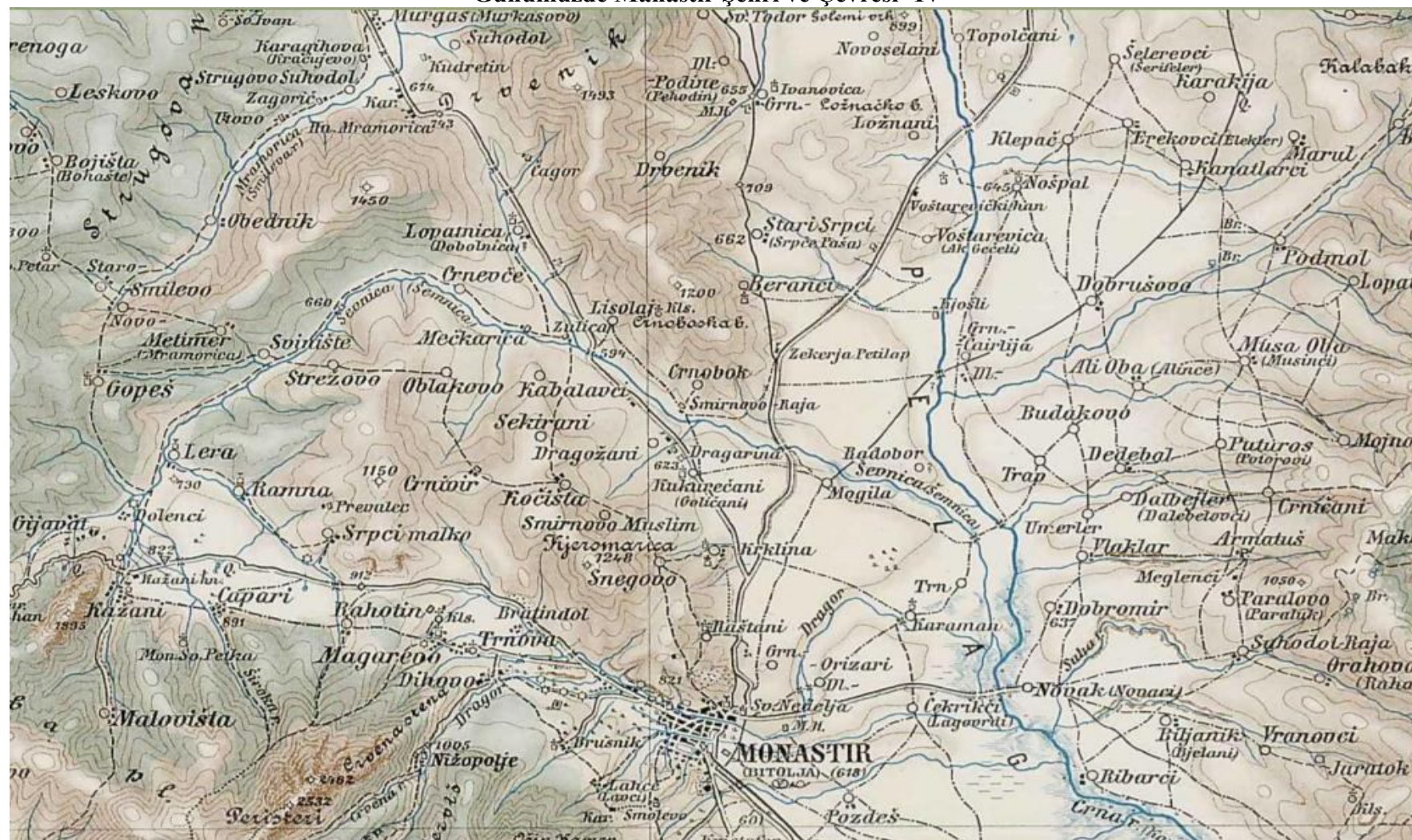
Günümüzde Manastır Şehri ve Çevresi -II-

Günümüzde Manastır Şehri ve Çevresi -III-

Günümüzde Manastır Şehri ve Çevresi -IV-

EK C: BALKANLARDA TÜRK YERLEŞİMİ KRONOLOJİSİ

- M.Ö. 4. Yüzyıl** :II. Filip tarafından Manastır şehrinin tesisi.
- M.Ö. 200** :Roma ordusunun V. Filip'i yenerek Palegonya'ya yerleşmesi.
- M.Ö. 200** :Makedonya'nın Roma tarafından *Manastır*, *Amphipolis*, *Selanik* ve *Pella* olarak 4 bölgeye ayrılması.
- 375 - 400** :Hunların Roma seferi.
- 395** :Hunların kış ayında buz tutan Tuna'yı geçerek Trakya ve İlirya'da kendilerini hissettirmeleri.
- 422** :Rua kumandasındaki Hunların Makedonya'ya ulaşarak buraları işgali.
- 422** :Attila komutasındaki Hunların Belgrad, Niş ve Mitroviçe'yi fethi.
- 447** :II. Roma seferinde Hunların Sofya, Silistre, Filibe ve Edirne'yi alarak İstanbul önlerine gelmeleri.
- 453** :Bulgar Türklerinin Vidin üzerinden Makedonya'ya yerleşmesi.
- 556** :Avarların Akhunları yenerek Balkanlara ulaşmaları.
- 692** :*Heraklia* başpiskoposluğunun da katıldığı Hıristiyanlığın büyük konsülünün toplanması.
- 9. Yüzyıl** :Peçeneklerin Uzların baskısı ile bugünkü macaristan'a ulaşmaları.
- 11. Yüzyıl** :Kuman Türklerinin Avrupa'ya gelişi.
- 1014** :Bulgar Çarı Samuel'in Bizans imparatoru II. Basileos önünde yenilerek Pirlepe'ye çekilişi.
- 1035** :Peçeneklerin buz tutan Tuna nehrini geçerek Makedonya'ya ulaşmaları.

- 1048** :Bizans – Peçenek savaşından yenik ayrılan Turak'ın Bizans'a esir düşmesi ve Peçeneklerin Tuna boyunda iskân edilmeleri.
- 1050** :Peçeneklerin Bizans-Bulgar müşterek ordusunu yenerek yeniden Makedonya'ya hâkim olmaları.
- 1204** :Epiros Grek Devleti'nin Korfu ve Ohrid'i alarak bölgedeki Bulgar-Latin hâkimiyetine darbe vurmaları.
- 28 Temmuz 1330** :Sırp kralı II. Stefan Uroş'un Bizans destekli Bulgar ordusunu *Köstendil Savaşı*'nda yenerek Makedonya'daki Sırp hâkimiyetini pekiştirmesi.
- 1343** :Stephan Duşan'ın Üsküp'te taç giyerek Sırp devletinin başına geçmesi.
- 1347** :Bizans'ın Sırlara karşı ilk kez Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi ve Süleyman Paşa'nın Trakya'ya geçişi.
- Eylül 1352** :Süleyman Paşa'nın Sırp birliklerini Dimetoka'da dağıtarak Trakya'yı Bizans'a bırakması.
- 1353** :Türklerin *Çimpe Kalesi*'ni alarak ilk kez Rumeli'ye yerleşmesi.
- 1-2 Mart 1354** :*Büyük Gelibolu Depremi* ve Türkmenlerin Rum halk tarafından terk edilen hasarlı kalelere yerleştirilmesi.
- 20 Aralık 1355** :Stephan Duşan'ın ölümü üzerine oğlu Vukaşin'in Üsküp, Prizren ve Ohrid'de bağımsızlığını ilan etmesi.
- 1357** :Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerin Malkara, İpsala ve Vize'yi fethi.
- 1361-62** :Edirne'nin Osmanlı Türkleri tarafından fethi.
- 1363** : I. Murat'ın Filibe'yi fethi.
- 1364** :Hacı İlbeyi kumandasındaki Osmanlı birliklerinin *I. Çirmen, Çernomen, Meriç* ya da *Sırp Sındığı Savaşı*'nda Sırp birleşik ordusunu yenmesi.
- 1365** :Edirne'nin başkent oluşu.

- 26 Eylül 1371** :Sırpların II. Çirmen, Çernomen ya da Meriç Savaşı'nda Osmanlı birliklerine yenilmesi.
- 1372** :Osmanlı birliklerinin Köstendil, Kavala, Drama, Zihne, Serez ve Karaferye'yi fethi.
- 1380** :Osmanlı birliklerinin İştîp'i fethi.
- 1382** :Osmanlı birliklerinin Pirlepe'yi fethi.
- 1385** :Osmanlı birliklerinin Manastır²⁰⁷, Ohrid ve Sofya'nın fethi.
- 1386** :Osmanlı birliklerinin Niş'i fethi.
- 1387** :Boşnak- Sırp birleşik ordusunun Osmanlı birliklerini Ploçnik Savaşı'nda yenmesi.
- 1388** :Çandarlı Ali Paşa'nın Bulgaristan'a geçerek Pravadi, Şumnu ve Tırnova'yı fethi.
- 1389** :I. Kosova Savaşı'nın kazanılması.
- 1396** :Bulgar kralı Şişman'ın Niğbolu Savaşı'nda I. Bayezit tarafından öldürülerek Bulgarların Makedonya ve Arnavutluk bölgesindeki hâkimiyetine son verilmesi.
- 1499** :Osmanlı donanmasının Korfu'yu fethi.
- 7 Temmuz 1521** :Kanuni'nin ilk fethi, *Böğürdelen Hisarı*'nın alınması.
- 30 Ağustos 1521** :Kanuni'nin Belgrad'ı fethi.
- 21 Aralık 1522** :Rodos'un Fethi.

²⁰⁷ Manastır'ın fethinin tarihinin net bir şekilde tespit edilemediğini daha evvel ifade etmiştik, bkz. *Manastır'ın Fethi*, s. 40.

EK D: TAHRİR TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ		
	TÜRKÇE	İNGİLİZCE
ades	mercimek	lentil
ağnam (adet-i)	koyunlardan ve keçilerden alınan vergi	sheep tax
akça, akçe	Osmanlı gümüş parası	Ottoman silver coin
anı'l galle	hububattan	from cereals
arussiyе (resm-i)	yeni evlenenlerden alınan bir vergi	bride tax
asiyab (resm-i)	değirmen vergisi	mill tax
avarız-ı divaniye,	olağanüstü vergi [tekalif-i örfiye]	extraordinary levies
Bab	sayma birimi (değirmenler için)	piece (literally door), unit of account for mills
bazar (bac-ı)	vergi, harç; gümrük vergisi	market or transit dues
bad-i hava	bedava	windfall (lit.); miscellaneous fees, fines, and dues
Bagât	üzüm bağları, bahçeler	vineyard
Bashtina	çiftlik	a Slavic term used in the Balkans for farm
Bedestan	kapalı pazar alanı	covered market
bennak (resm-i)	yarım çiftten az toprağı olan şahısların odedikleri vergi; ekinlü bennak (yarım çiftten az); caba-bennak (tapulu toprağı olmayan)	taxes on peasant holding of less than half a çift
Ber		upon, according to
ber vech-i maktu	maktu vergilendirme yoluyla	by means of maktu
Berat	devlet onayı	a diploma bearing sultan's official seal

berre res, oşri	kuzu başına vergi	lamb tax
Besatin	işlemeli kumaş	cloth
Bey	Bir bölgenin idarecisi	governor of a district
beylerbeyi	Sancaklardan oluşan idari birim	"bey of beys," governor of a beylerbeyilik, the largest administrative unit in the Ottoman Empire"
bezirhane		bulghur mill
Bezzaz		linen draper
Bive	Kocasız kadın, dul	widow
bostan [pl: besatin]	Sebze bahçesi	vegetable (esp. mellon) garden
Boyahane		dye-house
Bozahane		brewery where boza (fermented millet drink) is made
Caba		bachelor landless peasant
cemaat [A:jamaa]		tribal unit
Cevzak		a cotton-pod.
cizye [A: djizya]	Müslüman olmayanlardan alınan şahsa bağlı vergi	poll-tax on non-Muslims
cürm ve cinayet (resm-i)	Cinayet ve suçlardan alınan vergi	dues on murders and crimes
Çarşı		mall, conglomeration of shops
Çayır		meadow, pasture, grazing land
Çeltük	pirinç	rice
Çeltükçi	Pirinç üreticisi	producer engaged in rice cultivation
Çiftlik		farm
çift (resm-		tax on farm land workable by a

i)		pair (<i>çift</i>) of oxen
çift bozan resmi	ziraati bırakıp başka işlerle uğraşanlardan alınan vergi	tax paid by those who have left their farm for other occupations
Dalyan	Balıkçılık yapılan kıyı bölümü	fishing net enclosure
der ...	- da, de	at
der nezd-i ...	yanında	near
deştbanî, resm-i (adet-i)	kır bekçisi vergisi	fees for pasture guard
dıhn [dukhn]	darı,erzen	millet; maize
Divanî		pertaining to the central government
dönüm (resm-i)	toprağa bağlı, dönüm başına ödenen vergi [resm-i zemin]	land tax, paid per unit of land
duhan-hane	[resm-i tütün, kışlak, dūd]	
Emin		government official appointed for the collection of taxes
Enâr	nar	pomegranate
Erzen	darı, dıhn	millet; maize
Esb	at	horse
Eşcar	ağaçlar	trees
Fevakih	meyvalar, yemişler	fruit
Fî	fiat	price, rate of sale
Ful	bakla	broad-bean
Gale	hububat geliri	income, yield from cereals
Ganem	koyun	sheep
gebran (cizye-i)	Hıristiyanlardan alınan cizye	poll tax from Christians

Giyah	Biçilmiş Ot	hay
Grah		bean
güncid [küncid]	künci, sisam	sesame
Hacer		mill-stone
Han		inn or caravanserai
Hane	Vergi birimi olarak aile	household
harac [A: kharād̄j]		tribute
harâc ül- kürûm	bağ haracı	tax on vineyards
harir	ipek, koza	silk
hasil		total revenue or income
hasil el- Galle	mahsul geliri	revenue from cereals
hasil hariç harici gelir	revenue except from ...
hass or hassa		special (lit.), land belonging to a member of the elite or to the sultan
havass-i humayun		sources of revenue reserved for the central treasury
hınta	buğday, gendüm	wheat
hime ve giyah (resm-i)		"firewood and hay" tax, collected as cash payments for older feudal services in Hungary
hisse		share
hummus	nohut	chickpea
icmal		summary surveys showing the allocation of revenue sources
ihtisab (resm-i)	damga, tartı, ölçü ve pazar resmi adı altında alınan vergiler; hile yapan esnaftan alınan para	various (e.g., stamp, scale, market) municipality taxes

	cezaları	
iki-baştan		system of allocating tax revenues equally between private and government holders
iskele		harbor
ispence [originally Sl, jupanića]		poll-tax paid to feudal lord in the pre-Ottoman Serbia; continued under the Ottomans as a customary personal tax
kah		straw
kanare (resmi)		slaughterhouse, tax on slaughtered animals
kapı (resmi)		"gate" tax, observed in Hungarian provinces
karye	köy	village
kendir		hemp
kelem		cabbage
keten		flax
kevvare (resm-i) [küvvare]	kovan, petek, asel	beehive tax
keyl [kile]	tahıl, hubûbat ölçüsü	Ottoman unit for measuring cereals
kırat [qīrāt]	1/24	"the twenty-fourth part" for the division of revenue
kıst	hisse, pay	share
kışlak (resm-i)	tütün (resm-i), duhan, dud	tax on winter pasture
kıymet		value
kile	tahıl, hubûbat ölçüsü	Ottoman unit for measuring cereals
kilisa		church
kürüm	bağlar	tax on vineyards

(harāc ül-)		
küşne	karaburçak	vetch
liva [A: liwā]		see sancak
mahalle		quarter in a town
mahi (resm-i)	balık	fish
mahlut	melez, arpa-buğday karışımı	the mixture of rye and wheat
maktu [A: maqtū‘]	kesişme, toptan ödeme	a fixed lump sum payment of taxes
malikane		revenues assigned to pre-Ottoman ruling groups in central and eastern Anatolia that also held rights of ownership
ma’sere, resmi		a place where juices are expressed; an oil mill
maş	bülceye benzeyen fasulye	Indian pulse
ma’ze (resm-i)		goat
meyhane		winery or establishment where wine was manufactured and sold
meyve	fevakih	fruit
mezbur	adı geçen, aynı	aforementioned
mezra’a		a field under cultivation but with no permanent settlement; land reclaimed by a nearby village
miri	devlete ait	revenues belonging to the state
mirliva		governor of a district or <i>liva</i>
mirmiran		governor of a province or <i>vilayet</i>
mizan		scales used to weigh silk

mufassal		detailed survey
mukataa		a revenue source assigned as a renting contract, tax farm
mücerred (Resm-i)	iş ve kazanç sahibi olacak yaşa gelmiş bekâr erkek	bachelor tax
müdd [mud]	20 kile	Ottoman measurement unit equal to twenty <i>kiles</i>
mülk		freehold ownership
mültezim		tax-farmer
nahiye		smallest administrative unit in the Ottoman system of administration, a sub-division of a district
narh		officially declared prices
neferen	erkek kişiler, adamlar	adult male
nefs		itself (lit.); town; the administrative capital of a sub-division
nisif [nısf]	yarım, yarı, buçuk	half
nim	yarım	half
niyabet		fines imposed on criminals
nüzül		extraordinary taxes
otlak (resm-i)		tax on grazing land
öşür		tithes (lit. 1/10)
pekmez		grape extract
penbe	pamuk	cotton
pinte		unit of measurement for liquids
piyaz	soğan	onion
rah (resm-i)		road or toll tax paid at bridge heads

rakaba		legal ownership right to the land
resm	yazma, çizme, vergi	tax, dues
revgan (resm-i)		dues levied on butter
rub	çeyrek, dörtte bir	quarter
salariye		tax collector's share for fodder
sancak		a sub-province; district
sayfi (mal-i)	yazlık sebzeler	summer vegetables
sefine		ship
simsim	susam	sesame
sipahi		a mounted soldier; member of the cavalry divisions
şa'ir	arpa	barley
şemhane		candle manufactory
şira (resm-i)		tax on grape juice
tahun, resm-i	asiyab, resm-i	tax on water mill
tamga		stamp tax levied on manufactures
tapu, resm-i	devlet topraklarının kullanılmasından, el değiştirmesinden alınan vergi	fees derived from granting of possession rights to state-owned land
tekalif-i örfiye	avarız-ı divaniyye	extraordinary taxes
timar		a prebend acquired through a sultanic diploma, granting tax revenues in return for regular military service
tütün (Resm-i)	kışlamak için gelip yerleşen, fakat ziraat yapmayan hâriç raiyyetin ödediği vergi [duhan	dues paid by peasants from other districts for temporary (winter) stay

	(resm-i), kışlak (resm-i), dūd (resm-i]	
vakf [wakf, plural awkaf]		a pious foundation
varak	yaprak, kağıt	paper, sheet
vech	yüz, surat, çehre	face
vilayet		province, the second largest administrative division in the Ottoman Empire
yatak (resm-i)	ağıl resmi, hariçten gelip kışlayan sürüden alınan vergi	dues levied on herds spending the winter
yava (resm-i)	kaçak köle veya hayvandan alınan vergi	dues on runaway animals or slaves
yaylak (resm-i)		tax on using summer pasture
yekün		total
zaim		holder of a <i>zeamet</i>
zemin (resm-i)	sulak araziden alınan vergi	tax on rented land
ziamet		a prebend acquired through a sultanic diploma, granting tax revenues (larger than <i>timar</i>) in return for regular military service
zimmi(yan)		non-Muslims (Christians and Jews)

ÖZGEÇMİŞ

Galip Çağ 1979 yılında Adapazarı'nda doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimini Adapazarı'nda, lisans eğitimini Ankara'da Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde 2001 yılında tamamlamıştır. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim dalı Yeniçağ bilim dalında yüksek lisans eğitimine başlamış, “*217. Nolu Tapu Tahrir Defterine Göre Paşa Sancağı*” isimli tez çalışması ile yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Evlidir ve Adapazarı'nda ikamet etmektedir.